

412015

h o m e l a n d s

R d o m o

V o

E n i

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Mirjam Milharčič Hladnik
E-naslov: hladnik@zrc-sazu.si

Odgovorna urednica / Editor-in-Charge

Marina Lukšič Hacin

Tehnična urednica / Technical Editor

Mateja Gliha

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board

Dirk Hoerder, Donna Gabaccia, Rudi Rizman, Annemarie Steidl, Marjan Drnovšek, Ulf Brunnbauer, Damir Josipovič, Aleksej Kalc, Maya Povrzanovič Frykman, Rolf Wörsdörfer, Janja Žitnik Serafin, Jure Gombač, Jernej Mlekuž, Milan Mesić, Kristina Toplak, Adam Walaszek, Jaka Repič

Lektoriranje / Proofreading

Irena Destovnik (slovenski jezik / Slovene)
Peter Altshul (angleški jezik / English)

Oblikovanje / Design

Anja Žabkar

Prelom / Typesetting

Robert Škrjanc, Inadvertising d. o. o.

Tisk / Printed by

Demat d. o. o.

Naklada / Printum

150

Naslov uredništva / Editorial Office Address

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO IN MIGRACIJE ZRC SAZU
p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
Tel.: (+386 1) 4706 485; Fax (+386 1) 4257 802
E-naslov / E-mail: spelam@zrc-sazu.si
Spletna stran / Website: <http://isi.zrc-sazu.si>

© ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije

Revija izhaja s pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

TWO
h o m e l a n d s

M I G R A T I O N S T U D I E S

D D V E
d o m o v i n i

R A Z P R A V E O I Z S E L J E N S T V U

41 • 2015

Izdaja
Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU
Published by
Slovenian Migration Institute at the ZRC SAZU

Ljubljana 2015

Revija ***Dve domovini • Two Homelands*** je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja humanističnih in družboslovnih disciplin, ki obravnavajo različne vidike migracij in z njimi povezane pojave. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Revija izhaja dvakrat letno. Članki so recenzirani.

The journal ***Dve domovini • Two Homelands*** welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, debates and book reviews from the fields of humanities and social sciences, focusing on migration and related phenomena. The journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. The journal is published biannually. All submitted articles are subject to double – blind peer review.

Povzetki in indeksiranje / Abstracts and indexing:

FRANCIS (Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis), IBZ – International Bibliography of Periodical Literature, IBR – International Bibliography of Book – Reviews, Sociological Abstracts, IBSS – International Bibliography of the Social Sciences, MSH-Maisons des Sciences de l’Homme, SCOPUS, SSCI – Social Sciences Citation Index, Social SciSearch, Journal Citation Reports / Social Sciences Edition.

Letna naročnina 18 € za posameznike, 28 € za institucije.

Annual subscription 18 € for individuals, 28 € for institutions.

Master Card / Euro Card and VISA accepted.

Naročila sprejema / Orders should be sent to:

Založba ZRC, p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Fax: (+386 1) 425 77 94; E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

VSEBINA / CONTENTS

IN MEMORIAM / IN MEMORIAM

JANJA ŽITNIK SERAFIN

Slovo od akademika Janeza Stanonika,
ustanovitelja Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

7

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

ANDREJA VEZOVIK

Ex-Yugoslavian Immigrant Workers in Slovenia:
Between Balkanization and Victimization
Migrantski delavci iz bivših jugoslovanskih republik v Sloveniji:
med balkanizacijo in viktimizacijo

11

MIRAN KOMAC, ANDREJA BARLE LAKOTA

Breaking the Glass Ceiling: The Case of the Roma Ethnic Minority in Slovenia
Prebijanje steklenega stropa: primer romske narodne manjšine v Sloveniji

23

FRANCISCO JAVIER GARCÍA CASTAÑO,
MARÍA RUBIO GÓMEZ, OUAF AA BOUACHRA

Immigrant Students at School in Spain: Constructing a Subject of Study
Učenci priseljenci v šoli v Španiji: konstrukcija raziskovalnega subjekta

35

REBEKA MESARIĆ ŽABČIĆ, MAGDALENA VRBANEC

The Transnational Experience of Croatian Migrants and their
Descendants Born in Germany
Transnacionalne izkušnje hrvaških migrantov in njihovih potomcev
rojenih v Nemčiji

47

MOHAMMAD MORAD, JURE GOMBAČ

Transmigrants, Transnational Linkages and Ways of Belonging:
The Case of Bangladeshi Migrants in Italy
Transmigranti, transnacionalne povezave in načini pripadanja:
primer bangladeških migrantov v Italiji

61

ALEKSEJ KALC

Trst kot stičišče prekomorskega izseljevanja pred prvo svetovno vojno
Trieste as a Hub of Overseas Migration Before WWI

77

- MAŠA MARTY**
 Glasba gre na pot: pomen in vloga glasbe v izseljenstvu 89
 Music Sets Forth the Journey: The Meaning of Music in Migrations
- MATEJA ČOH KLADNIK**
 »Bande« in slovenska emigracija v 101
 avstrijskih begunskih taboriščih 1945–1949
 "Gangs" and the Slovene Emigration within Austrian
 Refugee Camps: 1945–1949
- ALEŠ BUČAR RUČMAN**
 Analiza migracij in odnosov v multikulturni skupnosti: 113
 primer Mestne občine Velenje
 Analysis of Migrations and Relations in Multicultural Society:
 A Case Study of the City Municipality of Velenje
- KARMEN ERJAVEC**
 Vloga medijev pri oblikovanju identitete in integraciji mlajših priseljenih 127
 mladostnikov iz držav nekdanje Jugoslavije v slovensko družbo
 Role of Media in Construction of Identity and Integration of Young
 Migrant Adolescents from Former Yugoslavia in Slovenian Society
- MARIJA JURIĆ PAHOR**
 Univerza kot transnacionalni in transkulturni prostor: 139
 razmislek o porajajoči se »eliti znanja«
 The University as a Transnational and Transcultural Space:
 Reflections on the Rising "Knowledge Elite"
- KLARA KOŽAR ROSULNIK, NIVES LIČEN**
 Preplet migracij in učenja: biografsko učenje kot formiranje 151
 identitete in znanja ob migracijskih izkušnjah
 Intertwining of Migrations and Learning: Biographic Learning as
 Forming an Identity and Knowledge through Migration Experiences
- MOJCA PEČEK, MILANKA MUNDA**
 Odnos sošolcev in učiteljev do romskih učencev v Mariboru 163
 Class Mates' and Teachers' Attitudes toward Roma Pupils
 in Elementary Schools in Maribor

KNJIŽNE OCENE / BOOK REVIEWS

- Mirca Madianou, Daniel Miller, *Migration and New Media. Transnational Families and Polymedia*, Routledge, London, 2012 (Laura Tommila) 179
- Robyn Magalit Rodriguez, *Migrants for Export – How the Philippine State Brokers Labor to the World*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2010 (Evelina Schön) 182

I N M E M O R E I A M

Slovo od akademika Janeza Stanonika,
ustanovitelja Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije
ZRC SAZU

I N M E M O R I A M

SLOVO OD AKADEMIKA JANEZA STANONIKA, USTANOVITELJA INŠTITUTA ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO IN MIGRACIJE ZRC SAZU

Janja ŽITNIK SERAFIN

Akademik prof. dr. Janez Stanonik (1. 1. 1922, Slovenj Gradec – 28. 12. 2014, Ljubljana) je zapustil neizbrisen pečat na več področjih, k temu pa so pripomogli tudi njegovi dolgi mandati na vodilnih mestih. Od začetka šestdesetih let 20. stoletja je bil kar poltretje desetletje predstojnik takratnega Oddelka za germanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in več kot tri desetletja odgovorni urednik revije *Acta Neophilologica*, ki jo je ustanovil leta 1968. Ob vsem tem pa je bil tudi dobrih 32 let, od leta 1982, ko ga je ustanovil, pa vse do svoje smrti v vodstvu Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, najprej kot predstojnik, nato pa kot član Znanstvenega sveta Inštituta. Njegova osrednja vloga pri nastanku Inštituta sega v leto 1981, ko je organiziral mednarodni simpozij ob 30. obletnici smrti najuspešnejšega slovenskega izseljenskega pisatelja Louisa Adamiča in uredil zbornik prispevkov. Na tem simpoziju je prišlo do pobude za ustanovitev inštituta za slovensko izseljenstvo pri SAZU oziroma za oživitev Študijskega centra za zgodovino slovenskega izseljenstva, ustanovljenega leta 1963, katerega delo pa je že ob koncu šestdesetih let povsem zamrlo. Z angažiranjem pravih ljudi in močno osebno motiviranostjo mu je uspelo hitro uresničiti pobudo.

V devetdesetih letih in tudi še v začetku dva tisočih sem pogosteje kot zdaj obiskovala univerze in raziskovalne ustanove v drugih delih Evrope in po ZDA – in takrat so ta inštitut vsepovsod poznali kot Stanonikov inštitut. Ko sem to prvič slišala, sem bila le prijetno presenečena, pozneje pa smo v tem odkrili vstopnico, ki nam je odprla marsikatera vrata. Takšen mednarodni renome si je akademik ustvaril ne le z dolgoletnim vodenjem germanistične katedre ali z ustanovitvijo izrazito mednarodno vpete znanstvene revije in prav takšnega raziskovalnega inštituta, pač pa tudi s svojim raziskovalnim delom, ki obsega izjemno širok vsebinski spekter: od predvsem nemške medievalistike ter nemško-slovenskih in francosko-slovenskih kulturnih stikov v srednjem veku, prek angleške in ameriške literature (Ruskin, Hawthorn, Longfellow, Melville ...) pa do zgodovine slovenskega izseljenstva in zgodnjega izseljenskega slovstva Slovencev v ZDA (Baraga, Pirc, Smolnikar ...) ter ameriško-, kanadsko- in britansko-slovenskih kulturnih stikov.

Njegove razprave so izrazito interdisciplinarne, saj zajemajo splošno zgodovinske, geografske, socialne, politične, ekonomske in kulturnozgodovinske okoliščine literarnega ustvarjanja, poleg tega pa posegajo na področja narodopisja, etimologije, biografike, tekstualne analize in interpretacije ter še posebej literarne geneze. Svojo znanstveno metodologijo je dograjeval med večletnimi študijskimi izpopolnjevanji in pozneje z daljšimi profesorskimi gostovanji na najuglednejših tujih univerzah (Heidelberg, Oxford, Leeds, Berkeley, Harvard). Poleg monografskih in revijalnih znanstvenih objav je pomemben zlasti njegov kontinuirani prispevek gesel za *Enciklopedijo Slovenije*, *Slovenski biografski leksikon* in *Enciklopedijo Jugoslavije*. Slovenska Wikipedija našteva pet nagrad, ki jih je akademik prejel

v osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja; med drugim je bil odlikovan z redom dela z zlatim vencem (1982).

Profesorja Stanonika sem spoznala pred natanko štirimi desetletji kot brucka na tedanji ljubljanski germanistiki. Že po prvih tednih so me pritegnila njegova predavanja, ki so se odlikovala po enciklopedični širini upoštevanih virov, pa tudi po izraziti preglednosti snovi in sistematičnosti njene obravnave. Ko sem se leta 1985 zaposlila kot mlada raziskovalka na Inštitutu za izseljenstvo SAZU, se je bil pravkar vrnil s skoraj enoletnega gostovanja v ZDA, ki je bilo njegovo zadnje daljše bivanje v tujini. Odtlej je kot naš predstojnik redno vsako sredo prihajal na Inštitut, mi izročil že pregledana poglavja mojega nastajajočega magistrskega dela in pozneje doktorske disertacije, obsežne rokopise, ki so mu nadležno zapolnjevali prosti čas doma in na vikendu, hkrati pa sprejel v pregled moja nova poglavja. Najine vsakotedenske konzultacije so trajale večino dopoldneva, vsak del raziskave sva lahko sproti do potankosti premlela. Vprašujem se, koliko mentorjev lahko danes posveti toliko časa in zavzetosti svoji mentorski vlogi.

Vsakokrat ko je vstopil v našo prostorno mansardno inštitutsko pisarno, ki je bila takrat še nad predsedstvom SAZU, je sedel na svoj vinsko rdeči fotelj iz prav posebne sedežne garniture z znamenito sazujevsko zgodovino in nam razdelil delo za prihodnji teden. Druge dneve v tednu smo kolegice ob dopoldanski kavi za kratek čas sedle na ostale dele garniture, profesorjev fotelj pa ga je kot po kakem tihem dogovoru vedno čakal nedotaknjen. Med neštetimi selitvami inštituta so se drugi deli garniture izgubili, Nonijev rdeči fotelj pa še danes uporno kljubuje pusti moderni opremi moje pisarne.

Kadar je bil naš predstojnik dobro razpoložen, nismo razpravljali samo o raziskovalnih in študijskih zadevah, pač pa nam je znal na zelo zabaven način in z obilico duhovite samoironije pripovedovati tudi o kakih nerodnih dogodivščinah s svojih gostovanj v tujini, na primer o tisti, ko je na Harvardu sprožil požarni alarm in evakuacijo stavbe. Nekatere od teh njegovih anekdot so za nas medtem postale nesmrtno.

Ko sva po zaključku mojega doktorskega študija sodelovala pri projektu *Slovenska izseljenska književnost*, se je vseh šestnajst članov projektne skupine skušalo zgledovati po njegovi izstopajoči temeljitosti, natančnosti in doslednem upoštevanju dogovorjenih rokov. Navdihoval nas je s širino in raznolikostjo raziskovalnih pristopov ter odpiranjem novih gradivskih območij. Njegovo stališče o dvonacionalnosti vsake izseljenske književnosti oziroma vsake manjšinske kulturno-umetniške produkcije ne glede na jezik pa še danes predstavlja zanesljivo osnovo naših raziskovalnih konceptov.

Akademik Janez Stanonik se je vse od ustanovitve Inštituta za izseljenstvo dalje zavzemal za razvoj teoretskih, metodoloških, terminoloških in primerjalnih študij na tem področju, spodbujal medinstitucionalno usklajevanje in sodelovanje Inštituta, mu pomagal tkati široko mrežo mednarodnega sodelovanja, razvijal interdisciplinarno znanstveno metodologijo ter s svojimi razpravami in pobudami opozarjal na pomen medkulturnih razsežnosti izseljenske literature in publicistike. Tako kot v slovenski anglistiki in amerikanistiki mu tudi v okviru zgodnjega razvoja slovenskih migracijskih študij pripada osrednje mesto. Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, ki si je, opirajoč se na programske zamisli svojega daljnovidnega ustanovitelja, s celo vrsto uspešno zaključenih nacionalnih, medregionalnih in evropskih projektov v skoraj 33 letih dosedanjega delovanja zagotovil trdno mesto v domačih in mednarodnih raziskovalnih krogih, ostaja v mnogih pogledih tudi v prihodnje Stanonikov inštitut.

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

E S S A Y S A N D A R T I C L E S

EX-YUGOSLAVIAN IMMIGRANT WORKERS IN SLOVENIA: BETWEEN BALKANIZATION AND VICTIMIZATION

Andreja VEZOVNIK¹

COBISS 1.01

ABSTRACT

Ex-Yugoslavian Immigrant Workers in Slovenia: Between Balkanization and Victimization

This article explores how the identity of immigrant workers (mostly ex-Yugoslavians) in Slovenia is constructed in the Slovenian print media. The article focuses on the interplay of the two main discourses on immigrant workers – Balkanist discourse and victimization discourse. The analysis shows how Balkanist discourse still constructs the immigrant as the other but avoids explicitly negative connotations by framing immigrant workers' identity within a discourse of victimization. The article explains how this interplay of discourses serves to normalize the immigrant worker in order to make him acceptable to the majoritarian Slovenian society. The article closes by exploring the victimization discourse as a process of desubjectivizing of the immigrant workers and argues that aspects of the victimization discourse reaffirm the long-standing power relations between Western Europe and the Balkans.

KEY WORDS: immigration, Balkanism, victimization

IZVLEČEK

Migrantski delavci iz bivših jugoslovanskih republik v Sloveniji: med balkanizacijo in viktimizacijo

Prispevek osvetljuje, kako se v slovenskem tisku konstruira identiteta migrantskih delavcev iz bivših jugoslovanskih republik. S pomočjo kritične analize diskurza prispevek pokaže soobstoj dveh diskurzov o migrantskih delavcih - balkanizacijskega in viktimizacijskega. Četudi se mediji skušajo ogniti stereotipizacijam in eksplicitnim oblikam sovražnega govora, se pri reprezentaciji migrantskih delavcev poslužujejo implicitnih diskurzivnih strategij s katerimi vzdržujejo dana družbena razmerja moči. Članek pokaže, da se delavčeva identiteta uokvirja skozi balkanizacijski in viktimizacijski diskurz. Prispevek pokaže, kako se igra balkanizacijskega in viktimizacijskega diskurza steka v proces normaliziranja, tako da migrantski delavec ni več predstavljen kot grožnja večinski populaciji, temveč kot odvisna žrtev. Članek se zaključí z razpravo o viktimizaciji kot procesu politične desubjektivacije migrantskega delavca ter poudari utrjevanje razmerij moči med zahodno Evropo in Balkanom.

KLJUČNE BESEDE: imigracija, balkanizacija, viktimizacija

¹ Dr. Andreja Vezovnik, Assistant Professor, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana, andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si.

INTRODUCTION

Since 1965, Slovenia has been a destination for economic immigration, mostly for workers from ex-Yugoslavian republics.¹ Until 1991, immigrants from other ex-Yugoslavian republics were legally treated as co-citizens, but after the disintegration of Yugoslavia, the introduction of the Slovenian Employment of Aliens Act in 1992 significantly decreased their rights and benefits. However, immigration rates have remained high. In 2009, 87,433 work permits were issued for immigrants from ex-Yugoslavian republics, and 44,301 for low-skilled construction workers from Bosnia and Herzegovina (BiH) (Beznec 2009: 22). This trend lasted until the economic crisis in 2009 when the immigration rate began to decrease, and the major construction companies in Slovenia started to collapse (Beznec 2009).

Many of the collapsed companies, the largest of which were Vegrad and SCT, fell into debt, leaving hundreds of immigrant workers without jobs, salaries, work and residence permits, social security, or housing. This situation soon began receiving media attention. In particular, what traditionally counts as the left-wing press in Slovenia published numerous feature stories and articles on immigrant workers in 2009. The centerpiece of such media coverage was the construction of the immigrant worker as a helpless victim, with the aim to sensitize the Slovenian public to the unjust treatment of immigrant workers in Slovenia.

This article presents a critical analysis of media discourses on immigrant workers published in the Slovenian print media from 2009 to 2012. The analysis focuses on the media that most clearly attempted to point out violations of immigrant workers' rights. This move seems an important step away from the xenophobic arguments that until recently defined the Slovenian media landscape.² However, I will show that this discourse becomes problematic when it portrays workers only as helpless victims. In addition, this attempt to democratize discourses on immigrants works only in interplay with what Todorova (2009) defines as Balkanist discourse, revealing strategies of othering in representations of immigrant workers. Therefore, this article uncovers discursive strategies that help maintain the domination of the social majority over a social minority. Most of the analytical focus is normally put on a critique of more explicit forms of othering (e.g., xenophobia, hate speech); therefore, this analysis concentrates on media coverage grounded in and perceived as descended from the ideals of democracy and respect for human rights.

As mentioned, this paper explores the interplay of two discourses. First, I will investigate Balkanist discourse or Balkanism, as Todorova (2009) would put it, a discourse that stereotypically creates an image of the Balkans accordingly to Western European conceptions of the Balkan region. I will explore how Balkanist discourse still constructs immigrant workers as the other in Slovenian society. Secondly, I will critically address victimization discourse and how it operates as a desubjectivizing mechanism that reduces immigrant workers to helpless victims dependent upon humanitarian help while simultaneously depriving them of potential political subjectivity. All the presented aims will be addressed empirically through a qualitative approach of textual analysis, mostly from the perspective of critical discourse analysis (CDA).

METHODOLOGICAL FRAMEWORK

I adopt an approach in line with CDA and consider discourse to be mostly an empirical phenomenon. In this sense, one or several discourses represent only one of the possible objects within society, positioning as the others economics, law, and various institutions (Foucault 1971, Fairclough 1992).

- 1 From 1971 to 1975, 24% of immigrants to Slovenia came from Bosnia and Herzegovina; from 1976 to 1981 this figure rose to 46% (Mežnarič 1982).
- 2 Previous research on media representations of ex-Yugoslavians, especially Bosnians, found xenophobic discourses in reporting on Bosnian war refugees (Doupona Horvat et al., 1998).

One usually deals with many different articulations of the concrete discourses on a certain topic, for instance, nationalist, democratic, Balkanist, and victimization discourses. Drawing on certain authors working with CDA—Fairclough, Reisigl and Wodak, and Richardson—I illustrate the relationship between socio-cultural practices and media texts or discourses and show how media discourses reproduce and legitimize power relations (Fairclough 1992). To analyze the textual level of discourse, I focus on how vocabulary, grammar, and discursive strategies (Reisigl and Wodak 2001) contribute to the linguistic realization of the Balkanist and victimization discourses and on how these discourses create the collective identity position of the desubjectivized other for immigrant workers.

I present a discourse analysis of 117 articles published in the Slovenian press. These include articles published in sections such as national news, society and business, and Saturday special editions, most frequently as feature stories. I selected print media that have significant public relevancy due to their visibility, high readership, and long tradition. I analyzed the print and online articles of two leading Slovenian print media organizations, in particular their readership, production, and number of online news readers (Vobič 2012: 10): *Delo* (63 articles), *Dnevnik* (34 articles), and the critical political weekly magazine *Mladina* (20 articles). *Delo*, *Dnevnik*, and *Mladina* seek to promote democracy, human rights, and sometimes Europeanization – which, to the Slovenian public, characterize the left-wing press. Notions of democracy and human rights are frequently taken as self-evident and unproblematic, so I look at various media perspectives on them as well.

I analyzed texts published from January 1, 2009, when feature stories on immigrant workers first appeared in Slovenian media, to February 28, 2012, when the collection of empirical data was completed. The texts analyzed were collected from press clippings and from the results of searches in online newspaper archives using the keywords “migrant,” “immigrant,” “immigration,” “immigrant worker(s),” “SCT,” “Vegrad,”³ and “IWW” (Invisible Workers of the World).⁴ The following sections include the statements most representative of the discourses explored.

OTHERING IMMIGRANT WORKERS

After Slovenia gained independence in 1991, democracy and human rights were established as fundamental values, manifested mainly in the idea that the new Slovenia should distance itself from the so-called “barbaric ethos of the Balkans.” Todorova (2009: 3) believes that Europe⁵ had already constructed the Balkans as its other at the beginning of the twentieth century. Consequently, the Balkans were no longer seen only as a geographical region but became synonymous with tribal, backwards, primitive, and barbarian; in short, the Balkans became the other Europe. In opposition to the Balkans, Europe symbolized cleanliness, order, self-control, strength of character, law, justice, and efficient administration – i.e. a culturally higher stage of development which enables decent human behavior (Todorova 2009: 119). Also, in transitional Slovenia, Europe was seen as a democratic ideal, an ethnic synergy of civilized nations, an exemplar of stable democracy, and a defender of human rights. Notions of democracy, human rights, and Europe became the leading ideas of the Slovenian transition and its main points of distinction from the so-called Balkan ethos (Bakić-Hyden 1995). Patterson Hyden (2003: 110, 114) states that, since 1991, many Slovenians have not regarded their country as Balkan but as belonging to Europe and have affirmed an identity grounded in traditions understood to be Western, not Balkan. Slovenia thus returned to its European origins and positioned itself as separate from the Balkans.

3 SCT and Vegrad are two major construction companies and the most publicly discussed.

4 In Slovenian, these keywords are *migrant*, *immigrant*, *imigracija*, *priseljenc*, *delavec migrant*, *SCT*, *Vegrad*, *IWW*, and *nevidni delavci sveta*.

5 When referring to Europe I have in mind western European countries.

The position of economic immigrants from ex-Yugoslavia has to be understood within this framework. Mežnarič (1982) shows that social distance between Slovenians and Bosnian immigrants existed even during Yugoslavian times. After 1991, this social distance was reinforced by the differentiation of citizenship and legitimated through labor laws and policies regulating economic migration. Its persistence is also shown in the Islamophobic⁶ arguments against building a mosque in Ljubljana presented in Slovenian media and society since the 1970s (Bobnič and Vezovnik 2013).

The largest and most vulnerable immigrant group is temporary and circular migrants, who are mostly young, low-skilled men from BiH. Due to continual othering, the problem of immigrant workers has social, economic, and legal dimensions.⁷ Legal measures introduced after 1992 place immigrants in an unequal position relative to Slovenian workers and citizens. Legal barriers are complemented by employers' crafty strategies, such as moving workers between firms to prolong the process of obtaining work permits, changing their legal status, and otherwise manipulating the process to make the workers completely dependent on their employers. The legal inferiority of immigrant workers leads to (1) unpaid and underpaid overtime hours;⁸ (2) harassment and extortion; (3) unpaid leave, meals, and sick leave; (4) denial of the right to an annual bonus; and (5) shifting the costs of work visas, equipment, and training onto the immigrant worker. The economic and legal factors are accompanied by social segregation. The workers' low quality of life stems from poor nutrition, long working hours, poverty, and poor living conditions in separate housing. These circumstances lead to the complete detachment of immigrant workers from mainstream society. Workers have to live in special housing, sometimes made from shipping containers. Housing is segregated, overpriced, overcrowded, and inadequate in terms of space and living conditions. Workers cannot choose among alternatives on the housing market because their lives are completely governed by the construction companies for which they work (Mozetič 2009).

BALKANIST DISCOURSE

Numerous critical analyses of media discourses have shown how representations of ex-Yugoslavians since the 1990s have been grounded in Balkanist discourse (Doupona Horvat et al. 2001, Kuzmanič 1999, Vezovnik 2009). Todorova (2009: 3) states that long ago, the Balkans "had become a synonym for a reversion to the tribal, the backward, the primitive, the barbarian." Similarly, in the post-Yugoslavian Slovenian press, the most frequent signifiers for ex-Yugoslavians were tribalism, backwardness, primitiveness, barbarism, unreliability, misogyny, a propensity for intrigue, insincerity, opportunism, laziness, superstition, inefficiency, incompetent bureaucracy, cruelty, boorishness, instability, and unpredictability.

Although in recent years the discourse on the Balkan other in the Slovenian media has aimed to become more inclusive and democratic, Balkanist discourse still persists as an important element in the construction of the immigrant worker's subjectivity. First, texts reproduce Balkanist discourse by reducing immigrant workers to the qualities of backwardness and primitiveness, demonstrated by a lack of cultural, economic, and technological development. Example 1 shows how education and the cultivation of intellectual skills, typically attributed to the Western tradition of reason which prompted Western cultural development, are contrasted with a lack of education and the performance of manual labor, which in turn lead to backwardness.

6 Islamophobia is relevant because the majority of Bosnian workers come from Cazin, which is a homogeneous Muslim region in Bosnia (Hromandžić 2009).

7 I summarize the problems reported in material posted by the organization IWW (Invisible Workers of the World), which defends workers' rights, <http://njetwork.org/lzhodisca-in-zahteve-IWW-Nevidni> (17 August 2014).

8 Most immigrant workers are employed in the construction sector; they work 200 to 240 hours per month, and their average monthly salary is €500 (Bez nec 2009: 23).

(1) "Jasmin didn't go to high school. In his farmer family with eight children, there simply was no money for these things. /.../ "Golden hands," he says /.../ "You won't believe me. I have only eight years of primary school and these hands." (Čepin Čander 2009)

Plumwood (1993: 82) shows that, in Western culture, intellectuality is more valued than manual labor. The state of being uneducated is ascribed to pre-modernity and a lack of development, while education is ascribed to progress. Example 1 demonstrates that the scarcity of financial resources in large, traditional families limits educational possibilities. The worker's manuality, illustrated by the metaphor of "golden hands," represents not only his salvation but also his originary curse. The worker's backwardness, therefore, is highlighted by his lack of intellectuality and education. In the last sentence, the word "only" indicates that Jasmin himself knows that he lacks education, thereby lending an additional negative connotation to manuality. Another aspect of Balkanism perceived as congruent with manuality and a lack of education arises in this article – traditionalism. It emerges mainly in descriptions of traditional, gendered division of labor. Women are constructed as the primary caregivers linked to the private domain, while men are the financial providers.

(2) "He needs to provide for his wife, two kids, and himself. Jasmin's wife stays at home. She works the garden, takes care of the cow, the children, and the house." (Čepin Čander 2009)

However, what seems to be most constitutive of the workers' subjectivity is the persistence of their otherness after moving to supposedly developed and modern Slovenian society. In example 3, the aspect of tribalism is emphasized. A journalist describes her difficulties in getting workers to talk to her. She finally finds a worker named Senad willing to take her to a group of workers whom she wanted to interview. The group trusts the journalist only once she claims to have ethnic Balkan origins.⁹

(3) "He [Senad] briefly explained to them who I was and what I was interested in, but all of them started to nod. I looked at Senad, and he gave them the sign they could trust me. Instantly, they changed their attitude. /.../ In order to gain their sympathy, I told them that my mother is not Slovenian, that she comes from Macedonia. A smile pictured on their faces, and one of them patted me on my shoulder: 'Why didn't you tell us you are one of us?'" (Korelc 2010)

This differentiation of us vs. them presumes the workers' distance from the Slovenian people and society. Describing the workers as distrustful of and closed toward Slovenians obscures the real problem. The roles of legal and social discrimination in the integration of workers into mainstream society and institutions are pushed into the semantic background, while the real cause of the workers' detachment from Slovenians is construed as their will.

More broadly, the problem of immigrant workers is linked to the question of the workers' non-assimilation. They are represented as unable to speak Slovenian and desirous of remaining segregated within their own circles, creating the impression of a tribal organization among them. Workers are described as closely connected with their families, while the community of immigrant co-workers seems to be organized along kinship lines.

Backwardness, primitiveness, and traditionalism are made explicit in order to position immigrant workers as contradictory to elements of the majoritarian society. To explain this positioning of the other, I follow Todorova (2009: 17) in referencing Douglas, who shows that objects or ideas that confuse or contradict cherished classifications provoke hostile behavior that condemns them. Douglas calls these confusing or contradictory elements ambiguous, anomalous, and indefinable, "uncomfortable facts, which refuse to be fitted in, we find ourselves ignoring or distorting so that they do not disturb these established assumptions" (in Todorova 2009: 17). In addition to constructing workers themselves as contradictory elements, their practices and the objects to which they relate are also portrayed as out of place.

9 She claims that her mother is Macedonian, so the presupposed similarity in ethnic origin is weak, as the workers are mainly Bosnians, Kosovars, and Serbs. However, in Slovenia, the distinction among these groups does not seem to be important, and they often all fall under the signifier "Balkan" or "immigrant."

(4) "Most of them [immigrant workers during a protest] were still wearing weathered, torn tennis shoes that most of us would probably not wear even while painting walls." (Aleksič 2010)

In example 4, we face what Fairclough (1995: 5–6) calls an implicit presupposition, which is a linguistic strategy that reveals what is taken as normal, granted, or common sense. In this context, the torn tennis shoes contradict the codes of the majoritarian society (a Slovenian would never wear shoes in such bad condition) and help to construct the worker as different.

Similarly, the descriptions of workers' housing in examples 5 and 6 focus mostly on objects that are out of place or in unusual locations.

(5) "In the hall, there is a sink and an electric stove with two burners by the trash bin, from which garbage is spilling, and by it, a table with three chairs." (Gole 2010)

(6) "We eat in our beds, because we did not have a dining table." /.../ (Korelc 2010)

Examples 5 and 6 describe a sink and a stove placed in a hall instead of the kitchen, garbage falling out of the trash bin instead of contained within it, immigrants eating in bed instead of at the table, and the dining table placed next to the garbage instead of away from it.

That the workers are the source of dirt and pollution is emphasized in example 7.

(7) "Marko, for instance, likes nature. He likes to spend Sundays puffing cigarette smoke on a bench in the town park." (Grah 2012)

Garbage outside the bin and smoking in natural areas allude to air and environmental pollution, making the workers symbolic of disturbing, polluting, and dirty elements unwanted in an ethnically clean environment. This view sees workers as pollution, as Douglas would put it – workers appear as different precisely because their culture and practices contradict Slovenian codes. Example 8 confirms this prejudice against workers as dirtiness.

(8) "Mujo takes out the trash /.../ he says, 'Let people see that we are not filthy.'" (Gole 2010)

This quotation contains an implicit presupposition (Fairclough 1995: 5–6) that Slovenians think that workers (or Balkan immigrants in general) are actually dirty. In order to prove the contrary, Mujo takes care of the trash.

Eating, disposing of trash, and sleeping in the same place remove the workers' subjectivity from the realm of the humanity and instead evoke the animal. Example 9 shows how out-of-place objects and practices are representative of the irrationality of the workers' behavior.

(9) "For the 108 workers that are sleeping on one floor, there are ten showers, five toilets and pissoirs. For the bed, the workers pay 75 euro /.../ For this amount, workers can sleep in 12-square-meter rooms with three beds, a closet, TV, one cabinet, one chair, and one electric stove." (Gole 2010)

Despite the poor living conditions, the workers are still willing to stay and even pay for their accommodations. The lack of an effort to improve the living conditions creates the impression that immigrant workers are willing to live and work in such conditions because it somehow is part of their original Balkan subjectivity. Their irrational orientation to suffering is often questioned by journalists—"Is it worth it? Why are they still doing it?"—and therefore contrasted with Slovenian (Western) rationality.

Such irrational behavior then is rationalized by exploring the workers' life opportunities. In example 1, the original economic and socio-cultural environment determines the worker's destiny. Immigrants are seen as destined for migration, bread-winning, and manual labor. The factors determining their lives lie in essentialist determinants loaded with signifiers of Balkanism – a lack of education, large traditional families, traditional gender roles, ruralness, and irrationality.

VICTIMIZATION DISCOURSE

Although these characteristics easily fit into the Balkanist discourse, Balkanism is only one facet of the picture. After clearly grounding immigrant workers in Balkanism, the analyzed texts aim to make readers sensitive to and evoke their pity for immigrant workers. In terms of framing, media stories on

immigrant workers often depict individual and biographical narrations, rather than structural terms and conditions. Framing a story as an individual case implies assigning responsibility at the individual level, instead of understanding the problem of migration in structural and social terms (Iyengar 1991). Therefore, the focus moves from immigration as a primarily political matter to immigration as a private matter. This framing device is supplemented by the use of what Langer (1998) calls the rhetoric of human interest stories, which usually appear in the tabloid genre.

One basic feature of human interest stories is the attempt to make the reader empathize with the feelings of the group represented. In the case of immigrant workers, this attempt usually takes place through the narration of their life stories. "The emphasis in such stories is regularly narrated through a focus on relatively well-defined 'characters' and often inflected through some reference to 'personal tragedy'" (Langer 1998: 35). Such rhetoric involves readers by constantly referencing people's everyday lives, regardless of their ethnic or class affiliation. The narrations seem to be constructed out of repeated references to the ordinary; the world of daily life is the baseline from which events gain newsworthiness by exceeding (Langer 1998: 30). Everyday life is a common and fundamental feature of human existence, and involving the audience at this level seems to offer a permanent foundation on which to construct meaning. In a story framed around individual workers, the reader connects and sympathizes with them.

The following example shows how the rhetoric of human interest stories works:

(10) "I survive with the help of the Red Cross and social assistance. I've been in Slovenia for thirty-three years; I served in the army in Škofja Loka. I lived my whole life here. I tore food away from my mouth so I could send money to Bosnia to my wife and children; now I can't even do this. I can't talk about this because my heart hurts so bad that I'll start to cry." (Gole 2010)

Example 10 presents a worker's personal narration introduced to make the reader more sympathetic to the problems of immigrant workers. The message receives additional credibility through reported speech which describes the impact of the situation on the worker's feelings: "I can't talk about this because my heart hurts so bad that I'll start to cry." Fairclough (1995: 117) and Richardson (2007: 105) believe that using first-person narration makes a stronger impact on the reader, who is left with the impression that the statement is important or dramatic. What seems to be constitutive for the immigrant worker is being reduced to survival mechanisms in order to fulfill the role of breadwinner. Although not all readers experience poverty, the report of the worker's personal narration aims to provide the reader with some common points of identification – trying to survive while working hard and taking care of one's family. This identification is also achieved by the use of metaphors, or conceptual instruments that relate otherwise unclear or remote concepts in ways readily understood. Metaphors help readers grasp an external, difficult notion of society, such as poverty, by its relation to a familiar part of life. Therefore, metaphors can be a means for politicians or the media to gain social control (Otto Santa 1999: 195). In example 10, the metaphor "tearing food away from the mouth" implies making great sacrifices, while a "hurting heart" signifies severe emotional pain.

To align the identification of the Slovenian reader with that of the worker, the worker is constructed on the basis of his ethnic affiliation. He is portrayed as almost Slovenian, nearly "one of us." Example 11 shows how the attempt to include the immigrant in the Slovenian imagined community (Anderson 1991) works at the level of language.

(11) "This is not his first time in Slovenia, he proudly said. He served in the army here in the late 1980s and then as a "professional" in the early 1990s, when he and his compatriots built the new wing of the National Gallery." (Čepin Čander 2009)

Both examples 10 and 11 show the immigrant workers' attempts to include themselves in the majoritarian society by saying that they served the Yugoslav National Army in Slovenia and have lived in Slovenia for decades. This inclusion distances the workers from their Balkan origins. The worker becomes the victim not only of past events (he left his life back home in order to work in Slovenia) but also of a foreign nation for which he has sacrificed his entire life.

The position of victimization is not only claimed by the workers themselves but also reproduced by media texts which reframe it in moral terms.

(12) "They left the best of their years here, and now they are treated like this." (STA, K. 2011)

Here, the workers are constructed as pure and innocent victims subordinated to the cruel forces of the social reality imposed on them by a foreign nation.

This operationalization of moralism and sacrifice is supplemented by drawing the immigrant worker into the imagined Slovenian community. In order to extract the image of immigrant workers from the Balkanist discourse, the media texts attribute to them images and practices traditionally perceived as Slovenian.

(13) "The room has space for beds, a table, a fridge, and a closet. Around the table in the room, three SCT workers are gathered. On the table, they have a pot of goulash and polenta,¹⁰ four of the cheapest Mercator beers, juice, and some bread." (Gole 2011)

This description of the workers' residence resembles the image of a pre-modern Slovenian peasant family gathered around a pot of goulash. Furthermore, the workers drinking beer from the main Slovenian supermarket chain Mercator evokes Slovenian working-class habits. Describing the workers as practicing the same rituals as Slovenians serves as a strong point of identification for the Slovenian readers. The boundaries between us and the other are blurred as the immigrant worker becomes the carrier of traditional signifiers of Slovenian character.

These signifiers also play an important role in the media's construction of immigrant workers as passive, diligent victims, willing to accept their destiny, holding in their frustration without externalizing the conflict with their oppressors. Their masochistic introjection is demonstrated in the following two examples.

(14) "The patience of the strikers, who did not create a single incident during the strike, is ... turning into despair." (Strgar 2010)

(15) "Most of them simply bear with it and do their job." (Čepin Čander 2009)

In example 14, the workers' resignation takes the form of humility and conflict avoidance. For example, the statement that the striking workers "did not create incidents" points out their passivity and conveys the implicit presupposition (Fairclough 1995: 106) that the only expected reactions of immigrant workers to rights violations are creating incidents and fighting back. Example 15 describes the workers' delusional coping mechanisms and suggests that workers simply "bear with" the problem. They internalize the problem and do not actively seek to solve it. The workers remain helplessly affected by the situation in which they find themselves.

The workers' passivity is counterpoised against the overwhelming power of the unfortunate situation they face.

(16) "The stooping drudge Patrik ... can only patiently wait." (Aleksič 2010)

In this example, the powerlessness of Patrik's body posture is illustrated by the adjective "stooping." Passivity, not action, is the only option presented; Patrik can only "patiently wait" for his destiny to change.

In the construction of immigrants as passive victims, workers' personal narrations are complemented by the views of labor and union representatives and Red Cross and social workers. The following example is a quotation from a Slovenian social worker.

(17) "The workers coming to us are decrepit. They do not have anybody to borrow money from. They express intense distress and regret that they have to ask the municipality for help because they worked hard for years and years," says Mrs. Verbič, who was really touched by the stories of the poor workers at Vegrad." (STA, K. 2011)

In this case, Verbič's direct speech operates so that the reader identifies with her feelings, rather than with the workers' socially distant situation. The workers are constructed as innocent, docile victims.

¹⁰ A Slovenian traditional dish that is usually inexpensive.

They are described as very tired and “decrepit” but still remain “very polite and mild-mannered.” One again finds the implicit presupposition that the expected behavior is the opposite of politeness. Workers even “regret they have to ask the municipality for help” because their goal is to work for and earn money, not to ask for humanitarian help. This construction of the worker as a humble, docile victim is indeed a call for the reader’s empathy. Unlike in Balkanist discourse, the worker is no longer feared as an illegitimate, phantasmal job stealer or chaser of easy money but becomes legitimized as a helpless victim seeking pity. By now it should be clear that, for immigrant workers, the position of delusionary victim is the core of their subjectivity.

DISCUSSION

Although aspects of Balkanism persist in the analyzed texts, the worker as a helpless victim does not seem to fit into what Todorova (2009) defines as Balkanist discourse. According to her analysis, the Balkan man is not a victim but, rather, proud, misogynistic, masculine, barbaric, primitive, aggressive and patriarchal (Todorova 2009). Therefore, the signifier “Balkan man” carries a negative connotation of everything that a westernized man should not be. However, to explore these phenomena, it is necessary to consider the broader socio-political context of the transitional period. At the start, Slovenia became quickly involved in the process of Europeanization. The transition slowly created leftist discourses that promoted respect for human rights and European democracy while trying to narrow the space for the socialism and xenophobic views of other ex-Yugoslavs. Therefore, the victimization discourse actually marks an attempt by left-wing discourses to step away from the Balkanist framework and introduce the image of the victim in order to legitimize the presence of immigrant workers in Slovenia.¹¹ This attempted normalization of the Balkan entailed increasing public sensitivity to the problem. The victimization discourse, therefore, worked within the framework of counter-Balkanist discourse and strategies of including the other in order to advance the normalization process. Normalization (Watney 1997) would allow mass media representations of the workers’ Balkan¹² identity only in strictly codified forms that did not threaten the general public and media users but instead protected them from potential destabilization. Within the media repertoire of strictly delimited and defined images which mobilize such notions as decency, human nature, and normality, immigrant workers were construed not as something horrifying and threatening but as helpless victims lacking the political power to destabilize the majority community. In the cases if victimization presented, readers are called upon to sympathize with and pity the immigrant worker, who is depicted as a docile and harmless victim. The victimization discourse tries to open a space of identification for Slovenians and immigrant workers by creating an inclusive imagined community of we who are helpers and they who are victims, along with evoking the reader’s empathy and pity for these helpless victims. Creating the subject position of victim for immigrant workers marks an attempt to legitimize their presence in Slovenian society. In opposition to the Balkanist discourse, workers are no longer portrayed as threatening national integrity but as harmless, helpless, and in need. The victimized subjectivity becomes normalized and therefore acceptable to the Slovenian majority.

Although this analysis focuses on the Slovenian case, such humanitarianism has a wider European discursive frame. The victimization of immigrants has recurred in Western European discourses since the war in Bosnia during the 1990s and persists in recently explored discourses (Ticktin 2006). Ticktin (2006: 34) points out that such humanitarianism adopts the moral imperative of compassion but can

11 Victimization is not restricted to immigrant workers, but is also applied to other similar social minorities such as the Erased (Vezovnik 2013) and asylum seekers (Lipovec Čebren 2009).

12 Sometimes we could be more specific and refer to Bosnian or/and Muslim identity.

have discriminatory and violent consequences in the absence of guiding political principles and practices. In her opinion, such moralism blurs boundaries between legal, political and ethical-moral orders.

This criticism leads to the question: What are the negative effects of victimization evoking the reader's compassion, sympathy, and therefore humanitarianism? The main concern is that the basic operation performed by the analyzed rhetoric is to move the problem of immigrant labor from the political level to the personal, moral-ethical, and private level. As shown in this analysis, the victimization discourse focuses on the individual tragedies of the workers and never discursively represents them as potentially active political subjects. Considering that workers have been politically active in the IWW since 2009, the individualized framing of stories neglects an important segment of the workers' subjectivity. When political actions are involved—for instance, strikes—the texts tend to not represent workers as political actors. This act of media non-representation of workers' political subjectivity leads to a process of desubjectivization on the level of discourse. In this sense, what was once defended—for instance, human rights—loses its political aspect and becomes a defense of humanitarian rights. The victimization discourse that relies on the assumed universality of democracy and human rights, therefore, is not political but, rather, humanitarian. The absence of a political element in the discourses analyzed is evident mostly in the failure to constitute the workers as political subjects who could directly or indirectly enter into an antagonistic relationship with the hegemonic regime. Instead, the workers are represented as victims of social, economic, and cultural determinants. Therefore, their right to live and work in Slovenia “appeared more and more as the rights of the victims, the rights of those that were unable to enact any rights or even any claim in their name, so that eventually their rights had to be upheld by others ... in the name of a new right to ‘humanitarian interference’—which ultimately boiled down to the right to invasion” (Rancière 2004: 297).

The problem with the humanitarian perspective of the victimization discourse is that it can understand human life only in the sense of what Agamben calls *bare life*, or *zoe* (Agamben 1998). Agamben suggests that humanitarianism cannot grasp the polis, or what qualifies as social and political life. To Agamben, this conceptualization of workers matches the notion of radically desubjectivized human beings living in the “limit zone:” “Precisely because they were lacking almost all the rights and expectations that we customarily attribute to human existence, and yet were still biologically alive, they came to be situated in a limit zone between life and death, inside and outside, in which they were no longer anything but bare life” (Agamben 1998: 159). Being represented as the “living dead” (also evident in vivid descriptions of the workers' living, health, and body conditions) and reduced to an existential level means being deprived of any political agency. This pseudo-democratic representation of immigrant workers is therefore in solidarity with the forces of Balkanist discourse against which it claims to fight. Thus, what was first intended to be a counter-hegemonic representation of othering ultimately becomes a form of governmentality over a population reproducing the established power relations that Todorova claimed were typical of Balkanist discourse: Western Europe over the Balkan periphery.

CONCLUSION

In this article, I have focused on discourses of immigrant workers from ex-Yugoslavian republics working for Slovenian construction companies. The discourses analyzed appeared in the Slovenian print media from 2009 to 2012. I explored the interplay of the Balkanist and victimization discourses that dominate representations of the identity of immigrant workers. The construction of the immigrant worker as a positive, victimized figure who at the same time personifies negative Balkanist features seems aporic and contradictory. Especially if we perceive immigrants in the context of Balkanist discourse, this construction of the victimized hero seems a puzzling novelty. I have therefore advanced two explanations.

The first explanation speculates that attempts were made to naturalize immigrants by freeing them from xenophobic constructions. The ideas of human rights and democracy emerged in left-wing media discourses as valid democratic alternatives to Balkanist, xenophobic, right-wing discourses, making naturalization a more democratic way to represent the other. However, the elimination of explicit xenophobia and hate speech did not result in a more democratic construction of the other's subjectivity. Ultimately, the succeeding construction of immigrant workers descended from the first. The core of this second construction is the image of the immigrant worker as victim. This process of discursive desubjectivization and victimization connotatively suggests that the notion of immigrant workers undergoing a process of naturalization in Slovenian society allows them to be represented only in ways that do not disturb the homogeneous society. In short, immigrant workers are legitimate victims but not valid political subjects or public agents.

Therefore, the process of victimization again presumes the existing power relations and does not permit the construction of an active subjectivity for immigrant workers. It makes them dependent on humanitarianism and emotional investments of pity from the ethnically homogeneous us. Victimization pushes the problem into the domain of the private and prohibits the subject from positioning the problems of migration, poverty, and precariousness in structural and political terms. As this move deeply reproduces the already established relations of power—Europe over the Balkans—the victimization discourse remains deeply rooted in the ground in which it originated – in Balkanism.

REFERENCES

- Agamben, Giorgio (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bakić-Hayden, Milica (1995). Nesting Orientalism: The case of former Yugoslavia. *Slavic Review* 54/4, 917–931.
- Beznez, Barbara (2009). Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti* 37/238, 13–28.
- Bobnič, Robert and Vezovnik, Andreja (2013). Diskurz o islamu ali dispozitiv izjav in objekta: primer islamskega versko-kulturnega centra. *Časopis za kritiko znanosti* 40/251, 34–53.
- Doupona Horvat, Marjeta, Verschueren, Jef and Žagar Ž., Igor (2001). *Retorika begunske politike v Sloveniji: pragmatika legitimizacije*. Ljubljana: Peace Institute.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1995). *Media Discourse*. London: Arnold.
- Foucault, Michel (1971). *The Archeology of Knowledge & The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Hromandžić, Hajrudin (2009). Delavske migracije iz Cazinske krajine. *Časopis za kritiko znanosti* 37/238, 96–100.
- Iyengar, Shanto (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: Chicago University Press.
- Kuzmanič, Tonči (1999). *Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Peace Institute.
- Langer, John (1998). *Tabloid Television. Popular Journalism and the "Other News"*. London: Routledge.
- Lipovec Čebren, Uršula (2009). Od kulture nezaupanja do selektivnega sočutja: prosilci in prosilke za mednarodno zaščito v slovenskem zdravstvenem sistemu. *Časopis za kritiko znanosti* 37/235–236, 190–203.
- Mozetič, Polona (2009). Kako su radnički domovi prošli kroz tranziciju?. Od socialnovarstvenih institucij do institucij migracijske politike. *Časopis za kritiko znanosti* 37/238, 77–92.

- Otto Santa, Anna (1999). Like an Animal I Was Treated: Anti-Immigration Metaphor in US Public Discourse. *Discourse Society* 10/2, 191–224.
- Patterson Hyden, Patrick (2003). On the edge of reason: The Boundaries of Balkanism in Slovenian, Australian, and Italian discourse. *Slavic Review* 62/1, 110–141.
- Plumwood, Val (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*. London, New York: Routledge.
- Rancière, Jacques (2004). Who Is the Subject of the Rights of Man? *The South Atlantic Quarterly* 103/2–3, 297–310.
- Reisigl, Martin and Wodak, Ruth (2001). *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Richardson, E. John (2007). *Analysing Newspapers: An Approach From Critical Discourse Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ticktin, Miriam (2006). Where ethics and politics meet: The violence of humanitarianism in France. *American Ethnologist* 33/1, 33–49.
- Todorova, Maria (2009). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Vezovnik, Andreja (2009). *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vezovnik, Andreja (2013). Representational Discourses on the Erased of Slovenia: From Human Rights to Humanitarian Victimization. *Journal of Language and Politics* 13/ 4, 606–625.
- Vobič, Igor (2012). *Global Trends of Online Journalism in Slovenian Print Media* - PhD diss. Ljubljana: Faculty of Social Sciences.
- Watney, Simon (1997). Moral Panics. *The Media Studies Reader* (ed. Tim O' Sullivan, Yvonne Jewkes). London: Arnold, 124–133.

NEWSPAPER SOURCES

- Aleksič, Jure (2010). Naj jedo potico! *Mladina*, 19. 3., <http://www.mladina.si/50007/naj-jedo-potico/> (8. 9. 2014).
- Čepin Čander, Maja (2009). Prej sem razmišljal kako priti v Slovenijo, danes razmišljam, kako bi pobegnil. *Dnevnik*, 31. 1., <http://www.dnevnik.si/objektiv/vec-vsebin/1042240985> (8. 9. 2014).
- Gole, Nejc (2010). Ko je človek vreden manj kot pes. *Delo*, 23. 9., <http://www.delo.si/novice/slovenija/ko-je-clovek-vreden-manj-kot-pes.html> (8. 9. 2014).
- Gole, Nejc (2011). Samski dom: za sobo kar 600 evrov. *Delo*, 22. 2., <http://www.delo.si/gospodarstvo/samski-dom-za-sobo-kar-600-evrov.html> (8. 9. 2014).
- Grah, Matija (2012). Delavci na začasnem delu pri mačehi Sloveniji. *Delo-Panorama*. 10. 2., <http://www.delo.si/arhiv/tiskano/10.02.2012/Delo> (8. 9. 2014).
- Korelc, Sonja (2010). Ve se, kdo ukazuje in kdo uboga. *Delo-Mag*, 12. 4. (tiskana izdaja)
- STA, K. (2011). Protest delavcev SCT. *Dnevnik*, 9. 2. <http://www.dnevnik.si/poslovni-dnevnik/poslovni-novice/1042423082> (8. 9. 2014).
- Strgar, Zlatka (2010). Vegradovi delavci jezni tudi na Pahorja. *Dnevnik*, 6. 10., <http://www.dnevnik.si/clanek/1042393220> (8. 9. 2014).

BREAKING THE GLASS CEILING: THE CASE OF THE ROMA ETHNIC MINORITY IN SLOVENIA

Miran KOMAC^I, Andreja BARLE LAKOTA^{II}

COBBIS 1.01

ABSTRACT

Breaking the Glass Ceiling: The Case of the Roma Ethnic Minority in Slovenia

Slovenia has a rather comprehensive legal framework and specific implementing policies to regulate Roma issues. Nevertheless, the improvement of the standard of living of the Roma can only be measured in incremental units. A similar finding also applies to education. So, what went wrong? Roma pupils enter primary school without the adequate prior knowledge required in Slovene schools. Thus, they simultaneously need to fill their educational gaps and gain new knowledge. A solution thereto is to be provided by the school. The latter is thus burdened with excessive responsibility and obligations as regards ensuring the development of the Roma minority, i.e. it is entrusted with tasks it is unable to perform. The basic hypothesis of this paper is that preschool education and various forms of non-formal education implemented (if possible) in Roma settlements lead to an increase in the human and social capital of the members of the Roma ethnic minority.

KEY WORDS: Roma ethnic minority, education, human and social capital

IZVLEČEK

Prebijanje steklenega stropa: primer romske narodne manjšine v Sloveniji

Slovenija ima kar obsežen nabor pravnih določb in posebnih politik, namenjenih urejanju romskih tematik. Kljub temu pa spreminjanje položaja pripadnikov romske narodne manjšine na bolje lahko merimo v lekarniških merskih enotah. Podobna ugotovitev velja tudi za področje izobraževanja. Kje je bila storjena napaka? Romski otroci vstopajo v osnovno šolo brez ustreznega predznanja, zato morajo sočasno odpravljati zaostanke pri predznanju in pridobivati nova znanja; za oboje naj bi poskrbela šola. Šoli sta bili naloženi naloga in obveznost, ki ju ni sposobna uresničiti. Temelja hipoteza prispevka je, da različne oblike formalnega in neformalnega izobraževanja romskih otrok, ki se odvijajo (kolikor je le mogoče) v romskem naselju, lahko prispevajo h krepitvi človeškega in socialnega kapitala pripadnikov romske narodne manjšine.

KLJUČNE BESEDE: romska narodna manjšina, izobraževanje, človeški in socialni kapital

^I PhD in Political Science, Associate Professor, Senior Researcher, Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, Miran.komac@inv.si.

^{II} PhD in Sociology, Ministry of Education, Science and Sport, Masarykova 16, SI-1000 Ljubljana, Andreja.Barle@gov.si .

INTRODUCTION

The Roma in Slovenia are a versatile ethnic minority. They are both an urban and a rural population. A population that has traditionally long been settled in Slovenia, while a part of the Roma minority moved to Slovenia from the territory of the former common state of Yugoslavia. They are a population with an explicitly pyramidal social structure: the higher up one goes on the social scale of the general population, the lower the likelihood of finding a member of the Roma minority. One of the causes of such status is the evident lack of various types of capital (human, social, financial, etc.). Another reason that the Roma live under a glass ceiling (Mrčela 2000: 58) is their ranking on Slovenia's scale of ethnic groups. However one turns it, the Roma are always at the bottom. Moreover, and this is probably the worst aspect, the Roma are simply overlooked, as if they were transparent. This may be attributed to a phenomenon known as the invisibility of "others" (Urh 2012: 28). They are constantly reproached for being non-native. Most documents on the Roma in Slovenia, even those dealing with highly contemporary issues, begin by listing their origins. Yet is placing emphasis on the theory of migration¹ or a method to continuously restore the perception of the majority nation about the Roma being newcomers, temporary settlers in our land? This could be one of the many reasons why the Roma remain on the margins of Slovene society. How to move them from the margins of Slovene society is a question heard from many quarters. In the various visions to improve the social status of the Roma ethnic minority, a key developmental role is assigned to education.

This paper attempts to answer the question why – despite plentiful professional efforts and financial resources – there has been only a slight change for the better in the sense of raising the educational structure of the Roma ethnic minority over the past 25 years. Has a systemic error been made or is it only a set of unfortunate circumstances? The material relevant for the paper was collected in the course of the research project entitled *Increasing Social and Cultural Capital in Areas with a Roma Population*.² In order to find an answer to the above question, multiple research methods were applied: participant observation, analysis of original material prepared by educational support providers, and semi-structured interviews with teachers and principals of selected primary schools attended by Roma pupils.

The main idea of the experiment tested in the mentioned project was to make the Roma settlement the centre of project activities. In the settlements, so-called Roma Education Incubators (REI) were established. A Roma Education Incubator can be a place as well as a programme carried out at such place. It can be a preschool programme or a programme of several activities, including non-formal forms of education: the provision of educational support to Roma children, animation workshops for children and parents, and sport activities.

We tested a methodological innovation: we put an end to the practice of taking Roma out of their settlements to institutions and organisations that are based in settlements of the majority nation, i.e. primarily social work centres or adult education centres.

Through the establishing of Roma Education Incubators in the Roma settlements, the Roma acquired premises where each individual has the opportunity to raise his/her level of education, knowledge, and qualifications. The provision of educational support to children has shown an improvement in the school performance of the Roma pupils involved. Instructors (members of the Roma community) have acquired a certain level of responsibility, which strengthens their self-esteem. These are all elements that contribute to the improvement of human capital.

Within the project, a preparatory nursery school was established in the Kerinov Grm Roma settlement. The transition to the central nursery school (nursery school in the village with the ethnic majority community) was far more successful for those Roma children who had attended the nursery school in the Roma settlement than for those who had not attended it.

1 "Only God knows who told Miha that the gypsy race originated from India; he stated this and so did his comrade in the pub, while the other gypsies say they are Egyptians". (Trdina 1987: 58).

2 More information is available at: www.khetanes.si.

However, successful school entry is only the first step on the path to success; the failure/success of Roma children depends on many factors, some of which will be elaborated below. Prior to presenting the project findings, it is worth mentioning the legal framework regulating individual issues concerning the Roma ethnic community, particularly education.

THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE PROTECTION OF THE ROMA ETHNIC MINORITY IN SLOVENIA

Slovenia has a relatively comprehensive legal framework regulating Roma-related issues, and specific implementing policies have been adopted to regulate these issues. However, the improvement in the living conditions of the Roma can only be measured in minute increments. Similar findings apply to education. In 1990, the situation was as follows: the document "Information on the Situation of the Roma People in the Republic of Slovenia" (*Informacija o položaju Romov v Republiki Sloveniji*) adopted by the Executive Council of the Assembly of the Republic of Slovenia on 4 April 1991, includes the following passage:

As in other areas, in the raising and education of Roma children in the past and in the present two specific problems can be highlighted: the problems of socialisation and language. Neither the first nor the second can be resolved within a reasonable period, therefore there were not many Roma who attended primary school, although education was compulsory for them, as for all other children; and most of those Roma who attended primary school did not complete more than two or three grades. Even in parts of Slovenia where Roma have been residing permanently since the 18th century (in Prekmurje) and where they have had good access to primary schools, only a few of them attended school at the beginning of the 20th century. Among Roma women, there is still a high percentage who have remained completely illiterate. It was not before the 1970-1971 school year that the first Roma pupil completed primary school. In the 1984-1985 school year, approximately 30% of Roma children in Murska Sobota still did not complete primary school. Despite the relatively successful and high social integration of Roma into the everyday life of Prekmurje, there are substantial differences between the Roma population and the rest of the population in that region regarding primary socialisation in the family and the interest of the parents in the future of their children, which consequently also causes substantial differences regarding success at school. (...)

The social status of the Roma people has a significant impact on the success of Roma children at school. Roma have been residing permanently in Prekmurje for 200 years, they are integrated into the environment, many have regular employment and they have realised that they need knowledge for their future lives; their children are already enrolled in preschool education, their motivation for school education is stronger than in other areas; they are not as absent from school as the Roma in other parts of Slovenia and are therefore more successful. The results of almost 40 years of efforts of schools and social services are evident but not yet satisfactory. In the Dolenska region, on the other hand, the work is more demanding because the conditions are less adapted to the Roma population. However, in the last decade also this region has achieved some positive movement through consistent and continuous work. Teachers in Maribor started to deal with Roma issues ten years ago, when the proximity of the state border attracted larger groups of Roma from the south of Yugoslavia (from Kosovo and Macedonia) (...). (Information... 1991: 19)

In the past 25 years an extensive collection of documents has been issued (Nacionalna... 2011: 29) addressing Roma issues in the Republic of Slovenia. Unfortunately, it has also been established that despite all the efforts of the state, the Roma ethnic minority is still a community lacking everything in general. They lack space, municipal infrastructure, capital of any kind (social, cultural, financial, etc.), tolerance among the non-Roma population, etc. Roma constantly deal with ethnic prejudice and very often also with discrimination. There are no Roma initiators of change (humanistic and social intelligentsia,

economic and political elites) who would take them from the margins of society closer to the levers of management of the common good. Allegedly, the Roma are a devastated society. And the aforementioned characteristics leave negative traces in the educational process.

REGULATING THE FIELD OF EDUCATION

Special attention has been devoted to the education of the Roma population. The normative part is extensive: a) Instructions for the adaptation of the primary school programme to Roma pupils (1993); b) Instructions for the implementation of the 9-year primary school programme for Roma pupils (2000); c) Strategy for the Education of Roma in the Republic of Slovenia (2004), and d) Strategy for the Education of Roma Pupils in the Republic of Slovenia (2011). Roma issues are also mentioned in the Primary School Act³ and the Preschool Institutions Act.⁴

In order to improve the success of Roma pupils in primary school, two correctives have been introduced: a) for schools attended by Roma pupils an additional post of an expert qualified to work with Roma pupils (a specialised staff member) was established⁵ and b) a Roma assistant, i.e. coordinator, was added to the school environment.⁶

The expert, legal, and programmatic framework is extremely extensive and one would expect a significant improvement in the level of education of Roma community members.

The data obtained from the Ministry of Education, Science and Sport show that the number of Roma pupils in primary schools has been on the increase. It could therefore be said that the measures have been effective. Data on enrolment in primary school show the following structure:

Table 1: Number of Roma pupils in primary schools

SCHOOL YEAR	Number of Roma pupils in primary schools
2001/2002	1153
2002/2003	1223
2003/2004	1349
2004/2005	1413
2005/2006	1480
2006/2007	1587
2007/2008	1658
2008/2009	1720
2009/2010	1813
2010/2011	1827
2011/2012	1880
2012/2013	1930

3 Primary School Act (official consolidated text). Uradni list RS, 81/2006.

4 Preschool Institutions Act (official consolidated text). Uradni list RS, 100/2005.

5 Rules amending the Rules on norms and standards for the implementation of the primary school programme. Uradni list RS, 65/2008.

6 The occupational standard was published in the Rules amending the Rules on the Standard Classification of Occupations, Uradni list RS, 31/2007.

These optimistic data, however, have a black mark reflecting the connection between social assistance funding received and the attendance of Roma children in the process of primary education. A letter from the Ministry of Labour, Family and Social Affairs (MDDSZ) that was received in 2009 states, *inter alia*:

When allocating social assistance funds pursuant to Article 32 of the Social Security Act (Uradni list RS, 3/07 – official consolidated text, 23/07-corrected, 41/07-corrected and 114/06-ZUTPG), social work centres have the possibility of concluding agreements on an active approach to resolving social problems in which they can lay down the obligation of regular class attendance of children of school age as a precondition for receiving this assistance regularly. Pursuant to Article 34 of the same Act, social work centres can allocate social assistance funds in the form of functional assistance for the payment of school lunches or snacks and for the coverage of other costs. In the event of failure to fulfil the obligations under the agreement on an active approach to resolving social problems, social assistance funding might be reduced or even withdrawn. (MDDSZ 2009: 2)

The instructions have no ethnic character. However, if we connect them with the aforementioned reasons for the marginalisation of the education of Roma children, it becomes clear that the consequences of these instructions are mainly felt by the Roma population. Coercion instead of encouragement (if your child fails to attend school, you will receive no social assistance!!) entails the degradation of the child, as he/she is thereby treated as an object.

The data also show the trend of enrolment in primary school; unfortunately, exact data on the number of Roma children who finish primary school are not available. The gap between the number of enrolled children and the number of children who finish primary school is huge. It is certain that the majority of those who finish schooling come from the Prekmurje region.

In the National Evaluation of the Performance of Roma pupils in Primary School, drawn up and published by the Educational Research Institute in 2011, the authors established that Roma children in Slovene schools find themselves in an unenviable position.

- The school results of Roma children in the education process are low and in practice the reasons are alleged to be the following: Roma children enter school at a later age, they are absent from classes, they have inadequate knowledge of the Slovene language, the parents' expectations regarding school education are low, parents do not cooperate with the school, a huge gap can be observed between the majority and minority cultures, pupils (Slovene as well as Roma) are not prepared for coexistence. According to these data, the authors have concluded that the schools primarily blamed the Roma people themselves for their failure to achieve success;
- The number of Roma children who successfully complete primary education is low and they advance from one grade to the next with lower competences achieved in comparison to their peers;
- Expectations regarding the education of Roma pupils by their parents and teachers are low, because expectations regarding their schooling are already negative in advance and they are therefore destined to fail;
- Roma pupils are still segregated at schools, which in practice means that they are placed in separate classes (Nacionalna... 2011: 40)

WHY ARE THE ROMA STILL TREADING WATER?

The comparison between the situation in 1990 and the situation in 2011 shows that the situation is only slowly improving despite several projects being carried out in this field and relatively abundant financial resources. What has gone wrong? Has a systemic error been made or is it only a set of unfortunate circumstances? There are multiple reasons for such incremental improvement in the level of educational attainment of the Roma, ranging from reasons of a systemic nature to being the result of unjustified deviations (anomalies) from education standards.

However, successful school entry is only the first step on the path to success; the failure/success of Roma children depends on many factors, some of which will be set out below.

Reasons of a systemic nature

The reasons of a systemic nature include the following:

1. Systemic racism, which is reflected in denying the members of the Roma ethnic minority the status of a traditional, historical (autochthonous in the Slovene legal terminology) ethnic minority and in the treatment of the Roma as a community of members in permanent adolescence; this is the reason why Roma need tutors and caretakers from among the “enlightened” intelligentsia of the majority nation.

Mapping the Roma ethnic minority stirs up different reactions. Some say that creating Roma settlements means creating ghettos through the side door, and a return to the Roma isolates. This is a realistic risk. Some local authorities actually demonstrate the intention to legalise the existing Roma settlements and regulate utility services therein, yet the municipal spatial plans do not envisage any enlargements. Furthermore, there have been proposals to designate greenbelts around the Roma settlements. If such an idea prevails, in just over a decade we will have to cope with the problem of overpopulation, i.e. Roma slums.

Slovenes apply different standards when dealing with minority issues. When speaking of Slovene minorities in the neighbouring countries, the concern of the residents of Slovene villages for maintaining their spatial identity is conceived much differently, i.e. as concern for preserving valued national traditions or as a commitment to preserving our settlement areas.

Following independence, the social position of the Roma in Slovenia worsened considerably. An old Roma from one of the Roma settlements once told me, “Prior to Slovenia’s independence, we all had enough money. We could live quite decently on picking and selling herbs, moving from one place to another.”

When land was returned in kind to the original owners or their heirs following denationalisation (after 1990), nomadism became increasingly unwelcome. After independence, the purchase of medicinal herbs decreased. The only thing left was some mushroom picking, or collecting scrap iron. With the decline in traditional means of subsistence, the Roma ended up at social work centres, becoming permanent beneficiaries of social assistance.

The colonial philosophy that considers Roma settlements as ghetto formations that need comprehensive restructuring, if not elimination, has led to the following systemic errors:

2. The exclusion of Roma settlements from the educational system. The Roma usually enter the educational process at the level of primary school. Very rarely do they attend nursery school and kindergarten. The lack of knowledge of Roma children by the time they enter primary school is so considerable that they are often the target of mockery and contempt. No child is happy to return to a school environment that provides nothing but a great deal of discrimination. Instead of being considered an environment where the process of raising social and cultural capital should be started, Roma settlements are being avoided by education policymakers. This is not only a consequence of political decisions, but also the opinion of “experts”, the majority of whom are convinced that providing educational work in Roma settlements entails creating Roma isolates, i.e. ghettos through the side door. However, a thorough analysis of life in Roma communities reveals that it is actually the lack of activities to raise social and cultural capital in the environments (settlements) inhabited by the Roma that creates a path to the Roma ghetto!

3. Owing to the absence of various forms of formal (the Roma usually skip preschool education) and non-formal education in the environment (settlements) inhabited by the members of the Roma community, an educational gap develops that widens until the entry of the Roma into primary school. Roma children enter primary school without adequate background knowledge and therefore need to simultaneously close the educational gap and obtain new knowledge. And the schools are supposed to be responsible for both. The schools simply have to bear too much responsibility, as well as the obligation to ensure the development of the Roma community; i.e. they are entrusted with tasks that they are unable to perform!! The successful education of Roma children will only be possible when the pedagogic aspect is considered together with housing, the family environment, health and nutrition issues etc.

DEVIATIONS FROM EDUCATIONAL STANDARDS

The Slovene educational system employs several mechanisms to help children tackle problems related to entering and participating in the educational process: additional classes, remedial classes, postponement of schooling, and homeschooling. All of the above are intended as exceptional methods. In the case of Roma children, however, these measures often turn into deviations. This is particularly evident in the postponement of schooling and homeschooling.

Deviations observed during the implementation of the project

1. It is generally known throughout Slovenia that Roma children are promoted to higher grades without having achieved adequate knowledge. The so-called "gypsy-pass" (the promotion of children to higher grades without adequate knowledge) has been developed to the benefit of teachers, so they are left in peace by the state educational administration and the Roma. However, when this process finally comes to an end in higher grades, the Roma continue their education at schools for the Roma, (*šule*), as the Roma themselves jokingly and cynically call the (former) so-called people's universities (adult education centres), which have different names in the various environments where the representatives of the Roma ethnic minority live. Education is (sometimes) achieved on paper, but the developmental effect of attending such schools is a topic that still needs to be researched in the future.

Is this a path leading to a vicious cycle of poverty for the Roma? You start life at the social work centre and if you are lucky you spend a year or two in preschool, a few years at primary school, which you leave after several years; you formally finish primary school at an adult education centre and the knowledge you have gained is weak. You have no chance whatsoever to finish secondary school. Without a profession, without knowledge, you have no job or income, therefore you are again on the rolls of the social work centre. The maintenance of such a situation is beneficial to all of the aforementioned players and paid minority members, with the exception of the Roma.

You start to depend on social support. And dependence on social support can lead to other addictions, such as drugs and alcohol!

2. The following lines reveal that the teachers' expectations are low: "Among the ethnic minorities living in Slovenia, it is the Roma pupils who achieve the worst results at school. If we connect this finding with the fact that in the teachers' opinion, the behaviour of the Roma pupils is among the most disturbing, the Roma show the least constructive productivity and ego weaknesses, and from the social aspect they are not well integrated in the class, we can conclude that the teachers probably do not expect much of those pupils." (Lesar, Čuk, Peček Čuk 2012: 12).

The progress is very slow, says Taja, when we ask her about the success of educational support at school. Taja provided educational support in the Roma settlement of Hudeje.

Neither the Roma nor the teachers show much interest. This week there was a christening in the settlement and almost nobody attended class. And I think they are not much interested in knowledge. The teachers give them a positive mark, the so-called 'gypsy pass', although their knowledge is negative. Some time ago, I saw a test of a sixth-grade pupil... it was a disaster! In fact, everything that was written was wrong, but he still got a positive mark. And how Roma are denigrated and humiliated by some teachers! Some time ago, during a science class, a teacher said to a Roma pupil: 'Why are you making this wooden house? At home, your mother will use it as firewood anyway!'

3. Another one of the problems might be the additional educational support for Roma children provided by additional specialised staff working with Roma. This may well be an altruistic gesture that could have an undesired outcome. Teachers provide additional educational support during classes. They take pupils from the classroom to a study room where the child is offered additional educational support. The usual practice is that the teacher and the pupil try to find answers to a selected set of questions together and these questions are at the same time questions on the exam. This is in fact education based on the transmission of information. Naturally, such knowledge is weak. Another problem that occurs is that while attempting to strengthen their lack of knowledge in one subject, the pupil fails to gain knowledge in the subject from which he or she is absent as a result of receiving such additional educational support in a different subject!

4. In most texts dealing with the issue of Roma education, the problem of Roma children attending schools for children with special needs is highlighted. A comparison of the data stated in this paper demonstrates that the increase in the number of Roma children in primary school also causes an increase in the number of Roma children in special schools. This problem also needs to be dealt with systematically.

Table 2: Number of Roma pupils at primary schools with an adjusted programme.

SCHOOL YEAR	Number of Roma pupils in special schools
2001/2002	132
2002/2003	126
2003/2004	120
2004/2005	121
2005/2006	119
2006/2007	123
2007/2008	124
2008/2009	141
2009/2010	135
2010/2011	149
2011/2012	161
2012/2013	179

The list of phenomena defined as deviations must be supplemented by two further practices which – when connected with the education of Roma children – often turn into anomalies.

5. Postponement of entry into primary school. The legislation relating to education allows the possibility that "entry into primary school be postponed for a period of one year upon the proposal of the parents, the health care service, or on the basis of a decision on the placement of children if it is established that the child is not yet prepared to enter school".⁷

7 Act Amending the Primary School Act. Uradni list RS, 63/2013.

Field research has revealed how easily Roma can obtain decisions on the postponement of entry into primary school.

6. Finally, home schooling should be mentioned. This possibility is available as an option under Articles 88-92 of the Primary School Act (official consolidated text).⁸

No discussion of the success of Roma education would be complete without asking the following questions: What is going on inside the Roma communities? How is the success of education influenced by the changes in traditional cultural patterns? How do the processes of new social differentiation take place? What is the role of the members of the majority nation who enter the Roma community to marry a member of the Roma community? The role of the female members of the majority nation entering in this way (new Roma women) is often quite strong. How are internal criminal groups organised? We are familiar with the criminal acts committed outside – Roma committing criminal acts against non-Roma – but no research has been conducted on how Roma criminal groups terrorise the Roma themselves. The problems of alcohol, drugs, family violence and incest, early marriages, etc., are mentioned vaguely and with fear (again someone will accuse us of racism!).

During a walk through the settlement, I was shown a small house, more like a hut, probably the worst housing in the settlement; I could not believe that three children, their mother, and father could sleep in such terrible circumstances (approximately four square meters). Two children attend school, the first and the third grade. The father is currently in prison. The oldest son, attending the 4th grade, also lives with his parents, next to them. Sometimes it is useful that we as teachers see how our pupils live. It might help us understand them better. (Diaries... 2012: 3)

The following note arrived from Bela krajina: "This week one boy was absent for a justified reason. His family moved from a house in the Roma settlement into a tent in the forest. In the settlement they had a fight with another Roma family and escaped into the forest" (Diaries...2012: 2).

Pupils have problems with the Slovene language and their vocabulary is very weak. The sanitary conditions are very bad. They very often move from one family to another. Due to conflicts with neighbours, they leave built structures with electricity and water and move with the children into the forest to live in a tent. In such conditions, children cannot attentively attend and follow classes. They are very often sleepy. They also tell the teachers that their parents drank alcohol and partied long into the night. The older the pupils are, the more evident are the differences between them and other pupils. Non-Roma children avoid them. They never choose them as partners. Even their parents advise them not to socialise with the Roma pupils. (Diaries.... 2012: 4)

A further problem is the weak and small ethnic minority elite; a respected group of intellectuals can set an example and convince others how important education is. Its creation and reproduction represents one of the key elements of ethnic minority (non)development. This also applies to the Roma minority. Educated people develop only gradually among the Roma ethnic community. They use their acquired knowledge and social capital to escape from the Roma community and to disappear into the crowd of the majority nation. While carrying out the project we discovered a Roma woman with a university degree in education (an older woman about to retire); I asked her if she wanted to participate in the project. Her response was, "Dear Dr Komac, the information you have obtained about me is correct. I would like to inform you, however, that I do not want to participate in the project." (Komac 2010: 2)

It is understandable that it is easier to survive by means of mimicry.

Therefore, the following conclusion can be made: since education is only a means to achieve a certain goal, to satisfy a particular interest, and to achieve a better life, the majority of the Roma population consider education to be useless!

⁸ Primary School Act (official consolidated text). Uradni list RS, 81/2006.

CONCLUSION

Given the absence of various forms of formal (usually no preschool education) and non-formal education in the environment (settlements) inhabited by the Roma, there is an educational gap that widens until entry into primary school. Roma children enter primary school with no adequate prior knowledge. Thus, they need both to close the gap and acquire new knowledge at the same time. An extremely difficult task, indeed.

It can be concluded that by bringing members of the majority nation (instructors, preschool teachers, football school students) into Roma settlements, we have opened new ways to generate (raise) social capital. We have made Roma settlements more open. Simultaneous activities in the overall Roma settlement territory in Slovenia and tolerant collaboration between the members of the Roma ethnic minority and the members of the majority nation have contributed to the awareness that the Roma are a typical ethnic minority.

By making Roma settlements more open, they lose the negative connotation of isolates or ghettos and become perfectly ordinary villages. What conclusion can be made on the basis of the above mentioned results of the research?

A three-year period is (too) short for a final assessment of a successfully defined methodological sample. We can only speak about impressions. In this respect, the most relevant are the opinions of those teachers-practitioners who have been faced with Roma issues for years and have used various educational approaches and methods in the past. The opinion of the principal of the France Prešeren Primary School in Črešnovci is as follows:

(...) We have realised that the work done at school is not enough to ensure the successful progress of the pupils, because progress also requires activities at home, continuous learning, and homework, but at home the Roma pupils are not provided appropriate conditions for such a learning process.

Through the project Increasing Social and Cultural Capital in Areas with a Roma Population, pupils were provided support at home or at the Kamenci Cultural Centre. Every day they were given assistance by the members of the Roma Academic Club, who also successfully participated and were in contact with specialised staff members from the school. Via this project, we were able to ensure continuous work, studying, and preparation for class, even in the afternoon. Learning support classes in the afternoon were attended by more than half of the pupils from the Kamence Roma settlement and the pupils who were present also became more successful at school.

In this process, the pupils developed working habits, realised the importance of learning and regular homework, were instructed how to study, and also acquired other skills they need for successful work. This is a process that needs to be developed in the long run and I therefore recommend that the project be continued, because by interrupting our endeavours, the work done so far will have been in vain.

For Roma pupils who do not have an encouraging work environment at home, continuous and organised work at home is even more important, it must, however, last for a longer period of time to enable pupils to internalise it, but in the long run positive results will come.

Pupils from the fifth grade onwards are also not integrated in after-class day care, which makes the work via this project even more important for them. We therefore hope that this work will be continued in the future. (Horvat 2013: 2).

The same applies to the nursery school in the Hudeje Roma settlement. Children who had attended the nursery school in the Roma settlement entered the first grade of primary school much better prepared than the generations before them. In the years to come, it will be interesting to see if the Heckman curve applies in this case. (Vonta, Jager, et al.... 2013: 34-35).

In order to start the avalanche of change, tiny stones have been thrown onto the “Roma scree” for years. Ten years were needed to refine the developmental model. We now know that without an integrated approach the life of the Roma cannot change for the better. Such an integrated approach is a combination of three thematic aspects:

- a. Turning the Roma settlement into an environment/space where a considerable number of activities that can raise human, social, and cultural capital take place. Until recently, most activities took place outside the Roma settlement. The Roma were considered a floating ethnic minority. The mentioned forms of capital enable them (like the rest of us) to enjoy greater mobility, employability, and independence. They enable social and spatial de-marginalisation and de-ghettoisation. The Roma settlement is thus becoming simply and solely a settlement.
- b. Active and simultaneous work of all institutions operating in environments where members of the Roma community live: from local government bodies (municipalities) to kindergartens, schools, social work centres, adult education centres, the police, etc.
- c. The active role of the members of the Roma ethnic minority. Members of the majority nation can indeed contribute to building infrastructure and participate in the design and implementation of a policy of non-discrimination, tolerance, and co-existence. From there on, however, the Roma should make it on their own. We cannot attend kindergarten or school instead of them, we cannot receive education instead of them. Knowledge may not yield immediate financial results, as it is merely a path/tool to achieve welfare, but it is also the only treasure that no one can take away. It is the only capital that can be used over and over again.

REFERENCES AND SOURCES:

- Baranja, Samanta, Bešter, Romana, Brajnik, Milan, Bukovec, Branka, Friedreich, Konstantin, Komac, Miran (ed.), *Globevnik*, Renata, Grafenauer, Danijel, Kejžar, Barbara, Klopčič, Vera, Medvešek, Mojca, Pirc, Janez, Geržina, Suzana, Jager, Jerneja, Janežič, Miran, Koretič, Maja, Krese, Nataša, Križanič, Matej, Luštek, Andreja, Radovan, Dalibor, Repše, Jožica, Štremfel, Urška, Udovič, Lea, Vonta, Tatjana (2011). *Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Barborič, Blaž, Bešter, Romana (ed.), Borštnar, Taja, Cener, Vinko, Friedreich, Konstantin, Friedreich, Tina, Horvat, Sandi, Jager, Jerneja, Klopčič, Vera, Komac, Miran, Koretič, Maja, Luštek, Andreja, Medvešek, Mojca (ed.), Pirc, Janez, Režek, Mateja, Vonta, Tatjana, Zgonec, Petra, Žagar, Ksenija (2013). *O projektu Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti: 2010–2013*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Barle Lakota, Andreja (2009). *Vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje*, In: Bačič, G. (ed.), *Proceedings from the 16th International Roma Camp*, Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- Barle Lakota, Andreja (2006). *Predlog izbirnega predmeta Romska kultura*. In: Horvat, Jožek (ed.), *Proceedings from the VIII International Roma Camp*, Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- Dnevnik učiteljev* [Teacher Diaries] (2012). Materials from the project INV-ESS. INV INDOC center.
- Ermenc Skubic, Klara (2007). Interkulturalnost v učnih načrtih slovenske osnovne šole. *Pedagoška obzorja* 22(1/2), 128–135.
- Horvat, Marija (2013). Priporočilo za nadaljevanje projekta Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti. (11. 5. 2013). ESS-INV documentation.
- Jacob, Evelyn, Jordan, Cathie, eds. (1993). *Minority Education: Anthropological Perspectives*. Social and Policy Issues in Education: The University of Cincinnati Series.

- Javornik Krečič, Marija (2006). Pomen interkulturenega svetovanja in interkulturelnih kompetenc šolskega svetovalnega delavca. *Pedagoška obzorja* 21 (2), 16–23.
- Kanjus Mrčela, Aleksandra (2000). Spolna konstrukcija menedžerskih vlog: stekleni organizacijski stro-povi v devetdesetih. *Družboslovne razprave* XVI, 34–35
- Komac, Miran, Varga, Romeo (eds.) (2007). *Social Inclusion of Roma: Stories from Finland, Slovakia, Slovenia and Portugal*. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.
- Komac, Miran (2010). *Gradivo projekta. Intervjuji 2*, INDOK center INV.
- Kovač Šebart, Mojca, Krek, Janez (2003). Romi v Sloveniji: vprašanja izobraževanja, multikulturalizma in integracije. *Sodobna pedagogika* 54 (1), 28–43.
- Krek, Janez (2005). Izvedbeni model izobraževanja romskih učencev za OŠ Bršljin. Poroč. skupin. spremlj. nestrp. 4, 6–15. <http://ceps.pef.uni-lj.si/index.php/en/about/collaborators/595-janez-krek-2> (25 November 2014)
- Krek, Janez, Vogrinc, Janez (2005). Znanje slovenskega jezika kot pogoj šolskega uspeha učencev iz jezikovno in kulturno različnih ter socialno deprivilegiranih družin – primer začetnega opismenjevanja romskih učencev. *Sodobna pedagogika*, 56 (2), 118–139.
- Lesar, Irena., Čuk, Ivan., Peček, Mojca (2012). Učitelji o vedenjskih značilnostih marginaliziranih skupin učencev. *Pedagoška obzorja* 27 (5), 3–18.
- Lesar, Irena, Dežman, Eva (2012). Problematika šolanja romskih učencev - strokovna priporočila in izkušnje učiteljic. *Socialna pedagogika* 16 (3), 203–226.
- Nacionalna evalvacijska študija uspešnosti romskih učencev v osnovni šoli (2011). Končno poročilo, Ljubljana, Pedagoški inštitut. http://www.pei.si/UserFiles/Upload/file/zalozba/Evalvacijska/Evalvacijska_studija_Romski_ucenci.pdf. (26 November 2014)
- Nacionalni program ukrepov za Rome Vlade Republike Slovenije za obdobje 2010–2015 (2010). Government of the Republic of Slovenia, no. 09501–2/2010/8. http://www.un.gov.si/fileadmin/un.gov.si/pageuploads/Program_ukrepov.pdf. (26 November 2014).
- Program ukrepov za pomoč Romom (1995). Vlada Republike Slovenije, št. 550–03/95–2/3–8. http://www.un.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/. (23 November 2014)
- Poročilo o položaju romske skupnosti v Sloveniji – poročilo o izvajanju Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji 2010. Government of the Republic of Slovenia, no. 09501–3/2010/4. Uradni list RS, 33/2007.
- Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole. Uradni list 65/2008.
- Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o nomenklaturi poklicev. Uradni list RS 31/2007.
- Trdina, Janez (1987). *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. Ljubljana: KRT Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Third Report of the Government of the Republic of Slovenia on the situation of the Roma Community in Slovenia – Poročilo o izvajanju Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (Uradni list RS 33/2007) in Nacionalnega programa ukrepov za Rome Vlade Republike Slovenije za obdobje 2010–2015 (2014). Government of the Republic of Slovenia, no. 09501–2/2014/6. http://www.un.gov.si/fileadmin/un.gov.si/pageuploads/Porocilo_06112014.pdf (14 November 2014)
- Urh, Špela (ed.) (2012). *Država želi, da ostanemo cigani!: teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Vključevanje otrok prejemnikov denarne socialne pomoči v osnovne šole (2009). MDDSZ. Št. 0073–1/2009–1, INV INDOC center.
- Vonta, Tatjana, Jager, Jerneja (ed.) (2013). *Uspešnost romskih učencev v slovenskih osnovnih šolah*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (2007). Uradni list RS 33/2007.
- Zakon o osnovni šoli (2006). Uradni list RS 81/2006.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli (2013). Uradni list RS 63/3013.
- Zakon o vrtcih (uradno prečiščeno besedilo) (2005). Uradni list RS 100/2005.

IMMIGRANT STUDENTS AT SCHOOL IN SPAIN: CONSTRUCTING A SUBJECT OF STUDY

Francisco JAVIER GARCÍA CASTAÑO,^I María RUBIO GÓMEZ,^{II} Ouafaa BOUACHRA^{III}

COBISS 1.02

ABSTRACT

Immigrant Students at School in Spain: Constructing a Subject of Study

This article discusses the various contexts of the public education of immigrant students in Spain, bringing together the relevant body of literature from more than ten years of research. It provides a description of the distribution of immigrant students at the national and local level, elucidating an analysis of the perception and management of immigrant students within the Spanish education system, presenting the different types of classroom assistance provided for these students and the pivotal role of language management in school. The article concludes by presenting critical approaches to the problems discussed.

KEYWORDS: immigrants, education, migratory policy, integration, research

IZVLEČEK

Učenci priseljenci v šoli v Španiji: konstrukcija raziskovalnega subjekta

Članek se posveča raznolikim kontekstom javnega šolanja učencev priseljencev v španskem izobraževalnem sistemu. V obravnavo je vključena obsežna relevantna literatura, ki je nastala v več kot desetih letih raziskovanja. Članek na ta način ponuja opis distribucije učencev priseljencev na nacionalni in lokalni ravni; pojasnjuje analizo percepcije in obravnavanja učencev priseljencev v španskem izobraževalnem sistemu; predstavlja različne vrste učne pomoči v razredih in osrednjo vlogo obravnave vloge jezika v šoli. Članek zaključuje predstavitev kritičnega pristopa k obravnavanim problemom.

KLJUČNE BESEDE: priseljenci, izobraževanje, migracijska politika, integracija, raziskave

^I PhD in Philosophy, Professor, Migration Institute, University of Granada (ES)18151 Ogijares, Granada, fgaracia@ugr.es.

^{II} PhD in Social Anthropology, Researcher, Migration Institute, University of Granada, (ES)18151 Ogijares, Granada, mariarubio@ugr.es.

^{III} PhD candidate in Social Anthropology, Researcher, Migration Institute, University of Granada, (ES)18151 Ogijares, Granada, ouafaa@ugr.es

INTRODUCTION

Since the early nineties, there has been a substantial increase in the immigrant population in Spain, as well as a growth in the number of family members of established immigrants arriving from other countries. The growth in this population has led to the popularisation of discourse on interculturalism in various contexts (school, research, policy, etc.). The arrival of immigrant students in Spanish schools is still perceived as somewhat problematic. One of the reasons is that difficulties emerge with communication, as immigrant students generally speak languages other than the official school language. However, if we analyse these supposed problems, we discover that many of these so-called new conflicts in schools are neither new nor relevant to the educational community. Since 1990, scientific research has been developing in Spain to explain what happens to new students (usually identified as immigrants) enrolled in educational institutions in Spain.

This article presents a review of the research on this topic from 2000 to the present.¹ The available literature is organised into four themes:² 1) studies that provide statistics of the phenomenon to demonstrate the concentration of new students in some centres; 2) research focused on activities designed to welcome new students and special programmes aimed at such students; 3) studies explaining the teaching methods of the principal official school languages; and 4) studies on the success and/or failure of students in the Spanish education system. Our literature review is drawn from a database containing more than 300 references in Spanish and Catalan, to which we add a register of doctoral dissertations completed at various Spanish universities. We would like to stress that our approach does not aim to provide a bibliometric analysis of the scientific accounts in the field, nor does it provide contextualisation of this research and its literary production in Spain. We do not intend to discuss the entire body of research on social and cultural change in Spain as a consequence of the changes in demographic dynamics and the education system. Rather, our aim is to organise the research in this field of study around the most recurrent themes regarding education and immigration in Spain.

PRESENCE AND DISTRIBUTION OF NEW STUDENTS IN SCHOOLS

A considerable amount of research focused on new students begins by highlighting the presence of such students in schools, and the recent relative growth in their numbers, in order to claim subsequently that there is a need to study this phenomenon more closely. However, at the national level, there is a lack of specific demographic studies analysing the evolution of this growth, contrasting historical facts and offering criticism of the available research. In this sense, the Centre for Educational Investigation and Documentation (CIDE) made global approaches to the process of enrolling foreign students in Spanish schools between 1991 and 2003.³ A report based on a comparative analysis conducted by Eurydice (2004) was published in 2005, providing statistical updates based on data from the Ministry of Education and Science (CIDE 2005). This analysis indicates that there is a clear perception of a significant presence of an immigrant student population in Spanish schools and that this presence is considered permanent.

Another example is that the annual report of the Economic and Social Council of Spain detailed information on immigrant students' schooling at different educational levels (Consejo Económico y Social de España 2003). This annual report draws clear conclusions about the demographic and sociocultural

- 1 The literature on this subject has been discussed in García Castaño et al. (2000) and García Castaño and Pulido (1993). Terrén (2004) has also examined the relationship between immigration and cultural diversity in education.
- 2 Please note that the relationship between families and school, for which there is significant scientific research, is not discussed here for reasons of space.
- 3 Centro Investigación y Documentación Educativa 2002, 2003a, 2003b.

significance of this phenomenon that state that the following situations exists in Spain: 1) a drop in the number of indigenous students and an increase in the number of immigrant students; 2) a significant presence of immigrant students in compulsory education; 3) a general decrease in the number of university students (both indigenous and immigrant), as well as low enrolment of immigrant students in tertiary education; and 4) a higher concentration of immigrant students in the public-school system.

There are also critical studies that go beyond a mere description of the phenomenon of the immigrant population in Spanish schools. For example, Aparicio (2003), García Castaño and Capellán (2002a, 2002b) and García Castaño et al. (2005) have provided statistics for the growth in the number of immigrant students in Spanish schools, concluding that “the categorization of students under the nationality criteria does not only quantify the differences, but finally turns out to be a discrimination mechanism of included and excluded students from the area called ‘intercultural education in schools’”. (Aparicio 2003: 40)

The concentration of new students in Spanish schools

There is agreement in the literature reviewed that immigrant students in Spain are concentrated in public schools. Two explanations have been presented: a “culturalist” explanation (i.e. religious and socioeconomic)⁴ and an economic explanation (i.e. a lack of resources means it is difficult to enrol new students in private schools). In these studies, we find a shared notion of the ambivalence that characterises the compulsory education system, depending on the school’s ownership, which is reflected in the diversity of nationalities in schools identified as public, and a lack of diversity in private schools.⁵ At the state level, the problem of the concentration of immigrant student populations in Spanish schools was detected some years ago in the report by the Economic and Social Council (2001). This report offered a plan of action which included the following two measures: 1) avoiding the concentration of nationalities in certain public schools; and 2) creating a special mechanism of reserved places at private schools (although various researchers had already identified this as a solution). Aja (2000) has studied the spatial concentration of immigrant students in certain schools and neighbourhoods, as well as the flight of indigenous students to schools without immigrants. According to this author, this unequal distribution is caused by a lack of effective local policies.⁶ He states that the supposed freedom to choose a school is limited by the education planning criteria and remedial education policies fixed by the local administrations (Aja 2000: 72). Conversely, Sánchez Núñez (2006) examines a similar situation in Andalusia and notes that unequal distribution of immigrant students in public and private schools also depends on the differences in the immigrant students’ backgrounds. He believes cultural (religious) factors explain the unequal distribution of nationalities in Spanish schools, despite recognising that such an explanation is limited to certain contexts. However, the notion of dualism (public-private) in the education system is not exclusive to the studies mentioned.

The IOÉ Collective (2002a) confirms the tendency of the indigenous Spanish population to “move towards” private schools, while immigrant students enrol in public schools, which led Fernández (2003) to conclude that public schools are being gradually converted into schools for the poor. This situation is caused by the construction of differences in which “a vertical differentiation is no longer possible

4 Juliano highlights the influence of socioeconomic circumstances faced by the families of students when selecting a school for their children: “they tend to choose schools in their residence area and according to their economic resources tend to gather in degraded zones with a lack of services and a high level of conflict.” (Juliano 2002:494)

5 Spain also has “government-subsidised private education”, which works similar to private schools.

6 Claret (2004) explains that the concentration of foreign students at certain schools has been considered an error in educational administration since 1994, when an official government newsletter was published that recommended avoiding having more than 15 percent immigrant students.

[...] and a horizontal one is being searched for" (Fernández 2003:249). However, recent research offers analysis of new situations in which the dichotomy between private and public schools is broken.⁷ Based on ethnographic research conducted in schools in a suburb of Granada, Andalusia, García Castaño et al. (2012) follow the evolution of indigenous and foreign student populations over several years to find that only a few public schools had larger populations of immigrant students than the private schools that were situated in the same area. The flight of the indigenous population from schools in which immigrant students are concentrated is largely connected with what Franzé (2003) terms a "culturalist" vision of immigration, according to which children with immigrant backgrounds are conceived as bearers of a cultural difference attributed to their ethnicity.

This difference makes them visible as the principal agents of educational difficulties and allows ethnic origin to be converted into a new and powerful indicator of academic quality and social climate in schools. However, this problem can be interpreted from another perspective. In a study of a district in Barcelona and its foreign population, Aramburu (2005) claims that there is no statistical correlation between the decrease in enrolment of indigenous students and the presence of an immigrant student population in schools. However, the recurring argument of both the media and the parents in this district differs from what Aramburu claims the statistics show, because there is a strong perception of immigrant students as a group that is creating the deterioration of the school, as well as conflict and violence.

WELCOME ACTIVITIES AND CLASSROOM ASSISTANCE FOR NEW STUDENTS

While there is an abundance of proposals on how and what to do in order to provide welcome activities for new students, there is a major lack of analysis and research on this issue. However, we offer a set of reflections on the subject. Essomba (2006) examines several aspects involved in the education of immigrant students that may condition the reception processes (i.e. welcome activities). These are late enrolment, language, a tension between the educational culture of the immigrant students and the Spanish school or a tension between the educational, family and economic cultures. Other determining factors are found in the host society, such as the extent of the school's open or welcoming attitude towards the entire educational community.⁸ Cabrera (2003) calls for the global involvement of the educational community, i.e. the teachers, the families and the students, in the immigrants' integration process. In short, an attitude towards the welcoming process that enables the recognition of individual rights and educational practice committed to fighting against exclusion (Montón 2002). Some scholars propose strategies of connection between the community (family) and the school. Miró (2003) argues for the placement of welcome tutors (one for each educational stage), welcome peers and intercultural mediators. However, the issue of reception involves other considerations. Navarro (2003) claims that the majority of schools are not prepared to conduct welcome activities in an appropriate manner, especially if a student arrives outside of the official enrolment periods. Not many references were found on the development of welcome activities in the sources analysed. Therefore it is crucial to assess what is being done with new immigrant students in order to place them within the educational structure. The mechanisms of such assessments are of great importance, as is the concept of "the other" in considering certain factors about new students: their skills, their learning processes and their potential contributions to the school's routines (Paludàrias 2001). It can

7 See Benito and González 2008; García Castaño and Carrasco Pons 2011; García Castaño and Olmos 2012.

8 There is a certain plurality of opinion concerning the recommendations for schools' welcoming plans. There are those who argue that all schools should introduce their own tailored "welcome programme for new students" (Molina 2002) and those who prefer a global plan for education in values (Cabrera 2003).

be said that immigrant students have been converted into a paradigm of cultural diversity, while the strategies designed by schools to educate such students can be defined as strategies of differentiation. According to García and Granados (2002), the idea that diversity should be approached with specificity constitutes a contribution to exclusion through a symbolic ghettoisation and an increase in institutional xenophobia.

Special-assistance classes for new students

Research in the area of providing special-assistance classes for new immigrant students remains scarce and incomplete, focused particularly on criticising the special classes to assist and welcome immigrant students to a school. The most well-known special classes in Spain are Workshops for Educational Adaptation and Learning Basic Skills (TAE) in Catalonia, and Temporary Classes of Linguistic Adaptation (ATAL) in Andalusia, which is now used throughout Spain.

Peralta (2000) reflects on the educational reality of Moroccan secondary-school students and provides a detailed description of the TAE. The study asserts that the idea of a multicultural school is still an example of wishful thinking. Ortíz (2005) examines ATAL in the Andalusian province of Almería,⁹ stressing the manner in which the Spanish language and its promotion and use are converted into a system of discrimination for these students. Pérez and Pomares (2002) explain that the reason for providing the special classes is the lack of principal-official-language skills among the immigrant student population.¹⁰ Some scholars defend these classes (Feria 2002) by arguing that they create necessary connections between the world of social exclusion and the educational integration environment. However, the measure is criticised for its segregationist nature. Bonal (2004) and Palaudàrias (2001) demonstrate the risk of isolating new students, arguing that it aggravates the difficulty of establishing relationships between immigrant students and the indigenous students, and Jiménez (2004) states that language acquisition comes through interaction with peers.

Teaching Language in Schools

The arrival of immigrant students with a native language other than Spanish has created new challenges and forced the need for certain aspects of the education system to be resolved.

[...] the educational system of the state deliberately ignored their minorities as a part of an explicit policy targeted at the creation of nations and of an interest in unity based on one culture [...] the children from minority communities enter the educational system and end up being treated as strange due to the most obvious and immediate factor which is the inability to use their mother tongue and a need to communicate in an unknown language. (Mar-Molinero 2001:80)

In order to achieve linguistic diversity, Spain's Autonomous Communities have created diverse activities within education programmes, called intercultural education (these are generally conducted in special classes held outside of ordinary classes). These activities have been supported by legislation, according to which the student's duty to learn the official school language is connected to their social and cultural integration (Aguaded 2005).

⁹ Cara Rodríguez (2003) and García et al. (2012) provide a detailed description of ATAL in Almería.

¹⁰ Montón (2003) examines language-learning mechanisms and teacher training to facilitate new students' transition from welcome classes to ordinary classes.

The Law on Quality of Education [...] states that: 'the first essential step is to reinforce the study of the language in order to facilitate for the students in such situations the appropriate development of their educational process in the shortest time possible'. It can be observed that the declared willingness to integrate the immigrants into the educational system has to pass through the language. (Tarrés 2004:7)

There is a great deal of research that questions the relationship between the immigrant students' command of the official school language and their integration into the education system. Soto (2000) believes that the degree of linguistic distance can express the degree of integration difficulty. However, the central focus in the studies we reviewed was not on the degree of integration as related to the command of language, but rather the attempt to understand how the new language can be acquired by immigrant students at school. At present, all special classes are strictly centred on linguistics, which according to Carcedo (2000), is not sufficient, as immigrant students should be familiarise with the entire cultural universe of the language and classes should consider the three dimensions introduced by Carrasco (2001a): linguistic distance; linguistic hierarchies (according to the position of each social group); and situational use of diverse languages. Many studies¹¹ recognise not only the linguistic issues in the process of second-language acquisition but also cultural and linguistic diversity in the classroom, relationships between students or the linguistic and cultural baggage that immigrant students carry. As Vila (2000a) affirms, these factors boost new students' self-esteem and make the integration process easier.¹² These studies insist on the need to create the possibility of a multilingual school once multiculturalism is recognised and stereotypes related to the immigrant population are changed. Once this is achieved, the school is then constructed as a fundamental space that promotes positive self-image and high self-esteem among immigrant students.

The influence and efforts of school staff to create a safe atmosphere that encompasses acceptance and motivation for students from linguistic minorities within the school would undoubtedly contribute to immigrant students' linguistic development and therefore, social and educational integration (Martín 2000). The role of teachers is pivotal in the process of integration through language acquisition, but some researchers highlight that teachers are not always equipped to facilitate this process (Vila 2000b).¹³ The literature reveals contradictory views on the relationship between the stage of enrolment of immigrant students and their language acquisition. Vila (2000a) believes that if an immigrant student has recently enrolled at the kindergarten or primary-education level, there are fewer difficulties in principal-official-language acquisition than for a student who has enrolled directly into secondary compulsory education. However, Maruny (2002) claims that the most influential factor is not the stage of enrolment, but the education level of the immigrant students. It is arguable that the problem of integration does not lie in the student's command of the principal official language, or in the stage at which the immigrant student joins the education system, but in the principles upon which the education system is built. That is, we have to consider whether the school adheres to policies that promote monolingualism and monoculturalism (intending to homogenise the school population) or policies that aim to provide an equal level of education for all students¹⁴ (diversifying the school both culturally and linguistically).

11 See Carrasco 2001b

12 Vila (2000a) states that we must consider that language learning is related to the active participation of students in social interactions with their peers, which means that any policy that creates segregation in ordinary classes (by having immigrant students study language or any other content away from the rest of students) will make language acquisition difficult.

13 It seems worthwhile to mention here the research conducted by Broeder and Mijares (2003) in Madrid within the framework of the European Cultural Foundation, which assesses the vitality and status of languages spoken by immigrant students at school.

14 Vila (2000b) believes that difficulties are created by the fact that the education system targets each stage and not potential individual problems.

Educational Success and Failure: Achievements of New Students

Over the past twenty years, there has been a considerable amount of scientific literature regarding the presence of migrant populations in schools that focus on educational success or failure. However, studies conducted in Spain are still scarce and generally examine the relationships between “educational trajectories” and “socioeconomic contexts”—the ethnocultural factors or language and schooling conditions in the countries of origin of migrant students.

EDUCATIONAL TRAJECTORIES, SOCIOECONOMIC CONTEXT AND COUNTRY OF ORIGIN

A great number of scholars assert that educational failure is neither the immigrants’ fault, nor the fault of their children, but rather a result of the unequal socioeconomic situation of excluded groups. Carrasco (2004) presents the model presented by John Ogbu and supplements it with critical analyses of the concept of accommodation/assimilation and on students’ motivations, attempting to create an alternative to the usual explanation of minority students’ deficient school performance that centre on psychological causes and cultural hypotheses, “which camouflage the real fundamentals of the problem” (Carrasco 2004: 45). However, we also see other approaches such as that of Franzé (2000) who refers to inequality in educational opportunities without attributing the key cause to ethnocultural factors. Massot (2001) and Fernández (2007) emphasise that what is practised within schools is a clear ‘methodological nationalism’, an attempt to homogenise, classify and interact with students depending on their nationality or ethnic background. However, Lovelace (2002) states that school is a very small part of an entire society that determines the success or failure of students, emphasising that the correlation between the success (understood as labour insertion and citizenship) and family framework of each subject is absolute, while the influence of the school on the individual’s future is minimal. Here we find a wide explanatory consensus among researchers. In all the studies reviewed, there are references to the necessary relationships between the school, the family and the influence of educational processes.

A particular line of the relationship between family and educational failure can be found in studies that attempt to compare the educational trajectories followed by both parents and their children. Aparicio (2003) shows that children of both Moroccan and Dominican immigrants do not reach the level of compulsory studies. However, while for the Moroccan students in the study the level of education attained constituted a considerable step forward from that achieved by their parents, for the Dominican students, the level of education attained constituted stagnation, and for a significant proportion, a step backwards. Conversely, the majority of Spanish students tend to greatly surpass the level of education achieved by their parents.

Language as an explanation for educational failure

Despite having mentioned the value and significance of the principal official school language in the educational trajectory of immigrant students in Spain, we should also note the existence of some studies demonstrating the correlation between native language and educational failure. For example, Bullejos (2002) ascribes the educational failure of Arabic-language students from Ceuta to their native language. However, other studies offer empirical evidence that command of language is not a determining factor of educational performance. Thus, Fernández and Sánchez (2003) stress that the question should not be reduced to a mere linguistic factor because other, equally important elements are also

in evidence, for example, the persistence of a single hegemonic curriculum, family environment, personal or family uprooting or possibilities of pedagogical innovations. The most critical research strives to discover multi-causal explanations. Carabaña (2007) claims that immigrant students can have three types of difficulties: language (which is overcome in a few months); the stage of arrival (which can be dealt with in the same way as with indigenous students who do not show significant progress in their academic achievement); and cultural distance (which is irrelevant in childhood but can emerge in adolescence). He analyses reports from the Programme for International Student Assessment (2000, 2003, 2005) and states that non-Spanish speaking immigrant students have better educational results than those whose mother tongue is Spanish, irrespective of their parents' cultural competence.

The IOÉ Collective (2003) finds the following explanations for such educational failure: late enrolment, difference between the academic level of Spanish in Spain and in the system in their country of origin, language and dialect comprehension problems, and a lack of qualities or willingness to be in a new school. However, there are other studies based on empirical research that do not attribute significance to these factors. Pamiès (2006) states that the academic results of Moroccan immigrant families do not necessarily stem from the period spent in the education system of the country of origin, the command of language at the school level or the stage of school enrolment. This contradicts the idea expressed by researchers¹⁵ that suggests that in Spain, the later the student enrolls in the education system, the lower their level of success will be. Besalú et al. (2002) provide one of the most comprehensive approaches to this question, providing a multi-causal explanation of the success and failure of immigrant students. Their research examines the educational success and failure of African students in schools in Girona between 1998 and 2001. The conclusion is that there are various aspects related to integration such as the social/community context, family context, and the students' individual context.

FINAL REMARKS

The problems involved in immigration and education are clear. While this topic is not new to social science, there is a need to ensure that research on the education of immigrant populations is approached holistically and afforded the analysis necessary to attain full comprehension of the phenomenon and encourage pedagogic discourse on the internal analysis of schools that provide education to immigrant students. We claim that an attempt to build an educational context that allows immigrant student populations to prosper within the education system implies the obvious assumption that immigrant students *are students*, which is why we must include them in studies on immigrant groups. By avoiding essentialising this group, the "other", we are able to examine important aspects such as the inequalities caused by the attribution of ethnic status to such groups and the effect on this group of socioeconomic conditions. Moreover, if we situate immigrant students in social contexts corresponding to their age groups—childhood and adolescent—we can contribute to explanations that connect educational phenomena with sociocultural relations.

Here, we highlight that some of the supposed problems attributed to educating immigrant populations are in fact problems that have always been present in schools, and that it is too easy to erroneously and unfairly blame new students for difficulties that arise from the lack of adequate provisions for integration within educational institutions and the education system. Any line of enquiry should shed light on the construction of differences and their effect on inequality. Research should be cautious while analysing immigrant student populations by their nationality and ensure that any such research serves as a methodological device rather than creating differentiation to explain inequality. Researching of education of immigrant students must branch out from the school to enable full understanding of

¹⁵ See Aja (2000) and Siguan (2000).

the school. The first approach to achieve this is to improve on the statistical studies that presently exist. The second approach is to ensure that sources of research are not limited to educational administration. We believe that an accurate description of a phenomenon in quantitative terms requires an unequivocal demographic vision. State resources should be used to obtain the information needed to compare education figures, but there should be a principal focus in research on surveying small territories in order to observe the dynamics of schooling. Many explanations for the concentration of immigrant populations in certain schools claim that these concentrations are natural, as immigrant parents tend to send children to schools located within their own neighbourhood. However, local statistics reveal that immigrants live in more than one neighbourhood, in areas that provide a diversity of public and even private schools.

Finally, we emphasise the manner in which language has been converted into a professional and political argument to create measures to assist new students. Such measures are relatively recent and we should be aware of what type of educational trajectories are followed by immigrant students who have participated in specific methods created to assist the processes of learning the principal official language of a school. It would be of great interest to discover whether such students have been successful in their education. In researching the aspect of language in the education of immigrant student populations, information about the level of the students' native-language development must be considered. Language as an instrument of communication appears in various contexts of interaction. This means that thoroughly researching language in the context of the education of immigrant students will require research outside of the school to gain an understanding of the dynamics of language usage in immigrant students in various scenarios of interaction.

REFERENCES

- Aguaded, Eva (2005). *Diagnóstico basado en el currículum intercultural de aulas multiculturales en educación obligatoria*. Doctoral dissertation, University of Granada, <http://migraciones.ugr.es/cddi/index.php/tesis-doctorales/article/31-aguaded-ramirez-eva-maria> (31 August 2014).
- Aja, Eliseo (2000). La regulación de la educación de los inmigrantes. *La inmigración extranjera en España, los retos educativos* (ed. Eliseo Aja). Barcelona: Fundación La Caixa, 68–98.
- Aparicio, Rosa (2003). *Red de menores extranjeros escolarizados en Andalucía. Informe Anual Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones*. Madrid: Secretaría General de Asuntos sociales.
- Aramburu, Mikel (2005). *Los otros y nosotros. Imágenes del migrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Madrid: Ministerio de Cultura.
- Benito, Ricard, González, Isaac (2008). Segregació escolar a Catalunya: Implicacions en el terreny de l'equitat educativa. *Revista Societat Catalana*, 157–177.
- Besalú, Xavier, Fullana, Judit, López, Anna, Vilà, Montserrat (2002). Los procesos de escolarización de los alumnos de origen africano en Cataluña. Un estudio de casos. *Actas III Congreso sobre La inmigración extranjera en España. Contextos y alternativas* (eds. F. Javier García, Carolina Muriel) Granada: Universidad de Granada.
- Bonal, Xavier (2004). Escola. La inmigració a debat: diversitat i ordenament jurídic. *Debats* 3, 7–17, <http://www.fbofill.cat/intra/fbofill/documents/publicacions/383.pdf>, (31 August 2014).
- Bullejos de la Higuera, Juan (2002). Algunas reflexiones sobre el rendimiento escolar de los estudiantes áraboparlantes en Ceuta y su comparación con los marroquíes de la misma lengua que estudian en los centros españoles de Marruecos. *Inmigración, interculturalidad y convivencia* (ed. Francisco Herrera) Ceuta: Instituto de Estudios Ceutíes, 213–220.
- Cabrera, Andrés (2003). *Acogida y escolarización del alumnado inmigrante en el sistema educativo (Almería)*. Almería: Consejería de Educación y Ciencia de la Junta de Andalucía.

- Cara, Francisco (2003). *El modelo de Aulas Temporales de Adaptación Lingüística en Andalucía: historia, desarrollo y alternativas de la atención educativa a población inmigrante extranjera en la escuela*. Almería: Delegación Provincial de la Consejería de Educación y Ciencia de la Junta de Andalucía.
- Carabaña, Julio (2007). La escolarización de los inmigrantes. Paper presented at the Summer School of Complutense University of Madrid, El Escorial, 6.–10. 8. 2007.
- Carcedo, Alberto (2000). La lengua como manifestación de otredad cultural o convergencia intercultural. *Revista de Estudios Literarios Especulo*, <http://www.ucm.es/info/especulo/ele/carcedo.html> (6 February 2014).
- Carrasco, Silvia (2001a). Educación, aculturación y género. Reflexiones desde la investigación en el nuevo contexto multicultural de Cataluña. *Revista nómadas* 14, 50–66.
- Carrasco, Silvia (2001b). La llengua en les relacions interculturals a l'escola. *Revista de didàctica de la llengua i de la literatura* 23, 29–40.
- Carrasco, Silvia (2004). Inmigración, minorías y educación: ensayar algunas respuestas y mejorar algunas preguntas a partir del modelo OGBU y su desarrollo. *Suplementos ofrim* 11, 40–68.
- Centro Investigación y Documentación Educativa (CIDE) (2002). *Evolución y situación del alumnado extranjero en el Sistema Educativo Español (1991–2001)*. Madrid: Ministerio de Educación, Ciencia y Deporte.
- Centro Investigación y Documentación Educativa (CIDE) (2003a). *El alumnado extranjero en el Sistema Educativo Español (1991–2002)*. *Boletín de Temas Educativos: 11*. Madrid: Ministerio de Educación, Ciencia y Deporte.
- Centro Investigación y Documentación Educativa (CIDE) (2003b). *El alumnado extranjero en el Sistema Educativo Español (1992–2003)*. *Boletín de Temas Educativos: 12*. Madrid: Ministerio de Educación, Ciencia y Deporte.
- Centro Investigación y Documentación Educativa (CIDE) (2005). *La atención al alumnado inmigrante en el sistema educativo en España*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, Subdirección General de Información y Publicaciones.
- Claret, Andreu (2004). *Gestionar la diversidad. Reflexiones y experiencias sobre las políticas de inmigración en Cataluña 2001–2003*. Barcelona: Instituto Europeo del Mediterráneo.
- Colectivo IOÉ (2002a). *Inmigración, escuela y mercado de trabajo. Una radiografía actualizada*. Barcelona: Fundación La Caixa.
- Colectivo IOÉ (2003). Alumnos y alumnas de origen extranjero: distribución y trayectorias escolares diferenciadas. *Cuadernos de pedagogía* 326, 63–68.
- Consejo Económico y Social de España (2001). *La pobreza y la exclusión social en España: propuestas de actuación en el marco del plan nacional para la inclusión social*. Madrid: CES.
- Consejo Económico y Social de España (2003). *España 2002, economía, trabajo y sociedad. Memoria sobre la situación socioeconómica y laboral*. Madrid: CES.
- Essomba, Miquel A. (2006). *Liderar escuelas interculturales e inclusivas. Equipos directivos y profesorado ante la diversidad cultural y la inmigración*. Barcelona: Graó.
- Eurydice 2004. *La integración escolar del alumnado inmigrante en Europa*. Bruselas: Eurydice.
- Feria, Antonio (2002). Aulas puente en El Ejido. Entre la exclusión social y la integración escolar. *Cuadernos de pedagogía* 315, 56–60.
- Fernández Enguita, Mariano (2007). Escolarización de los inmigrantes, ciudadanía y cohesión social. Paper presented at summer School of Complutense University of Madrid, El Escorial, 6.–10. 8.
- Fernández Enguita, Mariano (2003). La segunda generación ya está aquí. *Papeles de economía española* 98, 238–261.
- Fernández Sierra, Juan, Sánchez, M. Socorro (2003). Acción didáctica del profesorado andaluz con hijos e hijas de inmigrantes. *Inmigración extranjera en Andalucía* (ed. Juan C. Andreo) Sevilla: Consejería de Gobernación. DGCPM, 125–140.
- Franzé, Adela (2000). Escuela e inmigración: respuestas educativas ante la diversidad. *Revista de estudios de juventud* 49, 67–73.

- Franzé, Adela (2003). Inmigración y escuela: algunas reflexiones teórico-metodológicas para su estudio. *La inmigración en España: contextos y alternativas* (eds. F. Javier García Castaño, Carolina Muriel). Granada: Laboratorio de Estudios Interculturales, 591–599.
- García Castaño, F. Javier, Castilla, José, Rubio, María (2012). Inmigración extranjera y escuela en Andalucía: diferencias que terminan siendo desigualdades (339–380). *La inmigración en Andalucía. Instituciones, aspectos jurídicos-sociales y culturales* (eds. José Luis Monereo, F. Javier García y José Antonio Fernández). Granada: Comares, 339–380.
- García Castaño, F. Javier, Capellán, Lorenzo (2002a). De las cifras de población extranjera a la construcción de la llamada educación intercultural. *Inmigración extranjera en Andalucía. II Seminario sobre la investigación de la inmigración extranjera en Andalucía* (ed. Lluís Serra). Sevilla: Consejería de Gobernación. DGCPM, 211–231.
- García Castaño, F. Javier, Capellán, Lorenzo (2002b). De la presencia de población inmigrante extranjera en la escuela al diseño de políticas educativas de igualdad: el caso de Andalucía. *Portularia* 2, 169–194.
- García Castaño, F. Javier, Carrasco Pons, Silvia (eds.) (2011) *Población inmigrante y escuela: conocimientos y saberes de investigación*. Colección estudios CREADE, 8. Madrid: Secretaría General Técnica. Ministerio de Educación.
- García Castaño, F. Javier, Granados, Antolín (2002) ¿Qué hay de intercultural en las acciones interculturales? (Discursos, programas, educación, diseños de intervención...). El caso de la atención a los inmigrantes extranjeros. Second Congress on Immigration in Spain. Madrid: Universidad de Comillas, Instituto Universitario Ortega y Gasset.
- García Castaño, F. Javier, Olmos, Antonia (eds.) (2012). *Segregaciones y construcción de la diferencia en la escuela*. Madrid: Editorial Trotta.
- García Castaño, F. Javier, Pulido, Rafael. (1993). Multicultural education: some reflections on the Spanish case. *European Journal of Intercultural Studies* 4/3, 67–80.
- García Castaño, F. Javier, Granados, Antolín, García-Cano María, and Ruiz, Eliseo. (2000). *Interculturalidad y educación en los noventa: un análisis crítico*. Granada: Junta de Andalucía. <http://ldei.ugr.es/javier-garcia/wp-content/uploads/2013/02/GarciaGranadosGarcia2000.pdf> (31 August 2014)
- García Castaño, F. Javier, Granados, Antolín, García-Cano María, and Ruiz, Eliseo. (2005). Extranjeros y escolares. Formas de construir la diferencia en el ámbito de la educación formal en Andalucía mediante la llamada Educación Intercultural. *Educación intercultural: diversidad e inmigración* (ed. Julio Vera). Madrid: Fundación Santa María, 17–50.
- Goenechea, Cristina (2005). Género y lugar de procedencia: dos variables clave en la integración escolar del alumnado extranjero. *Revista complutense de educación* 16/1, 151–168.
- Jiménez, Rafael (2004). *Inmigración, interculturalidad y currículo. La educación en una sociedad multicultural*. Sevilla: Publicaciones MCEP.
- Juliano, Dolores (2002). Los desafíos de la migración. Antropología, educación e interculturalidad. *Anuario de Psicología* 33/4, 487–498.
- Lovelace, Marina (2002). La escuela pública debe ser la escuela de todas y todos. Atención a la diversidad social y cultural. *Revista cuadernos de trabajo social* 15, 177–184.
- Mar-Molinero, Clare (2001). Identidad nacional y educación bilingüe en el mundo hispano hablante. *Revista de educación* 326, 79–97.
- Martín, Deirdre (2000). Educar a Rahalia. Análisis de las necesidades especiales y las necesidades de lenguaje de los alumnos pertenecientes a minorías lingüísticas en las escuelas primarias. *Revista textos de didáctica de la lengua y de la literatura* 23, 30–43.
- Maruny, Lluís (2002). Aproximación a las actitudes educativas de los inmigrantes de cultura soninké. *Anuario de psicología* 33/4, 521–533.
- Massot, María Ines (2001). Vivir entre dos culturas. Doctoral dissertation. University of Barcelona.

- Broeder, Peter, Mijares, Laura (2003). *Plurilingüismo en Madrid. Las Lenguas de los Alumnos de origen inmigrante en Primaria*. Madrid: Centro de Investigación y Documentación Educativa, Madrid.
- Miró, Irene (2003). La enseñanza de una nueva lengua al alumnado inmigrante en la educación secundaria. *Aula de innovación educativa* 126, 47–52.
- Molina, Encarna (2002). La educación escolar como elemento de incorporación social. *Revista educación social* 20, 36–49.
- Montón, M. José (2002). La educación del alumnado inmigrante. Un reto social y educativo. *Anuario de psicología* 33/4, 499–519.
- Montón, M. José (2003). *La integración del alumnado inmigrante en el centro escolar. Orientaciones, propuestas y experiencias*. Barcelona: Graó.
- Navarro, José Luis (2003). *Inmigración en España y conocimiento de la lengua castellana. El caso de los escolares inmigrados en Aragón*. Doctoral dissertation. University of Lleida.
- Ortiz, Mónica (2005). *Alumnado extranjero en el sistema educativo andaluz. Racialismo en el discurso y prácticas escolar*. Doctoral dissertation. University of Granada.
- Palaudàrias, Josep Manel (2001). *Situación socioeducativa de los inmigrantes magrebíes en la Unión Europea: el caso de Cataluña* (courtesy of Seville Congress, Seville).
- Pàmies, Jordi (2006). *Dinámicas escolares y comunitarias de los hijos e hijas de familias inmigradas marroquíes de la Yebala en la periferia de Barcelona*. Doctoral dissertation. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Peralta, Alicia (2000). *La adaptación al ámbito escolar de hijos de inmigrantes marroquíes. Estudio local en un instituto de enseñanza secundaria de Terrasa*. Doctoral dissertation Universitat Autònoma de Barcelona.
- Pérez, José Manuel, Pomares, Jerónimo (2002). El ATAL. Camino hacia la interculturalidad. *Revista de organización y gestión educativa* 8, 27–29.
- Sánchez Núñez, Cristina (2006). *Educación en valores interculturales*. Doctoral dissertation. University of Granada.
- Siguan, Miguel (2000). Inmigrantes en la escuela. *Revista textos de didáctica de la lengua y de la literatura* 23, 13–21.
- Soto, Beatriz (2000). *El fenómeno de la inmigración desde una perspectiva lingüística. La población marroquí escolarizada como ejemplo*. Second Congress on Immigration in Spain. Madrid: Universidad de Comillas, Instituto Universitario Ortega y Gasset.
- Tarrés, Marc (2004). *El marco jurídico del sistema educativo ante la realidad de la inmigración*. Fourth Congress on Immigration in Spain. Girona: Universitat de Girona
- Terrén, Eduardo (2004). *¿Incorporación sin asimilación?: etnicidad y capital social en la escolarización del alumnado procedente de la inmigración. Incorporación o asimilación* (ed. Eduardo Terrén) Madrid: Catarata, 61–83.
- Vila, Ignasi (2000a). Enseñar a convivir, enseñar a comunicarse. *Revista Textos de Didáctica de la Lengua y de la literatura* 23, 23–30.
- Vila, Ignasi (2000b). Inmigración, educación y lengua propia. *La inmigración extranjera en España* (ed. Eliseo Aja). Barcelona: Fundación La Caixa, 145–163.

THE TRANSNATIONAL EXPERIENCE OF CROATIAN MIGRANTS AND THEIR DESCENDANTS BORN IN GERMANY

Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ,^I Magdalena VRBANEC^{II}

COBISS 1.02

ABSTRACT

The Transnational Experience of Croatian Migrants and their Descendants Born in Germany

The large number of Croatians who live in Germany maintain connections with their homeland of varying strength and intensity. This article analyzes the life stories of Croatian emigrants living in Germany and the migration experiences of two families convinced of the temporariness of their living and working abroad. Their transnational activities are influenced by the structure and functionality of the families observed, which conduct transnational practices that connect two geographically distant areas. The experience of the descendants of Croatian emigrants is also analyzed, as is their degree of transnational connection with their country of origin. Migrations and the transnational experiences of every individual contribute to a better knowledge and understanding of global processes of migration.

KEY WORDS: Germany, Croatian migrants, descendants of Croatian emigrants, family, transnationalism

IZVLEČEK

Transnacionalne izkušnje hrvaških migrantov in njihovih potomcev rojenih v Nemčiji

Veliko število Hrvatov, ki živijo v Nemčiji, ohranja stike s svojo domovino z različno intenziteto in močjo. Članek analizira življenjske zgodbe hrvaških izseljencev v Nemčiji in migracijske izkušnje dveh družin, prepričanih v začasnost svojega bivanja in dela v tujini. Na njihove transnacionalne aktivnosti vplivata struktura in delovanje obravnavanih družin, ki s svojimi transnacionalnimi praksami povezujeta dve geografsko oddaljeni področji. Analizirane so tudi izkušnje potomcev hrvaških migrantov ter stopnje njihove povezanosti z državo izvora. Migracije in transnacionalne izkušnje posameznikov prispevajo k boljšemu razumevanju globalnih migracijskih procesov.

KLJUČNE BESEDE: Nemčija, hrvaški migrant, potomci hrvaških migrantov, družina, transnacionalizem

I PhD in Geography, Senior Research Associate, Institute for Migration and Ethnic Studies, Trg Stjepana Radića 3, RH-10000 Zagreb; rebeka.mesaric@gmail.com

II MA in History, Museum of Međimurje-Čakovec, Trg Republike 5, RH-40000 Čakovec; vrbanece.magdalena@gmail.com

INTRODUCTION

During the 20th century, Germany was the primary destination country in Europe for Croatian emigrants. As a form of labor migration, emigration was considered a temporary solution, but over time the illusory nature of the temporary migration model became apparent. This article is not exclusively about a one-way migration process, as migrants have continued to maintain an active connection with their homeland on the familial, social, economic, cultural and political levels.

This article focuses on two families of Croatian migrants who emigrated to Germany in the 1970s and 80s in order to find “temporary” work. In addition to their primary goals, life-story analysis and reasons for emigration, we are interested in the migrant experience, transborder connections with the area they used to live in, differences in transnational family behavior, relationship with the homeland, transborder connections they use to tie the two geographical regions together and integration into German society, while also considering how the families are structured and how they function. The goal is also to analyze the influence of unilocality or bilocality of the family on the way of life and the experience tied to their return. The analysis also includes the descendants, whose transnational experience begins at an early age as a consequence of their parents’ transnational activities. With regard to their integration into German society in which they grew up and went to school, we are interested in the extent to which they have taken to and carried on with their parents’ transnational practices.

Emigration of Croats to Germany in the Second Half of the 20th Century

In the period between the two world wars, the most desirable destinations overseas gradually limited further admission of immigrants, which intensified emigration to European countries (Čizmić, Sopta, Šakić 2005: 15). The initial migration into the developed part of Europe was of a short-lived nature and reflected a tendency of most emigrants to return to their home country. The situation changed in the second half of the 20th century as Europe became the main destination for most migrants.

In the middle of the 20th century a period of strong economic growth began in countries of northwestern and central Europe, whose needs exhausted their resources of local labor. Workers were recruited from less developed European and non-European countries, most often on the basis of bilateral contracts. The employment of foreign workers in Western Europe reached its peak in the early 1970s, while the Federal Republic of Germany became the country with the highest number of foreign workers, reaching as high as 2.1 million (Nejašmić 2005: 146).

The postwar emigration amnesty in 1962 and the legalization of crossing (i.e. opening of) state borders allowed Croats, as well as other Yugoslav nationals, legal inclusion into the then-ongoing international migration processes (Mesić 2002: 95). The law that enabled the freedom to go abroad and return had political and economic roots (Heršak 1993: 282). That is, a certain degree of democratization of Yugoslav society and the emergence of economic anomalies prompted Yugoslavia to open its borders. Economic difficulties were increasing and so was the number of unemployed workers. Employment in Western European countries which needed labor for their intensive economic growth provided a temporary solution. For the most part, these countries adopted a model of temporary migration according to which the workers would satisfy the demand for labor during periods of conjuncture, and would return home at the onset of a crisis (Mesić 2002: 96).

This model was used in the Federal Republic of Germany, where the term *Gastarbeiter* (“guest worker”) was created for Yugoslav workers as a reflection of the belief in the temporary nature of labor migration (Novinščak 2011: 12-19). Yugoslavia also went with that assumption when the migrant workers were dubbed *radnici na privremenom radu u inozemstvu* (workers doing temporary work abroad) (Novinščak 2011: 14).

In 1969, workers from Croatia accounted for the largest share of Yugoslavia's external migration, amounting to 42.4% of the total number of Yugoslav workers abroad (Heršak 1993: 282). The reasons for migration abroad can be divided into groups of economic and social factors. Unemployment, low income and lower living standards were a crucial motivation to leave. The predominant social factors include political dissatisfaction among a certain section of Croatian emigrants, the desire to maintain family connections, and personal reasons (Heršak 1993: 283; Mesarić Žabčić 2009: 207).

The circulation of foreign labor functioned well initially in both the receiving countries and those sending workers, and it reinforced the process because they were convinced of the temporary nature of labor migration. The 1973 oil crisis caused an economic recession and showed that the system of rotating foreign workers did not actually work. Despite the crisis, the majority of foreigners did not leave their host countries. Upon the realization that the temporary migration was becoming permanent, a process of limiting further inflow was initiated, which reduced the immigration of foreign workers, but did not stop it. The Croatian community continued to grow in the countries of Western Europe, particularly in Germany.

According to German statistics, 223,014 Croats live in Germany (census of 31 December 2011), which amounts to 3.2% of the foreign contingent and makes them the fifth largest minority in Germany (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge 2011: 257). Determining the exact number of Croats is difficult because German statistics listed them as part of the Yugoslav group up until the establishment of the Republic of Croatia. According to statistics of the Croatian Ecclesiastical Office in Frankfurt, 308,337 Croatian Catholics were registered in German parishes in 2001 (including Croats from Bosnia and Herzegovina), which is significantly higher than the German statistics (Klarić 2002). Taking into account the fact that some Croats are not listed as Catholics and do not pay tithes, many have not changed their citizenship since the collapse of Yugoslavia, and some have taken German citizenship or are in Germany illegally, it can be assumed that there are around 350,000 Croats living in Germany today.

Transnationalism - Concept and Characteristics

In addition to the traditional focus of migration research on studying the relationship between migrants and their host countries, as well as their integration into the foreign society (Čapo Žmegač 2003: 118), in the last two decades the relationships between migrants and their countries of origin have been more closely observed. This is a consequence of the changes in contemporary migration processes. More specifically, the second half of the 20th century is characterized by migrants maintaining strong and continuous connections to the homeland despite geographical distances.

The development of the modern world's social and economic system (Wakeman 1988; cited in Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1999), the development of communication and information technologies (Gustafson 2004: 66) and the modernization of transport and cheaper transport services (Povrzanović Frykman 2001: 14) have furthered the development of more intensive connections with the country of origin. The process by which migrants establish and maintain numerous social relations, thereby linking their society of origin and their host society (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1995: 48) is defined in the modern migration theory as transnationalism, and the people involved in the process, as transmigrants.

Many scientific disciplines use the term transnationalism to explain "phenomena and processes that transcend the boundaries of national states" (Čapo Žmegač 2010: 21) in economics, politics, society and culture. The increasing use of the concept of transnationalism among different scientific disciplines (Guarnizo, Smith 1998: 3) has led to doubts about the meaning and application of the term (Božić 2004: 190–196). Since the analysis of terminological issues goes beyond the purpose of this paper, it is enough to mention that in the broader sense transnationalism refers to multiple ties and interactions that connect people and institutions across the borders of nation-states (Vertovec 1999: 447) while in

migration research it focuses on transnational activities of spontaneous non-institutional actors (migrants) (Portes 2001; cited in Božić 2004: 196). Thereby a unique transnational social space is created (Kuti, Božić 2011: 317) in which an “exchange of goods, ideas, information, symbols and people” (Čapo Žmegač 2010: 21) takes place.

Through everyday life activities, transmigrants develop and maintain multiple connections and relationships on the familial, economic, social, cultural and political levels with people, groups and organizations from the country they emigrated from. Participation in a variety of transnational practices encourages the development of fluid and multiple identities in migrants (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1999: 36) which allow them to simultaneously connect with the country of origin and the host country and facilitate adaptation to various societies, as needed. Migrants form the most intense transnational relationships with families and relatives from the country of origin, which constitutes the most important basis for transnational practices. A special form of “mutuality and solidarity” is formed between them (Faist 2004: 19), based on verbal communication, physical contact, monetary and material exchange and gift giving. Some researchers criticize the transnational paradigm by referring to the history of migration in which they claim that connections and relationships of this kind have always existed (Guarnizo, Smith 1998: 16). Certain transnational elements were detected in migrations from earlier periods and can therefore be considered as “predecessors of today’s immigrant transnationalism” (Povrzanović Frykman 2001: 14).

Transnational migration is a reflection of contemporary global changes, and its theory has become a fundamental new approach to migration in the last twenty years, replacing the theory of assimilation and multiculturalism (Čapo Žmegač 2010: 21–22). Transnationalism interprets migration as “a complex and ongoing process rather than a one-way street” (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1992; Vertovec 2001; Portes 1999, 2003; cited in Colic-Peisker 2006: 211) within which migrants constantly go across and beyond the boundaries of countries of origin and settlement (Čapo Žmegač 2010: 22), which allows them to simultaneously embed themselves into both societies (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1995: 48). It can therefore be said that movement between two different national states is actually a “fundamental way of life of transmigrants” (Čapo Žmegač 2003: 117).

Research Methodology

The article contains an analysis of life stories and experiences of Croatian migrants and their descendants living in Germany. The data on which the analysis was conducted was collected through semi-structured interviews. Individual interviews were conducted with the subjects during their visits to Croatia in 2010. More personal information was acquired through personal relationships with the subjects and through informal conversations during a visit to Germany in 2012. Staying in Germany provided an insight into understanding the way of life of migrants, and personal acquaintanceships made the interviews possible.

The main subjects of this article are two migrant families originating from northwestern Croatia. One family lives together in Germany (a married couple with two daughters), while the other is geographically separated (the mother and father live in Germany, and the daughter in Croatia). In order to respect the subjects’ wishes for anonymity their names are fictitious, making the portrayal of the family biographies and analyses of life experiences easier.

The interview comprised three groups of questions: emigration and life in Germany, transborder connectedness with the homeland and return to the homeland. Transnational life is a central research topic and the greatest attention is therefore given to transnational relations and activities practiced by all family members with the aim of ascertaining the degree of integration into German society, the “*zwei Welten*” thesis (Ivanda 2007: 279), transnational experience and relations with Croatia.

The assumption is made that individual migration experiences, international migration processes and a more diffuse circulation of people can be a valuable contribution to a better understanding of contemporary migration trends. At the same time they offer a partial insight into the process of familial, but also social networks in the localities where they live, the focus on adjustment to the new locality and society and mobility as a way of life. The analysis of transnationalism through the life experience and perspective of the individual enriches knowledge and contributes to a broader understanding of the phenomenon, which raises many new questions and gives incentive for further research.

LIFE STORY OF THE GEOGRAPHICALLY SEPARATED MIGRANT FAMILY

Stjepan was born in Croatia in 1957, and lived there until 1969 when he moved to Germany with his parents. As workers undertaking what they thought of as temporary work, they believed that their stay abroad would be temporary, and Stjepan was initially left in the care of his grandmother. As educational problems started to arise, and due to the lack of parental supervision, a decision was made for Stjepan at the age of 12 to join his parents and start attending a German school. According to Stjepan, he was well received, mastered the German language and eventually came to love living in Germany. At school, he socialized with Germans, foreigners, but also Croatians. During his school years he visited and kept in touch with the homeland. His parents, while working abroad, also worked the land in their hometown and because of that returned to Croatia frequently. After completing his education, Stjepan went on to complete his military service in 1976. He did not return to Germany, but stayed in Croatia because of Nada, whom he had met during a visit to his native region. He looked for a job in his field, but despite having authenticated certificates, his qualifications as a car mechanic were not recognized in Croatia. He was required to pass new exams. Stjepan agreed until he saw the amount of additional study required. Stjepan says: "the books were stacked a meter high and because of that I went back to Germany. The company in Croatia wanted to hire me, but not without proper papers." Because of the inability to find work in his vocation, he re-emigrated to Germany in the hope of finding work, but in the meantime the situation had become complicated. After completing his military service he was supposed to return to Germany within a month, but Stjepan had already been in Croatia for a year and because of that he was only granted a tourist visa. In Germany he met a Croat, a gas station owner, who offered him work, and his German spouse helped in getting a permanent work permit. He was employed at the gas station, and two years later, at the car service station where he works today.

Nada, born in 1958, is from the same county as Stjepan. She studied at an economics secondary school while working at a hospital. When Stjepan went to Germany in 1978, Nada remained in Croatia. The couple got married at the end of that year and soon became parents. Nada and the child moved to Germany to join Stjepan, and in order to keep the family together they get permanent residence permits. In addition to personal reasons, there were also economic incentives for Nada's going to work in Germany. Her original family was in a rather difficult financial situation and her earnings were modest. They lived with Stjepan's parents for a short time, but the relations wore thin and Stjepan's parents insisted that the grandchild be brought to Croatia to be cared for by Nada's mother, which eventually happened. After a year of working in Germany, Stjepan and Nada had enough money and rented an apartment. At this point, the child was still with Nada's mother, and Nada says:

We worked all day, and I also worked evenings in a restaurant. Every Saturday and Sunday were workdays for me, and my husband's parents did not want to babysit our child and so we had no one else there to look after her. We thought it best for her to stay with my mom. After we became financially stable we wanted to bring her to [live with] us, but she had already started going to school and did not want to come to Germany.

The need for a stable economic situation as a condition for being able to physically connect with their child affected the future of how the family functioned and permanently defined the family landscape. The daughter was integrated into the social life of her environment and did not want to separate herself from her grandmother and her friends in Croatia. She had physical contact with her parents during Christmas, Easter and summer holidays which she spent in Germany, and during her parents' visits to Croatia.

Nada and Stjepan had planned to stay in Germany for a couple of years until they had earned a substantial amount of money. For financial reasons they prolonged their stay, and remained in Germany for over 30 years. Their daughter grew up with her grandmother, uncle and aunt taking care of her and her education.

LIFE STORY OF THE GEOGRAPHICALLY CONNECTED MIGRANT FAMILY

The life story of Josip, who was born in Croatia in 1957, coincides with Stjepan's at certain points. They come from the same area and are childhood friends. In the 1960s Josip's mother emigrated to Germany in search of temporary work and Josip stayed with his grandmother. He joined his mother in 1972 at the age of 15 and he finished his secondary school education as a car mechanic. He went on to complete his military service together with Stjepan. Josip, as opposed to Stjepan, returned to Germany because of his family (mother and sister) and employment opportunities. Despite his return to Germany he continued to visit his hometown, where he met Marija, whom he married in 1981. Marija, born in 1958, emigrated to Germany because of her marriage to Josip. She worked at a store, her family was not in a difficult financial situation and she points out that her motive was exclusively personal. In Germany she changed jobs, from cleaning jobs to working in a pastry shop, and now she works in a bookstore. Josip has been employed as a mechanic since the very beginning.

They had planned to stay in Germany for up to five years, but their stay was prolonged for more than 30 years, partly because of financial reasons and partly because of their family. Their two daughters were born in Germany, and Josip's mother looked after them, which made Marija's and Josip's life abroad a lot easier. They planned to return to Croatia with their daughters and that is why the girls attended a Croatian/German bilingual school. At home the parents spoke in their regional dialect, and in school the girls learned the standard Croatian language. The constant delay of their return to Croatia led to the daughters' complete integration into German society, which also put into question the parents' plan to relocate to Croatia.

Transnational Activities of Croatian Migrants at the Social Level

Over the decades spent abroad, Stjepan and Nada continued to maintain strong connections and relationships with their family, especially with their daughter who grew up in Croatia under the care of her grandmother, Nada's sisters and brother. After Stjepan's and Nada's daughter returned to Croatia, they sent money home so a telephone line for communication with the family could be set up. While their daughter was growing up the parents mostly communicated with her by telephone. More recently communication takes place through modern communications via e-mail and through online communications software. Nowadays Nada communicates with her brother and sisters every 2–3 days, which used to be quite rare because of call rates. Stjepan talks to that family as well as with his own, which returned to Croatia upon retirement. Relationships with the family are also maintained through physical contact, by visiting Croatia approximately 3–4 times per year for up to 3 weeks at a time. Stjepan and Nada also spend six weeks of vacation in Croatia. They come in time for the Catholic winter holidays and in summer, and the rest of their vacation is used according to current needs. They mostly travel

by car, especially Stjepan, who enjoys driving and does not mind driving for 10 hours, while Nada also travels by plane.

Josip and Marija also maintain relationships with their family in Croatia, especially with their parents and Marija's brother and his family. They communicate by phone daily and visit twice a year (a total of four weeks), always during summer, less frequently for Christmas and according to current needs. Josip's sister and mother have returned to Croatia, and contact through transnational space is maintained via telephone and personal visits. The frequency of physical contact with the family has diminished over the last 10 years. Josip and Marija used to visit their homeland together with their children during Christmas, Easter and summer holidays. With increasing obligations in Germany (study and work), the girls have reduced their physical transnational activities, which is why the parents, in order to spend the most important holidays together, did the same.

Transnational Activities of Croatian Migrants at the Economic Level

Migrants also establish and maintain transnational family relations and activities at the economic level. Stjepan and Nada constantly provide material and financial support for their daughter and her secondary family. Nada also helped her mother and says: "I bought the house, paid the utility bills, bought clothes and whatever else was necessary." The habit of regular giving to her sisters and brother still continues to this day. Stjepan and Nada invested the money they earned to purchase and renovate a house in Nada's village where they plan to live when they return from Germany. Because of their prolonging the decision on their permanent return, their daughter lived there for a short time with her family before moving to the outskirts of Zagreb. This led Nada and Stjepan to sell the house because they also own the house where Nada was born, which they renovated a few years ago for, as they say, their upcoming return to Croatia.

Buying a house is not a simple move, but an act that encourages transnational activities of the owner, as evidenced by Nada and Stjepan's example. After the purchase they began a process of equipping and furnishing the house with items from Germany, which stimulated the migrants towards more intensive transnational activity, and the family's help with administrative and financial affairs, as well as with maintaining and looking after the house, strengthens those connections. It can therefore be said that the purchase, renovation, furnishing and maintenance of the house can be considered "activities that require regular and maintained contacts across national boundaries" (Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 219; cited in Čapo Žmegač 2003: 119).

A connection at the economic level is also present in Josip and Marija's case, but it is of a slightly lower intensity. Marija did not help her primary family as much materially and financially due to their more stable financial situation. Today she says "I help my parents a little" while the rest of the family receives gifts when she visits. Using the money earned in Germany, Marija and Josip built a house in Marija's home village for them to live in upon their permanent return, but until then it is being used for their accommodation during visits to the homeland. As in the previous case, the construction and maintenance of the house required frequent transnational communication with the family in Croatia.

Integration of Croatian Migrants into German Society

Just as there is a difference in the intensity of transnational activities between the interviewed subjects, there is also a difference in the level of integration into German society. The subjects are not integrated to the same degree, just as they are not equally well connected with the local Croatian community.

According to their own statements, the subjects have mastered the German language without any major problems and are proficient in its use. Nada and Marija learnt it at work, whereas Stjepan

and Josip mastered it during their education in Germany. The issue of language is closely related to the initial adaptation and socialization in the foreign society, which is also confirmed by Nada's statement: "I initially had problems because of the language barrier; I was undervalued. But once you learn the language it is much easier to fit in." The highest level of integration into German society has been achieved at work. Stjepan and Nada say they have good relations with their colleagues at work, but their socializing rarely extends outside of working hours. Nada says, "People here keep mostly to themselves, you are a foreigner here, and most of my time is spent working anyway so I don't really have the time." Marija and Josip say they are integrated into the German society as much as they need to be in order to feel content. The circle of people they socialize with is a mix of Croatians, Germans and other foreigners. Stjepan and Nada point out that in their private life they socialize with Croatian relatives and friends who originate from the same region. Perhaps such a narrowly selected social circle within the German society is a reflection of their emotional connection with, and orientation towards, the homeland. Josip and Marija have established contact with Croatian associations and clubs in Germany through participation in Croatian cultural programs, Catholic parishes and through the involvement of the Croatian sports association. Socializing with Croats who participate in associations is transmitted into the private sphere, especially in the case of Croats originating from the same region. On the other hand, Stjepan and Nada are not involved and do not participate in any programs of Croatian associations in Germany. They have no need or desire to engage in the activities of Croatian associations because of their continued focus on work and their return to Croatia.

In Stjepan and Nada's case, the feeling of being foreigners in Germany is still present. Despite the fact that they have been living there for thirty years and have not had any bad experiences, according to Stjepan, the feeling is present and he says: "I maintain close contacts with Croatia and I want to return home." That feeling was more intense at the beginning due to his limited knowledge of the German language. It can be concluded that both of them are integrated to an extent that meets their needs; they say they are well-integrated at the workplace, but they are insufficiently involved in German society as a whole. In contrast, Josip and Marija no longer feel like foreigners in Germany and say that they fit in well within the German society. It can be said that their process of adaptation and integration is more effective partly because of the inclusion of their children into German society, which was then required of them as well. Life in a foreign country and transnational practices influenced the transformation of the subjects' identity. Over time they developed new, multiple identities that enable them and make it easier to adjust to both societies, German and Croatian, as required.

Return to the Homeland?

From their very arrival the lives of both families were influenced by their plans for their return. In Stjepan and Nada's case a return to the homeland is certain; they do not plan to stay in Germany. They are coming back! Nada says: "I did not plan on staying so long, but unexpectedly we stayed longer. My daughter remained in Croatia, and I have grandchildren too and that's the biggest reason to go home, but also because of my sisters and brother with whom I've remained close."

They are aware that returning home will not be easy, but since they travel home often they say, "Adjusting won't be hard." Although both plan to return before retirement, they say, "Maybe next year or in a year or two." The reality of the constant delays is slowly becoming apparent to them. They say: "It depends on our health and finances, the problem is the pension, if we go earlier we will have to live off of our savings, but regardless we will definitely go back before retirement."

Both state that finances are the main reason for delaying their return, and the economic crisis in Germany and Croatia. There is also the fear that their savings will not be enough if they return before retirement. A year after our interview, we visited Nada and Stjepan in Germany and learned that in addition to the above mentioned reasons, there is also an emotional basis which partially fuels the

continuous delay of their return. That is, Stjepan and Nada are accustomed to their almost solitary life together in Germany, and although they work a lot, they say that they have more peace and are not burdened with family problems as is the case when they are in Croatia. On the other hand, the working conditions in Germany are becoming increasingly difficult. Nada says, "Salaries used to be better and workers used to be better appreciated." Both say, "Maximum efficiency and overtime work is sought after and we aren't young."

After thirty years, the question of whether moving abroad is worth it causes ambivalent thoughts and feelings for Nada and Stjepan. Nada says, "I don't know if it was worth it or not, financially speaking yes, but I was away from my daughter and we were working all the time, from that point of view it wasn't worth it." Stjepan says, "We do not have much of a life, we just work, you people at home know how to enjoy yourselves and despite having less money you get more from life than we do." They have met their expectations on the financial level, but not on the personal and social levels (separation from their daughter and life subjected to work).

For Marija and Josip, their return back home remains uncertain, although they were sure of it for years. They do not know whether they will remain in Germany or go back home, because their children have decided to live in Germany. If they decide to come back, that will happen only after they have met the requirements for retirement. As opposed to Stjepan and Nada, Josip and Marija agree that going abroad has paid off and their expectations from work and life abroad were met.

One of the indicators related to the issue of returning is the question of housing. Both couples of Croatian migrants live in rented apartments because of their planned return to Croatia and their desire not to get involved in credit debts. Stjepan's and Nada's housing situation has not changed; they say, "It's too late now to buy an apartment in Germany," but Marija and Josip have bought one. This act is interpreted as a consequence of the realization that a return will not happen soon. They have accepted this reality; their children will finish their education in Germany, and will probably remain there.

Transnational Way of Life of Two Croatian Migrant Families

Over time, most Croatian migrants' plans for temporary employment abroad evolve into so-called "permanent temporariness" (Čapo Žmegač 2003: 26). The cases above also demonstrate the continued postponement of their return in order to earn more money, and the belief in the insufficiency of their savings, which turn a few years abroad into their entire working life. Despite that, the desire to return is kept alive and ever-present in their minds, as evidenced by both examples of migrant families.

Going to Germany did not mean severing ties and relations with family who remained in the country of origin; on the contrary, connections were maintained and adapted to the new transnational space in which they were placed. By constantly crossing national borders through verbal and written communication and physical connection, migrants "live parallel lives in two areas located in two countries" (Čapo Žmegač 2007: 45). The family connectedness that is maintained despite the geographical dispersion of its members makes up the foundations of their transnational activities. This is achieved through oral communication, physical contact, economic assistance and constant emotional care of family members for each other.

Both migrant couples have active transnational lifestyles, but differences in the frequency and intensity of their transnational behavior can be observed. The reasons for this could be the structure and functioning of the families. While Josip and Marija live together with their children in Germany, circumstances and different life decisions made by Stjepan and Nada have resulted in a separate way of life for their family. The reason for Nada's and Stjepan's intense connection with their homeland is their daughter. It can therefore be concluded that the way migrant families function affects the shape and formation of their transnational space as well as the degree of connectedness with the country of origin. A geographically separated family has more intense transmigrant activities than a physically

connected migrant family, and the transnational way their family functions is one of the reasons why they maintain closer ties with the homeland. The transmigrants whose family is geographically separated maintain more frequent and intensive connections with the Croats from the homeland, primarily with family, they visit the country more often and are more focused on their return and less integrated into German society. They are not looking for deeper connections in the host country because they are planning to return home. The desire to return and physically connect with family prevents them from attaining a more intensive involvement with German society, but also from connecting with the Croatian community in Germany. They remain focused on the primary reason they are in Germany, which is work and better living standards.

The geographically connected family has accepted the reality that they will stay in Germany longer than they planned to. By delaying their return they became aware that they will not be able to realize a joint return to the homeland anytime soon. The stories of migrants and the myth of returning home are considered realistic and are interpreted as a mechanism that gives migrants strength, power and value as human beings (Bolognani 2007) in places where such value is denied (Mesarić Žabčić 2009; Čapo, Jurčević 2014), while the myth of returning home simultaneously affects the structures of family life in Germany. The thesis about the myth of returning home requires a more extensive analysis and critique, which is unfortunately outside the scope of this article.

Marija and Josip's daughters' involvement in the German system required a higher degree of integration into German society, while connecting with the Croatian community in Germany, as a way of maintaining contacts with Croatian culture, represents a counterbalance to assimilation. The daughters adapted to the transnational activities of their parents, and now the parents are adapting to the decision to stay in Germany, which then puts the family's return to the homeland in question. Should they ever return to Croatia the children will still represent a permanent link with Germany.

Transnational Experience of Croatian Migrants' Descendants

Iva and Sanja (Marija and Josip's daughters) were born and raised in Germany, where they live today. They learned the Croatian language from their parents, a dialect of their native region. They attended a Croatian school and religious education in the Croatian language and therefore also know the standard Croatian language. After high school, they enrolled in and completed college. They were well accepted in school; Iva says, "No one can tell that I'm not German." Their circle of friends consists of people of various nationalities. Iva socializes more with Croats and Sanja with Germans. They are acquainted with the work of Croatian societies in Germany. As opposed to Sanja, Iva is involved with a Croatian cultural association and sings in the church choir. Both girls have an interest in Croatia, but of varying intensities. Iva follows events in Croatia, either via television or the Internet, while Sanja shows less interest in them.

The girls' inclusion into the German education system was the beginning of a more active process of integration into German society. Despite their complete integration they accept their Croatian roots as an integral part of their identity and view them as an advantage. In parallel with the process of integration into German society, their transnational behavior also started evolving through physical connections. The girls spent their holidays with their grandparents in Croatia. Their physical contacts continue although they have been less frequent in recent years due to commitments in Germany and visits to other countries. They make up for the less frequent contact with their family by telephone, the Internet, and by family members visiting them in Germany. The girls made friends in Croatia, but communicate with them exclusively via the Internet. In the last couple of years Iva and Sanja have been visiting the country once a year to see their family and to go to the seaside. Although Iva maintains a closer connection with Croatia, the sisters are not planning on moving to Croatia. Germany is the country where they grew up, they like it there because of the multicultural society and the opportunities to progress and have a career. They identify with the views of the Germans, but also have a sense of connection with Croatia.

CONCLUSION

Germany is the European country with the largest contingent of Croatian migrants. Despite the geographic distance, migrants maintain an active connection with the homeland thanks to the possibilities offered by modern technology and transportation. For the purposes of this article we analyzed two Croatian families who live in Germany and whose migration and transnational experiences can help create a better understanding of contemporary migration processes.

The article reveals the very complex and divergent experiences of two families who have emigrated to Germany and their desire and the emotional dimension related to their return to the homeland. Each story provides insight into the experiences, motivations, surprises, collisions, illusions and disappointments encountered in preparing to return home, and at the same time reveals their multi-layered, dynamic identities. The reasons for both families' migration are both economic and personal. The original plan, according to which they were to return to Croatia after a few years, has been delayed for over more than three decades. One of the interviewed nuclear families has succeeded in preserving its structure, while the other family is geographically separated and forms their family life in accordance with that.

Upon arriving in Germany both families became transnationally active and still maintain family and social connections with the country of origin today. Despite spending their working life in Germany, both families remain linked to the transnational Croatian process without interrupting their strong cross-border ties with the area where they used to live. Transnationality is an integral part of their life, i.e., their life is structured and guided by transnational thinking and behavior. Both families are tightly linked to their birthplace which is constantly present as a possible place of return, because of their memories, nostalgia and the fact that it is and always has been a major axis of their identity.

Going to Germany for economic and personal reasons, and the conviction in the temporary nature of such a decision should be regarded as an initially unplanned migration process. In parallel with the adjustment to the foreign society they continued to foster connections with the homeland, while simultaneously adapting to the new circumstances. The most active transnational communication was achieved with family members who live in Croatia through physical and verbal contact, economic support and emotional attachment. There are similarities in the migration experiences and transnational activities of the two families, but there are also differences that distinguish them. Considering their life experiences and personal perspectives, the observed differences in their transnational behavior may be related to their family situations.

The separated family life where a child is committed to the care of the closest family members in the country of origin had repercussions on the intensity and frequency of contact with family and relatives, and indirectly with the homeland. In the case of this family a higher degree of transnational activity can be observed. The family which lives together in Germany was more active in crossing national borders in the period when a return to Croatia and involvement of children in the Croatian school system was planned. Along with delaying the decision to leave Germany, an intensive process of integration into foreign society took place for both the children and the parents. After accepting the fact that the children will remain in Germany, they have delayed their return until retirement. Meanwhile, the other family is constantly preparing their return, even though it is constantly being postponed for a more convenient time. It seems that complex family relations and family structure affect the development of transnationalism and the degree of connectedness with the country of origin, and therefore also, albeit indirectly, the adaptation and incorporation of migrants into a foreign society.

The intentions and different motivations of Croatian migrants to return to Croatia have shaped their way of life and the way of life of their descendants born and raised in Germany. The example of the two young girls shows the form and intensity of their transnational connectedness with the country of origin. Since birth the girls have been adjusting to two completely different social and cultural spaces,

while the constantly delayed return directly caused their deeper integration into German society and with it a reduction of transnational activity. Contact with family in Croatia, although decreasing in intensity, is still an integral part of their lives. Their pride in their Croatian origins does not diminish their view that Germany is the country of their future, which affects the emotions of their parents and will put any decision of coming back to Croatia to a test. This family's return is characterized by complexity and ambivalence and ultimately by an unpredictable outcome because of the particular degree of integration and acculturation of the descendants.

Based on the life stories of these two families it can be concluded that regardless of the fact that these families live between two countries, being affiliated with two spaces can be an advantage and a form of symbolic capital, and can also provide some security in today's world. This can also be retrospectively interpreted as a distinctive gain in comparison to the average German family. Intended returnees, definite or not, therefore build transnational bridges and secure links with the homeland for Croatian migrants of all walks of life.

REFERENCES

- Bolognani, Marta (2007). The Myth of Return: Dismissal, Survival or Revival? A Bradford Example of Transnationalism as a Political Instrument. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33/1, 59–76.
- Božić, Saša (2004). Nacionalizam-nacija, transnacionalizam-transnacija: Mogućnosti terminološkog usklađivanja. *Revija za sociologiju* 35/3–4, 187–203.
- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (2011). *Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung 2011*. Berlin: Bundesministerium des Innern.
- Clifford, James (1997). *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Colic-Peisker, Val (2006). Ethnic and Cosmopolitan Transnationalism: Two Cohorts of Croatian Immigrants in Australia. *Migracijske i etničke teme* 22/3, 211–230.
- Čapo Žmegač, Jasna (2003). Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: Transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu. *Narodna umjetnost* 40/2, 117–131.
- Čapo Žmegač, Jasna (2004). Transnationalität, Lokalität, Geschlecht: Kroatische Transmigranten in München. *Zuwanderung und Integration. Kulturwissenschaftliche Zugänge und soziale Praxis* (ed. Christoph Köck, Alois Moosmüller, Klaus Roth). Münster: Waxmann, 125–140.
- Čapo Žmegač, Jasna (2005). Transnationalisation and Identification Among Youth of Croatian Origin in Germany. *Narodna umjetnost* 42/1, 9–24.
- Čapo Žmegač, Jasna (2005). Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata. *Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive* (ed. Dražen Živić, Nenad Pokos, Anka Mišetić). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 255–273.
- Čapo Žmegač, Jasna (2006). Koethnische Immigranten, Transmigranten und die "Wir"-Gruppe. Migration als Mittel zur Grenzziehung innerhalb von Gruppen. *Grenzen und Differenzen. Zur Macht sozialer und kultureller Grenzziehungen* (ed. Thomas Hengartner, Johannes Moser). Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH, 123–135.
- Čapo Žmegač, Jasna (2007). Spanning National Borders: Split Lives of Croatian Migrant Families. *Migracijske i etničke teme* 23/1–2, 33–49.
- Čapo Žmegač, Jasna (2010). Različiti pristupi povratnim migracijama: Primjer Hrvatske. *Stud. ethnol. Croat.* 22, 11–38.
- Čapo, Jasna, Jurčević, Katica (2014). Povratak kao dolazak: Migracijski procesi i transnacionalni prostori. *Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika* (ed. Jasna Čapo, Caroline Hornstein Tomić, Katica Jurčević). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Institut za etnologiju i folkloristiku, 15–41.

- Čizmić, Ivan, Sopta, Marin, Šakić, Vlado (2005). *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske (2014). *Hrvatsko iseljenišvo: Hrvatsko iseljenišvo u Njemačkoj*, <http://www.hrvtiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-njemackoj/32> (1 Sep. 2014).
- Faist, Thomas (2004). The Transnational Turn in Migration Research: Perspectives for the Study of Politics and Policy. *Transnational spaces: Disciplinary perspectives* (ed. Maja Povrzanović Frykman). Malmö: Malmö University Press, 11–45.
- Glick Schiller, Nina, Basch, Linda, Blanc-Szanton, Cristina (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly* 68/1, 48–63.
- Glick Schiller, Nina, Basch, Linda, Blanc-Szanton, Cristina (1999). Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Migration, Diasporas and Transnationalism* (ed. Steven Vertovec, Cohen Robin). Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 26–46.
- Guarnizo, Luis Eduardo, Smith, Michael Peter (1998). The Locations of Transnationalism. *Transnationalism From Below* (ed. Michael Peter Smith, Luis Eduardo Guarnizo). New Brunswick: Transaction Publishers, 3–31.
- Gustafson, Per (2004). More or less transnational: Two unwritten papers. *Transnational spaces: Disciplinary perspectives* (ed. Maja Povrzanović Frykman). Malmö: Malmö University Press, 64–76.
- Heršak, Emil (1993). Panoptikum migracija. *Migracijske teme* 9/3–4, 227–302.
- Ivanda, Katica (2007). *Die kroatische Zuwanderung in die Bundesrepublik Deutschland: Eine Fallstudie unter besonderer Berücksichtigung von Phänomenen und Problemen der Akkulturation und Integration* (Dissertation). Bremen: Universität Bremen.
- Klarić, Josip (2002). *Hrvatsko iseljenišvo u Njemačkoj na pragu asimilacije*. Lepuri: S. Nimac.
- Kuti, Simona, Božić, Saša (2011). Analitičke dimenzije za istraživanje transnacionalnih aktivnosti: Primjer kineskih migranata u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju* 41/3, 315–340.
- Mesarić Žabčić, Rebeka (2009). Posao preko granice: Razlozi i ciljevi odlaska međimurskog stanovništva. *Jedna granica-dvije etnologije?* (ed. Željka Jelavić, Sanja Potkonjak, Helena Rožman). Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 205–228.
- Mesić, Milan (2002). *Međunarodne migracije: Tokovi i teorije*. Zagreb: Societas.
- Nejašmić, Ivo (2005). *Demogeografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Novinščak, Karolina (2011). From Yugoslavia Via Germany Back to Croatia?. *Crossroads* 3/1, 11–23.
- Povrzanović Frykman, Maja (2001). Povezati mjesta, izdržati udaljenost: Iskustva i implikacije transmigrantskih putovanja. *Narodna umjetnost* 38/2, 11–31.
- Vertovec, Steven (1999). Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22/2, 447–462.

TRANSMIGRANTS, TRANSNATIONAL LINKAGES AND WAYS OF BELONGING: THE CASE OF BANGLADESHI MIGRANTS IN ITALY

Mohammad MORAD,^I Jure GOMBAČ^{II}

COBISS 1.01

ABSTRACT

Transmigrants, Transnational Linkages and Ways of Belonging: The Case of Bangladeshi Migrants in Italy

In this study we sought to understand the transnational linkages and “ways of belonging” of Bangladeshi migrants in Italy with their country of origin. Both quantitative and qualitative methodologies were applied. A total of 100 Bangladeshis were surveyed and 12 Bangladeshi migrants from the Province of Padova, Italy were subsequently interviewed. The findings of the study reveal that a high proportion of Bangladeshi migrants who participated in the study have strong transnational linkages with their homeland. They send remittances, maintain communication and visit their families, relatives, friends and others who live in their ancestral villages and towns in Bangladesh. The empirical findings also indicate strong transnational ways of belonging to their homeland.

KEY WORDS: transmigrants, transnational ties, ways of belonging, Bangladeshi migrants, Italy.

IZVLEČEK

Transmigranti, transnacionalne povezave in načini pripadanja: primer bangladeških migrantov v Italiji

V študiji skušava razumeti transnacionalne povezave bangladeških migrantov v Italiji z njihovo domovino in »načine pripadanja«, s pomočjo katerih te povezave izražajo. Raziskava temelji na mešanih metodoloških pristopih, tako kvantitativnih kot kvalitativnih. V prvi fazi je bilo v anketo vključenih 100 migrantov, v drugi fazi pa je bilo opravljenih še 12 polstrukturiranih intervjujev. Rezultati kažejo, da velika večina bangladeških migrantov vzdržuje močne transnacionalne vezi z domovino. Tja pošiljajo remitnine, negujejo stike in obiskujejo svoje družine, sorodnike, prijatelje, znance. Rezultati nakazujejo tudi močne občutke pripadnosti njihovi domovini.

KLJUČNE BESEDE: transmigranti, transnacionalne vezi, načini pripadanja, bangladeški migranti, Italija.

I MSS in Sociology, MA in Migration and Intercultural Relations, Assistant Professor, Shahjalal University of Science & Technology, Sylhet, Bangladesh, moradsust@yahoo.com.

II PhD in Sociology, Associate Professor, Senior Research Fellow, Slovenian Emigration Institute SRC SASA, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, jgombac@zrc-sazu.si.

INTRODUCTION

Academic discussions about transnational migration in the present era of globalization are gaining momentum. However, it was not until the 1990s that studies of transnational migration became a recognized field of academic research (Vertovec 2003). Whereas in earlier migration research migrants were viewed as people who uprooted themselves and later integrated into the host societies, in recent decades researchers have noted that migrants develop and maintain various forms of relations with people and institutions in their societies of origin (Glick Schiller et al. 1995; Vertovec 2001; Levitt and Waters 2002). Thus, current studies recognize that an increasing number of migrants are ‘transmigrants’ “whose daily lives depend on multiple and constant interconnections across international borders and whose public identities are configured in relationships to more than one nation state” (Glick Schiller et al. 1995). Faster, cheaper, and more efficient means of transportation and communication have made this increased density, multiplicity, and importance of the transnationality of transmigrants possible (Castles and Miller, 2009).

In considering the issue of migrants’ transnational relationship with their homeland, we aimed to explore how Bangladeshi migrants in Italy construct transnational linkages and ways of belonging through everyday practices and social interactions with people in Bangladesh and elsewhere around the world. Italy has recently emerged as one of the major destinations for Bangladeshi migrants (Knights 1996; Zeitlyn 2006; Rahman and Kabir 2012). It is estimated that the number of Bangladeshi migrants living in Italy is the second highest among Bangladeshis in Europe, after the UK. According to Italy’s official data source *Itstat*, there were 82,451 Bangladeshis living in Italy in 2010.¹ This makes Bangladeshis one of the largest South Asian communities in Italy, after migrants from India. However, very few studies have been conducted about them, particularly with regard to their transnational relations with Bangladesh, which remain largely unexplored.

The studies that have been conducted have focused mainly on their relations with their homeland and contributions to the people (family members, households, relatives etc.) they left behind, and were mainly conducted with Bangladeshi migrants in the USA and the UK (cf. Garbin 2005; Eade and Garbin 2006; Mand 2010; Alexander, Firoz and Rashid 2003; Siddiqui 2004).

Therefore, there is a need to explore the transnational ties of Bangladeshi migrants in Italy with non-migrants in their homeland. We chose two cities in the Province of Padova in northern Italy as our study location. In order to identify their transnational linkages, we used three main indicators as mediums of migrants’ transnational linkages with family members, relatives, and others who stayed behind: remittances, visits, and communication. However, in this study we identified their transnational ways of belonging by analyzing their belonging to their ethnic culture in the host country. In this case, we basically focus on their access to Bangla newspapers and Bangla TV channels, through preparing and eating Bangla food, and through the joint activities of various associations for preserving the Bangla language, various cultural practices and traditions.

MIGRANTS’ TRANSNATIONAL LINKAGES AND WAYS OF BELONGING

Recent studies from the perspective of transnationalism have indicated its various meanings. Glick Schiller et al. (1995: 49) have noted that the meaning of transnationalism is linked to the “diminished significance of national boundaries in the production and distribution of objects, ideas and people”. Levitt and Waters (2002) argue that this transnational social field is engaged with all aspects of life that emerged from migrants’ economic connection with non-migrants. However, later the focus shifted

¹ This is the official number as calculated by *Itstat*. However, Italy also hosts some undocumented Bangladeshi migrants, so the real number is probably larger.

also to religious, political, social and other ties. Nevertheless, it is also argued that not all migrants are frequently involved in transnational practices (Glick Schiller et al. 1995: 48; Levitt and Waters 2002; Guarnizo and Díaz 1999).

Scholars have classified migrants as transmigrants based on their ongoing transnational linkages with the country of origin, focusing on the ways migrants usually communicate with non-migrants in their homeland by maintaining personal contacts and sending remittances to family members, relatives, friends and others whom they left behind (e.g. Glick Schiller et al. 1995; Olwig 2003; Guarnizo 2003; Valenta and Strabac 2011; Coughlan 2011; Orozco 2005). Contact is usually sustained through personal visits and regular communication. It is worth mentioning that in the case of communication, several studies have argued that migrants use various ways of communication for maintaining their relationships with families, relatives and friends back home, including mobile phones and social media such as Facebook, Skype and email. Also, through sending remittances, migrants are involved in supporting their families, buying land, making investments and establishing businesses back home. In most of these cases, through sending remittances migrants take the role of chief supporters of families and relatives that stayed behind (e.g. Olwig 2003; Valenta and Strabac 2011). According to Guarnizo (2003: 670), remittances express migrants' "long-distance social ties of solidarity, reciprocity, and obligation" which link them with their kin and friends across national borders. However, some scholars (e.g. Valenta and Strabac 2011) argue that migrants send remittances only to their closest relatives such as siblings and parents.

Among the scholars who have tried to explain the above mentioned transnational linkages through personal contacts and remittances, Glick Schiller et al. (1995) in their ethnographic studies of Filipino and Caribbean migrants in the U.S. have pointed out that these transnational practices go beyond household and family networks as part of the migrants' 'transnational family strategies'. Olwig (2003) also mentioned family networks, which she sees as vital for migrants' transnational linkages with their homeland. In her ethnographic study of migrants from the Caribbean, she mentions that through family networks, migrants identify their roots, maintain social and economic support and work for their family and/or household as a chief supporter. Based on a study of migration from Cape Verde to the Netherlands, Carling (2008) has established that the issue of transnational moralities is essentially based on this transnational attachment, which has been explained as migrants' obligations towards non-migrants, in other words as a way of 'repaying the gift of communality' i.e., a sense of obligation towards non-migrants in the family, community or whichever social group they have left behind through remittances, communication, holiday visits and so on. Furthermore, Valenta and Strabac (2011) also mention migrants' obligations towards non-migrants as the reason behind migrants' motivations for transnational attachment with their country of origin. Working with Bosnian migrants living in different countries in Europe, however, they claim that migrants only show a sense of obligation towards family members and close relatives who stayed behind. According to them, this emerges from, first, migrants' individual empathy and sense of emotional attachment to their close family members and second, from one's image about "what the non-counterparts will think about me" if obligations are not fulfilled.

Recent studies from the perspective of transnationalism have also indicated that migrants actively maintain their sense of belonging to the country of origin through several activities during integration into their host societies; especially through preserving their ethnic culture. In this regard, migrants usually listen regularly to their ethnic radio stations, watch television channels and read newspapers etc. (e.g. Guarnizo and Diaz 1999). Similarly, preparing, eating and sharing their ethnic food also expresses their strong connections with home, and signifies their ethnic identity (e.g. Valianatos and Raine 2008). In addition, various associations work as 'cultural brokers' for the migrants' communities in their host societies. Through association or club activities such as various cultural events and practices, they can aim to preserve their ethnic identity, i.e. through organizing various sports events, folk music and dance programs and celebrating their national holidays and ethnic

festivals (cf. Frykman 2001; Orozco 2005; Cheran 2003; Vertovec 2003). They invite famous popular orchestras, singers and artists from their country of origin to perform at the events (Guarnizo and Diaz 1999).

The studies which have mainly focused on Bangladeshi migrants in the UK and the USA (e.g. Garbin 2005; Eade and Garbin 2006; Mand 2010; Alexander, Firoz and Rashid 2003; Siddiqui 2004) have pointed out that Bangladeshi migrants also maintain several forms of transnational linkages with their country of origin. These ties are mainly expressed by sending remittances to their families and relatives back home, and through their investment in various sectors of their natal villages or towns. In addition, the researchers also pointed out that Bangladeshi migrants often visit their homeland twice or even three times a year. There they attend major festivals and functions such as weddings etc. in order to maintain their social relations. Communication with their kin over the telephone was also found to be the most common way in which they keep in touch with their family members and relatives in Bangladesh. They also preserve the importance of Bangladesh as the 'ancestral homeland' and their cultural roots – as they celebrate various Bangladeshi national, traditional social, cultural and religious festivals in their host societies (Siddiqui 2004; Eade and Garbin 2006).

However, the aforementioned transnational attachment has not yet been extensively researched with respect to Bangladeshis in Italy. This paper therefore attempts to fill the gap by presenting a general scenario of transnational linkages and ways of belonging of Bangladeshi migrants living in Italy.

DATA SOURCES AND RESEARCH METHODS

This paper is based on the findings of an empirical study conducted in the municipalities of Padova and Cadoneghe in the Province of Padova, Italy during the period from September 2012 to March 2013. We used a mixed-methods approach in which we combined qualitative and quantitative methods of data collection and analysis. For data collection, social surveys and interview methods were used as part of the quantitative and qualitative methodology.

By using snowball sampling, a total of 100 Bangladeshi migrants were surveyed through face to face interviews with a questionnaire. These were filled out by the Bangladeshi migrants irrespective of age, sex and religious affiliation, in order to make the survey as comprehensive and inclusive as possible. The questions addressed issues such as socio-economic characteristics, migration experiences, transnational linkages (visits, remittances, communication) and transnational ways of belonging (access to Bangla Newspapers, TV channels and websites, preparing, eating and sharing Bangla food, wearing Bangla clothing and association activities preserving Bangla culture and traditions). In order to fully evaluate Bangladeshi migrants' transnational activities as intensively as possible, certain survey topics were further explored in order to obtain a qualitative insight with the help of semi-structured interviews. In this case, semi-structured interviews were conducted with 12 Bangladeshi migrants who are involved with various Bangladeshi associations operating in this area.

In order to gain access to the Bangladeshi communities in Padova and Cadoneghe, one of the researchers approached a friend, a Bangladeshi PhD student at the University of Padova, who helped him get in touch with some of the community leaders. Afterwards, the community leaders helped him contact other Bangladeshi migrants and the researcher was able to visit several migrants' residences, workplaces and meeting places in order to conduct surveys and interviews. All interviews were conducted in Bengali.

RESULTS AND DISCUSSION

Socio-economic background of the respondents

Among the total of 100 respondents who participated in the survey, 11 were women and 89 men.² Most of them (71%) were aged below forty; the majority of them were between 30-34 (25%) and 35-39 years old (22%). The majority of the population in Bangladesh is Muslim, and this is consistent with our survey findings. Thus, 97% of the respondents were Muslim and the rest were Hindu. The percentage of married correspondents was much higher (83%) compared to the unmarried group (17%). Our findings show that a fairly large percentage (25%) of the respondents has completed higher education; 18% have Bachelor's and 7% have Master's degrees. Our findings also show that our respondents work in various professions. The top five occupations are (i) industrial worker (49%); (ii) restaurant and bar employee (10%); (iii) street hawker selling toys and flowers (8%); (iv) clothing business (4%); and (v) restaurant or bar owner (4%). The monthly income of the majority of respondents (64%) was EUR 1200 or higher.

On the other hand, of the 12 respondents who participated in semi-structured interviews, all were male, as it was mentioned above that these respondents were mostly people who were involved in the functioning of various cultural, religious, sports and other associations and institutions.³ 11 of them were Muslim and 1 was Hindu. Almost half of these respondents were aged above 50. All of them resided in Padova and Cadoneghe along with their families. Most of them (9 respondents) have completed graduate and postgraduate studies (7 of them hold Bachelor's and 2 Master's degrees). Professionally, most of them work in industry (shoe factories, metal manufacturing factories, and transport facilities).

Three types of linkages – remittances, communication, and visiting – were considered important aspects for exploring the transnational linkages of Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe. The following sections present and discuss the related findings.

Transnational linkage through sending remittances

Our findings indicate that Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe help not only their families back home but also extended family members such as siblings and parents, other relatives, friends, and poor people from their neighborhoods.

i) Remittances for families back home: Our survey findings show that our respondents send different amounts of money every year to their families back home, on average EUR 4,975 per year. Among them, almost half of the respondents remitted more than EUR 5,000 annually. More specifically, 21% remitted between EUR 5,000 and 7,000, 15% between EUR 7,000 and 9,000, 10% between EUR 9,000 and 11,000, and 2% between EUR 11,000 and 13,000. 27% of the respondents remitted less than EUR 5,000 annually and only 3% of respondents sent more than EUR 17,000 in a year.

The survey data reveal that their remittances are mostly spent for the development and maintaining of family dynamics, and fulfill many purposes, from basic expenses to medical treatment for their family members in Bangladesh. Table 1 presents the major functions of remittances, i.e. family expenses (around 45%), purchase of land (nearly 19%), education (12%), savings (nearly 9%), and running

2 With regard to bias and validity, it is worth mentioning that among the 100 respondents who were surveyed, only 11 were women. One should be aware that this number does not represent the actual situation as among the total number of Bangladeshi immigrants in Italy, 67% are male and 33% are female. It has already been mentioned that the data was collected at migrant's homes, workplaces and meeting places such as mosques, restaurants, bars. In these research locations, the researcher was mostly able to contact only male respondents.

3 There are no female community leaders in Bangladeshi associations in Padova.

businesses (5%). Other reasons were reported such as purchasing an apartment or building a house, gifts for the *Eid* holidays,⁴ medical treatment, and paying off debts. Thus, remittances fulfill the family's needs for basic expenses, as well as income-generating activities.

Table 1: Function of remittances⁵

Function	Frequency	%
Family expenses	65	45.4
Purchase of land	27	18.9
Education of children/siblings	17	11.9
Savings	12	8.4
Running a business	7	4.9
Purchase of apartment/ building a house	6	4.2
Gifts during Eid	5	3.5
Paying of debts	2	1.4
Medical treatment	2	1.4
Total	143	100

Our semi-structured interview findings show that, just as with the findings of Glick Schiller et al. (1995) and Olwig (2003), the respondents develop and maintain strong family networks by sending remittances as part of their household strategy. As one of the respondents stated, “My older brother maintains everything, he calls me whenever money is needed and I send money to him, I don’t even ask what the purpose of the money is. I heard that they are buying land and investing in a business.” (Interview 8, 11 January 2013) In this case, the interviews also show that the respondents usually have strong feelings of affection towards their family members in Bangladesh. One of them stated: “I am sending money because I want to establish my family and increase the family income. I simply send money to make sure my family can meet its needs.” (Interview 9, 13 January 2013)

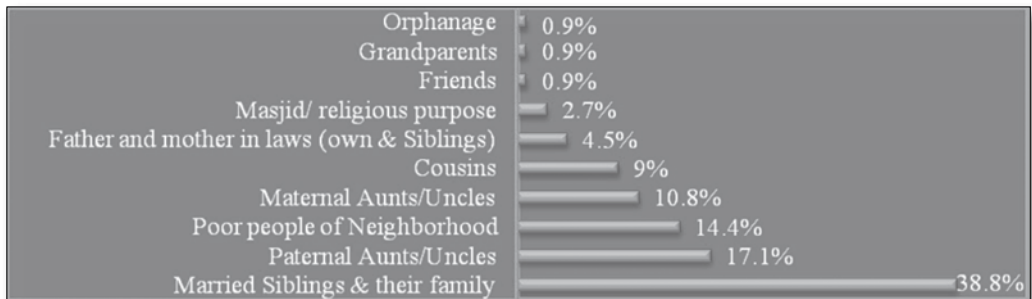
As the survey data indicated that respondents also send money back home in order to invest in businesses, land and other forms of property in Bangladesh, in the semi-structured interviews, the respondents were asked why they are investing in their country of origin. In most cases the respondents explained these investments as building something permanent in their country of origin. That is, through this type of investment they are attempting to foster a link between their children and Bangladesh. For instance, a respondent who has Italian citizenship stated the following during his interview: “[...] I am building a house in Sylhet. Do you know why? It is because of my children. If I have a house in my *desh* [country] my children will go there in future with us; they will feel that my parents are *Bangali*, they left property for us in Bangladesh, so we should go back and take care of it” (Interview 1, 28 December 2012). In this case, the respondents also expressed their deep attachment to their homeland. As one respondent mentioned, “I have invested about one hundred thousand euros in Bangladesh in order to build a house. This investment is for my country. If I had wanted to, I could have invested this amount in Italy. But I did not, because in my heart my love is only for my [own] country” (Interview 2, 1 January 2013).

4 The term *Eid* refers to the two biggest Muslim religious holidays, *Eid-ul-Fitr* and *Eid-ul-Adha*.

5 The percentages are based on multiple responses and therefore do not total 100.

ii) Remittances for relatives and others: the majority (75%) of the respondents to the survey also sent remittances to their relatives and kin.⁶ 36% of them sent less than EUR 1000 annually, followed by 24% who sent between EUR 1000 and 2000, 8% who sent between EUR 2000 and 3000, and 6% who sent between EUR 3000 and 4000 annually. Only 1% of the respondents sent above EUR 4000 in a year. The average amount per migrant is EUR 791 per year. Many studies have argued that migrants send remittances only to their closest relatives such as siblings and parents (Valenta and Strabac 2011). However, our findings suggest that in the case of Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe, the range of the relatives can be very large. They not only include their married brothers and sisters who are living separately from their household, but can also include maternal and paternal aunts and uncles and their family members, and even their own and their siblings' fathers and mothers-in-law. For instance, Figure 1 shows that relatives who received these remittances included married siblings and their family (38.8%), paternal aunts and uncles (17.1%), maternal aunts and uncles (10.8%), cousins (9%), and their own and their siblings' fathers and mothers-in-law (4.5%), friends (0.9%) and grandparents (0.9%).

Figure 1: Remittance recipients among relatives and others

In the semi-structured interviews we further investigated the subjects' reasons for sending remittances to their relatives and others. We found that most of the respondents have a sense of obligation towards their non-migrant married siblings even though they live in separate households. Bangladeshi migrants identified them as their joint or extended family members. In these cases, some of the respondents mentioned that they usually sent remittances for the purpose of education of their nephews and nieces since their siblings are not able to provide educational for their children. These gestures of solidarity are examples of migrants' emotional attachment towards their non-migrant married brothers and sisters living in separate households. For instance, one respondent stated: "My older brother holds the rank of *Habilder* in the police, but his salary is too small. It is impossible for him to bear the cost of his son's education with this amount of money. Besides I treat my elder brother's son as my own son. So I sent money for their studies" (Interview 8, 11 January 2013).

The interviews revealed that in some cases, even though their non-migrant married brothers and sisters do not need any economic help, Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe still send them a portion of their income. This furthers the claim of migrants' feelings of empathy and solidarity towards their extended families. One of the respondents stated:

The son of my younger brother studies in a private college; he needs BDT fifteen thousand [Bangladeshi Taka] each month. My niece, the daughter of my elder brother, studies in a government college and she needs BDT five thousand each month. My brothers can meet these financial needs, however, since I live abroad, my income is higher than theirs. So I take the responsibility of financing their studies. (Interview 2, 1 January 2013)

⁶ These include their maternal and paternal aunts and uncles and their family members, and even their own and their siblings' fathers and mothers-in-law and so on.

In the case of other relatives, the interview findings suggested that some respondents also send a small part of their income to their maternal and paternal aunts' and uncles' families, and old friends and neighbors in Bangladesh who are suffering because of the economic crisis. They consider this economic help to be their obligation towards them. As one of the respondents said, "I should contribute, as I have the ability to do so, because those who are in need require help from people like me who have the means to contribute to our community" (Interview 9, 13 January 2013).

Furthermore, our findings suggest that the practice of sending gifts also helps to construct Bangladeshi migrants' strong transnational ties through everyday practices and social relations with their relatives who do not need any economic help. As one respondent stated, "I usually send some gifts to my relatives who do not need financial help during *Eid*. It helps to maintain a strong relationship." (Interview 6, 7 January 2013) Therefore, the above mentioned findings are highly concordant with the findings presented by Guarnizo (2003: 670) that through remittances, 'migrants maintain long-distance social ties of solidarity, reciprocity, and obligation' towards their kin and friends in their country of origin. With regard to Carling's (2008: 157-158) findings, we found that the Bangladeshi migrants we interviewed are 'repaying the gift of communality'. That is, they have a sense of obligation towards non-migrants in their family, community or other social group in their country of origin. In the case of relatives and others, though the amounts which they sent are not high, they are focused on their sympathy, empathy and commitment towards them.

Transnational linkage and communication

The survey findings show that all respondents are in constant communication with their non-migrant family members; more than half of them maintain communication on a daily basis. Nearly 10% of the respondents stated that they maintain communication with their family members three times a week, 13% twice a week, and 20% once a week. Their communication with non-family members is also significant. 96% of the respondents maintain communication with their relatives and friends in Bangladesh. Even though they don't communicate on a daily or weekly basis as in the case of their family, they keep in touch with them at least twice a week (2%), once a week (32%), once every two weeks (22%), once a month (37%) and once every two months (3%).

It has been argued in several studies that the number of migrants who use social media such as Skype, Facebook, email (Messenger) etc. tends to be high, such as e.g. the Bosnian diaspora in the USA (cf. Coughlan, 2011: 111). But in this study, the data (Table 2) shows that most of the respondents (nearly 96%) use mobile phones or land lines. The users of social media were few in numbers; only 3% used email, 12% Facebook, and 12% Skype all the time.

Table 2: Means of communication

Communication	Percentage of the total 100 respondents				
	Mobile/ Land Phone	Email	Facebook	Skype	Post mail
All the time	96%	3%	12%	12%	0
Most of the time	1%	0%	0%	4%	0
Sometimes	2%	9%	12%	22%	0
Never	1%	88%	76%	62%	100%
Total	100%	100%	100%	100%	100%

In the semi-structured interviews we further explored the motivation behind this communication. As Glick Schiller et al. (1995) and Olwig (2003) state, this type of transnational engagement usually goes beyond household and family networks. Our findings suggest that Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe maintain strong family networks by keeping in touch with family members that live in Bangladesh. They perceive this communication as a duty and a responsibility towards their families back home. One of the respondents stated: "I am my parents' oldest son, so I have all the responsibilities for my family... For that reason I have to maintain communication with my mother and others members of my family who live in my home..." (Interview 7, 9 January 2013).

In this regard, some of the respondents mentioned that even though their wives and children live with them in Padova and Cadoneghe, they have regular communication with their parents, siblings, nephews and nieces. They perceive this as a responsibility and a duty to their non-migrant extended family members. Some of them also stated that this duty arises from their 'blood relations' with their parents and siblings. For instance, one of the respondents stated: "Well, it is because I have blood relations with them, they are my blood; it is my duty to maintain contact with my family members..." (Interview 3, 3 January 2013). Similarly to Mand's (2010) findings, in this study we found that the respondents tend to foster strong ties between their children and their parents and siblings who live in Bangladesh by maintaining regular telephone contact. As one respondent stated:

[...] through these telephone conversations the relations between my mother and my children are sustained and continued, even though they don't see each other for long periods of time, but they have a strong affection for each other. If the kids were not able to speak with their grandparents often enough, this strong affection would not be able to develop. My mother asks them how they are, how are your brothers and sisters? My children enjoy this and they understand that their grandmother loves them very much (Interview 4, 5 January 2013).

On the other hand, if we view the findings related to communication with non-family members in the light of Carling's (2008) study, it may be arguable that Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe feel empathy and a sense of emotional attachment towards their relatives and friends who stayed in Bangladesh. For instance, one of the respondents said: "Though I am working and living here, my mind is always in my home, in my natal village. That is my birth place, all my relatives live there. I feel all of them, so I communicate with them; with my sisters' husband, maternal cousins, my classmates from primary school, and with so many village friends, I try to keep in touch with all of them" (Interview 11, 26 January 2013). Moreover, their sense of Bangla identity is also revealed through their statements as the motivation behind their communication. For instance, "In simple words, no matter where we live, our roots are in Bangladesh. Whatever we are doing here, the main reason is our country. So maintaining the communication is only for the country" (Interview 2, 1 January 2013).

Transnational linkage by means of homeland visits

In our sample, a large proportion (81%) of our respondents visits their homeland. A good number (38%) visited Bangladesh at least once a year, of which 26% every year, 8% twice a year, and 4% three or more times a year. These respondents were also asked about the length of their stay while visiting Bangladesh. The survey findings show that most of the respondents (70%) stayed in their home country one month or more during their visit, of whom 30% stayed at least one month, 16% for more than one month, 13% for at least one and half months, and 11% for at least two months.

The semi-structured interview findings showed that their motivation behind these homeland visits was mainly generated by the sense of obligation towards family members, relatives and others in Bangladesh. At the same time, it also shows their sense of belonging to the country of origin. In this

regard, one of the migrants who visit Bangladesh every year stated: “The purpose of going home is to visit relatives, parents, sisters and brothers, and my wife’s relatives. Actually, the pull toward the country cannot be explained. Because the country is the only *desh* [Bangladesh], the heart belongs to the country”. (Interview 2, 1 January 2013) This aspect is also explained by another respondent: “Nowadays, I travel to Bangladesh every year, mainly to visit my family and sometimes for a family-related job. Besides, I have an attraction towards Bangladesh, I feel good when I go there. Usually, I try to travel during my annual job holidays, and I stay a minimum of one and half months there. During this time, I also meet my relatives”. (Interview 12, 2 February 2013)

Similarly to these two respondents, most of the migrants whom we interviewed mentioned that they visit Bangladesh to meet their family members – their siblings and parents. In addition, in the light of the study of Glick Schiller et al. (1995), our findings indicate that some of the respondents visit Bangladesh regularly as a part of their family strategy to look after their family investments. For instance, one respondent stated: “[...] we live in an extended family; we have a huge investment in our ancestral village. So I have to visit my home to look after these affairs” (Interview 9, 13 January 2013). Similarly to Mand’s (2010) findings, our interviews also revealed that through homeland visits migrants attempt to make their children familiar with their culture. For instance, one respondent mentioned:

[...] I think, if my children go to my country each year, they will be connected with our culture, as they have the opportunity to learn many aspects of our Bangla culture. Although we are living here together with other Bangali families, our children have very little opportunity to learn about our cultural heritage. Thus, they will learn more if they go to Bangladesh, as this is their origin. (Interview 11, 26 January 2013)

WAYS OF BELONGING

In order to understand transnational ways of belonging of Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe, the following section presents the findings from respondents’ access to Bangla newspapers and Bangla TV channels, linkages through Bangla food and associational activities for preserving Bangla language, culture and traditions.

Ways of belonging through following Bangla TV channels and newspapers

Several researchers indicated that many migrant communities have their own TV channels or newspapers in their host setting. This is also the case with the Bangladeshi community in the UK and USA (Siddiqui 2004). However, in case of Bangladeshis in Padova and Cadoneghe we found that though they have not (yet) established their own ethnic TV channel or newspaper, they try to follow their homeland’s satellite TV channels and newspapers on a regular basis. The data (Figure 2) show that the majority of the respondents (92%) have the opportunity to watch Bangla TV channels that broadcast from the UK, such as *NTV*, *Channel Eye*, *Channel Nine*, *ATN Bangla*, *Bangla TV UK*, and *STV UK*. On the other hand, more than half (Figure 3) of the respondents (55%) stated that they keep in touch by reading Bangla newspapers on the internet.

Figure 2: Linkage through Bangla TV channels

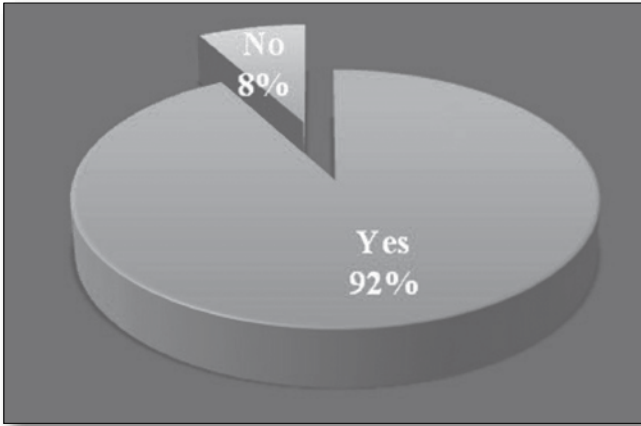
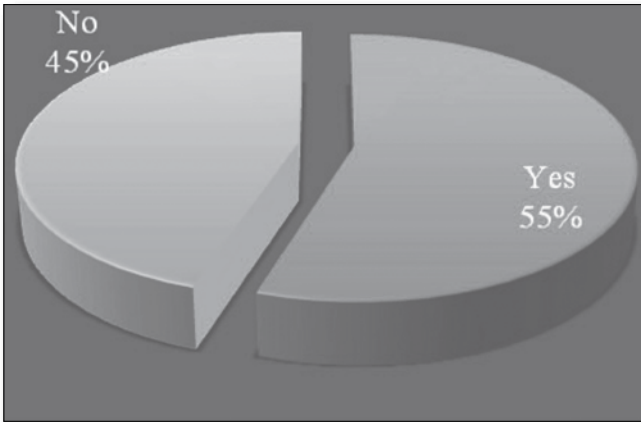

Figure 3: Linkage through Bangla newspapers

In the semi-structured interviews, we tried to investigate why it is important for them to maintain these connections. In most cases, this is generated through their sense of attachment to their homeland and through their Bangla identity. For instance, one respondent stated: “The main reason is the attraction toward the *Shikor* [roots]” (Interview 2, 1 January 2013); while another one said: “I want to keep in touch because I am Bangali” (Interview 9, 13 January 2013). Almost all of the respondents who have access to Bangla TV programs at home made similar statements of affection for their homeland in their interviews. In addition, the findings show that through this connection Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe keep themselves up to date on day-to-day affairs in their country of origin. Some of the respondents also stated that in order to maintain their Bangla identity for their children in Padova and Cadoneghe, they watch Bangla TV channels. As one of the respondents stated, “My family is here and my children are growing up now. They need to learn about Bangla culture and traditions. For this reason we have the Bangla TV channels. We make our children watch these so that they don’t forget our culture” (Interview 5, 6 January 2013). Thus it is quite clear that through watching Bangladeshi TV channels and reading Bangladeshi newspapers, the respondents maintain strong ways of belonging with their country of origin.

Ways of belonging and Bangla food

Our findings show that Bangla food is another primary means for the expression of strong feelings of belonging. In the survey (Figure 4), it was found that nearly 92% of respondents prefer Bangla dishes in their daily menus; only 8% of them stated that they prepare Italian and Bangla dishes. In addition, the majority (91%) chose a traditional Bangla dish as their favorite dish. Figure 5 presents the top ten dishes which respondents listed as their favorite. According to the data, nine of the top ten favorite dishes are Bangla dishes.

Figure 4: Dishes in daily menu

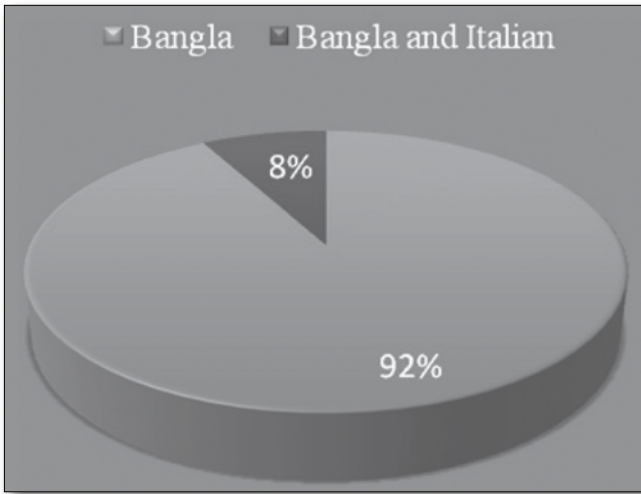
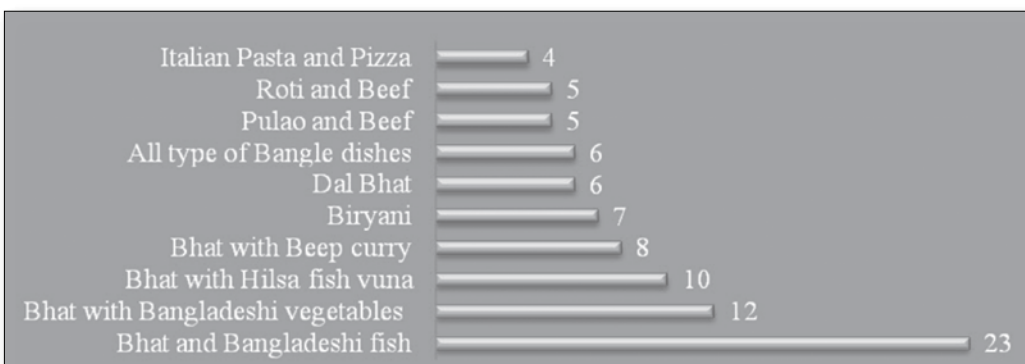

Figure 5: Top ten favorite dishes

The semi-structured interviews indicated that they maintain this connection with ethnic food because it gives them a sense of belonging to their culture and connection with the homeland. For instance, one of the respondents said: “If I eat Bangla food it feels like I am at home in Bangladesh” (Interview 11, 26 January 2013). Another said: “I like to take it from my mind; you can say it is a part of upholding the Bangla culture” (Interview 10, 14 January 2013). It was also noted that since they had grown up with Bangla food, they keep it in their daily menus though they are living in a different cultural environment.

The importance of Bangla food in their transnational lives is also evident in the presence of Bangla markets in our study area – the cities of Padova and Cadoneghe. The growing demand for Bangla food among the Bangladeshi community in these two cities has encouraged some of its members to start their own Bangla markets. As it has been mentioned by one of the respondents who was the owner of a Bangla mini market:

I chose this profession when I noticed that there is a huge demand for Bangla food in my Bangla community. Day by day, our community is growing here. Besides, I thought, if I start this business, Bangladeshi here in Padova will get all the halal meats, fish and vegetables they need. Actually, Bangladeshi like Bangla food very much, that's why I started Bangla Alimentary". (Interview 7, 9 January 2013)

Ways of belonging through the forming of various associations

As discussed earlier, migrant groups usually form various ethnic associations in their host societies in order to actively maintain their sense of belonging to the country of origin through preserving their ethnic culture and practices. Our findings reveal that Bangladeshi migrants in Padova Province also organize themselves in various associations based on regional and national origins, religion, and sports.⁷ The Bangladeshi community in Padova and Cadoneghe has a high level of engagement and participation in these associations. For instance, 66% of the respondents to our survey stated that they are involved in various Bangladeshi associations, and 72% stated that they had participated in several programs organized by Bangladeshi associations.

Our findings indicate that these associations on one hand fulfill the cultural needs of the Bangladeshi community in Padova and Cadoneghe by arranging occasional Bangla musical shows by renowned Bangladeshi artists, popular Bangladeshi sports events, etc. Occasionally, these associations present Bangladesh's diverse culture through various events including Bangla music, dance and exhibitions of arts and crafts. On the other hand, these associations help Bangladeshi migrants to maintain their ethnic identity through celebrating various national holidays and major Bangladeshi festivals, such as Bengali New Year, International Mother Language Day, Independence Day and Victory Day. Special events are arranged by these associations, for instance the day of the Bengali New Year (*Pohela Boishakh*), when they make a special dish called *Panta Ilis*, International Mother Language Day (*Ekushe February*), when they build a temporary *Shahid Minar* (martyr's monument) and lay flowers on it. A painting contest for children and sport events for kids are held on Independence Day and Victory Day. The programs of the national celebrations often include the Bangladeshi national anthem, speeches, and recitals of Bangla poetry. Several respondents mentioned that these types of programs help them retain their ethnic identity and ensure that the following generations of Bangladeshis who grow up in Padova and Cadoneghe are able to preserve this heritage. For instance, one respondent, who is the vice-president of the Bangladesh Samity, also highlighted this issue in his interview: "The events held on these occasions are attended by our children and they learn from these events, we hold these celebrations mainly for them.... We hold these celebrations in order to maintain our culture and to teach our children about it." (Interview 8, 11 January 2013)

7 Regional associations unite Bangladeshi migrants who came from the same region. We identified five associations that belong to this category: (i) Greater *Comilla Samity*; (ii) Greater *Dhaka Samity*; (iii) Greater *Sylhet Samity*; (iv) Greater *Noakhali Samity*; and v) Greater *Shariatpur Samity*. National associations comprise the whole Bangladeshi community in Padova. There are three associations of this type: (i) Associazione Bangladeshi di Padova (ABP) which is known as *Bangladesh Samity* (association); (ii) Associazione Sobuj Bangla Padova; and (iii) Rangdonu. On the other hand, only Muslim members of the Bangladeshi community in Padova have established a religion-based association, the 'Bangladesh Islamic Cultural Center'. Bangladeshi youth in Padova have also formed a cricket club which plays against migrants from India and Sri Lanka.

Other respondents also proudly stated that by attending these types of cultural events their children are taught about Bangla culture. For instance, a member of the working committee of the Bangladesh Samity stated:

They [children] come to the event along with their family members wearing traditional clothing, and they are able to observe many Bangladeshi cultural practices. For instance, they can learn many things from the speeches, especially when someone gives a speech on the history of Bangladeshi independence. In this manner they become informed about Bangladeshi culture and historical aspects (Interview 5, 6 January 2013).

In addition, most of the respondents highlighted that all of these cultural events provide them with an ample opportunity to meet people from their region and homeland who are scattered all around Padova and Cadoneghe. The president of the Bangladesh Samity explained: "On the day of the event, the people who work can't come. Approximately you can say that 100% of the people who have family come. Nearly 1400-1500 people are present at these events". (Interview 2, 1 January 2013)

Thus, the associational activities express their commitment to retain their Bangla identity by maintaining strong linkages with their culture. In addition, they are aimed at preserving their culture and influencing the identity of their children who are growing up in a different culture. These activities also indicate that they are maintaining "specific ways of being and ways of belonging" in their host society in Padova and Cadoneghe, Italy.

CONCLUSION

With regard to our research objectives, the empirical findings about transnational linkages and ways of belonging of our respondents indicate the following:

First, concerning transnational linkages, based on the empirical findings of this study, we can conclude that our respondents are strongly transnational. Similarly to many other migrant groups examined in several previously mentioned studies, a high proportion of our respondents are involved in the construction of various transnational linkages through everyday practices and various social interactions with people in their home country by sending remittances, maintaining communication, and regularly visiting their homeland. These Bangladeshi migrants are not only interested in transnational ties with their family members who live in Bangladesh, but also in strong ties with relatives, friends, neighbors and friends in their local area, and some others. Through such activities our respondents show a 'sense of solidarity, empathy, reciprocity, and obligation' towards their family members, relatives, friends and also their community in their ancestral villages and towns. However, in the theoretical discussion, several authors have argued that not all migrants are frequently involved in transnational practices. In this study the findings show that number of respondents that are not frequently involved in transnational practices is quite low. Even though only a small number of our respondents stated that they don't send remittances and visit Bangladesh, they all maintain regular communication with their extended family members who stayed behind.

With regard to transnational ways of belonging, it can be argued that our respondents feel a distinct sense of belonging to their homeland. This is evident in the activities in their daily life which focus on retaining their Bangla identity by keeping in touch via ethnic media, and maintaining linkages through preparing and enjoying Bangla dishes on a daily basis. Furthermore, they are also trying to promote their ethnic identity among the second generation which is growing up in Padova and Cadoneghe. In this case, as has been shown in many other studies, Bangladeshi migrants in Padova and Cadoneghe are presenting the vibrant cultural life of their host society through forming various Bangladeshi associations.

REFERENCES

- Alexander, Claire, Firoz, Shahzad, Rashid, Naaz (2003). *The Bengali Diaspora in Britain: A Review of the Literature*, http://www.banglastories.org/uploads/Literature_review.pdf (4. 2. 2014)
- Carling, Jorgen (2008). The human dynamics of migrant transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 31/8, 1466–4356.
- Castles, Stephen, Miller, Mark, J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, 4th edition*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Cheran, Rudhramoorthy (2003). *Diaspora Circulation and Transnationalism as Agents for Change in the Post Conflict Zones of Sri Lanka*, <https://www.unitar.org/ny/sites/unitar.org.ny/files/DiasporaCirc.pdf> (7. 3. 2014)
- Coughlan, Reed (2011). Transnationalism in the Bosnian Diaspora in America. *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities* (eds. Marko Valenta, Sabrina Petra Ramet). Farnham: Ashgate, 105–122.
- Eade, John, Garbin, David (2006). Competing Visions of Identity and Space: Bangladeshi Muslims in Britain. *Contemporary South Asia* 14/2, 181–193.
- Frykman Povrzanović, Maja (2001). Construction of identities in diaspora and exile: Croats in Sweden in the 1990s. *Beyond Integration: Challenges of belonging in diaspora and exile* (ed. Maja Povrzanović Frykman). Lund: Nordic Academic Press, 166–194.
- Garbin, David (2005). *Bangladeshi diaspora in the UK: some observations on socio-cultural dynamics, religious trends and transnational politics*, <http://surreywebblb.surrey.ac.uk/cronem/files/BE04B01Ed01.pdf> (10. 4. 2014).
- Garbin, David (2008). *A Diasporic Sense of Place: Dynamics of Specialization and Transnational Political Fields among Bangladeshi Muslims in Britain*, http://www.academia.edu/223543/A_Diasporic_Sense_of_Place_Dynamics_of_Spatialization_and_Transnational_Political_Fields_among_Bangladeshi_Muslims_in_Britain (16. 8. 2014).
- Glick Schiller, Nina, Basch, Laura, Szanton-Blanc, Christina (1995). From immigrant to transmigrant: theorizing transnational migration, *Anthropological Quarterly* 68/1, 48–63.
- Guarnizo, Luis, E., Diaz, Luz, M. (1999). *Transnational Migration: A View from Colombia*. *Ethnic and Racial Studies* 22/2, 397–421.
- Guarnizo, Luis, E. (2003). The Economics of Transnational Living. *International Migration Review* 37/Fall, 666–699.
- Knights, Melanie (1996). Bangladeshi immigrants in Italy: from geopolitics to micro-politics. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 21/1, 105–23.
- Levitt, Peggy (2001). Transnational Migration: Taking Stock and Future Directions. *Global Networks* 1/3, 195–216.
- Levitt, Peggy, Waters, Mary, C. (2002). Introduction. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation* (eds. Peggy Levitt and Mary C. Walters). New York: Russell Sage Foundation, 1–28.
- Mand, Kanwal (2010). 'I've got two houses. One in Bangladesh and one in London ... everybody has': Home, locality and belonging(s). *Childhood* 17/2, 273–287.
- Olwig, Karen F. (2003). Transnational Socio- Cultural Systems and Ethnographic Research: views from an Extended Field Site. *International Migration Review*, 37/3, 787–811.
- Orozco, Manuel (2005). *Diasporas, Development and Transnational Integration: Ghanaians in the U.S., U.K. and Germany*, <http://w.thedialogue.org/PublicationFiles/Ghanaian%20transnationalism.pdf> (3. 9. 2014).
- Rahman, Mizanur, Md., Kabir, Alamgir, Mohammad (2012). *Moving to Europe: Bangladeshi Migration to Italy*, http://www.isas.nus.edu.sg/Attachments/PublisherAttachment/ISAS_Working_Paper_142_-_email_-_Moving_to_Europe_-_Bangladesh_Migration_to_Italy_07022012143721.pdf (4. 4. 2014)

- Siddiqui, Tasneem (2004). *Institutionalizing Diaspora Linkage: The Emigrant Bangladeshi in UK and USA*, http://www.samren.net/Research_Papers/doc/Institutionalising%20Diaspora%20Linkage%20%20The%20Emigrant%20Bangladeshis%20in%20UK%20and%20USA%20bangladesh%20diaspora.pdf (8.4. 2014)
- Valenta, Marko, Strabac, Zan (2011). Transnational ties and transnational exchange. *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities* (eds. Marko Valenta, Sabrina Petra Ramet). Farnham: Ashgate, 163–184.
- Verhulst, Stefaan (1999). Diasporic and Transnational Communication: Technologies, Policies and Regulation, *The Public* 6/1, 29–36.
- Vertovec, Steven (2001). Transnationalism and identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27/4, 573–82.
- Vertovec, Steven (2003). Migration and other Modes of Transnationalism: Towards Conceptual Cross-Fertilization. *International Migration Review* 37/3, 641–665.
- Vallianatos, Helen, Raine, Kim (2008). Consuming food and constructing identities among Arabic and South Asian immigrant women. *Food, Culture and Society: An International Journal of Multidisciplinary Research*, 11/3, 355–373.
- Zeitlyn, Benjamin (2006). *Migration from Bangladesh to Italy and Spain*. Occasional paper 11. Dhaka: Refugee and Migratory Movements Research Unit, University of Dhaka.

TRST KOT STIČIŠČE PREKOMORSKEGA IZSELJEVANJA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Aleksej KALC¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Trst kot stičišče prekomorskega izseljevanja pred prvo svetovno vojno

Prispevek govori o selitvenih procesih skozi Trst in prometni vlogi glavnega avstrijskega pristanišča v mednarodnem prekomorskem izseljevanju med letoma 1890 in 1914. V središču obravnave so propadla prizadevanja za vzpostavitev ladijskih prog za izseljence skozi Trst v letih 1888/89; zapoznel vstop Trsta v mednarodni posel prevažanja izseljencev in vloga, ki jo je odigral v prekomorskem izseljenskem prometu iz vzhodne in jugovzhodne Evrope, predvsem iz avstro-ogrske monarhije; organizacijski vidiki izseljenskega prevoza, od prihoda izseljencev po železnici in njihovega bivanja v mestu pred vkrcanjem, do problemov, s katerimi so se zaradi nezadostnih in neustreznih nastanitvenih struktur spoprijemali izseljenci, ladjarske družbe in mestne oblasti; posledice, ki jih je imela vse večja množica potnikov za javni red in vsakdanje življenje v mestu. Prispevek se posveča tudi izseljenskemu prometu mimo Trsta oziroma skozenj proti Genovi in severnoevropskim pristaniščem ter prometu skozi Ljubljano.

KLJUČNE BESEDE: prekomorsko izseljevanje, izseljenski prevoz, organizacijski vidiki izseljevanja, Trst, Ljubljana

ABSTRACT

Trieste as a Hub of Overseas Migration Before WWI

The paper examines the migratory processes through the port of Trieste and the role that it played in international overseas emigration from the 1880s to 1914. The focus is on the failed attempt to establish routes for emigrants via Trieste in 1888/89; the late entrance of the main Austro-Hungarian port into the international maritime migratory business and its role within transatlantic migratory movements from Eastern and Southeastern Europe, especially within emigration from the Austro-Hungarian area itself; the organizational aspects of the traffic and the problems faced by the companies, the municipality and the emigrants due to a lack of suitable accommodations, and the implications the increasing flow of emigrants had for public order and everyday life in the city. Attention is also paid to migration currents that bypassed Trieste and to the role of Ljubljana as a hub of emigration.

KEY WORDS: overseas migration, transmigration, organizational aspects of migration, Trieste, Ljubljana

¹ Dr. zgodovinske antropologije, izredni profesor, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, AKalc@zrc-sazu-si.

UVOD

Pri preučevanju množičnega izseljevanja iz Evrope v Ameriko in druge čezmorske dežele v 19. in 20. stoletju so zgodovinarji posvetili veliko pozornosti potovanju izseljencev in z njimi povezanimi organizacijskimi, tehničnimi, gospodarskimi ter doživlajskimi vidiki. Od samega začetka je bilo v ospredju zanimanje za razvoj in vlogo izseljenskih pristanišč, kot so Hamburg, Bremerhaven, Antwerpen, Rotterdam, Le Havre, Liverpool, Genova in druga.¹ Dejanska in simbolna vloga pristanišč ter potovanja z ladjo so dobili svoje obeležje tudi v številnih muzejih in drugih izseljenskih memorialih prav v izhodiščnih krajih prekomorskih poti, v priseljenjskih deželah pa na njihovih vstopnih postajah, kot je na primer v ZDA Ellis Island. Pristanišča sprožajo preučevanje sistemov odpremljanja ter prevažanja milijonskih množic in vlogo ladjarskih družb in drugih soudeleženih v tem ogromnem organizacijskem in gospodarskem poslu. S te raziskovalne perspektive prihajajo v študijah vse bolj do izraza pomen prekomorskega izseljevanja za tehnični, organizacijski in gospodarski razvoj pomorskega prometa, njegova teža v ekonomijah posameznih pomorskih držav in strategije ladjarskih koncernov za obvladovanje izseljenskih tokov med Evropo in Ameriko (Keeling 1999; 2012; Hatton, Williamson 2005; Feys 2013). So pa še drugi vidiki in možnosti kontekstualizacije, ki jih je vredno vzeti v pretres za celovitejše razumevanje množičnega prekomorskega izseljevanja kot epohalnega družbenogospodarskega in kulturnega procesa.

Eden med vidiki se tiče izseljenskih poti in prevoza čez evropski kontinent do njegovih obal. O organizaciji in doživljanju poti ter pomikanju izseljencev čez prometna križišča, državne mejne prehode in mimo železniških postaj je že veliko napisanega (Just 1988). Manj znani pa ostajajo učinki izseljenskega prometa v ekonomskem in družbenem življenju vzdolž koridorjev oziroma v krajih, skozi katere je potekal. V zgodovinah teh krajev se ta vidik pogostokrat ne omenja, ali pa se obravnava obrobno kot prometna posebnost. Tudi v velikih vozliščih izseljenskega prometa in celo v zgodovini pristaniških mest problematika prevoza s tega vidika pogosto ne pride do pravega izraza, in zdi se, kot da so izseljenci na poti v novi svet skozi kraje prehajali skoraj neopazno.

Članek se ukvarja s preходом prekomorskih selitvenih tokov skozi Trst in njegovo zaledje. Trst je v desetletju pred prvo svetovno vojno igral vlogo mednarodnega izseljenskega pristanišča, njegovo slovensko in širše zaledje pa je v istem obdobju sodilo med izrazitejša območja čezoceanskega izseljevanja in bilo hkrati prehodni prostor mednarodnih izseljenskih tokov iz srednje in vzhodne Evrope. Obe temi sta že bili predstavljeni. O organizacijskih in prometnih vidikih čezoceanskega izseljevanja iz in preko slovenskih dežel je pisal Marjan Drnovšek (1997, 2002, 2008, 2010), o zgodovini tržaškega izseljenskega pristanišča pa poleg avtorja tega prispevka (Kalc 1992, 2012) še Giorgio Valussi (1971), Francesco Fait (Bertuzzi, Fait 2010) in Ervin Dubrovič (2008, 2012). V pričujočem prispevku temi zblížujem in izpostavljam vprašanja o pridružitvi Trsta mednarodnemu sistemu za prevažanje izseljencev in s tem povezanih spremembah v izseljenskem prometu v zaledju pristanišča. Osvetlujem organizacijske vidike izseljenskega prevoza do vkrcanja izseljencev na ladje in probleme, ki jih je naraščajoči pretok izseljencev vnašal v vsakdanje življenje mesta. Obravnavam tudi odnos upravnih, političnih in gospodarskih dejavnikov ter prebivalstva do problematike ter interese in okoliščine, ki so jih pogojevali. Prispevek temelji na zgodovinski literaturi o tovrstni problematiki, izboru časopisnih člankov in arhivskih fondih ter objavljenih upravnih virih tržaške občine, pomorske vlade, deželne vlade in trgovinske zbornice v Trstu ter notranjega ministrstva na Dunaju. V razpravo sem vključil tudi objavljene in arhivske statistične vire ter podatke, pridobljene iz evidenc ladijskih potnikov.

1 O zgodovini prekomorskega izseljevanja in omenjenih ter drugih izseljenskih pristanišč glej npr. Otmüller-Wetzell (1986), Kurgan-van Hentenryk, Spelkens (1976), European ports (1993).

ODPRTJE TRŽAŠKEGA IZSELJENSKEGA PRISTANIŠČA

Od vzpostavitve pomorskih trgovskih stikov s Severno Ameriko konec 18. stoletja so iz Trsta odhajali v novi svet tudi številni potniki. Izseljenskim pristaniščem z rednimi čezoceanskimi progami za potnike tretjega razreda pa se je glavno avstrijsko pristanišče pridružilo šele leta 1904. Takrat je množično izseljevanje iz avstro-ogrške monarhije in vzhodne ter jugovzhodne Evrope prešlo v svojo najizrazitejšo fazo. Trst je pritegnil del tega prometa, ki se je vse do prve svetovne vojne večinoma pretakal skozi severnoevropska pristanišča. Prizadevanja za odprtje potniških prog za izseljence so se v Trstu sicer pojavila že konec osemdesetih let 19. stoletja, a so se zaradi nenaklonjenih okoliščin izjalovila. Pobuda je prišla od tržaških bančnikov Morpurgov, ki so v sodelovanju z avstrijskim Lloydom organizirali tri poskusne transporte izseljencev v Brazilijo. Pobudo je podprla brazilska vlada, ki je po odpravi suženjstva evropske kolone privabljala s posebnimi programi kreditiranja čezoceanske poti in dostopa do obdelovalne zemlje. Ujemala pa se je s krizo agrarnega gospodarstva, zaradi katere so se številni kmetje odločili za iskanje boljših življenjskih razmer v novem svetu. Pobuda je naletela na izredni odziv v Furlaniji, na Krasu in v sami tržaški okolici. Konec leta 1888 in na začetku leta 1889 je iz tržaškega pristanišča s tremi transporti odpotovalo več kot tisoč izseljencev in organizatorji so se že pripravljali na vzpostavitev redne prevozne linije. Ker pa so izseljence novačili z lažnimi obljubami in se jih je del kmalu vrnil, so oblasti posel prepovedale. K temu je prispeval tudi negativen odnos do izseljevanja, ki se je izražal v obsodbah deželnih in krajevnih uprav ter javnosti. Priložnost za trajnejše vključitve v »izseljenske posle« je bila tako zamujena, izseljenski promet in z njim dobički pa so se iz Avstrije stekali v žep italijanskim ladjarjem. Ti so prav tako uporabljali dvomljive metode, vendar so delovali izza državnih meja, zaščiteni pred avstrijskim zakonom (Kalc 2000). Te poti so mimo Trsta prečkale ozemlje Goriško-Gradiške in čez mejni prehod v Krminu prehajale v Italijo (Cecotti, Mattiussi 2003: 25–27).

V devetdesetih letih je izseljensko vprašanje v avstro-ogrski monarhiji stopalo vse bolj v ospredje, z njim pa potreba po zakonski ureditvi, ki bi zagotavljala humanitarni potek procesa in ščitila interese izseljencev ter narodnega gospodarstva. Pri tem je bilo ključnega pomena razpolagati z domačimi izseljenskimi pristanišči, kar je državi omogočalo nadzor nad izseljenci in gospodarskimi osebki, ki so se ukvarjali z njihovim odhodom in prevozom. Hkrati je to pomenilo doma zadržati denarni kapital, ki so ga izseljenci za potne stroške odnašali v tujino, in podpirati razvoj nacionalnega pomorstva, ki mu je množični potniški promet prinašal velike gospodarske in tehnične koristi. Glede na vse to in ob nezadržnem naraščanju izseljevanja, ki je letno presevalo že 200.000 odhodov, sta bili leta 1904 končno vzpostavljeni nacionalni izseljenski pristanišči v Trstu in na Reki. Do tega ni prišlo zgolj zaradi čvrstejšje državne izseljenske politike, ampak tudi pod vplivom okoliščin v mednarodni organizaciji prekomorskega izseljenskega prometa in konkurenčnih bojov med ladjarskimi družbami. Ogrska polovica države se je odločneje spoprijela z izseljenskim vprašanjem in se po sprejetju izseljenskega zakona leta 1903 z angleško ladjarsko družbo Cunard Line pogodila za vzpostavitev rednih čezoceanskih prog za izseljence, ki so odhajali z Reke. V zameno je družbi zagotovila monopolni položaj in določeno kvoto potnikov, ki jih je skladno z novim zakonom lahko preusmerila iz severnoevropskih pristanišč proti domačemu pristanišču (Dubrović 2012b: 133–140). Tudi v avstrijski polovici so v ospredje postavljali načrt o avstrijskem izseljenskem pristanišču, vendar so vsi osnutki izseljenskega zakona zaradi nesoglasij in navzkrižnih interesov ostali na papirju. Vlada pa je vendarle izkoristila prihod Cunarda na Reko, mu omogočila vmesno postajo v Trstu in s tem na svojih tleh vzpostavila povezavo za domači in tuji izseljenski promet.

Liverpoolska kompanija Cunard Line je bila takrat v sporu s Severnoatlantskim ladjarskim kartelom (Nordatlantischer Dampfer Linien Verband), ki je izseljevanje iz vzhodne in jugovzhodne Evrope v Severno Ameriko usmerjal proti severnoevropskim pristaniščem. Z odprtjem svojih prog na Jadranu je ogrozila interese kartela in njegovih pristanišč ter odprla jadransko fronto konkurenčnega boja za izseljenski promet. Kartel je na izziv odgovoril s pridružitvijo tržaške družbe Austro-Americana. S pomočjo nemške dokapitalizacije je Austro-Americana kupila potniške parnike in v Trstu odprla konkurenčno potniško progno za New York. Kartel ji je tudi zagotovil štiri odstotke vseh svojih potnikov, namenjenih

v Severno Ameriko (Kalc 1992: 481–482; 2012). Skozi Trst se je tako začel stekati avstrijski in mednarodni izseljenski promet, ki bi drugače ostal zelo skromen, ker so Cunardovi parniki zaradi dolžnosti do ogrske vlade smeli v Trstu vkrcati le omejeno število izseljencev (Dubrović 2012b: 139). Austro-Americana je leta 1908 v Trstu odprla še redne proge za Argentino, Brazilijo in Urugvaj, leta 1912 pa je kanadska družba Canadian Pacific Railway Company (CPR) vzpostavila povezave s Kanado, na katere je kartel z Austro-Americano spet odgovoril s konkurenčno linijo, dokler ni bil leta 1913 kanadski ladjar izločen z Jadrana. Avgusta 1914 je z začetkom vojne izseljevanje skoraj povsem prenehalo, tako da so ladjarske družbe svoje proge v Trstu in na Reki ukinile in kmalu nato prenehale delovati (Kalc 1992: 483).

V nekaj več kot desetih letih je iz Trsta v Ameriko odpotovalo približno 220.000 izseljencev, na povratni vožnji v Evropo pa je v razdobju 1910–1914, ko razpolagamo z uradnimi statistikami, tržaške proge uporabilo okrog 63.000 povratnikov (prav tam).² Izseljenski promet je do gospodarske krize leta 1908 v ZDA hitro naraščal, nato zmerneje do leta 1913, ko se je več kot podvojil in dosegel izjemnih 51.000 potnikov. Dobrih 73 odstotkov izseljencev je odpotovalo v ZDA, 22 odstotkov v Južno Ameriko, več kot štiri odstotke pa v Kanado. Južnoameriške proge so kompenzirale upad zanimanja, ki so ga severnoameriške beležile do leta 1913. Skoraj 60 odstotkov izseljencev je prihajalo iz avstro-ogrskih dežel, od tega 67 odstotkov iz avstrijskih, 27 odstotkov iz ogrske polovice države in šest odstotkov iz Bosne in Hercegovine. Med tujci je bilo največ izseljencev iz Rusije (60 odstotkov), nato iz Turčije (11 odstotkov), Italije (osem odstotkov) in Grčije (osem odstotkov). Med povratniki je bila velika večina (88 odstotkov) avstro-ogrskih državljanov, od tega kar 58 odstotkov iz Ogrske in Hrvaške, ker so jih Cunardovi parniki izkrcavali v Trstu namesto na Reki. Med avstrijskimi pa so prednjačili povratniki iz Primorja, Kranjske in Dalmacije, se pravi neposrednega tržaškega zaledja (prav tam: 484–491).

NOVE PROMETNE SMERI IN TOKOVI, KRIŽIŠČA IN PREHODI

Z vzpostavitvijo prog za izseljence v Trstu in na Reki je prišlo do preustroja itinerarijev velikih izseljenskih tokov in povečanja prehodne vloge slovenskih dežel ter njihovega železniškega omrežja. Večina prometa iz slovenskega prostora in čezenj, kot tudi s celotnega avstro-ogrskega ozemlja, je še vedno sledila tradicionalnim potem proti severnoevropskim pristaniščem. Skozi Trst je namreč do prve svetovne vojne odpotovalo v Ameriko komaj sedem odstotkov izseljencev iz avstrijske in 2,8 odstotka iz ogrske polovice monarhije (Kalc 1992: 492; Dubrović 2008: 104–106), skozi Reko, kjer je morala Cunard Line nuditi svoje usluge predvsem ogrskim državljanom, pa četrtnina izseljencev iz Translajtanije. V prvih letih je Trst pritegnil predvsem izseljence iz Avstrije in tujine, kmalu pa se je začel večati tudi tok iz ogrske polovice države in Bosne in Hercegovine. Od leta 1910 se je promet iz Avstro-Ogrske zmanjševal, število tujih izseljencev pa skokovito naraščalo, zlasti leta 1913, ko so tujci z 58 odstotki presegli avstro-ogrške državljanke (Kalc 1992: 484, 487).

Izseljenski promet iz Avstrije je izviral v glavnem s treh velikih območij. Prvo mesto so s 40 odstotki zasedali izseljenci iz Galicije, največjega izseljenskega bazena Cislajtanije, za njimi so s skoraj 27 odstotki prihajali izseljenci iz Dalmacije, ki je bila prav tako med večjimi žarišči izseljevanja. Sledili so potniki iz Primorja in Kranjske, neposrednega tržaškega zaledja, s približno 13 oziroma 11 odstotki. Z neprimerno manjšim številom potnikov so bile zastopane preostale avstrijske dežele. Iz Translajtanije so izseljenci prihajali tako iz Ogrske in Transilvanije kot iz Hrvaške, ki je sicer prevladovala s 54 odstotki. Za izseljence iz Galicije in drugih severovzhodnih dežel monarhije je bil Trst precej odročen, če upoštevamo, da je bila morska pot v Severno Ameriko daljša od poti iz severnoevropskih pristanišč. Enako je veljalo za izseljevanje iz Rusije, zato ga je bilo težko v večji meri preusmeriti od poti čez Nemčijo proti Hamburgu, Bremerhavnu in zahodnejšim severnoevropskim lukam. V nasprotju z Ogrsko avstrijska država za to

² Po Valussiju (1971: 36) naj bi izseljenski promet v celotnem obdobju obsegal 252.000, povratniški pa 118.000 potnikov. potnikov..

tudi ni imela pravnih instrumentov. Potek izseljevanja je bil tako odvisen od tržne konkurence oziroma domen paroplovnih družb znotraj delitve vzhodnoevropskega prometa med pripadnike severnoatlantskega kartela. Pot skozi Trst proti južnoameriškim ciljem je bila ugodnejša, vendar je bilo med izseljenci iz Avstro-Ogrske zanimanje za te dežele razmeroma skromno (Chmelar 1974: 34–43).

V nasprotju z vzhodnejšimi avstrijskimi deželami je bil za izseljence iz Dalmacije Trst nekakšno naravno izhodišče, zato je večina izbrala tržaške proge. K temu so pripomogli pomorske zveze in gospodarski ter socialni stiki, ki so povezovali glavno avstrijsko pristanišče z obmorskimi predeli monarhije. Podobno je veljalo za Istro in Goriško, ki sta s Trstom, ki je bil zlahka dostopen po železniškem ali cestnem omrežju, živeli v nekakšni simbiozi. Večina potnikov iz Istre (85 odstotkov, podatek za leto 1913) je izvirala iz treh najbolj izrazitih žarišč istrskega izseljevanja, in sicer iz okrajnega glavarstva Voloske in z otokov Krka ter Lošinja, iz Goriško-Gradiške in okolice Gorice in sežanskega okraja.³ Občasno se je pojavljalo večje število izseljencev iz Gradiške, od koder so se furlanski kmetje v valih izseljevali v Južno Ameriko (Kalc 1995: 49–40).

Tudi Kranjska je bila kot neposredno zaledje dovolj blizu in dobro prometno povezana s Trstom. Vendar je bil obseg njenega izseljevanja manjši, kot bi pričakovali. Tržaške proge je namreč v celotnem obdobju uporabilo komaj 16 odstotkov kranjskih izseljencev. V letih 1905–1907, ko je izseljevanje iz Kranjske doživljalo svoj prvi višek z okrog 6.000 odhodi letno, se jih je v Trstu vkrcalo manj kot pet odstotkov. Število se je znatno povečalo leta 1909 in predvsem v letih 1912–1913. Po krizi leta 1908 se je kranjsko izseljevanje v Ameriko v primerjavi s prejšnjim obdobjem zmanjšalo za tretjino, a se je vse več izseljencev odločalo za Trst, od koder je v letih 1912–1913 odpotovala tretjina kranjskih izseljencev.⁴ V Trstu so se najpogosteje vkrcali izseljenci iz Notranjske (iz okrajnih glavarstev Postojna in Logatec), in sicer dve tretjini vseh, in polovica z območja Ljubljane. Izseljevanja iz Dolenjske in Gorenjske pa Trst ni v večji meri odtegnil od tradicionalnih poti proti severu, saj je z domačimi progami odpotovalo le 18 oziroma 16 odstotkov tamkajšnjih izseljencev.⁵

Po morski poti so prihajali v Trst tudi izseljenci iz Bosne, Črne gore, Srbije, Grčije in Turčije.⁶ Velik del prometa iz vzhodnih predelov monarhije in Rusije je prihajal po južni železnici oziroma progah skozi Budimpešto in čez ogrsko ozemlje. Pri tem je pomembno tranzitno vlogo igrala Ljubljana, ki je bila tudi na relacijah med jugom in severom železniško vozlišče mednarodnih povezav. Med Ljubljano in Dunajem je potekal promet v obe smeri, proti Trstu in severnoevropskim pristaniščem, ter povratni promet iz Amerike na izvorna območja izseljevanja. Podobno je skozi Ljubljano potekal železniški promet z Budimpešto, s Siskom in z Reko, na severu pa s povezavo z Beljakom skozi Švico v francoska, angleška, belgijska in nizozemska pristanišča. Nevralgična točka tega prometa je bila osrednja ljubljanska železniška postaja z bližnjimi ulicami, v katerih so bile najpomembnejši zastopniki paroplovnih družb, poštovalni uradi in tudi gostilne ter prenočišča, ki so jih uporabljali izseljenci, čakajoči na železniške zveze (Drnovšek 2008: 280, 288, 291; 2010: 684–686).

Sam Trst je bil s svojim teritorijem križišče in prehodni koridor izseljenskih tokov. Omenili smo izseljence, ki so mimo Trsta skozi Goriško in Gradiško čez državni mejni prehod v Krminu potovali v Genovo. Iz Trsta so potniki Hamburg-Amerika Linie in Norddeutscher Lloyd odhajali po železnici skozi Linz, Eger in Leipzig v Bremen in Hamburg. Francoska Société generale transatlantique je enkrat tedensko s tržaškega kolodvora svoje potnike odpremljala v Basel in od tam v Pariz in Le Havre, enako Holland Amerika Linie in Red Star Line v Rotterdam in Antwerpen, angleška Cunard Line pa v Liverpool.⁷ Ti pre-

3 Izračunano na podlagi seznamov ladijskih potnikov 3. razreda za prvo polovico leta 1913, shranjenih v Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Allgemeine Registratur, 8. 4. Auswanderung, 1913.

4 Izračunano na podlagi potniških seznamov in statističnih podatkov, zbranih v Drnovšek (1999: 417).

5 Kot opomba 4.

6 Archivio di Stato di Trieste (AST), Luogotenenza del Litorale in Trieste (Luogotenenza), Atti generali, b. 2792, 25. 9. 1913, 20/90/III.

7 AST, Luogotenenza, Atti generali, b. 2792, 25. 9. 1913, 20/90/III.

vozniki so svoje potnike vodili čez Švico, ker je Nemčija oteževala in včasih onemogočala prehod svojega ozemlja potnikom nekoncesioniranih ladjarskih podjetij. To traso so priporočali tudi v Avstriji nekoncesionirani agenti, radi so jo imeli sami izseljenci, ker je bilo na poti in prehodnih postajah zanje dobro preskrbljeno, vojaški obvezniki pa, ker jih ob prestopu meje s Švico ni kontrolirala policija (Markitan 1911: 11–12). Uradno je v obdobju 1903–1910 skozi Trst potovalo 31.000 izseljencev, namenjenih v ta pristanišča (*Statistische Monatschrift* 1906–1910). Najbrž jih je bilo precej več, saj so samo leta 1909 zabeležili več kot 10.000 prehodov, v 70 odstotkih namenjenih v Le Havre; večina potnikov je prihajala iz balkanskih dežel (Markitan 1911: 18). Ladijskim povezavam s Severno in Južno Ameriko je treba dodati še redne proge avstrijskega Lloydja, ki so Trst že od tridesetih let 19. stoletja povezoval z vzhodnim Sredozemljem. Te proge so uporabljali tudi izseljenci, namenjeni v Turčijo in Egipt (prav tam: 9), v obratni smeri pa izseljenci z Bližnjega vzhoda, ki so s tržaškimi ladjarji potovali čez ocean ali proti drugim destinacijam.

ORGANIZACIJSKI VIDIKI

Množični izseljenski promet med Evropo in Ameriko je bil velik logistični in organizacijski zalogaj, in to ne samo za ladjarske družbe in njihove agente. Prevoz izseljencev od izhodiščnih krajev do izhodnih pristanišč in ameriških ciljev je terjal specifično pozornost države in njenih organov. Zato so države od srede 19. stoletja razvijale izseljensko zakonodajo, katere namen je bil izseljencem zagotoviti varno potovanje ter jih zaščititi pred zlorabami gospodarskih akterjev, ki so se ukvarjali s tako imenovanimi »izseljenskimi posli«. Z zakonodajo so se države tudi pravno in organizacijsko opremile za nadzorovanje izseljenstva in pogosto tudi za njegovo usklajevanje z gospodarskimi in drugimi nacionalnimi interesi. Med temi je bil, poleg lajšanja brezposelnosti in socialnih neravnovesij ter dotoka v tujini pridelanega kapitala, razvoj pomorskega prometa in infrastruktura, saj je množični potniški promet bistveno vplival na tehnično in gospodarsko krepitev ladjarstva in rast pristanišč (Kalc 1996; Wagner 1994; Sielemann 1994).

Množični prevoz prebivalstva, izvirajočega iz tako obsežnega in raznolikega geografskega prostora, je ne nazadnje predpostavljala posebno skrb za vzdrževanje javnega reda in ohranjanje zdravja izseljencev ter okolij, skozi katera so vodile njihove poti. V državah severne in severozahodne Evrope so bili glede tega bolje opremljeni. Izstopala je Nemčija, ki je v osemdesetih letih 19. stoletja postala prehodno območje za dovršen del prometa iz vzhodne in jugovzhodne Evrope, njene ladjarske družbe in pristanišča pa najvidnejši politični in gospodarski dejavniki evropskih »izseljenskih poslov«. Po veliki epidemiji kolere v Hamburgu leta 1892 so v Nemčiji izseljenski prevoz organizirali tako, da je prihajal čim manj v stik z nemškim prostorom in s prebivalstvom. Izseljence so sprejemali na državnih mejah in jih po železnici prevažali skozi določene koridorje in kontrolne postaje naravnost v pristanišča v Hamburgu in Bremerhavnu, kjer so v varovanih objektih čakali na odhod (Wagner 1994; Sielemann 1994; Brinkmann 2010).

Trst je odprtje čezoceanskih prog za izseljence pričakal infrastrukturno nepripravljen in mu vse do prve svetovne vojne ni uspelo primerno zadostiti potrebam po racionalnejšem organizacijskem in gospodarskem upravljanju tega pojava. Državne oblasti in krajevne uprave so se sicer ob napovedi vzpostavitve linij domačega podjetja Austro-Americane takoj aktivirale za rešitev najnujnejšega vprašanja, to je vprašanja postorov za bivanje izseljencev med čakanjem na odhod. Aprila 1904 so ob pobudah za spodbujanje dotoka izseljencev v Trst izdelali okvirni načrt objekta za nameščanje potnikov v južnem, industrijskem obalnem predelu. S tem so hoteli preprečiti stik izseljencev z mestom in jim pred naporno čezoceansko vožnjo zagotoviti najboljše mogoče higienske in življenjske razmere. Objekt, namenjen potnikom vseh ladjarskih družb, naj bi obsegal pet poslopij s sprejemnico, prenočišči, z jedilnico, upravnimi uradi in s prostori za birokratske posle, policijske in zdravstvene preglede ter razkuževanje, lazaret, malo cerkev, sinagogo.⁸ Notranje ministrstvo je načrt podprlo, vendar so za

8 AST, Governo marittimo in Trieste (Governo marittimo), b. 875, 7292/28. 4. 1904.

realizacijo potrebovali čas, naraščajoči promet pa je terjal takojšnje ukrepanje. Uprava splošnih skladišč je zato svoje prostore začasno dodelila za opravljanje nujnih birokratskih in kontrolnih postopkov pred vkrcanjem potnikov.⁹ Načrtovanega objekta, ki je bil mišljen kot del javne infrastrukture, niso nikoli zgradili. Namesto njega je Austro-Americana za svoje potnike odprla lastni objekt v mestu nekoliko bližjem, a prav tako osamelem poslojpu pomorskega hospica za zdravljenje otrok; leta 1905 ga je odkupila ter ustrezno preuredila (Austro-Americana, 29. 4. 1905; L'Asilo per gli emigranti, 5. 9. 1905).

V penzionu Austro-Americane je bilo na skupnih ležiščih prostora za 700 gostov. Direkcija penziona je bila glede razmer in vseh dejavnosti, ki so se v njem odvijale in za katere je bilo odgovorno uradniško, zdravstveno in drugo osebje, neposredno podrejena tržaškemu namestništvu. Uprava je vodila register izseljencev z natančnimi osebnimi podatki, ki je bil vedno na razpolago za morebitne policijske kontrole. Pri moških je morala vpisovati tudi podatke o opravljenih vojaških dolžnostih, vse goste pa je morala prijaviti policiji. Za eventualna pojasnila je morala uprava prisostvovati policijski kontroli potnih dokumentov pred samim vkrcanjem. Potnike so v penzionu pregledali zdravniki Austro-Americane in jih po potrebi cepili, bolne zdravili ali jih opazovali v ambulanti, okužene pa so premestili v mestno bolnišnico za kužne bolezni. Prtljaga je šla po potrebi v razkužilnico, gostje so imeli na voljo tuš s toplo vodo ali kopeli, čisto posteljnino in tri dnevne obroke hrane.¹⁰ Čez dan so prostore z ležišči zapuščali in se zadrževali v dnevni sobah oziroma na prostem. Ker je bilo med izseljenci iz Galicije in Rusije mnogo Judov, je družba hrano zanje pripravljala po judovski postavi. Izseljenci krščanskih veroizpovedi so lahko zahajali k verskim obredom v bližnjo slovensko vas Škedenj, kjer je cerkev postala *de facto* nekakšna tržaška izseljenska cerkev (Markitan 1911: 10). Z leti so penzion izboljšali, leta 1913 pa zaradi povečanega prometa glavno poslojpe povišali za eno nadstropje in ob njem prizidali dodatne paviljone (Bertuzzi, Fait 2010: 81–82).

Cunard Line in Canadian Pacific Railway Company nista razpolagali s posebnimi prostori za svoje potnike. Ti in vsi izseljenci, ki so včasih tudi po cel teden čakali na železniške ali pomorske povezave, so prenočevali v mestnih penzionih nižjega ranga, še največ pa v sobah, ki so jih oddajali zasebniki. Iz poročil policijske in sanitarne inšpekcije izhaja, da so bila ta prenočišča nemalokrat zanemarjena in umazana, brez obrtnega dovoljenja in pogosto so v njih našli preveliko število gostov.¹¹ Izseljenci so v njih bivali v tesnem stiku s stanovalci in niso imeli na voljo sanitarij in tople vode. Tega stanodajalci tudi niso bili dolgi zagotavljati, medtem ko je bilo v penzionu Austro-Americane to po naročilu zdravnika obvezno. V teh prenočiščih bolnih izseljencev niso ločevali od zdravih, jim namenjali potrebne pozornosti, gostje so pri sebi lahko imeli tudi higiensko oporečno prtljago. Čez dan so se izseljenci, med njimi tudi cele družine z otroki, zadrževali na ulicah in v lokalih, kar je bilo pozimi in tudi v največji poletni vročini nevarno za njihovo zdravje, zdravje okolice in javni red. Nevešči jezika so lahko padli v roke zasluzkarjem.

Težave so bile tudi v po vsem mestu razpršenih bivališčih in v tem, da so potniki prihajali v mesto v glavnem posamezno ali v majhnih skupinah, samo iz Galicije in Rusije so na železniško postajo prihajali z večjimi transporti. Potniki angleške in kanadske družbe so si morali prenočišča poiskati sami. Cunard Line je z leti za del svojih potnikov najela neke manjše prostore v Miramarski ulici, ki pa so bili zelo oddaljeni od pomolov za vkrcanje. Zaradi vsega tega so imele policijske oblasti veliko dela. Pogosto niso bile seznanjene, kje vse so izseljenci nastanjeni, tako da jih niso uspele učinkovito ne nadzorovati ne varovati. Z enakimi težavami se je ubadal mestni fizikat, ki ni mogel primerno skrbeti za javno zdravje in se je moral pogosto zanašati na zasebne zdravnike ladjarskih družb.

Potniki vseh treh kompanij so policijsko kontrolo osebnih dokumentov opravili tik pred vstopom na ladjo. Da bi preprečilo odhod osebam, ki iz pravnih in zdravstvenih razlogov niso smele vstopiti v ZDA, je osebne dokumente pregledalo in zdravniškemu pregledu prisostvovalo tudi osebje ameriškega

⁹ AST, Governo marittimo, b. 875, 2081/1904.

¹⁰ AST, Governo marittimo, b. 875, 11585/1908.

¹¹ AST, Luogotenenza, Atti generali, b. 1217, 14597/1905, 18553/1905, 33941/1905.

konzulata. V prvih letih je bil ta postopek precej ohlapen, zaradi česar so v New Yorku oblasti repatriirale nadpovprečno število potnikov iz Trsta. S poostrejitvijo nadzora ameriškega konzulata, ki je imel v postopku izrazitejšo vlogo kot v drugih pristaniščih, se je pojav normaliziral (Immigrants commission 1911: 92–93, 111–113). Izseljence, namenjene v druga pristanišča, je policija pregledovala na tržaški železniški postaji.¹² Tu je imela občinska uprava za izseljenske Transporte z območij, kjer so se pojavile klice kake kužne bolezni, svojo preventivno zdravstveno službo (Delegazione municipale 1905: 202). Mnogi izseljenci so se v Trstu ustavljali tudi na povratnih vožnjah iz Amerike, preden so po železnici pot nadaljevali proti izvornim krajem. Najrevnejšim je občina omogočila prenočevanje na svoje stroške v domu za ubožne v bližini železniške postaje (Delegazione municipale 1907: 310). Pri nadzorovanju prometa so veliko pozornosti namenjali trgovini z »belim blagom«, proti kateri je takrat potekala mednarodna kampanja. V Trstu je delovala podružnica Lige proti trgovanju z dekleti, katere aktivisti so na železniških postajah in v pristanišču bdeli nad mladimi ženskami, jim nudili bivanje v lignem zavetišču, nasvete za pot in zveze s sorodnimi organizacijami v priseljenjskih krajih.¹³ Na to vprašanje je bil še zlasti pozoren ameriški konzulat; ta je izločal mlada dekleta, ki so se podajala v izseljenstvo brez pisnega dovoljenja staršev ali dokazanih zvez s sorodniki v Ameriki (Immigrants Commission 1911: 111–113).

Upravljanje izseljenskega prevoza je ostalo ves čas precej kaotično. Čeprav so tako javni upravitelji kot ladjarji naglašali njegov gospodarski pomen za Trst in avstrijsko narodno gospodarstvo, infrastrukturno-logistični načrti za opremo pristanišča niso bili deležni vzajemne podpore, reševanje problemov pa je bilo podobno sprotnemu krpanju vedno novih težav. Izognila se jim ni niti Austro-Americana. Penzion je postal namreč kmalu pretesen in število gostov je znatno presevalo njegove zmogljivosti. Priporočljivo je bilo, da so bili vsi na eni lokaciji in daleč od mesta, vendar je prenatrpanost oteževala vzdrževanje neoporečnih zdravstvenih razmer. Potovanje z ladjo je bilo najbolj tvegana faza na poti izseljencev, ne samo zaradi možnosti prenašanja bolezni, ampak tudi, ker je povzročalo telesno pešanje (Molinari 1988). Zato ni bilo vseeno, v kakšnem telesnem stanju in počutju so potniki stopili na ladje. Austro-Americana si je po potrebi pomagala z dodatnimi prostori. Tako je na primer leta 1911 kakih 200 arabskih in turških izseljencev nastanila v Škednju. To pa je sprožilo pravi preplah med oblastmi, ki so takoj odredile cepljenje, dezinfekcijo in premestitev potnikov v penzion Austro-Americane, kot tudi med škedenjskim prebivalstvom, ki je protestiralo proti nameščanju izseljencev v vasi. Ker je bilo ugotovljenih nekaj primerov črnih koz, izseljencev iz omenjenih dežel niso več sprejemali v mestu, temveč so jih takoj vkrcali na ladje, s katerimi so nadaljevali pot proti svojim ciljem (Delegazione municipale 1911: 451; Consiglio comunale 1911: 339–341).

Do najbolj kritičnega stanja je prišlo leta 1913, ko se je izseljenski promet več kot podvojil. Austro-Americana je že uresničevala načrt za povečanje svojega hostla. Pomanjkanje postora je reševala tudi z nastanitvijo potnikov na svojih ladjah, zasidranih v bližini penziona (Consiglio comunale 1913: 333). Razmere potnikov Cunard Line in Canadian Pacific Railway pa so postale nevzdržne. Prenočišča niso bila kos tako močnemu prilivu in skupine izseljencev so spale kar na cesti.¹⁴ Zaradi premajhnega števila sanitarij je morala občinska služba za dezinfekcijo povečati napore za vzdrževanje čistoče (prav tam: 332). Trgovinska zbornica je ob podpori drugih mestnih organov sestavila komisijo za dokončno rešitev vprašanja, Cunard Line in CPR pa na pozive nista odgovarjali. Vprašanje je bilo, kdo naj prevzame breme za gradnjo primerne objekta. Naloga ladjarjev je bila prevažati izseljence, njihova odgovornost zanje se je po zakonu začela v trenutku, ko so stopili na ladje. To stališče je zagovarjala tudi Austro-Americana, ker pa je kot avstrijska družba prejela od države subvencije in uživala razne privilegije, je tudi v interesu vse večjega razvoja v vlogi nacionalnega ladjarja poskrbela za izseljenski hostel. V drugih pristaniščih, kot na primer v Hamburgu, Genovi in tudi na Reki, kjer so leta 1908 predali namenu izseljenski dom, pa je za infrastrukturo poskrbela država. Ne glede na to pa so politični in upravni organi v Trstu in na Dunaju

12 AST, Luogotenenza, Atti generali, b. 2792, 25. 9. 1913, 20/90/III.

13 AST, Governo marittimo, b. 876, 11. 3. 1913; Lega contro la tratta (2012).

14 AST, Luogotenenza, Atti generali, b. 2791, 25. 10.1913.

k odgovornosti klicali tudi ladjarske družbe družbe, ki so imele glavno korist od izseljenskega prometa. Ker je imelo od njega dobiček tudi mesto, so bili pripravljene pomagati z olajšavami pri nakupu zemljišč.

V ta namen so evidentirali razne možne lokacije, hkrati pa iskali rešitve za čas, dokler ne bi bil izseljenski hostel zgrajen, in se zedinili o nekem Lloydovem skladišču, ki bi ga lahko ladjarske družbe ustrezno preuredile in opremile. Izmikanje CPR ni presenečalo, ker je čakala na rešitev spora s severnoatlantskim ladjarskim kartelom in z avstrijsko državo v zvezi s t. i. kanadsko afero, ki je na koncu privedel do tega, da se je družba odpovedala svojim progam iz Trsta. Cunard Line pa je očitno slepomišila in zadevo na vse načine zavlačevala. Najprej je odklanjala odgovornost za potnike pred vkrcanjem, nato je izrazila pripravljenost poskrbeti za primerne prostore, zahtevala pa je zemljišče v strogem mestnem središču, kar je bilo skregano z logiko.¹⁵ Vse to kaže, kako so si zasebni in političnoupравни dejavniki podajali odgovornost: nadejali so si vsestranskih koristi od izseljenskega prometa, otepali pa so se vlaganj za dolgoročnojšo sistemizacijo tega področja prometnega gospodarstva.

To stanje je sicer odražalo odsotnost države in neodločnost njene politike do izseljenskega vprašanja. Po dolgih letih oklevanj se je leta 1913 v Avstriji vendarle nekaj premaknilo. Osnutek vladnega izseljenskega zakona je sicer na poti v parlament spet obstal med kritikami in nasprotji. Trgovinsko ministrstvo je izkoristilo spor v Severnoatlantskem ladjarskem kartelu v korist avstrijskega ladjarstva in tržaškega pristanišča. V navezi z avstrijskimi bankami je omogočilo Austro-Americani, da se je otrsela odvisnosti od kapitala nemških ladjarjev, z neposrednimi pogajanjmi s kartelom pa je Trstu za dobo petih let zagotovila sedem odstotkov in za nadaljnjih pet let 10 odstotkov vzhodnoevropskega izseljenskega prometa v Severno Ameriko. Ta uspeh so tržaški politični krogi sprejeli z velikim odobravanjem in v en glas pozvali državo k investicijski politiki za razvoj infrastrukture, da bo lahko mesto kos povečanemu pretoku potnikov. Investicije so bile potrebne tudi za krepitev vsega pomorskega prometa skozi nacionalno pristanišče, ker je Reka zaradi ogrske pomorske politike postajala vse nevarnejši tekmeč.¹⁶ Spomladi 1914 je tudi Cunard Line resno razmišljala o ureditvi hostla za svoje potnike, Austro-Americana pa je imela v ladjedelnici v Tržiču v gradnji kar štiri nove prekoceanke (Protocollo, 18. 4. 1914; Unione, 20. 4. 1914) in junija je za začetek leta 1915 najavljala odprtje redne proge v Čile (Congiunzioni regolari, 20. 6. 1914). Kmalu pa so seveda lepa pričakovanja splahnela.

SKLEP

Čezoceanske potniške proge so znatno prispevale h krepitvi mednarodne prometne vloge Trsta, izseljenski promet pa je bil pomemben delež mestnega gospodarstva. Primarno korist od prevažanja izseljencev je imelo pomorstvo, in to predvsem Austro-Americana, ki je v kratkem času postala ugledna ladjarska družba. Njeni ustanovitelji in solastniki, bratje Cosulich, so z ladjedelnico v Tržiču, ki je proizvajala družbine prekoceanke, prispevali tudi k industrijskemu razvoju Trsta in njegove periferije. Tak vzpon je bil odvisen tudi od prevažanja izseljencev iz raznih vmesnih sredozemskih pristanišč, kjer si je družba ponekod priborila monopolni položaj. Koristi so nadalje imele železnice, ki so bile s tarifno politiko neposredno soudeležene v prizadevanjih za preusmerjanje izseljenskih tokov proti Trstu. V mestu samem pa se je promet obrestoval številnim poslovnim subjektom, ki so se ukvarjali z vsem, od ladjarskih predstavništva in potovalnih uradov do prenočevališč, gostinskih lokalov, trgovin, tvrdk za tehnično in prehrabeno oskrbovanje ladij in drugih induciranih dejavnosti. Politični in gospodarski forumi so bili zato brez izjeme naklonjeni tej vlogi tržaškega pristanišča in so se zavzemali za njeno okrepitev. Prisotnost tako številčne in pisane množice ljudi v opisanih razmerah pa se je v mestu kazala še na drugih ravneh in v drugih oblikah. Omenil sem preokupacijo mestnih upraviteljev za javni red in

¹⁵ AST, Governo marittimo, b. 876, 14616/14; Camera di commercio e industria di Trieste, b. 418, 1586/1913. Per l'alloggiamento, 13. 5. 1913.

¹⁶ AST, Governo marittimo, b. 876, 7323/1914.

zdravje. V zvezi z njima je vprašanje izseljenskega prevoza prihajalo na dnevni red občinskega oziroma deželnega sveta in drugih upravnih organov. Policijski viri in časopisne novice opozarjajo še na druge negativne vidike, ki so ves čas spremljali pretok izseljencev, kot so goljufije na njihov račun, ilegalna ravnanja agentov in ladjarskih družb in razne nenavadne epizode. To predstavlja pojav, ki je postal del normalnega vsakdanjega mestnega vrveža. Verjetno pa je v mestno družbeno sceno vnesel še druge, v zgodovinskih virih spregledane elemente, in opozarjal nanje. Dovolj je pomisliti, da so bili med izseljenci domala vsi narodi srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope s svojimi jezikovnimi, verskimi in kulturnimi raznolikostmi. Te so zaznamovale določene predele mesta in družbena okolja, ki so gostili izseljence. Lahko si predstavljamo škedenjsko cerkev, v kateri so se vaščani srečevali z izseljenci od vsepovsod, vtise, ki jih je vzbujal pogled na množico pred penzionom Austro-Americane, pisane skupine potnikov, ki so razgibali poulično življenje, ali na arabske in turške potnike, nastanjene v Škednju. Tržaška multikulturalnost je skratka živela tudi od te tranzitne in hkrati permanentne tuje prisotnosti.

VIRI IN LITERATURA

- Bertuzzi, Carlo, Fait, Francesco (2010). *Un secolo di partenze e di ritorni: L'emigrazione dal Friuli Venezia Giulia verso l'estero (1866–1868)*. Videm: Forum.
- Brinkmann, Tobias (2010). Why Paul Nahan attacked Albert Ballin: The Transatlantic Mass Migration and the Privatization of Prussia's Eastern Border Inspection, 1886–1914. *Central European History* 1, 47–83.
- Cecotti, Franco, Mattiussi, Dario (2003). *Un'altra terra, un'altra vita: L'emigrazione isontina in Sud America tra storia e memoria 1878–1970*. Gradisca d'Isone: Centro isontino di ricerca e documentazione storica e sociale »Leopoldo Gasparini«.
- Chmelar, Hans (1974). *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung: Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905–1914*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Drnovšek, Marjan (1997). Izseljenci in Kolodvorska ulica v Ljubljani. »Homo sum ---«: Ivan Hribar in njegova Ljubljana. *Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana* (ur. Taja Čepič, Janja Rebolj). Ljubljana: Mestni muzej, 193–203.
- Drnovšek, Marjan (1999). Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: ZRC, 413–432.
- Drnovšek, Marjan (2002). Ljubljana: Križišče izseljencev na poti v svet. *Kronika* 3, 363–374.
- Drnovšek, Marjan (2008). Železnica in izseljenci na poti v svet. *Acta Histriae* 16/3, 277–296.
- Drnovšek, Marjan (2010). Mestna policija v Ljubljani in izseljenci. *Acta Histriae* 18/3, 675–690.
- Dubrovič, Ervin (2008). *Amerika: Iseljavanje iz Srednje Evrope u Ameriku 1880–1914*. Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Dubrovič, Ervin (2012a). *Veliki val: Iseljavanje iz Srednje Evrope u Ameriku 1880–1914*. Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Dubrovič, Ervin (2012b). Organizacija riječke iseljeničke luke. *Veliki val: Iseljavanje iz Srednje Evrope u Ameriku 1880–1914* (ur. Ervin Dubrovič). Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- European Ports of Emigration (1993). *Journal of American Ethnic History* 1.
- Feys, Torsten (2013). *The battle for the migrants: the introduction of steamshipping on the North Atlantic and its impact on the European exodus*. St. John's, Newfoundland: International Maritime Economic History Association.
- Hatton, T. J., Williamson, J. G. (2005). *Global Migration and the World Economy: Two Centuries of Policy and Performance*. Cambridge: MIT Press.
- Immigrants commission (1911). *Reports of the Immigration Commission: Emigration Conditions in Europe*. Washington: Government Printing Office, 92–93, 111–113.

- Just, Michael (1988). *Ost und südosteuropäische Amerikawanderung, 1881–1914*. Stuttgart: Franc Steiner Verlag.
- Kalc, Aleksej (1992). Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903–1914. *Zgodovinski časopis* 4, 479–496.
- Kalc, Aleksej (1995). Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do prve svetovne vojne. *Zbornik: Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki, Ljubljana* (ur. Irene Mislej). Ljubljana: Razprave Filozofske fakultete, 33–55.
- Kalc, Aleksej (1997). Razvojni obrisi izseljenske zakonodaje v 19. stoletju in do 1. svetovne vojne. *Dve domovini / Two Homelands* 8, 9–35.
- Kalc, Aleksej (2001). Brazilija je vabila. *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejših zgodovine, 57–60.
- Kalc, Aleksej (2013). Trieste as a port of emigration from East and Southeast Europe. *East Central Europe in exile* (ur. Anna Zacharowska Mazurkiewicz). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 127–140.
- Keeling, Drew (1999). The Transportation Revolution and Transatlantic Migration, 1850–1914. *Research in Economic History* 19, 39–74.
- Keeling, Drew (2012). *The Business of Transatlantic Migration between Europe and the United States, 1900–1914*. Zürich: Chronos.
- Kurgan-van Hentenryk, Ginette, Spelkens, E. (1976). *Two Studies on Emigration Through Antwerp to the New World*. Brussels: Center for American Studies.
- Lega contro la tratta delle bianche (2012). *Relazione sulla attività sociale degli anni 1910–1911*. Trieste: Editrice la Società d'assistenza e protezine femminile.
- Markitan, Franz (1911). *Triest als Auswandererhafen*. Wien: St. Raphael-Verein.
- Markitan, Franz (1912). *Auswandererverkehrswege in Österreich*. Wien: St. Raphael-Verein.
- Molinari, Augusta (1988). *Le navi di Lazzaro. Aspetti sanitari dell'emigrazione transoceanica: Il viaggio per mare*. Milano: Franco Angeli.
- Otmüller Wetzell, Birgit (1986). *Auswanderung über Hamburg: die H.A.P.A.G. und die Auswanderung nach Amerika 1870–1914*. Berlin, Hamburg: Založba.
- Schulz, Karin (1994). *Hoffnung Amerika: Europäische Auswanderung in die Neue Welt*. Breerhaven: Nordwestdeutsche Verlagsgesellschaft.
- Sielemann, Jürgen (1994). »Haben alle Passagiere auch Geld?«: Zur Geschichte der Auswanderung über den Hamburger Hafen 1892–1954. *Hoffnung Amerika: Europäische Auswanderung in die Neue Welt* (ur. Karin Schulz). Breerhaven: Nordwestdeutsche Verlagsgesellschaft, 91–112.
- Statistische Monatschrift* (1906–1910). Neue Folge, XI., 496; XIV., 240; XV., 722.
- Valussi, Giorgio (1971). Le migrazioni transoceaniche europee attraverso il porto di Trieste nel periodo 1903–1914. *Quaderni. A cura del Centro Studi Economico-Politici »E. Vanoni« di Trieste* 2, 34–38.
- Wagner, Ulrich (1994). Bremen, Bremerhaven und die Auswanderung. *Hoffnung Amerika. Europäische Auswanderung in die Neue Welt* (ur. Karin Schulz). Breerhaven: Nordwestdeutsche Verlagsgesellschaft, 49–70.

Objavljeni viri:

- Consiglio della città di Trieste (1885–1909). *Verbali delle sedute*. Trieste.
- Consiglio comunale di Trieste (1909–1924). *Verbali delle sedute*. Trieste.
- Consiglio comunale di Trieste (1911). Resoconto stenografico della XXI seduta pubblica del 22 novembre 1911, 375, 376.
- Delegazione municipale di Trete (1885–1909). *Verbali delle sedute*. Trieste.

Arhivski viri:

- Archivio di Stato di Trieste (AST),
Luogotenenza del Litorale in Trieste, Atti generali, b. 1217, 2792;
Governo Marittimo in Trieste, b. 875, 876;

Camera di Commercio e Industria di Trieste, b. 418.

Österreichisches Staatsarchiv, Wien,

Allgemeines Verwaltungsarchiv, K. k. Ministerium des Innern, Allgemeine Registratur,
8. 4. Auswanderung.

Časopisni viri:

Austro-Americana. *Osservatore triestino*, 29. 4. 1905.

L'Asilo per gli emigranti. *Osservatore triestino*, 5. 9. 1905.

Per l'alloggiamento degli emigranti di passaggio. *Osservatore triestino*, 13. 5. 1913.

Protocollo della pubblica radunanza della Camera di Commercio di Trieste. *Osservatore triestino*,
18. 4. 1914.

Unione austriaca di navigazione. *Osservatore triestino*, 20. 4. 1914.

Congiunzioni regolari tra Trieste e il Chile. *Osservatore triestino*, 20. 6. 1914.

GLASBA GRE NA POT: POMEN IN VLOGA GLASBE V IZSELJENSTVU

Maša MARTY¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Glasba gre na pot: Pomen in vloga glasbe v izseljenstvu

Prispevek osvetljuje nekatere pomene in vloge glasbe in z glasbo povezanih dejavnosti med slovenskimi izseljenski skupnostmi v Švici. V novem okolju, ki sčasoma postaja domače, se vedno znova oblikuje kulturno življenje. S tem se sproža glasbeno ustvarjanje, s katerim se v migrantskem procesu vzpostavlja odnos do starega – izvirnega – in novega okolja; v na novo vzpostavljenih skupnostih je glasba medij za njihovo ustvarjanje in vzpostavljanje razmerij do njih in njenih članov. V prispevku nanizani primeri razkrijejo, kako in zakaj je glasba uporabljena, kakšna je njena vloga v izbrani izseljenski skupnosti, hkrati pa skuša ugotoviti, kaj se zrcali prek glasbe in glasbenega življenja.

KLJUČNE BESEDE: glasba, izseljenci, Švica, vloga glasbe v migraciji, pomen glasbe v migraciji

ABSTRACT

Music Sets Forth the Journey: The Meaning of Music in Migrations

The article highlights some of the meanings and roles of music and music-related activities among the Slovenian emigrant communities in Switzerland. As it gradually becomes a part of the new setting, shaping and reshaping the cultural life, there is at the same time an increase in musical creativity, which is used in migrant processes for establishing relations toward the old, original environment and toward the new environment; however, within the newly established communities, music serves as a medium for creating communities and establishing new relationships toward other communities and toward the members. The paper gives a few examples that show how and why music is used, the role it plays in the emigrant community in question, and attempts to understand what is reflected through music and musical life.

KEYWORDS: music, emigrants, Switzerland, role of music in migration, meaning of music in migration

---

¹ Mag. etnologije, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, masamarty@gmail.com.

UVOD

V novem življenjskem okolju, kjer so priseljenci pogosto obravnavani kot vir negativnih družbenih, ekonomskih ter tudi kulturnih sprememb, glasba večinoma prikazuje in odstira svetlejšo plat migrantskega popotovanja. V procesu, kjer se vzpostavlja triadni niz razmerij, vključujoč dogajanje v izseljenskih skupnostih gostujoče in izvorne dežele (Esman 1986: 349), ima glasba pomembno vlogo v vsakem delu te trojne komunikacije. »Trizvok z obrati« vzpostavlja razmerje do izvornega okolja in okolja preselitve, ki so si ga priseljenci izbrali sami ali jim je bilo kot novo življenjsko okolje dodeljeno, določa mesto v diaspori skupnosti, ki jo začnejo ustvarjati in sooblikovati, in razmerje do nje. Med izseljenci se glasba ter z njo povezani dogodki nenehno vpletajo v vsakdanje in praznično življenje, glasba sodeluje tudi v simbolnem prostoru, izoblikovanem v gibljivem, vmesnem kulturnem prostoru, nastalim med izvornim okoljem ter novim domom. Glasba ostaja v središču migrantske izkušnje, deželo izvora povezuje s krajem naselitve z zapleteno mrežo zvokov (Slobin 1994: 243), ki je v preteklosti v različnih oblikah »odigrala pomembno vlogo tako na osebni ravni izseljenca kot tudi pri združevanju in povezovanju izseljenske skupnosti« (Vovk 2004: 76). S pomočjo glasbe in z njo povezanih dejavnosti so dane tudi možnosti umevanja pomena, poteka ter delovanja migrantskega procesa v življenju posameznika in (etnične ali druge) skupnosti – tako na novo oblikovanih skupnosti, ki se v globalnem svetu vzpostavljajo v novem okolju, kot tudi skupnosti, ki jo posameznik zapušča in se vanjo vrača.

V prispevku z nekaj primeri predstavim uporabo glasbe v obliki poustvarjanja slovenskega ljudskega izročila in (upo)rabo narodno-zabavne glasbe. Predstavim njene simbolne rabe in uporabo glasbe kot medija, prek katerega je obravnavana izseljenska skupnost doživljala dogajanje v novem okolju. Poskušam predstaviti, kako se je identifikacija vzpostavljala prek izvornega okolja in kako se identifikacije krešejo ob nacionalnih konfliktih, izhajajočih iz političnega položaja nekdanjega skupnega jugoslovanskega prostora, ter kako se prenašajo na transnacionalno raven. Izsledki prikazujejo, kako se s pomočjo glasbe na novo vzpostavlja mesto skupnosti v priseljenem okolju, kam skupnost ter njeni posamezni člani spadajo, sevanje družbenih (ne)ravnovesij ter uporabo glasbenih oblik pri vstopanju in sprejemanju v novo okolje.

Od devetdesetih let 20. stoletja se v etnomuzikologiji uveljavlja pristop, ki postavlja v središče vprašanje identitete in intenzivneje odkriva glasbo ter spremljajoče dejavnike kot nepogrešljiv del migracijskega procesa. V etnomuzikoloških razglabljanjih se v migracijskih kontekstih vse bolj uporablja izraz diaspora, ki se je razširil v šestdesetih oz. sedemdesetih letih 20. stoletja iz zelo ozko usmerjenega pojmovanja glasbe diaspor. Ko je akademska sfera zaplula proti novemu diskurzu, ki se bolj osredotoča na istovetnost širših skupin, je prvotni pomen preseгла; izraz diaspora, ki je še vedno predmet znanstvenih razprav, je prišel v širšo rabo.¹ V prispevku (večinoma) uporabljam že prej uveljavljeni termin skupnost.

METODOLOGIJA RAZISKOVANJA

Uvid v vlogo glasbe pri (re)konstrukciji in afirmaciji identitete ter ob postavitvi lastnega glasbenega prostora v novem okolju, v katerem sobivajo lokalne glasbene prakse in prakse drugih priseljenih skupin, sem med letoma 2012 in 2014 pridobivala s pomočjo različnih raziskovalnih metod: s kvalitativno metodo poglobljenih intervjujev, saj me je zanimala subjektivna percepcija časa in prostora ter mesto kulture v njem; z aktivnim sodelovanjem ter opazovanjem glasbenega ustvarjanja in poustvarjanja posameznikov ter glasbenih skupin iz Slovenije, živečih v Švici. To mi je tudi pomagalo pri

1 Leta 1994 je bila etnomuzikologiji in utrditvi pojma namenjena tretja, od leta 1991 izhajajoča revija *Diaspora*. Z vprašanjem poimenovanja so se ukvarjali na primer Slobin (1992, 1994), Bohlman (2002), Ramnarine (2007), Zheng (2010); slednja je tudi opozorila na morebitno trendovsko generično deskripcijo izraza, ki lahko s tem izgublja dejansko pomensko diaspore (Zheng 2010: 18).

razumevanju realnosti v migracijskih procesih. Ob zbiranju z glasbo povezanega gradiva so me zanimalo tako življenjske zgodbe posameznikov in oblikovanje njihove identitete v vsakdanjem življenju kot vloge posameznikov v skupnosti oz. njihova vpetost v skupnost, ki se oblikuje ob spreminjajočih se življenjskih okoliščinah. »Prav za takšno konstruiranje identitete v avtobiografskih naracijah življenjskih zgodb [je] značilno, da se gradi v procesu socialnih interakcij in dialogov« (Milharčič Hladnik 2012: 14). Skušala sem določiti in v časovni okvir in prostor vpeti preteklo in novo pomenskost ter vzročnost glasbenih oz. kulturnih dejavnosti. S pridobljenim arhivskim gradivom, spletnimi stranmi in z intervjuji, s strukturiranimi in z neformalnimi pogovori sem lahko sledila ključnim raziskovalnim konceptom in možnim interpretacijam gradiva, ob tem pa sem upoštevala tudi pripovedovalcem pomembne poudarke. S pomočjo njihovega doživljanja dogodkov sem oblikovala sliko vzpostavljanja različnih razmerij. Prispevek je izsek iz obsežnejšega raziskovanja vloge in pomena glasbe med slovenskimi izseljenci v Švici.

KRATEK ORIS PRISELITVENEGA OKOLJA IN USTANAVLJANJA MIGRANTSKIH SKUPNOSTI

Po zadnjih dostopnih podatkih je imela Švica leta 2012 nekaj več kot osem milijonov prebivalcev, od tega skoraj milijon tujih državljanov, kar jih po odstotku tujcev med prebivalci (*Statistik Schweiz* 2012; Castles, Miller 2009: 118) z dobrimi 23 odstotki uvršča na drugo mesto v Evropi. Tujega izvora je bila leta 2013 dobra tretjina stalnih prebivalcev Švice; tretjina med njimi ima švicarsko državljanstvo (*Statistik Schweiz* 2013).

Prvi Jugoslovani v Švici so zabeleženi že na prelomu 18. v 19. stoletje. Njihovo število je počasi naraščalo, skokovito pa naraslo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.² Švica je med letoma 1945 in 1974 sledila programu obsežnega uvoza tuje delovne sile, iz Jugoslavije od šestdesetih let 20. stoletja, ko je ta odprla vrata Zahodu. Ljudje so se izseljevali z namenom izboljšanja gmotnega položaja in življenjskih priložnosti, pa tudi z namenom novih doživetij ob odprtju meje. »Sem se izučila za šiviljo in so prišli iz Švice [prosit], da bi delali za njih, pa sem šla,« mi je povedala ena od sogovornic, ki je prišla konec šestdesetih let, tako kot veliko preostalih sogovornikov, ki so v tem obdobju prišli »za eno leto«, da bi zaslužili, se nekaj naučili in se vrnili domov; nekaj jih je ostalo do danes. Okolje, v katerega so se priseljevali, je sčasoma postajalo jezikovno in kulturno vse bolj raznoliko. Število priseljencev iz Jugoslavije je naraščalo do devetdesetih let prejšnjega stoletja.³ Zaradi političnih sprememb v Evropi je po letu 1990 sledil množičen, nenadzorovan dotok ljudi, skokovit porast priseljencev v Švico je bil prav z območja nekdanje Jugoslavije.⁴

Po izjavah slovenskega veleposlaništva v Bernu naj bi sedaj v Švici živelo okoli 6.000 Slovencev.⁵ Slaba polovica jih ima samo slovensko državljanstvo, dobra polovica pa naj bi, po njihovih ocenah, imela obe državljanstvi. Slovenke in Slovenci so v Švico prišli prek različnih povezav in mrež, veliko jih je migrantstvo že poznalo, saj so na začasno delo v Evropo že prej odhajali tako družinski člani kot sosedje. Ti so že poznali »prednosti in slabosti migracij, mnoge migracijske in adaptivne strategije« (Repič 2006: 19).⁶ Sprva so se Slovenci združevali predvsem prek Slovenske katoliške misije, ki je bila

2 O Slovencih v Švici, njihovem položaju ter vzrokih izseljevanja glej Petrin (1986: 36), Rupnik (1972: 36–39; 1987), Drnovšek (2010), Taljat (2014).

3 V devetdesetih letih 20. stoletja jih je bilo 17.277 (*Statistik Schweiz* 2010).

4 Statistika beleži le prebivalce izvornih državljanstev, zato se domneva, da je v Švici število priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije še enkrat večje od zabeleženih podatkov. Leta 2006 naj bi s tega območja izhajalo približno 450.000 prebivalcev, kar je takrat predstavljalo šest odstotkov vsega prebivalstva (Kämpf 2008: 96).

5 Za podatke o slovenskih izseljencih glej *Statistični letopis* 2013 (Statistični urad Republike Slovenije).

6 Opisujem le izseljence, ki se prištevajo k slovenski nacionalnosti. Ob tem je bil in je še vedno določen odstotek izseljencev iz Slovenije, ki se ne prištevata k slovenski nacionalnosti in se je le izjemoma vključeval v slovenska društva. V zadnjih letih se jih več vključuje v spletna socialna omrežja.

jeseni leta 1968 uradno ustanovljena v Švici, Kneževini Lihtenštajn in na Predarlskem (Taljat 2014) ter je bila pomembno srečevališče in središče slovenskih izseljencev. Pol leta pred tem je bila v okviru ciriškega kluba jugoslovanskih državljanov ustanovljena podružnica v Amriswilu. Ta je združevala vse več Slovencev, ki so prihajali v Švico. V Amriswilu je nastala tudi prva slovenska folklorna skupina. V začetku sedemdesetih let se je z vse večjim številom Slovencev v Švici rojevalo precej pestro društveno življenje (leta 1971 ustanovljenemu, še danes delujočemu Planinskemu društvu »Triglav« s sedežem v Zürichu so sledile ustanovitve društev v manjših mestih, kjer so živeli Slovenci).⁷ Nekatera društva še delujejo, povezovanje mlajših generacij in novih priseljencev pa je v zadnjih letih doživelo »komunikacijsko transformacijo« (Mikola Gombač 2008: 44) in je vse bolj organizirano prek družbenih omrežij. V kulturno ter glasbeno življenje so se vedno znova vključevali tudi priseljeni posamezni profesionalni ali polprofesionalni glasbeniki, tako klasični⁸ kot izvajalci različnih drugih žanrov popularne glasbe.⁹

PRIMER VZROČNOSTI GLASBENO-PLESNE SKUPINE V MIGRANTSKEM KONTEKSTU

Iz pogovorov s člani skupine »Encijan« sem skušala izluščiti vlogo in pomen glasbe v migrantskem kontekstu: o tem, kako so izseljenci postavljali razmerja do starega in novega okolja, o njihovem mestu v skupnostih in o posameznih identifikacijah v migrantskem procesu. Skupina, ki se je oblikovala iz dramske skupine, je delovala dve desetletji, med letoma 1987 in 2007: »Ker smo že imeli narodne noše,« so povedale nekdanje članice skupine. Na pobudo takratnega duhovnika Slovenske katoliške misije in s prihodom para, ki je že plesal v folklorni skupini v Sloveniji, so v severnem delu Švice, v Oltnu, ustanovili folklorno skupino. Delovanja skupine se Slovenci v različnih delih Švice še živo spominjajo, nazorno pa so ga opisali par, ki se je pred nekaj leti vrnil v Slovenijo, ter sogovornice, ki še danes živijo v Švici in so bile v skupini plesalke in pevke, organizatorke ter zelo aktivne članice. Ob dogovorjenem srečanju so me presenetile z neverjetno natančno zapisanimi ter shranjenimi zapiski o vajah, izdatkih in predstavah ter o tem, kaj se je kdaj zgodilo. Vodile so urejeno, datirano in katalogizirano dokumentacijo, dopolnjeno z raznimi tiskovinami (računi, programi, letaki, vabili ipd.) ter s fotografijami posameznih dogodkov, na katerih je skupina sodelovala. Zapisano pa so živahno komentirale in dopolnjevale, da bi po spominu podale čim bolj verno rekonstrukcijo svojega skupnega delovanja. S tem so zaokroževale svoje videnje ter doživljanje takratnih dogodkov skozi današnje dožemanje, ocenjevale pomen delovanja skupine, kakršnega je imela v njihovih očeh, tako za njene aktivne člane, slovensko skupnost, Slovenijo kot tudi za novo okolje in novo domovino. S članicami folklorne skupine sem se nato še večkrat pogovarjala po telefonu ter ob raznih naključnih srečanjih na slovenskih dogodkih v Švici.

Folklorna skupina, sestavljena iz osmih plesnih parov (število je z leti nekoliko variiralo) in harmonikarja, je nastala precej pozno, saj so vsi njeni člani takrat že dolgo živeli v Švici. Ob folklorni skupini je nastopal še vokalni kvartet (včasih kvintet) »Kranjci«, včasih tudi Komorni zbor »Slovenija«, ki je deloval nekaj let ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. Za člane je bilo sodelovanje v folklorni skupini najpomembnejše kulturno dogajanje v določenem obdobju njihovega

7 Društveni člani so se sicer postarali, vendar nekatere skupne dogodke, kot so novoletni ples, praznovanje materinskega dne, obletnice itn., obiskujejo tudi pripadniki druge in tretje generacije Slovencev. Na omenjenih dogodkih se izvaja predvsem narodno-zabavna glasba – ali, kot jo moji sogovorniki največkrat imenujejo, »domača« glasba – ki se prenaša po družinskem kanalu oz. kanalu skupnosti. Tovrstno glasbo na teh dogodkih pričakujejo tudi mlajši udeleženci.

8 Klasični glasbeniki so v Švico prišli študirat, tam pa so ostali zaradi boljših možnosti umetniškega ustvarjanja ter s tem povezanega finančnega preživetja.

9 Objave in oglaševanje na spletnih straneh, ki ponujajo glasbene storitve, v repertoarju največkrat naštevajo valčke, polke, koračnice, plesne pesmi – *Schunkelliedern*, alpske hite – *Alpenhit*, *Oldies*, *Partyhit*, šlagerje, country, pop in rock hite, hite iz petdesetih let, disko hite, *evergreens*, šansone, zabavno – *unterhaltung* glasbo, latinskoameriško glasbo ipd.

življenja in so bili zanj pripravljene marsikaj narediti. Kot je opisala sogovornica, »je bilo težko, ker smo se morali od daleč voziti na vaje in otroci in vse ... ampak to nam je bilo tako lepo, je bil en tak oddih za vse nas, to nam je pomenilo ... veliko.« Skupina je delovala samostojno, samoplačniško, ples je najprej poučeval par, ki je pred prihodom v Švico, v zgodnjih šestdesetih letih, plesal v domači folklorni skupini na Gorenjskem, pozneje so imeli še enega učitelja, čigar izkušenj z učenjem in s plesanjem slovenskih ljudskih plesov niso poznali, ampak je »verjetno že v Sloveniji učil, ko je tako [dobro] znal«. Vaje, na katerih so vadili splete plesov, so imeli enkrat mesečno zvečer ob koncu tedna. Program je, vključno s pevsko skupino, trajal eno uro. Prisotnost in odsotnost so natančno beležili. Program pa, »ker smo v Švici«, so izbirali demokratično, predvsem v izogib morebitnim plesnim in pétim variacijam posameznih plesalcev ali parov. »Da se nismo pregovarjali, kako je prav in kako narobe«, so se dogovorili, da je vsak par določil oz. vodil en splet plesov, preostali pa so sledili izbranemu vodji.

Repertoar, ki je bil ob ustanovitvi folklorne skupine sestavljaljen iz dveh plesnih spletov, so člani po prvem gostovanju začeli dopolnjevati z novimi plesi, sčasoma je njihov repertoar sestavljalo sedem plesov. Vsak plesni splet je imel pet delov, celotni program, ki je bil namenjen predvsem nastopom med slovenskimi izseljenci in je vključeval še nastop kvarteta (oz. kvinteta) »Kranjci« ter nekaj drugih nastopajočih (na primer Komorni zbor »Slovenija« ali nastop otrok ob slovenskih prireditvah), pa je trajal eno uro. Program je bil sestavljen iz sedmih plesnih spletov: 1. splet: *Šušarska*; 2. splet: *Grabčev ples*; 3. splet: *Na Gorenjskem je fletno*; 4. splet: *Kovtre šivat*; 5. splet: *Le plesat me pelji*; 6. splet: *Šušarska*; 7. splet: *Klobučkov ples*.

Delovanje folklorne skupine se glede samega repertoarja ne razlikuje preveč od drugih folklornih skupin (predvsem tistih v izseljenstvu), ki v obliki koreografiranih spletov v današnji čas na oder postavljajo ljudske plesne viže in pesmi. Odrske postavitve nastajajo tudi »zato, ker se folklorna dejavnost uresničuje s poudarjanjem drugačnosti, z razločevanjem ›nas‹ od ›drugih‹ – s poudarjanjem drugačnosti ›našega‹ izročila od izročila ›drugih‹« (Knific 2013: 129). Skupina »Encijan« je bila zanimiva kot primer glasbeno-plesne kulturne oblike, sicer tako specifične za izseljenske skupnosti, ki se razvijejo »kot nadomestilo nečesa, kar jim primanjkuje v vsakdanjem življenju« (Slavec 1990: 314) in kar zrcali razvoj medkulturne identifikacije, nastale prek simbolnega nadomestka željene in zamišljene stvarnosti. Spremenjeno vsakdanje življenje v novem okolju spodbudi kreativnost, ne glede na to, ali so imeli njeni člani tovrstno izkušnjo že v primarni domovini ali ne. Večina plesalcev folklorne skupine »Encijan« pred selitvijo v Švico ni plesala v folklorni skupini in ni imela izkušnje z aktivnim glasbenim udejstvom.

Delovanje folklorne skupine je bilo izredno pestro, po mnenju sogovornic naj bi bilo celo živahnejše kot v Sloveniji, saj se »je tukaj dogajalo veliko več kot v Sloveniji«. Sogovornice pa so večkrat poudarile, da niso imeli nič s Slovenijo kot državo in tam niso nikoli nastopali, čeprav sta tako Jugoslavija kot Slovenija vedno podpirali kulturno-društvene dejavnosti izseljencev in folklornih skupin, zveza kulturnih organizacij je vsako leto organizirala posebne seminarje za izseljence,¹⁰ pomen društvenega delovanja pa že historično zavzema pomembno mesto v slovenskem prostoru. »Nismo nikoli nič prosili in tudi ne dobili,« so pripovedovali moji sogovorniki.¹¹ To, da v Sloveniji niso nikoli nastopali, poudarja preoblikovan, distanciran odnos skupine, ki se je do izvirnega okolja oblikoval med daljšim bivanjem v drugem okolju: skupino so sestavljali člani, ki so bili več kot desetletje ali pa celo dve v Švici; nekateri so bili v novem okolju tudi rojeni. Hkrati pa so se, kot je opisala sogovornica, s primarnim okoljem čutili močno povezani: »Ljubezen do domovine je bila neverjetna, nepopisna, mi smo dali vse od sebe, vse moči, da smo folkloro skupaj spravili; kaj smo vse naredili, ampak smo uživali, z dušo in s

10 Seminarji še vedno potekajo v organizaciji Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti.

11 Po pripovedovanju različnih sogovornikov so bili v času Jugoslavije financiranje, predstavitve društev, skupne proslave itn. večkrat tudi predmet spora med jugoslovanskimi republikami. Nesoglasja so bila, kot mi je povedal sogovornik iz Amriswila, tudi pri organizaciji zabav: »Mi smo hoteli valčke in polke, oni pa kólo, in nismo našli ansambla, ki bi igral vse.« Napetosti so naraščale predvsem v drugi polovici osemdesetih let. Podobno je bilo med jugoslovanskimi izseljenci v drugih državah (za Švedsko glej Lukšič Hacin 1999: 196–201).

srcem.« Do primarnega okolja so akterji čutili visoko moralno dolžnost in so se močno vživeli v svojo vlogo predstavnikov: »Z našimi lepimi obredi smo za Slovenijo naredili veliko več kot vsi politiki, ampak nismo bili tako upoštevani, ker nismo bili z nobenim [povezani]. Mi smo zastopali Slovenijo in postali znani, kjer smo nastopali: v Švici, Nemčiji, Franciji.«

Glasbeno-plesna in nekakšna transnacionalna skupina z občutkom za kolektivnost je za primarno domovino Slovenijo ob nekaterih dogodkih postala tudi vir dodatne materialne pomoči; člani so zbirali sredstva in jih tja pošiljali ob naravnih nesrečah in drugih dogodkih, ali kot je povedal sogovornik: »Za vse so nas porabili«. V izseljenstvu ustanovljene skupnosti so v izvorni domovini postale prepoznane kot pomemben vir gospodarske strategije (Vertovec 1999: 4). Hkrati pa so v skupini s simbolnim odklajanjem institucionalnega povezovanja z izvornim okoljem ohranjali neodvisnost, da so »tako lahko nastopali za škofa ali pa za predsednika,« kot so komentirale sogovornice. Folklorna skupina »Encijan« je nastala kot orodje za iskanje lastne identifikacije, za razumevanje in razločevanje položaja posameznika in skupine ter za utrjevanje pripadnosti etnični, izseljenski identiteti, ki so jo in jo še vedno premišljeno in zavestno izbirajo v odnosu mi–drugi. »Kultura je običajno njen instrument« (Slavec 1990: 315), obenem pa predstavlja identifikacijo in integracijo njenih članov v novo okolje, pri katerih se v sedanjo izkušnjo kulturne identitete vključujejo bolj procesi kot pa samo bistvo (Clifford 1988: 275).

Prepoznavnosti ob raznih predstavitvah multikulturalnosti v Švici, kjer letno na različnih področjih prikazujejo etnično heterogenost dežele s številnimi priseljenci, so se moje sogovornice s ponosom spominjale, na primer, javnih mimohodov in nastopov skupine: »Ko smo hodili, so rekli: »Glejte, *Oberkramer!*! So nas prepoznali.« Gledalci so skupino prepoznali zaradi kostumske preobleke – folklornega kostuma, ki je v Švici postal prepoznaven predvsem z narodno-zabavnimi ansambli, ko je kot odrska preobleka prevzel funkcijo scenskega dekorja. Folklorni kostumi imajo kot spodbuda za nastanek reprezentativne skupine sploh posebno vlogo v vsakem okolju. V izseljenstvu je simbolni pomen še močnejši, saj se ta, ki se preobleče, lažje identificira z vlogo, ki jo odigrava, opazovalci pa dobijo pravo informacijo o nastopajočem (Knific 2014), čigar »okraševanje telesa« v povezavi z glasbenim izvajanjem »ni nikoli arbitrarno« (Seeger 1987: 78).

GLASBA V IZSELJENSTVU: ELEMENT VKLJUČEVANJA ALI MARGINALIZACIJE?

Pojem *Obrekrajn* je v švicarski prostor prišel v začetku šestdesetih let s slovenskimi glasbeniki, najprej z Ansambлом bratov Avsenik,¹² nato pa še z drugimi. Ti so v širšem srednjeevropskem, predvsem nemško govorečem prostoru igrali narodno-zabavno glasbo, ki je bila takrat novo nastajajoča hibridna glasbena zvrst. Kmalu, že v drugi polovici šestdesetih let, se je uveljavila identifikacijska označba glasbenikov kot *Oberkramer* in glasbenega žanra kot *Oberkramermusik*. Ta se še uporablja, čeprav se je v širši zavesti – da je *Oberkrajin* Kranjska oz. Gorenjska, da so *oberkrajner* glasbeniki in da je ta uveljavljena glasbena zvrst iz Slovenije – uveljavil precej pozneje.¹³ Prek glasbenikov narodno-zabavne glasbe se je uveljavil tudi folklorni kostum, t. i. narodna noša, ki je postala eden od prepoznavnih elementov slovenske narodno-zabavne glasbe.

Še bolj je nacionalna pripadnost postala aktualna v devetdesetih letih prejšnjega stoletja ob prelopnih političnih dogodkih v Jugoslaviji oz. Sloveniji. V Švici se je takrat močno povečalo število priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije. Pridružili so se že tako veliki skupnosti, ki je za Švicarje skupna – jugoslovanska. Dogodki iz skupnega jugoslovanskega prostora so se prenesli tudi na transnacionalno

12 Člani Ansambla bratov Avsenik so leta 1958 prvič nastopili na zahodnonemški televiziji (Sivec 1998: 49), v Švici pa leta 1962 (Marti 2007: 151).

13 V vedenju Švicarjev, predvsem neposlušalcev te glasbe, so *Oberkramer* glasbeniki umeščeni v avstrijski ali pa nemško-bavarski geografski prostor, medtem ko poslušalci vedo, od kod glasba prihaja. Nekateri njeni ljubitelji Gorenjsko kot »zibelko« narodno-zabavne glasbe oz. *Oberkramermusik* tudi obiščejo.

raven, odmevali in zaživeli so tudi v izseljenskih skupnostih. Občutenje ter iskanje (nove) pripadnosti in identitete sta se razlikovala glede na deželo izvora migrantske skupnosti. V Sloveniji se je javni diskurz oblikoval v pozitivno opredeljenih odcepitvi ter osamosvojitvi Slovenije od Jugoslavije; takšno vzdušje je vladalo tudi med slovenskimi izseljenci. V diasporne skupnosti iz drugih jugoslovanskih republik je nova politična realnost vnesla zmedo. V Makedoniji rojeni glasbenik švicarske skupine »Dschané«, ki izvaja balkansko glasbo, je na primer svoj položaj opisal z besedami: »Pripadam k številnim ›secondos‹¹⁴ v Švici, ki smo imeli velike težave s tem, da dežele našega otroštva naenkrat ni bilo več«¹⁵ (Brunnschweiler 2009: 587).

Novim iskalcem zaposlitve so se pridružili še begunci, legalni in ilegalni, povečala sta se medijski diskurz o problematiki novih priseljencev ter s tem povezana stigmatizacija. »Izseljenci so vedno na prepihu, kaj in kako bo.«¹⁶ »Jugose« ali »Viće«¹⁷ so začeli obravnavati kot glavne prinašalce nereda v mirno deželo, pejorativen odnos do njih se je v novem tisočletju še povečal.¹⁸ Slovenci so bili zaradi maloštevilčnosti, skupinske neprepoznavnosti in uspešni integraciji navkljub po pripovedovanju mojih sogovornikov potisnjeni v »skupinski balkanski« prostor, kjer se je določitev meja krepko kresala tudi na glasbenem področju (več glej Pettan 2007: 366). Slovenske skupnosti v Švici so se želele vedno znova distancirati od območja nekdanje skupne države. Na vprašanje o prispevku Slovencev v Švici je nekdanji slovenski diplomatski predstavnik poslovno odgovoril, da so, kljub temu da so Slovenci, »nemalokrat označeni kot ex Jugoslovani ali ljudje z Balkana«: »S seboj [so] prinesli tudi košček kulture, na primer *oberkrainerške*« (Kämpf 2008: 105–106). V pogovorih razni sogovorniki pogosto omenjajo identificiranje s pomočjo glasbe, ki bi slovenski prostor postavila v srednjeevropski kulturni in alpski prostor. Glasbeni medij, ki se je vzpostavil za širšo prezentacijo in prepoznavnost slovenskih izseljenskih skupnosti, so predvsem narodno-zabavne skupine. V Švici delujoči slovenski glasbeniki vedno omenijo spoštljiv odnos Švicarjev »do naše glasbe«, kar pa je treba razumeti tudi v socialnokulturnem kontekstu, kjer ta glasba živi. Skupnosti so si svoj prostor v novi realnosti pogosto, predvsem pa po letu 1991, izborile in ponovno vzpostavile s pomočjo reprezentativne moči glasbe. Za distinkcijo od preostalih izseljenskih skupin nekdanjega skupnega političnega prostora, s katero se Slovenci niso želeli enačiti, so tudi člani folklorne skupine »Encijan« uporabljali vizualno in zvočno podobo. Predvsem z narodno-zabavno glasbo pa tudi s starejšimi plesnimi vižami so se slovenski izseljenci v Švici želeli povezati v skupen, alpski glasbeni prostor. Sami pravijo: »Naša muzika je alpska.« Le izbrani, širše uveljavljeni kot »samo« slovenska glasba in kostumska preobleka, sta jim rabili za utrjevanje identitete v novem okolju ter kot sredstvo za komunikacijo skupnosti z državo gostiteljico, ki je sčasoma postala država bivanja: »Mi smo prišli prostovoljno, s trebuhom za kruhom, smo se živeli, smo bili sprejeti, smo radi tukaj.«

VLOGA GLASBE PRI POVEZOVANJU OKOLJA IZSELITVE IN OKOLJA PRISELITVE

Moje sogovornice in sogovorniki novega okolja sčasoma niso več doživljali kot tujega. Tudi s folklorno skupino so ustvarili novo skupnost: »Če bi sešteli, koliko tisoč ur smo bili mi skupaj, pa nismo spali, nismo jedli, pa vseeno ... ampak nismo nič pogrešali, nismo nikoli imeli občutka, da smo v tujini.« V novi

14 *Secondos* so v Švici poimenovani pripadniki druge generacije imigrantov.

15 Povedal Igor Bogoev, ki se je preselil iz Makedonije v Švico kot enoleten otrok.

16 Tako je položaj izseljencev komentiral nekdanji duhovnik, ki je v slovenski misiji v Švici deloval v devetdesetih letih.

17 »Jugos« ter »Vić«, slabšalna vzdevek za priseljence z območja nekdanje Jugoslavije, se deloma uporabljata še danes.

18 Že leta 1993 je na primer »Gruppe für eine Schweiz ohne Armee« izdala zbirko člankov *Jugo-was?-lien*. Leta 2005 je bila problematiki priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije posvečena mesečna izdaja revije *Folio*, *Neue Zuercher Zeitung* z naslovom *Jugo*. Leta 2008 je izšla publikacija *Die »Jugo-Schweiz«* (Kämpf 2008), leta 2010 *Jugo-Bild und Stereotyp* (Mc Grath Abazovic 2010) itn. O stigmatizaciji albanske nacionalne skupnosti tudi prek klubskega življenja je pisala Jane C. Sugarman (2007: 269–307).

domovini so si ob svojem starem domu zgradili nov dom, v lastni etnični skupini pa svoj socialni svet, hkrati pa tudi komunikacijo z novim okoljem in vpetost vanj. Ob tem se niso odrekli slovenski identiteti oz., kot so povedali: »Smo bili dosti bolj zavedni kot naši Slovenci v domovini.« Izjava je razumljiva v kontekstu bivanja v novem, drugačnem okolju, kjer je potrditev etnične in nacionalne pripadnosti vedno znova aktualna. Čeprav imajo številni moji sogovorniki dvojno državljanstvo,¹⁹ se niso odrekli slovenski identiteti, temveč so sprejeli novo in ohranili staro.

Folklorna skupina se je (kot že v marsikateri izseljenski skupnosti) izkazala kot strateško učinkovito orodje oz. oblika, ki hkrati zapolni tako željo po nenehnem izkazovanju in potrjevanju identitete kot tudi željo po pripadnosti tako oblikovani skupnosti, ki poveže posameznike, da lahko prek nje komunicirajo z novim okoljem. Skupina »Encijan« je nastala kot nacionalna skupnost, hkrati pa ni bila zgolj monoetnična, saj je v njej plesal tudi domačin (Švicar), plesalkin partner. Po besedah članov skupina ni bila le predstavnica Slovenije, temveč tudi Slovenske katoliške misije in širše verske pripadnosti Katoliški cerkvi. Ves čas je namreč sodelovala s Slovensko katoliško misijo, njen takratni duhovnik je bil v skupini zelo aktiven. Večina članov je v Švico prišla konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja in predstavljajo generacijo, katere življenje v slovenski izseljenski skupnosti se v veliki meri enači z življenjem v slovenski cerkveni skupnosti. V naslednji generaciji se je do slovenske Cerkve v izseljenstvu vzpostavil nov odnos: ta nima več prejšnje močne vloge socializatorja skupnosti.

Folklorna skupina je bila neke vrste razširjeno »domače ognjišče«. V novem prostoru je tradicionalna oblika poustvarjanja slovenske ljudske kulture zaživela s sodelovanjem na slovenskih praznovanjih. Ob prikazih multietnične in multikulturne družbe v novem okolju je predstavljala slovensko nacionalno skupnost, sodelovala na pomembnih obletnicah, ob diplomatskih srečanjih itn. Obstoj skupine je omogočal, da so se udeleževali dogodkov, na katere sicer ne bi bili vabljeni, odprla jim je vrata v novo okolje, olajšala skupno socializacijo v isti etnični skupnosti kot tudi med lokalnim prebivalstvom, ki je z navdušenjem sprejemalo njihove nastope. »Dosti tega smo doživeli, kar tukaj [v Sloveniji] ne bi, če bi ostali,« je komentiral sogovornik iz Gorenjske, deset let član folklorne skupine, ki se je pred nekaj leti vrnil v Slovenijo. Skupina je delovala prek večplastne diasporne identitete, ki je »zgrajena iz spominov, domišljije, pripovedi in mitov. Kulturne identitete so pomembne za identifikacijo, so spreminjajoče se tvorbe identifikacije ali vezi, nastale v zgodovinskem in kulturnem diskurzu« (Hall 1993: 226).²⁰ Z društvenim življenjem, ki se je oblikovalo kot orodje za lažjo resocializacijo v novem okolju, so si člani v časovnem in prostorskem okviru, ki jim je bil na voljo, zagotavljali obliko skupinske hibridne oblike življenja prejšnjega slovenskega okolja. »Glasba spodbuja občutke istovetnosti, ohranja in prenaša kulturni spomin ter vzpostavlja čutno ustvarjanje prostora. Posamezniki glasbo lahko uporabljajo kot umišljeni kulturni »zemljevid pomenov«, na katerem zarisujejo svoja mesta« (Cohen 1998: 286–287).

Skupina, ki se je z leti povezala v trdno skupnost in je od predstavljanja folklornih oblik prešla v bolj društveno življenje, povezano z etnično oz. nacionalno pripadnostjo,²¹ je bila leta 2007 razpuščena: upadlo je število starih plesalcev, do obnovitve članstva in vključitve novih plesalcev pa ni prišlo, prav tako pa so bili njeni člani vse bolj vpeti v druge dejavnosti.

19 V Švici se s švicarskim državljanstvom opredeljuje tudi švicarsko nacionalnost. Ob prevzemu državljanstva zabeležijo izvorno okolje oz. državljanstvo/nacionalnost, ta pa preide v švicarsko. Dvojna državljanstva so dovoljena, vendar niso zabeležena. Uradno tolmačenje nacionalnosti so prevzeli tudi slovenski izseljenci, ki s sprejetjem državljanstva prevzamejo tudi novo, švicarsko nacionalnost. Ta v prvi generaciji priseljencev navadno ne izključuje slovenske. Drugače pojmujejo prebivalce Slovenije, v njihovem primeru namreč sledijo slovenski uradni praksi in znotraj državljanstva, tudi prek več generacij, ločujejo različne narodne ter etnične pripadnosti.

20 Člani skupine tudi niso bili novi priseljenci, saj so večinoma prišli konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja ali pa so bili v Švici že rojeni. Skupina je začela delovati leta 1987, kar pomeni, da se je diasporna identiteta pri članih skupine že nekaj časa oblikovala.

21 Kostumografiranje pozneje ni več sledilo le slovenski narodni noši, temveč se je, predvsem ob praznovanjih osebnih in drugih praznikov, modificiralo v različne kostumske preobleke.

ZAKLJUČEK

Slovenski izseljenci, ki so se predvsem od šestdesetih let prejšnjega stoletja preseljevali v Švico, so v migrantskem procesu uporabljali glasbo ter njeno simbolno rabo za spoznavanje novega okolja in lažjo integracijo, hkrati pa tudi kot medij, s katerim so ustvarjali dogodke ter uveljavljali svoj novi položaj posameznikov ter oblikovane skupnosti. Tako člani folklorne skupine »Encijan« kot tudi drugi moji sogovorniki so s prihodom v novo okolje razširili staro, s katerim so ohranjali, vzdrževali in obnavljali stike in v katerega so še vedno vpeti. Kot izseljenci so vzdrževali mnogovrstne povezave z matično domovino (Repič 2006: 41). Z društvenim življenjem, ki se je oblikovalo kot orodje za lažjo socializacijo v novem okolju, pa so si člani, v časovnem in prostorskem okviru, ki jim je bil na voljo, zagotavljali vrsto skupinske hibridne oblike življenja iz prvotne domovine. Tako so z revitalizacijo ljudske glasbe folklorno skupino uporabili kot transkulturni medij, ki so ga v izseljenski skupnosti razvili kot neke vrste folklorni hibrid. Ta koncept omogoča razumevanje glasbene in plesne kreativnosti diaspornih skupnosti.²² Prav kreativnost kot značilnost glasbene poustvarjalnosti pa odpira prostor novim interpretacijam ter posameznikom in skupnosti ponuja novo izkušnjo prostora.

Glasba, ki je viden (oz. slišen) simbolni prepoznavni znak pripadnosti oz. nepripadnosti neki skupnosti (Sugarman 2007: 269–307), je v opisani glasbeno-plesni skupini nastala kot orodje za iskanje lastne identifikacije, razumevanje in razločevanje položaja posameznika in skupine ter utrjevanje pripadnosti etnični, diasporni identiteti. Opisana folklorna skupina »Encijan« je bila uporabljena kot prilagojena strategija za ohranjanje enotnosti skupnosti ter za prezentacijo navzven, in to z obnovitvijo dela ljudske kulture, kakršna se ustvarja v domačem, primarnem okolju. V novem okolju je bila folklorna skupina kanal, s pomočjo katerega so njeni člani sami ustvarili in oblikovali lastno polje avtonomije, nadzorovali lastno identiteto in kulturo. Ta izraža vpogled v življenje različnih skupnosti v procesih njihovega nastajanja in njihovih nadaljnjih modifikacij. Prek delovanja skupine je mogoče slediti, kaj se z glasbo dogaja v družbi, kako nanjo vpliva, kako gradi nekatere vidike kulture in družbenega življenja ter kako se »družba zgodi v glasbi« (Seeger 1983: xiv). Glasba in ples folklorne skupine sta bila pomembna člena pri ustvarjanju konteksta praznovanj širše slovenske izseljenske skupnosti, pri katerih je bila realizacija pomembnejših letnih kolektivnih ritualov še kako pomembna za učvrstitev ter obnavljanje identifikacije nacionalne skupnosti.

Slovenski izseljenci so s prihodom v novo okolje glasbo uporabljali kot medij za identifikacijo in postavitve slovenskega kulturnega okolja v sorodni srednjeevropski kulturni alpski prostor. Glasba s svojo kohezivno močjo včasih omogoča tudi nepričakovana medkulturna razmerja in je pomemben medij za izražanje družbene stabilnosti (O'Connell 2010: 6). Ta vidik je med migrantskimi skupnostmi z območja nekdanje Jugoslavije postal še bolj aktualen ob prelomnih političnih dogodkih po letu 1991. S pomočjo glasbe in njene reprezentativne moči so slovenske skupnosti v novi realnosti vzpostavile svoje mesto v srednjeevropskem oz. alpskem kulturnem prostoru in so se tudi na ta način skušale oddaljiti od nekdanjega skupnega jugoslovanskega ter (zahodno)balkanskega prostora, ki je bil od zadnje deкаде prejšnjega stoletja v švicarski javnosti slabšalno obravnavan. V novem okolju so slovenski izseljenci sčasoma poiskali svoj del domovine. To jim je bilo v veliki meri omogočeno z ustanovitvijo folklorne skupine in delovanjem v njej (pa tudi v drugih skupinah in skupnostih). Prek tega so lahko konstruirali in preoblikovali svojo hkratno vključenost v več kot eno družbo (Lukšič Hacin 2009: 65). Glasba, ki ima moč, da z izvajanjem vedno znova »zbere in ponovno zbere preteklo in sedanje identitete« (Slobin 1994: 244), je postala medij kulturnega prenosa. Tako je tudi slovenska glasba, najbolj pa narodnozabavna, našla svoje mesto »v globaliziranem svetu glasbe: jazz, opera, techno, gospel, pihalne godbe, punk, švicarska ljudska glasba, zvoki priseljencev z Balkana, [ki] danes vsi samoumevno spadajo v švicarski glasbeni prostor« (Merki 2009: 8).

²² Te večkrat povzročajo nesoglasja z domačo stroko, ki ocenjuje poustvarjanje ljudskega izročila pri izseljencih z merili domačega okolja.

LITERATURA

- Bohlman, Philip V. (2002). *Sounding the Space between the Two Worlds: Rupture, Resistance, and revival in the Re-Membering of German and American History*, http://csumc.wisc.edu/mki/Resources/Online_Papers/MusicConfPapers/BohlmanPaper.pdf. (7. 5. 2014).
- Brunnschweiler, Sabina (2009). Plötzlich Reden alle von Balkanmusik. *Musikszene Schweiz* (ur. Christopf Merki). Zürich: Chronos, 582–591.
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (2009). *The Age of Migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Drnovšek, Marjan (2010). *Izseljevanje, »rakrana« slovenskega naroda: Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije*. Ljubljana: Nova revija.
- Drnovšek, Marjan (2012). *Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Esman, Milton J. (1986). Diasporas and International Relations. *Modern Diasporas in International Politics* (ur. Gabriel Sheffer). London, Sydney: Croom Helm, 333–349.
- Frisch, Max (1965). Vorwort. *Siamo Italiani* (ur. Alexander J. Seiler idr.). Zürich: EVZ-Verlag.
- Frisch Max, Klabus, Vital (2010). *Dnevnik 1966–1971*. Ljubljana: Študentska založba.
- Frisch, Max, Klabus, Vital (2013). *Stiller*. Ljubljana: Študentska založba.
- Gruppe für eine Schweiz ohne Armee (1993). *Artikelsammlung »Jugo-was?-lien«*. Zürich (Postfach 103, 8031): GSoA, Arbeitsgruppe Jugoslawien.
- Kämpf, Philipp (2008). *Die »Jugo-Schweiz«: Klischees, Provokationen, Visionen*. Zürich: Rüegger.
- Knific, Bojan (2013). Interpretiranje plesnega izročila: Lokalno, nacionalno in nadnacionalno. *Traditiones* 42/1, 125–142.
- Knific, Bojan (2014). *Od obleke do preobleke*, http://www.jskd.si/folklorna-dejavnost/kostumi_folklor/knific_od_obleke_do_preobleke.htm (14. 7. 2014).
- Lukšič Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Lukšič Hacin, Marina (2009). In kaj je transnacionalizem?: Razmišljanja ob knjigi Jake Repiča »Po sledovih korenin: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo«. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 49/1–2, 61–66.
- Marti, Urs (2007). *Original Oberkrainer Avsenik-Musik*. Version 1.0. Rümliigen: U. Marti.
- McGrath Abazovic, Renee (2010). *Jugo-Bild und Stereotyp*. Bern: HKB.
- Merki, Christoph (2009). *Musikszene Schweiz*. Zürich: Chronos.
- O'Connell, John M. (2010). An Ethnomusicological Approach to Music and Conflict. *Music and Conflict* (ur. John Morgan O'Connell, Salwa El-Shawan Castelo-Branco). Urbana: University of Illinois Press, 1–15.
- Petrin, Ernest (1968). Srečanja v Švici in Nemčiji. *Slovenski izseljenski koledar '69*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 35–38.
- Pettan, Svanibor H. (2007). Balkan Boundaries and how to cross them: A postlude. *Balkan Popular Culture and the Ottoman ecumene* (ur. Donna Anne Buchanan). Lanham, Md: Scarecrow Press, 365–383.
- Ramnarine, Tina K. (2007). Musical Performance in the Diaspora: Introduction. *Musical Performance in the Diaspora* (ur. Tina K. Ramnarine). London, New York: Routledge, 1–19.
- Repič, Jaka (2006). *Po sledovih korenin: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Rupnik, Anton (1972). Sindikati ščitijo gostujoče delavce. *Slovenski izseljenski koledar '73*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 36–39.
- Rupnik, Anton (1987). *Švicarska čarobna formula CH*. Ljubljana: Borec.
- Sivec, Ivan (1998). *Vsi najboljši muzikanti I*. Mengeš: ICO.
- Slavec, Ingrid (1990). Etnološko preučevanje etnične identitete slovenskih izseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 1, 309–317.
- Slobin, Mark (1994). *Diaspora*. North York (Ont.): University of Toronto Press.

- Slobin, Mark (2003). The destiny of »diaspora« in ethnomusicology. *The cultural study of music*. New York: Routledge, 284–296.
- Statistični letopis* (2013). Statistični urad Republike Slovenije, http://www.stat.si/letopis/2013/04_13/04-30-13.html (15. 6. 2014).
- Statistik Schweiz* (2012). Ständige und nichtständige Wohnbevölkerung nach Geschlecht und Staatsangehörigkeit, am Ende des Jahres: Wohnbevölkerung von 1850 bis 2010, <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de> (15. 6. 2014).
- Statistik Schweiz* (2013). Bundesamt für Statistik (BFS), Website Statistik Schweiz: Migration und Integration – Indikatoren Ausländische Bevölkerung: Staatsangehörigkeit, <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/key/01/01.html> (5. 6. 2014).
- Sugarman, Jane C. (2007). »The Criminals of Albanian Music«: Albanian Commercial Folk Music and Issues of Identity since 1990. *Balkan popular culture and the Ottoman ecumene: Music, image, and regional political discourse* (ur. Donna Anne Buchanan). Lanham, Md: Scarecrow Press, 269–307.
- Taljat, David (2014). Slovenska misija–Slovenen Mission–Schweiz–Fürstentum Liechtenstein–Vorarlberg, <http://www.slomisija.ch/> (1. 6. 2014).
- Vertovec, Steven (1999). Three meanings of »diaspora«, exemplified among South Asian religions. *Diaspora* 7/2, 277–299.
- Vovk, Joži (2004). *Antropologija glasbe: Slovenska glasbena kultura in njen vpliv na ohranjanje etnične identitete med Slovenci v Argentini*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Weber, Daniel (2005). *Jugo*. Zürich: Verlag NZZ-Folio.
- Zheng, Su (2010). *Claiming Diaspora*. New York: Oxford University Press.

»BANDE« IN SLOVENSKA EMIGRACIJA V AVSTRIJSKIH BEGUNSKIH TABORIŠČIH: 1945–1949

Mateja ČOH KLADNIK¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

»Bande« in slovenska emigracija v avstrijskih begunskih taboriščih: 1945–1949

Avtorica v prispevku predstavi, kako je Uprava državne varnosti (UDBA) spremljala delovanje slovenske emigracije v begunskih taboriščih v Avstriji in ga povezala z delovanjem ilegalnih skupin v Sloveniji. Komunistična oblast je ilegalne skupine prikazovala kot enega glavnih nasprotnikov novega sistema. Njihovo delovanje je označila kot široko organizirano politično, vojaško in versko gibanje ter ga povezala z delovanjem slovenske politične in vojaške emigracije v begunskih taboriščih v Avstriji in s tujimi obveščevalnimi službami. Oktobra 1945 je bil v vojaškem taborišču St. Johann v bližini Salzburga ustanovljen Glavni obveščevalni center. Njegova najpomembnejša naloga je bila vzpostaviti mrežo obveščevalnih centrov v begunskih taboriščih. UDBA je bila prepričana, da so ti centri ustanovljali ilegalne skupine in jih pošiljali v Slovenijo, da bi delovale proti komunističnemu sistemu.

KLJUČNE BESEDE: Uprava državne varnosti, slovenska emigracija v Avstriji, begunska taborišča, obveščevalni centri, »bande«

ABSTRACT

“Gangs” and the Slovene Emigration within Austrian Refugee Camps: 1945–1949

The paper discusses and provides an insight into how the State Security Administration (UDBA) monitored the Slovene emigration in Austrian refugee camps and linked it with the operation of illegal groups in Slovenia. These illegal groups were labelled by the Communist Party as one of the core opponents of the new political system, where their operations were deemed a large-scale organized political, military and religious movement and were linked to the activities of the Slovene military and political emigrants in Austrian refugee camps, as well as to foreign intelligence services. The Main Intelligence Centre was founded at the St. Johann military refugee camp near Salzburg in October 1945 and its primary task was to establish a network of intelligence centres within the refugee camps in Austria. UDBA was convinced that these intelligence centres had formed illegal groups which were sent into Slovenia to undermine the Communist authorities.

KEY WORDS: State Security Administration (UDBA), Slovene emigration in Austria, refugee camps, intelligence centres, “gangs”

¹ Dr. zgodovine, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana, mateja.coh@scnr.si.

UVOD

Po drugi svetovni vojni je v Sloveniji/Jugoslaviji oblast prevzela Komunistična partija Jugoslavije (KPJ). Z različnimi ukrepi je takoj začela utrjevati svoj položaj in pri tem naletela na odpor. Ta se je kazal tudi kot delovanje večjih ali manjših ilegalnih skupin in organizacij. V državi je namreč po vojni ostalo več pripadnikov različnih vojaških formacij in posameznikov, medvojnih nasprotnikov partizanskega gibanja, ki se ob koncu vojne niso umaknili v tujino. V Sloveniji so bili to predvsem pripadniki Slovenskega domobranstva, na Hrvaškem pripadniki ustaškega in v Srbiji pripadniki četniškega gibanja. Ti posamezniki so se po vojni povezali in organizirali ilegalno delovanje; na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini je nastalo t. i. križarsko gibanje (Radelič 2002), v Srbiji pa t. i. Ravnogorsko gibanje. V Sloveniji je med letoma 1945 in 1949 nastalo in delovalo okoli 35 ilegalnih skupin in organizacij. Zanje zasledimo različna poimenovanja, najpogostejša so bande, tolpe in Matjaževo gibanje (Zavadlav 1994; Pučnik 1996; Premk 2005; Čoh 2010; Zavadlav 2010).

Nastanek, organizacijo in delovanje ilegalnih skupin je komunistična oblast povezovala z delovanjem slovenske vojaške in politične emigracije, ki se je po odhodu iz Slovenije ob koncu vojne naselila v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji, ter s tujimi obveščevalnimi službami, predvsem z britanskimi in amerškimi. Minister za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, Boris Kraigher, je julija 1947 ilegalne skupine označil kot »špijonske organizacije, diverzantske kriminalne banditske organizacije, ki jih pošiljajo razni hujskaški anglo-ameriški elementi iz inozemstva« v Jugoslavijo.¹ Podobno je leto dni pozneje poudaril član centralnega komiteja KPJ, Edvard Kardelj, na petem kongresu: »Kontrarevolucionarne in izdajalske sile [...] pod pokroviteljstvom in vodstvom reakcionarnega katoliškega klera [...] in v nenehnem sodelovanju z raznimi imperialističnimi obveščevalnimi službami« so želele po vojni obnoviti delovanje četniških, ustaških in domobranskih skupin (Kardelj 1948: 318). V elaboratu o delovanju ilegalnih skupin in organizacij v Jugoslaviji med letoma 1945 in 1950 je »banditizem« definiran kot »najizrazitejša oblika kontrarevolucionarnega delovanja reakcionarnih elementov«. Po mnenju piscev elaborata naj bi nasprotniki novega sistema s takšnim delovanjem ovirali konsolidacijo ljudske oblasti in delo pri obnovi države ter ogrožali pridobitve narodnoosvobodilnega boja. Njihov najpomembnejši cilj je bil zrušiti komunistični sistem v Jugoslaviji in omogočiti vrnitev kralja Petra II. Karadjordjevića v domovino.²

Predpostavke, na podlagi katerih je oblast s pomočjo Uprave državne varnosti (Udbe)³ odkrivala in preganjala delovanje ilegalnih skupin, so bile:

1. ilegalne skupine so organizirali in podpirali emigrantski obveščevalni centri v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji;
2. bile so protikomunistično usmerjene, delovale so s ciljem zrušiti obstoječi družbenopolitični sistem v Jugoslaviji in se zavemale za vrnitev kralja Petra II.;
3. ta cilj so nameravale doseči s političnimi, z vojaškimi, obveščevalnimi in s propagandnimi akcijami;
4. zato so se povezovale s tujimi obveščevalnimi službami, predvsem z britanskimi in amerškimi.

1 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589/III, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990 (AS 1589/III), šk. 3, a. e. 211, Referat Borisa Kraigherja, 23. julij 1947.

2 ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004 (AS 1931), šk. 487, a. e. 251: 1–28.

3 Oddelek za zaščito naroda (Ozna) je bil ustanovljen maja 1944. Po reorganizaciji marca 1946 sta nastali civilna Uprava državne varnosti (Udba) in vojaška Kontraobveščevalna služba. V besedilu uporabljamo naziv Udba tudi za delovanje te službe pred marcem 1946.

EMIGRACIJA V AVSTRIJI

Ob koncu vojne so se čez slovensko ozemlje proti Avstriji umikali pripadniki različnih vojaških formacij in civilisti. Po prihodu v Avstrijo so se zbirali v begunskih taboriščih, ki so jih zanje organizirale zavezniške okupacijske oblasti. Poleg njih so se tam zbrali begunci, ki so odšli iz Jugoslavije že med vojno in se iz kakršnihkoli razlogov po koncu vojne niso vrnili v domovino. Njihovo delovanje je spremljala tudi Udba, ki je na podlagi zapisnikov zaslišanj organizatorja obveščevalnega centra v Gradcu, četniškega majorja Miloša Glišića,⁴ izdelala poseben elaborat, v katerem je slovensko (jugoslovansko) emigracijo razdelila v dve skupini. V prvi so bili pripadniki t. i. stare emigracije, v katero je Udba uvrstila tiste, ki so odšli iz Jugoslavije med vojno, npr. vojne ujetnike, internirance, delavce na prostovoljnem in prisilnem delu v nemškem rajhu, pripadnike bojnih skupin, ki so med vojno sodelovali z okupatorji, hrvaške domobrane in ustaše ter slovenske domobrance. V drugo skupino, v skupino t. i. nove emigracije, pa je Udba uvrstila osebe, ki so odšle iz Jugoslavije po volitvah v ustavadajno skupščino novembra 1945.⁵

Udba je v omenjenem elaboratu tudi ugotavljala, da je bila sicer zelo različna jugoslovanska emigracija protikomunistično usmerjena in si je prizadevala zrušiti »nedemokratično« Titovo vlado. Glišić je na zaslišanjih spomladi 1946 povedal, da se je med emigracijo uveljavilo prepričanje, da Titova vlada predstavlja »totalitarni režim KP, ki z državo ravna po načelih svoje partije in ne dopušča politične svobode ostalim strankam«. Po mnenju emigrantov tak režim ni imel opore v ljudstvu in naj bi na svobodnih in demokratičnih volitvah propadel. Glede vprašanja ureditve in obsega države po padcu komunističnega sistema pa so se med jugoslovansko emigracijo, tako Glišić, oblikovale štiri politične linije: integralna, klerikalna, ustaška in slovenska separatistična linija.⁶

Po številu zagovornikov in intenzivnosti delovanja je bila najmočnejša t. i. integralna linija. Njeni zagovorniki so bili prepričani, da mora nova Jugoslavija dobiti vsa ozemlja, naseljena s slovenskim prebivalstvom (Trst in Istro, del Štajerske in Koroške v Avstriji). O novi državni ureditvi se niso jasno izrekli, ampak so zagovarjali stališče, da naj o tem, ali bo prihodnja država republika ali monarhija, odloči ljudstvo samo.⁷

Pomembni centri integralne linije so se oblikovali predvsem okoli predvojnih jugoslovanskih politikov, ki so že med vojno odšli iz Jugoslavije. Glavni center je bil v Londonu, kjer je bival kralj Peter II. Tam je delovala skupina politikov okoli srbskega pravnikarja in politika dr. Slobodana Jovanovića in hrvaškega politika Venčeslava Vilderja. Iz Londona so potekale zveze v Združene države Amerike (ZDA), kjer je deloval srbski diplomat Konstantin Fotić, in od tam nazaj v Evropo.⁸

Tretji in najdejavnejši center integralne linije v Evropi je bil centralni nacionalni komite v Rimu. Njegovi člani so bili npr. srbski pravnik in politik dr. Živko Topalović, hrvaški pravnik Adam Pribičević,⁹ v Rimu pa je deloval tudi slovenski politik dr. Miha Krek, ki je odšel v tujino aprila 1941. Do leta 1943 je sodeloval v jugoslovanskih begunskih vladah kot minister in podpredsednik vlade ter nato kot poslanik pri medzavezniškem posvetovalnem odboru za Italijo. Leta 1944 je ostal v Rimu in ustanovil protikomunistični narodni odbor za inozemstvo. Trdil se je, da bi po koncu vojne zavezniški zasedli vsaj Slovenijo ter si prizadeval za rešitev vprašanja o usodi vrnjenih slovenskih domobrancev v Jugoslavijo konec maja 1945 (npr. Mlakar 2003: 489–526; Griesser Pečar 2004: 456–494; Corsellis, Ferrar 2006; Jančar, Letnar Černič 2010; Pavlič, Kočar 2010; Rulitz 2013).

4 Na začetku februarja 1946 ga je v Beogradu aretirala in zasliševala Udba, poleti je bil obsojen na smrt in ustreljen.

5 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 371: 1–2.

6 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 371: 2; a. e. 402: 425.

7 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 402: 425–427.

8 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 371: 1, 3; a. e. 402: 426–428.

9 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 402: 427–428.

Centralni nacionalni komite je vzdrževal zveze z Avstrijo, kjer je interese integralne linije zastopal Nacionalni komite Kraljevine Jugoslavije (NKKJ) v Salzburgu. NKKJ je bil ustanovljen konec maja ali na začetku junija 1945, njegovo delovanje pa so formalno odobrile ameriške in britanske okupacijske oblasti, po ustanovitvi pa še zavezniški svet za Avstrijo. Njegova glavna naloga je bila skrbeti za izboljšanje socialnega položaja jugoslovanskih beguncev, ki so ostali v Avstriji. Pristojen je bil tudi za registracijo pri njem prijavljenih jugoslovanskih državljanov v Avstriji. Zavezniške okupacijske oblasti so NKKJ-u prepovedale kakršnokoli politično delovanje.¹⁰

NKKJ je v avstrijskih begunskih taboriščih, in sicer v Gradcu za Štajersko ter v Celovcu za Koroško, kmalu začel vzpostavljati mrežo podkomitejev. Kljub zagotovitom emigrantov, da bo podkomite človekoljubna organizacija, britanske okupacijske oblasti v Gradcu niso dovolile njegove registracije. Ni se jim namreč zdelo primerno, da bi blizu jugoslovansko-avstrijske meje delovalo tako »antititovsko telo«. Zato je podkomite v Gradcu deloval tajno (Vodušek Starič 1992: 341). Decembra 1945 pa so britanske vojaške oblasti odobrile ustanovitev in delovanje podkomiteja NKKJ-a za Koroško s sedežem v Celovcu.¹¹

Četrty pomembni center integralne linije se je oblikoval v Parizu, kjer je kot njen glavni zagovornik deloval hrvaški politik dr. Vladko Maček. Poleg njega sta bila tam dejavna podkomite NKKJ-a ter srbski diplomat in politik dr. Božidar Purič.¹²

Pomembna organizacija, ki je po koncu vojne povezovala Slovence v emigraciji, je bil narodni odbor, ustanovljen 29. oktobra 1944 v Ljubljani. V t. i. narodni izjavi se je zavzel za združitev slovenskega ozemlja v Zedinjeno Slovenijo kot sestavni del federativne, demokratične in socialno pravično urejene Kraljevine Jugoslavije na čelu z dinastijo Karadjordjević. Na zasedanju 3. maja 1945 je bila sestavljena proklamacija o ustanovitvi Narodne države Slovenije, ki je sestavni del demokratične federativne Kraljevine Jugoslavije (Stare 1954; Mlakar 2003: 454–466). Člani odbora so po zasedanju odšli in Avstrijo, kjer je narodni odbor od začetka maja 1945 do jeseni 1947 ustanavljal pododbore; najdejavnejši je bil celovski. Vodil ga je dr. Jože Basaj, predsednik narodnega odbora ter med vojno član vodstva protirevolucionarnega tabora in član Slovenske ljudske stranke.

Ta pododbor je postal nosilec t. i. klerikalne linije jugoslovanske emigracije. V celovškem pododboru so bili po prihodu v Avstrijo dejavni tudi slovenski duhovniki s škofom dr. Gregorijem Rožmanom na čelu. Celovski pododbor je deloval javno in si je prizadeval samostojno voditi Slovence v emigraciji, predvsem tiste na avstrijskem Koroškem. Veliko podpornikov je imel predvsem v begunskih taboriščih v Špitalu in Judenburgu, kjer je bilo največ slovenskih emigrantov. Klerikalna linija se je glede nove državne ureditve povečini strinjala z zagovorniki integralne linije, s to razliko, da bi se Slovenija s Trstom in Primorsko, če Titov režim ne bi takoj padel, priključila k Avstriji, v kateri bi obstajala in delovala kot neodvisna enota (Klemenčič 1987: 205–212).¹³

Ustaška linija je zastopala stališče, da mora biti po padcu komunističnega režima ponovno ustanovljena Neodvisna država Hrvaška; če bi se komunistični režim dolgo obdržal, naj bi se Hrvaška s Slovenijo, Primorsko in Trstom vključila v katero od katoliških podonavskih držav. Slovenska separatistična linija pa je zastopala stališče, da se Slovenija do Save takoj priključi k Avstriji.¹⁴ Takšno delitev znotraj emigracije, ki je nastala na podlagi Glišičevih zaslišanj spomladi 1946, je Udba sprejela kot ugotovljeno dejstvo in se z dejanskimi stališči znotraj emigracije ni ukvarjala. Opisana delitev je bila izhodišče, na podlagi katerega je Udba obravnavala tudi politično delovanje emigracije.

10 ARS, AS 1931, šk. 489, a. e. 361: 48–86; Mikrofilmi (MF), A–10–4, Poročilo RSNZ za 1948, Ilegalne organizacije in banda.

11 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 371: 4; a. e. 427: 795–796.

12 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 402: 427–428.

13 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 402: 425, 430–431.

14 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 402: 425–426, 431–432.

V BEGUNSKIH TABORIŠČIH

Pripadniki vojaških formacij in civilni begunci so se po prihodu v Avstrijo zbirali v begunskih taboriščih. Večina se je najprej naselila v taborišču na Vetrinjskem polju, kjer se je zbralo okoli 12.000 domobrancev in okoli 6.000 civilnih beguncev. Velik del te skupine beguncev je bil konec maja 1945 vrnjen v Jugoslavijo, del je ostal v različnih begunskih taboriščih v Avstriji ali je bil preusmerjen v taborišča v Italijo (Žigon 2001: 55; Mlakar 2003: 487).

Po prihodu v Avstrijo so dobili status t. i. 'razseljenih oseb' (*displaced persons*). Ta status so dobili vojni in politični begunci, politični zaporniki, delavci na prisilnem delu, nekdanji člani vojaških formacij pod nemškim poveljstvom, deportiranci, interniranci, nekdanji vojni ujetniki in še nekateri drugi. Po koncu vojne so te osebe postale 'osebe brez domovine' (*stateless people*), saj se večinoma zaradi novih političnih razmer v državah, iz katerih so odšle, tja niso mogle vrniti (Wyman 1989: 25, 35, 40; Stieber 1997: 18).

Največ slovenskih razseljenih oseb je bilo v Avstriji v britanski okupacijski coni na Koroškem in Štajerskem, predvsem v taboriščih v Špitalu in Judenburgu (Stieber 1997: 140, 238). Britanske zasedbene oblasti so jih večkrat selile, prvič konec junija 1945, ko so zaprle vetrinjsko taborišče (Arnež 1999: 47–48, 53, 71). Od preselitve do njihove izselitve je v taborišču v Špitalu živelo največ slovenskih beguncev, po nekaterih podatkih kar 6.000. Od konca leta 1948 se je taborišče hitro praznilo, saj je večina beguncev po prejemu imigracijskih vizumov odšla v Severno in Južno Ameriko ter Avstralijo (Corsellis 1997: 131–159; Stieber 1997: 239). V ameriški okupacijski coni na območju Salzburške in Zgornje Avstrije se je zadrževalo manjše število slovenskih beguncev. Najpomembnejše in edino vojaško taborišče v Avstriji je bilo v St. Johannu v Pongau v okolici Salzburga, kjer sta delovali tudi dve pomembni organizaciji slovenskih (jugoslovanskih) emigrantov, NKKJ in Glavni obveščevalni center (GOC).

Begunska taborišča so nadzirale zavezniške okupacijske oblasti. Za oskrbo taborišč je bila najprej pristojna Uprava Združenih narodov za pomoč in obnovo – Unrra, od 1. julija 1947 pa Mednarodna organizacija za begunce; slednji je mandat potekel 30. junija 1950. Po tem datumu je organizacija ostala brez denarnih sredstev za oskrbo taborišč in je samo še zaključevala program izseljevanja oseb iz taborišč. Takrat so bila nekatera taborišča ukinjena, večino pa so prevzele avstrijske oblasti (Wyman 1989: 35–36, 46; Stieber 1997: 152–160, 198, 203).

Prve skupine Unrrinih uslužbencev so prišle v Avstrijo konec julija 1945. 10. avgusta je bil v Celovcu ustanovljen glavni štab Unrra za britansko okupacijsko cono (Stieber 1997: 156–157). Unrrin uslužbenec John Corsellis, ki je vse od vetrinjskega taborišča skoraj dve leti spremljal usodo slovenskih beguncev, ni imel posebej dobrega mnenja o uslužbencih Unrra in njihovem ravnanju z begunci (Corsellis 1997; Arnež 1999: 165).

Taboriščniki so opravljali različna dela, organizirali predavanja in bralne večere, delovale so javne in šolske knjižnice. Prva knjižnica je začela nastajati že na Vetrinjskem polju, največja pa je bila v taborišču v Špitalu. Slovenski begunci so organizirali razne tečaje, pripravljali razstave, sodelovali v pevskem zboru in gledaliških skupinah. Veliko so se ukvarjali s fotografiranjem, zlasti zato, ker so begunci fotografije potrebovali za različne dovolilnice in druge osebne dokumente ter prošnje za izselitev. Zavezniške okupacijske oblasti so tako delovanje emigrantov v taboriščih dovoljevale in celo spodbujale (Arnež 1999: 9, 137; Žigon 2001: 62–64).¹⁵

Pomembna dejavnost v taboriščih je bilo tiskanje časnikov (Švent 1992, 2007), in sicer z dveh vidikov. Po eni strani so časniki objavljali različne novice, navodila in odredbe iz taboriščnega življenja, poročila o dogodkih v Jugoslaviji in novice o mednarodni politični situaciji, po drugi strani pa so bili eno učinkovitejših sredstev za širjenje propagande med jugoslovanskimi begunci. Ta je potekala predvsem v smislu boja proti jugoslovanskemu komunizmu in odvratanja beguncev od vrnitve v domovino. V taboriščih so tiskali največ listov z versko vsebino in šolskih pripomočkov (Arnež 1999: 46–47, 62, 71).

¹⁵ ARS, AS 1931, šk. 488, a. e. 293: 92–106.

V avstrijskih begunskih taboriščih se je propaganda širila tudi po radijskih postajah, ki so bile namenjene za vzdrževanje zvez med posameznimi obveščevalnimi centri v taboriščih. Večina teh postaj je zaradi tajnosti pred zavezniki delovala le ponoči. Najdejavnija je bila radijska postaja GOC v taborišču St. Johann v Pongauu, ki je bila v sobi ene od taboriščnih barak. Pod njo je bil bunker, v katerega so jo skrili med pregledi taborišča. Oddajanje radijskih postaj je dokaj uspešno motila Udbina radijska protiobveščevalna služba. Njen največji uspeh je bila t. i. radijska igra, ki je potekala med Udbo v Mariboru in taboriščem v St. Johannu, kjer je deloval GOC. Po aretaciji Miodraga Mihajlovića junija 1946 je namreč mariborska Udba v njegovem imenu vzpostavila zvezo z GOC-em in zbrala veliko informacij o lokacijah, valovnih dolžinah radijskih postaj, šifrah in načinih zbiranja depeš (Pučnik 1996: 203).¹⁶

Komunistična oblast si je na različne načine prizadevala za vrnitev (repatriacijo) jugoslovanskih državljanov iz begunskih taborišč v Jugoslavijo. Na rešitev tega problema so vplivali odnosi med Veliko Britanijo in ZDA na eni ter Jugoslavijo na drugi strani, oziroma stališča zahodnih zaveznic do novega sistema v Jugoslaviji. Temeljni problemi, ki so poleg različnih incidentov in napetosti najbolj obremenjevali dobre odnose med zahodnima zaveznicama in Jugoslavijo po koncu vojne, so bili volitve v jugoslovansko ustavodajno skupščino novembra 1945, tržaško vprašanje, pomoč Jugoslavije grškim komunistom v državljanski vojni in seveda notranjepolitične razmere v Jugoslaviji (npr. Barker 1986; Stieber 1997; Irwin 1998; Lane 1998; Pirjavec 1998; Vodušek Starič 1998). Poleg tega novice o ukrepih komunistične oblasti proti tistim, ki so bili s transporti vrnjeni v Jugoslavijo, niso bile spodbudne, saj je šlo za »vesti o krvavem režimu, ki vlada v državi po uspeli komunistični revoluciji«. To, propaganda za kralja Petra II., njegov obisk v begunskih taboriščih in njegove izjave o skorajšnji vrnitvi v domovino so mnoge emigrante odvrnili od vrnitve v domovino.¹⁷

OBVEŠČEVALNI CENTRI V BEGUNSKIH TABORIŠČIH

Udba je spremljala tudi delovanje obveščevalnih centrov, ki so jih v begunskih taboriščih v Avstriji organizirali pripadniki vojaške emigracije. NKKJ je začel namreč hkrati z ustanavljanjem podkomitejev vzpostavljati obveščevalno službo. Njeni temelji so bili formalno postavljeni z ustanovitvijo GOC-a oktobra 1945.¹⁸ Na tem področju je bil najdejavniji Slovenec, podpolkovnik Andrej Glušič (Prezelj 1970: 10, 15).¹⁹

Sedež GOC-a je bil najprej v Salzburgu, v neposredni bližini protiobveščevalne službe ameriške vojske (Counter Intelligence Corps, CIC). Kmalu po ustanovitvi ga je Glušič preselil v vojaško taborišče St. Johann v Pongauu, kjer je deloval do pomladi 1947. Po podatkih Udbe je namreč Glušič zaradi ostre kampanje Jugoslavije proti obveščevalnemu delovanju jugoslovanskih emigrantov v begunskih taboriščih in intervencij avstrijske komunistične partije ter po nasvetu Američanov marca 1947 prenesel sedež GOC-a v Badgastein, prav tako v okolici Salzburga. Od tam je Glušič tedensko odhajal v taborišče St. Johann, kjer je ostala centrala za izdelovanje propagandnega materiala, tam pa so se zadrževali tudi kurirji iz Avstrije in Jugoslavije (Pučnik 1996: 155).²⁰ V Badgasteinu je vodstvo GOC-a ostalo do konca leta 1949, ko so ameriške vojaške oblasti prepovedale Matjaževo gibanje in se je večina emigrantov, tudi Glušič, že izselila iz begunskih taborišč.

GOC je najprej vodila trojka, na čelu katere je bil general Todor Miličević kot predstavnik četniške komande taborišča St. Johann v Pongauu. Njegov namestnik je bil Glušič, ki je bil delegiran kot predstavnik rimskega Narodnega odbora. Tretji član vodstva je bil predstavnik Srbov v NKKJ in njegov

¹⁶ ARS, AS 1931, šk. 487, a. e. 276: 93–99; a. e. 277: 100–103.

¹⁷ ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 402: 422–465.

¹⁸ ARS, AS 1931, šk. 489, a. e. 361: 48–86.

¹⁹ ARS, AS 1931, šk. 447, Dosje Andrej Glušič (Glušič).

²⁰ ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 404: 480; a. e. 421: 716.

podpredsednik, Vojo Popović (prav tam). Kmalu je vodstvo centra prevzel Glušič. Izkoristil je dva velika neuspeha srbskih četnikov, namreč zajetje dveh njihovih kurirjev, Glišića in Mihajlovića. Oba sta bila poslana v Jugoslavijo z nalogo, da vzpostavita zvezo z Dražo Mihailovićem. Njuno aretacijo je Glušič uporabil kot argument za to, da Srbi niso sposobni za delovanje na območju Slovenije, kamor je bilo zaradi bližine meje usmerjeno delovanje GOC-a. Tako je Glušič postopoma izrinil generala Miličevića in Popovića in postal gonilna sila obveščevalne dejavnosti v avstrijskih begunskih taboriščih. S tem, da je Glušič prevzel organizacijo obveščevalne dejavnosti in je k sodelovanju pritegnil več Slovencev, je obveščevalna služba dobila izrazito slovenski značaj.²¹ Pri tem mu je bilo gotovo v pomoč dejstvo, da je bil v dobrih odnosih z zavezniškimi oblastmi.

Glušič je kot vodja GOC-a konec leta 1945 sestavil tri programske in organizacijske dokumente, tj. Tehnično instrukcijo, letak Slovinci in Slovenke! in navodila za obveščevalno službo, ki naj bi bili podlaga za delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji. V Tehnični instrukciji je Glušič izdelal načrt upravne razdelitve slovenskega ozemlja, v katerem je predvidel organizacijo in sistem t. i. krajevnih trojk kot organa oblasti ter določil organizacijo vojaških operativnih enot v domovini in cilje njihovega delovanja. V letaku Slovinci in Slovenke! je Glušič pozval k uporabi proti tretjemu, komunističnemu okupatorju, ki naj bi deloval kot izpostava Sovjetske zveze. V njem je zagovarjal tudi spoštovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin.²²

V navodilih za obveščevalno službo je določil, naj obveščevalci zbirajo podatke o stanju v državi. Od njih je pričakoval, da bodo dva- do trikrat mesečno pošiljali natančna poročila, čeprav se je zavedal, da večina nima ustreznih znanj o obveščevalni dejavnosti. Zato je pripravil obsežna navodila o tem, kako poročati.²³ Kako so obveščevalci na terenu zbirali podatke in sestavljali poročila, ni znano. V pregledanem gradivu nismo našli izvirnih obveščevalnih poročil, čeprav lahko iz različnih dokumentov sklepamo, da so obstajala. Glušič jih je najverjetneje dobival od kurirjev, ki so vzdrževali zveze s Slovenijo, in jih verjetno hranil v svojem arhivu oziroma v arhivu GOC-a. Po nekaterih pričevanjih v posebnem kovčku, ki mu ga je uspelo ob ameriški kontroli taborišča vedno pravočasno skriti.²⁴ Kaj se je zgodilo z Glušičevim arhivom, torej z arhivom GOC-a, ni popolnoma jasno, najverjetneje pa ga je odnesel s seboj v ZDA.

Najpomembnejša naloga GOC-a ob ustanovitvi je bila organizacija mreže obveščevalnih centrov v begunskih taboriščih v Avstriji, zbiranje podatkov o stanju v Jugoslaviji in vzpostavitev stika z Dražo Mihailovićem. Druge pomembne naloge so bile še: protikomunistična propaganda, organiziranje kurirskih zvez in kanalov, podpiranje in povezovanje ilegalnih skupin v Sloveniji, zagotovitev varne točke na jugoslovansko-avstrijski meji, zagotovitev kanalov, po katerih so v obe smeri potovali ljudje in potrebni material, in pridobitev zanesljivih vodnikov.²⁵ Eden od sodelavcev GOC-a, ki ga je Udba aretirala na začetku aprila 1946 in ga pridobila za sodelovanje, je na zaslišanjih povedal, da je bil osnovni cilj njegovega delovanja »preobrat v Jugoslaviji s pomočjo Angležev in Američanov«, po katerem naj bi oblast prevzela monarhistična ali koalicijska vlada.²⁶

Najpomembnejši obveščevalni centri, ki jih je organiziral GOC v Avstriji, so delovali v begunskih taboriščih v Lipnici, Gradcu, Celovcu in Špitalu. Obveščevalno delo na avstrijskem Štajerskem se je začelo poleti 1945, ko je bil najprej ustanovljen center v Lipnici, pozneje pa še v Gradcu. Njuni najpomembnejši člani so bili že omenjena Glišić in Mihajlović ter odvetnik in medvojni sodni preiskovalec četniškega štaba Slovenije, dr. Karel Kornhauser. Centra sta bila najbolj aktivna v letih 1946 in 1947 in sta svoje sodelavce pošiljala na Štajersko in v Prekmurje, da bi tam organizirali ilegalno delovanje.²⁷

21 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 404: 479; Glušič: 92.

22 ARS, AS 1931, šk. 486, a. e. 222: 19–33; šk. 488, a. e. 326: 281–289.

23 ARS, AS 1931, Glušič: 225–239.

24 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 390: 254.

25 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 404: 479.

26 ARS, AS 1931, šk. 489, a. e. 360: 44–45.

27 ARS, AS 1931, šk. 489, a. e. 361: 60–64; šk. 492, a. e. 470: 5.

Na avstrijskem Koroškem je konec leta 1945 kot prvi začel delovati obveščevalni center v Celovcu. Vodil ga je kapetan jugoslovanske kraljeve vojske in od decembra 1944 načelnik organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva, Ivan Drčar. Hkrati z njim je začel delovati še obveščevalni center v begunskem taborišču v Špitalu; najprej ga je vodil Janko Marinšek, ki je bil med vojno glavni kurir Gorenjskega četniškega odreda. Leta 1948 je vodenje prevzel Franc Grum, med vojno domobranski kapetan in vodja domobranskega obveščevalnega centra v Velikih Laščah (Mlakar 2003: 154, 508).²⁸ Delovanje teh centrov je bilo usmerjeno predvsem na Gorenjsko in v Ljubljano, v letih 1948 in 1949 pa delno tudi na Dolenjsko in Notranjsko.

Delovanje GOC-a in drugih obveščevalnih centrov je spremljala tudi Udba. Ta je v drugi polovici leta 1947 aretirala mornariškega podoficirja Ferdinanda Kikca, enega pomembnejših kurirjev GOC-a. Pridobila ga je za sodelovanje in ga kot svojega agenta poslala nazaj v Avstrijo, od koder je Udbi poročal o delovanju Glušičeve organizacije.²⁹ Delovanje GOC-a je Udbi razkrival tudi njen sodelavec Franjo Kovač, ki pa je bil v GOC vrinjen šele leta 1949, pred Glušičevim odhodom v ZDA. Njegovo pravo ime ni znano, prav tako ni jasno, na kakšen način je bil vrinjen v Glušičevo organizacijo. Iz poročil Udbe za leto 1949 lahko ugotovimo, da je bil preverjen agent, ki mu je Glušič popolnoma zaupal, in da je »pripomogel k točni analizi stanja v GOC-u in oceni sedanjih metod ameriške obveščevalne službe«.³⁰ Iz Kovačevih poročil lahko sklepamo, da sta z Glušičem izmenjala več depeš in da sta se nekajkrat srečala tudi osebno.³¹

Udba je bila prepričana, da so obveščevalni centri ustanavljali ilegalne skupine in jih pošiljali v Slovenijo, da bi delovale proti oblasti. Dokumenti tega ne potrjujejo, saj je bila edina skupina, ki je prihajala v Slovenijo iz tujine, Sernečeva ilegalna skupina. Formalno se je oblikovala spomladi 1946 v Avstriji, njeni člani pa so se v Sloveniji začeli povezovati na lastno pobudo že poleti 1945. Prva Glušičeva navodila za delovanje skupine so prišla šele spomladi 1947. To je bila edina skupina, ki je prihajala na Pohorje in Kozjak iz Avstrije in se je po končanih akcijah tja tudi vračala. Člani skupine so se v Avstriji zadrževali večinoma pri kmetu Josefu Koeblerju v Lučanski dolini. Verjetno pa je, tako so trdili tudi nekateri člani Sernečeve skupine, ki jih je jeseni 1947 zaslišala britanska vojaška varnostna služba (Field Security Service, FSS) v Lipnici in Gradcu, da skupina sploh ni nameravala delovati v Jugoslaviji in je tja odhajala le zato, da bi ugodila Glušičevim prizadevanjem za organiziranje ilegalnega delovanja v Sloveniji.³²

Za delovanje obveščevalnih centrov v begunskih taboriščih v Avstriji so vedele britanske in ameriške okupacijske oblasti v Avstriji. Te so tako delovanje sprva dopuščale, če le ni bilo preveč očitno, in sicer v zameno za informacije o stanju v Jugoslaviji.³³ Ko so se po sporu med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo leta 1948 spremenile zunanje-politične razmere, so britanske in ameriške okupacijske oblasti v Avstriji prepovedale kakršnokoli delovanje proti Jugoslaviji ter konec leta 1949 tudi Matjaževo gibanje. Veliko članov obveščevalnih centrov se je že konec leta 1947 začelo izseljevati; tudi Glušič³⁴ je decembra 1949 odšel iz Avstrije prek Nemčije v ZDA (Marković, Milovanović, Rebić 1984: 587–589).³⁵ Z njegovim odhodom je obveščevalno delo v avstrijskih begunskih taboriščih prenehalo.

28 ARS, AS 1931, šk. 489, a. e. 365: 116–120; a. e. 368: 141–146.

29 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 421: 708–715; Glušič: 96–98.

30 ARS, AS 1931, MF, A–10–5, Poročilo RSNZ za 1949, št. 088565–088571.

31 ARS, AS 1931, Glušič: 102–107, 117–123.

32 The National Archives (NA), FO 1020/3178, Interrogation report Josef Serneck, 9. 9. 1947; ARS, AS 1931, šk. 484, a. e. 35: 106–113.

33 ARS, AS 1931, šk. 484, a. e. 34: 90–105; šk. 490, a. e. 406: 489–498; NA, FO 1020/3178, Interrogation reports: Franz Hautz, 8. 9. 1947; Josef Serneck, 9. 9. 1947; Slavko Jursic, 14. 9. 1947; Alois Pozderez, 23. 9. 1947; Martin Sainovic, 23. 9. 1947; List of all persons connected with the gang, 17. 9. 1947.

34 Leta 1950 je bil kot geodetski strokovnjak sprejet v Map service (oddelek v ameriški vojski) v Washingtonu, pozneje pa se je zaposlil pri vojno-geografskem inštitutu. Nazadnje je delal v U. S. Topographic Command, kjer je postal pomočnik šefa geodezijskega oddelka s činom brigadnega generala (Prezelj 1970: 10, 15).

35 ARS, AS 1931, šk. 488, a. e. 291: 82–85.

Za obveščevalne centre sta vedeli tudi britanska FSS in ameriška CIC. Nekateri člani obveščevalnih centrov, predvsem GOC-a, so sodelovali z obema. Iz dokumentov lahko ugotovimo, da je Glušič Američanom dostavljal vojaška, gospodarska in politična poročila. Zelo dobre odnose je imel z ameriškim majorjem srbskega rodu, Georgem Milovanovićem, vodjem CIC-a v Salzburgu.³⁶ Kljub temu da so zavezniške okupacijske oblasti v Avstriji uradno prepovedale obveščevalno delovanje emigrantov, je Glušič deloval z njihovo vednostjo oziroma »vsaj s pristankom, če ne celo po navodilih ameriške Osrednje obveščevalne službe (CIA)« (Borštnik 1998: 99). Tudi sam Glušič je septembra 1949 sodelavcu Udbe Kovaču povedal, da mu »Amerikanci nudijo vsa sredstva in ima z njimi čiste račune«.³⁷

ILEGALNE SKUPINE V SLOVENIJI

Prve ilegalne skupine so se v Sloveniji pojavile spomladi 1946, naslednje leto je njihovo delovanje doseglo vrhunec, leta 1948 pa je začelo njihovo delovanje hitro upadati. Večina skupin je med letoma 1945 in 1949 – predvsem zaradi geografskih značilnosti območja in ugodnega terena za ilegalno prehajanje meje – delovala na Štajerskem in v Prekmurju. Njihovi člani in podporniki so bili večinoma mladi fantje, po socialnem statusu pa so prevladovali kmetje, kot je večkrat ugotavljala tudi partija.³⁸ Med člani ilegalnih skupin v Sloveniji skoraj ni bilo pripadnikov t. i. protirevolucionarnega tabora; ti so bili aktivni predvsem v obveščevalnih centrih begunskih taborišč v Avstriji. Drugačno je bilo stanje na Hrvaškem, kjer so bili člani križarskih skupin predvsem ustaši (Radelič 2002). Skupine so izvajale oborožene napade na obmejne straže, patrolje, pripadnike obmejnih in drugih enot jugoslovanske armade in milice. Napadale so partijske funkcionarje in pripadnike Udbe ter jim grozile. Večinoma pa so bile njihove akcije kriminalnega značaja: ropale so kmetijske zadruge, trgovine in kmetije. Njihovo delovanje se kaže tudi v širjenju protikomunistične propagande.

Nekaj ilegalnim skupinam, ki so imele stike z obveščevalnimi centri v Avstriji, lahko pripišemo tudi obveščevalno dejavnost, npr. Sernečevi skupini na Pohorju in Kozjaku, Škamličevi in skupini Ignaca Škete v Slovenskih goricah ter Šajnovičevi in Markojevi skupini ob slovensko-hrvaški meji v okolici Lendave in Ljutomera. Voditelji in člani teh skupin so v Avstriji prihajali v stik s FSS, ki jih je zaslišal o tem, zakaj so pobegnili čez mejo, o razmerah v Jugoslaviji, vojski, Udbi in partiji.³⁹ Udba je za več voditeljev in članov ilegalnih skupin trdila, da so podpisali izjave o sodelovanju s FSS ali CIC, vendar ni mogoče zanesljivo ugotoviti, kdo naj bi z omenjenima službama sodeloval kot njen agent. Prav tako ni mogoče zanesljivo potrditi, da so voditelji ali člani nekaterih ilegalnih skupin delovali po navodilih tujih obveščevalnih služb, kot je to skušala prikazati Udba.

Člani ilegalnih skupin in posamezniki, ki so ilegalno prehajali jugoslovansko-avstrijsko mejo, so iz Slovenije v Avstrijo odnašali naropano blago, predvsem cigarete in živino. Na meji je prihajalo do različnih incidentov, tudi oboroženih spopadov in streljanja. Varnostna direkcija za Štajersko je maja 1947 ocenjevala, da je bilo zadrževanje teh posameznikov na avstrijskem ozemlju nesprejemljivo tako za obmejno prebivalstvo kot tudi iz zunanjepolitičnih razlogov. Jugoslovanska vlada je namreč februarja 1947 poslala avstrijski vladi dve noti, v katerih je protestirala proti temu, da so avstrijske oblasti dopuščale zadrževanje »oboroženih fašističnih emigrantskih band« na njihovem ozemlju; te so namreč povzročale številne incidente tudi na jugoslovansko-avstrijski meji. Zato so britanske vojaške enote in FSS ter avstrijska carinska služba in žandarmerija izvajale pogoste akcije, v katerih so iskale člane ilegalnih skupin ter oborožene posameznike, ki so ilegalno prehajali mejo in se skrivali pri avstrijskih kmetih.

36 ARS, AS 1931, šk. 490, a. e. 390: 254–255; a. e. 406: 489–493.

37 ARS, AS 1931, Glušič: 104.

38 ARS, AS 1589/III, šk. 3, a. e. 211, Referat Borisa Kraigherja, 23. julij 1947.

39 NA, FO 1020/3178, Interrogation reports: Franz Hautz, 8. 9. 1947; Josef Serneck, 9. 9. 1947; Slavko Jursic, 14. 9. 1947; Alois Pozderez, 23. 9. 1947; Martin Sainovic, 23. 9. 1947.

Pri avstrijskih kmetih v obmejnem pasu so naredile več hišnih preiskav. V teh akcijah so aretirale več ljudi, našle in zaplenile so orožje, strelivo, uniforme in propagandni material. Akcije so bile uspešne, saj je varnostna direkcija avgusta 1947 poročala o zmanjšanem številu incidentov.⁴⁰

Komunistična oblast je ilegalne skupine v Sloveniji prikazovala kot enega glavnih nasprotnikov novega sistema, njihovo delovanje pa kot široko organizirano politično, vojaško in versko gibanje. Dejansko je bilo stanje precej drugačno. Kljub pozivom k zrušenju tedanjega sistema v Jugoslaviji ter spoštovanju temeljnih človekovih pravic in svoboščin, o političnem programu, ki bi po spremembi sistema konkretno določal novo državno ureditev po vzoru demokratičnih držav, ne moremo govoriti (Gabrič 2006: 303–312). Člani ilegalnih skupin so bili večinoma oboroženi, a kljub temu ne moremo govoriti o veliki ali organizirani vojski, kot jo je predvidel Glušič v Tehnični instrukciji. Redki poskusi ustanavljanja vojaških enot po navodilih Tehnične instrukcije so bili neuspešni. Ilegalne skupine tudi niso bile strogo vojaško organizirane, ampak je šlo za ohlapno povezovanje posameznikov, ki se včasih med seboj sploh niso poznali. Delovanja ilegalnih skupin tudi ne moremo označiti za versko gibanje. Komunistična oblast je namreč kot sodelavce Matjaževega gibanja prikazovala duhovnike in tako kompromitirala Katoliško cerkev.

Iz dokumentov in pričevanj je mogoče sklepati, da je z namenom odkriti in odstraniti nasprotnike komunistične oblasti, nekatere ilegalne skupine organizirala tudi Udba. Take so bile npr. Slovenjgoriška, Palčkova in Požarjeva skupina, ki pa niso imele stikov z obveščevalnimi centri.

SKLEP

V Sloveniji je po drugi svetovni vojni delovalo okoli 35 večjih ilegalnih skupin, ki jih je komunistična oblast povezovala z delovanjem slovenske vojaške in politične emigracije v begunskih taboriščih v Avstriji. Cilj delovanja ilegalnih skupin, tj. zrušiti komunistično oblast in omogočiti vrnitev kralju Petru II. v Jugoslavijo, je bil zelo težko izvedljiv. Tako v GOC-u kot tudi v drugih obveščevalnih centrih so bili namreč prepričani, da obstaja v Sloveniji razvejana mreža ilegalnih skupin, ki aktivno delujejo v smislu ciljev Matjaževega gibanja, kar pa ni ustrezalo dejanskemu stanju na terenu. Takšno prepričanje je bilo posledica dejstva, da so GOC in njemu podrejeni obveščevalni centri zelo slabo poznali stanje v Sloveniji. Zato so bila prizadevanja Glušičevega GOC-a in obveščevalnih centrov, da povežejo posamezne ilegalne skupine v Sloveniji, neuspešna.

Boj proti ilegalnim skupinam je Udba največkrat organizirala z vrinjenimi sodelavci, ki jih je za sodelovanje pridobila z grožnjami ali na podlagi obremenilnega gradiva med člani skupin, njihovimi podporniki, sorodniki in kurirji. Tako je na terenu vzpostavila razvejano agenturno-informativno mrežo, s katero je odkrivala ilegalno delovanje skupin in zbirala podatke o njihovih članih. Manj uspešna je bila pri njihovem zajetju, saj se ji je izmuznilo več voditeljev in članov skupin.

Komunistična oblast je spretno izkoristila delovanje ilegalnih skupin in je ob podpori Udbe odstranila manj resničnih in veliko več domnevnih nasprotnikov oziroma t. i. razrednih sovražnikov.⁴¹ Na seznamu oseb, ki jih je Udba na kakršenkoli način povezovala z delovanjem teh skupin v Sloveniji ali Avstriji, je več kot 8.000 imen (Markelj 2003). Na tem seznamu pa večinoma ni obsojenih podpornikov ilegalnih skupin; to pomeni, da je število tistih, ki jih je spremljala Udba v zvezi z delovanjem ilegalnih skupin, še večje.

40 Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundesministerium für Inneres: Weissgardisten und Kreuzzügler.

41 Analiza Udbe iz leta 1950 kaže, da je med letoma 1945 in 1949 ujela 512 članov ilegalnih skupin, v spopadih naj bi jih bilo ubitih 114, obsojenih pa 398. V istem obdobju je aretirala 1.325 podpornikov, od katerih je bilo 15 ubitih pri poskusu aretacije, 1.310 pa obsojenih (ARS, AS 1931, šk. 486, a. e. 250: 7; šk. 487, a. e. 267: 4, 5, 103).

LITERATURA

- Arnež, Janez A. (1999). *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945–1949*. Ljubljana, Washington: Studia Slovenica.
- Barker, Elizabeth (1986). Mednarodni položaj Jugoslavije ob koncu druge svetovne vojne. *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji* (ur. Dušan Biber). Ljubljana: Založba Borec, 628–647.
- Borštnik, Pavle (1998). *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Corsellis, John (1997). The Slovene political emigration 1945–1950. *Dve domovini / Two homelands* 8, 131–159.
- Corsellis, John, Ferrar, Marcus (2006). *Slovenija 1945: Smrt in preživetje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čoh, Mateja (2010). *Za svobodo, kralja in domovino: Ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
- Gabrič, Aleš (2006). Opozicija ali nasprotovanje novim oblastem v letu 1945. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino* (ur. Mitja Ferenc, Branka Petkovšek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 303–312.
- Griesser Pečar, Tamara (2004). *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Irwin, Zachary T. (1998). United States policy towards Yugoslavia after the Second World War. *Acta Histriae* VI, 23–44.
- Jančar, Mateja, Letnar Črnič, Jernej (2010). *Poročilo o pobjah*. Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika.
- Kardelj, Edvard (1948). Komunistična partija Jugoslavije v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem. *V kongres Komunistične partije Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 279–376.
- Klemenčič, Matjaž (1987). *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*. Maribor: Založba Obzorja.
- Lane, Ann (1998). Britain, Yugoslavia and the onset of the Cold War 1945–1947. *Acta Histriae* VI, 71–80.
- Markelj, Klemen (2003). *Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije: Bande in ilegalne organizacije (arhivski inventar)*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Marković, Dragan, Milovanović, Nikola, Rebić, Đuro (1984). *Bojevniki za mir 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Mlakar, Boris (2003). *Slovensko domobranstvo 1943–1945*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pavlič, Jože, Kočar, Jožef (2010). *Vetrinj*. Ljubljana: Družina.
- Pirjevec, Jože (1998). Pariška mirovna konferenca. *Acta Histriae* VI, 7–14.
- Premk, Martin (2005). *Matjaževa vojska 1945–1950*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- Prezelj, Ivan (1970). V spomin polkovniku Andreju Glušiču. *Klic Triglava* 374, 10, 15.
- Pučnik, Jože (1996). *Iz arhivov slovenske politične policije*. Ljubljana: Veda.
- Radelič, Zdenko (2002). *Križari – gerila u Hrvatskoj 1945–1950*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet.
- Rulitz, Florian Thomas (2013). *Vetrinjska in bleiburška tragedija: Nasilje partizanskih enot nad begunci v maju 1945 na avstrijskem Koroškem*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Stare, Miloš (1954). *Narodni odbor za Slovenijo: Namen naše politike*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija.
- Stieber, Gabriela (1997). *Nachkriegsflüchtlinge in Kärnten und der Steiermark*. Graz: Leykam.
- Švent, Rozina (1992). *Publicistična dejavnost slovenske emigracije po drugi svetovni vojni*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Švent, Rozina (2007). *Slovenski begunci v Avstriji: 1945–1950*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Vodušek Starič, Jera (1992). *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vodušek Starič, Jerca (1998). Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobju 1945–1947. *Acta Histriae* VI, 81–98.
- Wyman, Mark (1989). *DPs, Europe's Displaced Persons, 1945–1951*. London: Cornell University Press, Ithaca.
- Zavadlav, Zdenko (1994). *Križarji, Matjaževa vojska na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Horvat MgM.

Zavadlav, Zdenko (2010). *Pozna spoved: Iz dnevnika slovenskega oznovca*. Celovec: Mohorjeva družba.

Žigon, Zvone (2001). *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije, AS 1589/III, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990.

Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, 1918–2004: Bande, šk. 484–492; Dosje Andrej Glušič, šk. 447; Mikrofilmi, Letna poročila RSNZ.

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundesministerium für Inneres: Weissgardisten und Kreuzzügler.

The National Archives (London), Foreign Office, FO 1020/3178.

ANALIZA MIGRACIJ IN ODNOSOV V MULTIKULTURNI SKUPNOSTI: PRIMER MESTNE OBČINE VELENJE

Aleš BUČAR RUČMAN¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Analiza migracij in odnosov v multikulturni skupnosti: Primer mestne občine Velenje

V prispevku prikazujemo analizo migracij in odnosov med priseljenci, njihovimi potomci in domačim prebivalstvom v Mestni občini Velenje. Mednarodno priseljevanje v Velenje je imelo dva vrhunca, prvega v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja ter drugega v obdobju 2005–2009. Priseljenci so v veliki večini prihajali iz prostora nekdanje SFRJ. Za prvo obdobje je značilno priseljevanje najprej moških in kmalu zatem tudi žensk, medtem ko so v drugem obdobju prevladovali moški. Terenska raziskava je odkrila, da so odnosi med ljudmi različne narodnosti in etnične pripadnosti v vsakdanjih družbenih interakcijah dobri. Ljudem je uspelo vzpostaviti uspešno sobivanje in solidarnost v skupnosti. Oblikujejo se medetnična prijateljstva, drugače pa je pri oblikovanju partnerskih zvez. Te mladi sklepajo predvsem znotraj svoje etnične skupine. Nestrpnost v lokalni skupnosti ni razširjena, so pa zaskrbljujoči primeri šikaniranja in neustreznega odnosa do potomcev priseljencev v šolskem okolju.

KLJUČNE BESEDE: priseljenci, migracije, Velenje, odnosi v multikulturni skupnosti, nestrpnost

ABSTRACT

Analysis of Migrations and Relations in Multicultural Society: A Case Study of the City Municipality of Velenje

The paper presents an analysis of migrations in the city municipality of Velenje and of the relations among immigrants, their offspring, and the local population. International immigration to Velenje had two peaks, the first one in the 1970s and 1980s and the second one in the period between 2005–2009. The immigrants came mostly from the area of the former SFRY. In the first period, male immigrants were shortly followed by women, but the immigrant population in the whole of the second period was predominantly male. Our field research revealed that people of different nationalities and ethnic origin established successful coexistence, good community relations in daily social interactions, and solidarity. People do form inter-ethnic friendships, but differences are observed with regard to intimate relationships. They still prefer partners from their own ethnic group. Intolerance is not widespread in the local community, though there exist some worrying examples of bullying and inappropriate attitude towards immigrant offspring in schools.

KEY WORDS: immigrants, migrations, Velenje, relations in multicultural society, intolerance

---

¹ Dr. sociologije, docent, Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru, Kotnikova 8, SI-1000 Ljubljana, ales.bucar@fvv.uni-mb.si.

UVOD

V Sloveniji se odnos do priseljencev razlikuje glede na njihovo etnično in narodnostno pripadnost. Priseljenci in njihovi potomci iz ekonomsko razvitih zahodnih držav so bolj sprejeti in bolj zaželeni od priseljencev iz ekonomsko manj razvitih držav in prostora nekdanjih jugoslovanskih republik. Slednji, ki predstavljajo največji delež priseljencev v Sloveniji (Josipovič 2006), so v družbi pogosto zaznani kot manjvredni. Kljub svojim narodnostnim in etničnim razlikam so pogosto označeni kot Bosanci, čefurji, južnjaki. Kuzmanič (1999: 67) pravi, da so enostavno razumljeni kot »oni« – gmota ali množica, kar je rezultat neskončne verige drugačnosti, tujstva in tujosti, ki omogoča dekulturnacijo in tudi razčlovečenje. Takšno stanje je posledica družbenopolitične nadvlade in dominacije slovenskega nacionalizma v javnem diskurzu – z Mlekuževimi (2008) besedami gre za burekalizem neburekljudi (tj. etničnih Slovencev) v odnosu do burekljudi (tj. priseljencev iz nekdanjih republik SFRJ in njihovih potomcev). Pri tem je treba razumeti, da nacionalizem ni spontan, temveč legitimiran od zgoraj navzdol. Kaže se in novači preko popularne kulture (Kralj 2008; Mlekuž 2008), založništva in literarne produkcije (Žitnik 2008), izobraževalnega sistema in delovanja šol (Milharčič Hladnik 2012; Vižintin 2009, 2012) ter medijskega poročanja o kriminaliteti priseljencev in njihovih potomcev (Bučar Ručman 2011).

Med priseljenci iz prostora nekdanje skupne države so v najslabšem položaju manj kvalificirani ekonomski migranti, ki so v Slovenijo prišli po osamosvojitvi. Poleg težav, povezanih z družbenim statusom, s predsodki in stereotipi, se srečujejo s težavami, povezanimi z njihovim pravnim statusom. Ljudje, nekateri med njimi so bili do leta 1991 naši sodržavljeni, so danes v očeh državnih birokratskih pravil in evropske administracije t. i. tujci tretjih držav in se pri vključevanju na trg dela, bivanju v Sloveniji in uveljavljanju svojih pravic srečujejo s številnimi omejitvami (glej Medica, Lukič, Kralj 2011; Pajnik, Bajt, Herič 2010).

Glede na predstavljeno ne preseneča, da raziskave, ki merijo socialno distanco med različnimi skupinami ljudi, ugotavljajo, da so priseljenci v Sloveniji zelo pogosto skupina, ki si je ljudje ne želijo imeti za soseda (Toš idr. 2009). Velik delež se jih tudi ne bi preselil v ulico ali sosesko z večjim številom priseljencev (Zavratnik idr. 2009). Kljub vsemu obstajajo izjeme, saj zlasti na lokalni ravni delujejo organizacije in posamezniki, ki se aktivno zavzemajo za družbeno vključevanje priseljencev in ustvarjanje »medkulturnih odnosov med ljudmi, ki živijo v konkretnih okoljih in vzpostavljajo konkretne vsakodnevne stike z željo, da bi se razumeli«, njihove aktivnosti pa izhajajo iz »prepričanja, da je sožitje več kultur ali raznolikih kultur mogoče kot nova kakovost odnosa« (Milharčič Hladnik 2012: 13).

V prispevku se v nadaljevanju osredotočamo na položaj priseljencev in njihovih potomcev ter na analizo odnosov med njimi in domačim (večinskim) prebivalstvom oziroma etničnimi Slovenci. Zanimajo nas medosebni odnosi v multikulturni skupnosti.¹ Osredotočamo se na prevladujoči način sobivanja, vsakdanje interakcije, družbeno delovanje skupnosti, sklepanje etnično mešanih prijateljstev, partnerskih skupnosti in zakonskih zvez. Skladno z ugotovitvami Mirjam Milharčič Hladnik (prav tam: 12), da je treba za natančno predstavbo o medkulturnem dialogu v Sloveniji pogledati delovanje zlasti na lokalnih ravneh, stopamo prav na lokalno raven in se spuščamo v podrobno analizo razmer v izbrani multikulturni lokalni skupnosti, tj. Mestni občini Velenje.

RAZISKOVALNE METODE

V raziskavi si postavljamo naslednja raziskovalna vprašanja: Katere so glavne značilnosti priseljevanja v Mestni občini Velenje po drugi svetovni vojni? Kako so migracije vplivale na etnično sestavo prebivalstva? Kakšen je položaj priseljencev in kakšni so odnosi med prebivalci različnih narodnosti?

¹ Razumevanje koncepta multikulturne skupnosti izpeljemo iz razlage multikulturalizma, ki jo podajata Marina Lukšič Hacin in Kristina Toplak (2012: 108). Skladno s tem v prispevku razumemo multikulturno skupnost kot skupnost, v kateri znotraj določenega družbenopolitičnega prostora soobstaja več kulturnih ali etničnih skupin.

Pri iskanju odgovorov na prvi raziskovalni vprašanji smo uporabili sekundarno analizo statističnih podatkov Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) o prebivalstvu na ravni Mestne občine Velenje in mikropodatkov na ravni krajevnih skupnosti in mestnih četrti Mestne občine Velenje, terenski Popis prebivalstva 2002 (SURS 2002/2014) in registrski Popis prebivalstva (SURS 2011/2013). Za analizo odnosov med prebivalci smo uporabili terenske intervjuje in metodo opazovanja z udeležbo. Avtor se je za en mesec (november 2012) preselil v Mestno občino Velenje, vsakodnevno spremljal dogajanje v občini, se družil z različnimi skupinami občanov, obiskoval javne prireditve, lokale, trgovske centre itd. Opravili smo tudi sekundarno analizo gradiv, na katere so opozorili oziroma jih dostavili sogovorniki. Analizirali smo različna poročila, zapisnike, časopisne članke in vsebino med lokalnim prebivalstvom razširjenega internetnega foruma (www.velenje.com).

Osrednji del raziskave so novembra 2012 opravljene terenske individualni in skupinski intervjuji. Intervjuvance smo izbrali iz dveh skupin – predstavnikov in zaposlenih v institucijah, ki se pri svojem delu srečujejo s širšimi skupinami občanov Velenja, in neposredno iz skupine občanov Velenja. Skupaj smo izbrali 73 sogovornikov različnih profilov: 33 predstavnikov institucionalizirane sfere (zaposlenih v občinski upravi, zdravstvenem domu, šolah, Centru za socialno delo, pri Rdečem križu, Zvezi prijateljev mladine, v Mladinskem centru: občinske svetnike, imama, duhovnike Katoliške cerkve, sindikaliste, predstavnike Bošnjaškega mladinsko kulturnega društva Velenje, predsednike srbskega društva dr. Mladen Stojanović) in 40 občanov, katerih podrobnejšo starostno in spolno strukturo predstavljamo v Tabeli 1. Intervjuji so potekali v slovenskem jeziku, razen intervjujev z osmimi tujimi dijaki (celoten intervju v srbohrvaškem jeziku) in s tremi tujimi delavci (vprašanja v slovenščini, odgovori v srbohrvaškem jeziku). Odločili smo se za polstrukturirane intervjuje.²

Tabela 1: Intervjuvani občani Mestne občine Velenje po starosti, spolu in statusu³

Starost	Moški spol	Ženski spol	Status
15–20 let	10	3	8 tujih dijakov (izmenjava iz Srbije); 5 dijakov
21–30 let	14	8	5 študentov; 17 zaposlenih (od tega 3 tuji delavci)
31–40 let	2	1	3 zaposleni
nad 41 let	2	0	1 zaposlen, 1 upokojen
Skupaj	28	12	

Analiza intervjujev je potekala v treh fazah, razdeljenih na dva koraka: 1.) urejanje besedila (analiza vsebine in kodiranje besedila, skladno z vnaprej določenimi kodami) in sočasno oblikovanje empiričnih kod;⁴ obdelava grobega besedila (celoten transkript), identifikacija in selekcija delov besedila, ki se ujemajo z vnaprej določenimi in empirično odkritimi kodami); 2.) odkrivanje sporočil (iskanje ponavljajočih sporočil in združevanje posameznih delov vsebine; oblikovanje koherentnih skupin – tematskih kategorij); 3.) oblikovanje teoretičnih ugotovitev (združevanje tematskih kategorij v abstraktne koncepte, ki se nanašajo na teoretične ugotovitve; oblikovanje teoretične naracije – oblikovanje teoretičnih ugotovitev in

2 Zvočne posnetke, transkripte in zapisnike intervjujev hrani avtor članka.

3 Med 40 intervjuvanimi občani je bilo 15 oseb priseljencev (dve osebi iz časa pred osamosvojitvijo, osem tujih dijakov, pet oseb, priseljenih po osamosvojitvi); 14 v Sloveniji rojenih oseb ima oba starša rojena v Sloveniji, 10 oseb, rojenih v Sloveniji, ima oba starša rojena v nekdanjih republikah SFRJ; ena oseba, rojena v Sloveniji, ima očeta, rojenega v Sloveniji, in mamo, rojeno na Hrvaškem.

4 Vnaprej določene kode so bile: odnosi med različnimi narodnostnimi skupinami; druženje mladih različne narodnosti; preživljanje prostega časa; prijateljstva; partnerske zveze; diskriminacija; položaj tujih delavcev. Empirične kode so bile: socialna distanca med različnimi skupinami prebivalstva; odnosi med sošolci in mladimi različne narodnosti; odnos učiteljev do potomcev priseljencev; pomoč lokalne skupnosti tujim delavcem; sodelovanje občinske uprave z različnimi skupinami občanov.

njihova podkrepitev z besedami intervjuvancev). V nadaljevanju se najprej osredotočimo na predstavitev analize kvantitativnih podatkov, povezanih z migracijami v Velenju, nato pa predstavimo ugotovitve kvalitativne analize intervjujev in drugih virov.

PRISELJEVANJE V VELENJE

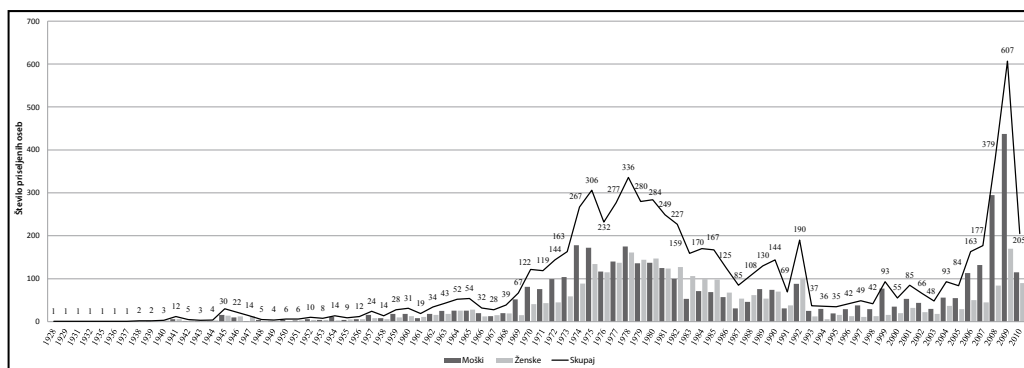
Gradnja Velenja je močno povezana z industrializacijo in s potrebami po delovni sili, pri čemer je imel osrednjo vlogo premogovnik. Kljub temu da je pričel obratovati že leta 1887, so se v njem vse do petdesetih let prejšnjega stoletja večinoma zaposlovali revnejši kmetje in kočarji iz okoliških vasi (Mihelak 2010: 38). Starejši občani povedo, opise pa dopolnijo s slikami, da so bila še po drugi svetovni vojni okoliška naselja revna in je večina ljudi živela v skromnih kočah. Stanje se je začelo spreminjati v petdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je vse več moških zaposlilo v rudniku in dobilo osebni odhodek, nato pa so začeli graditi hiše. Med naftno krizo v sedemdesetih letih je težnja po energetski neodvisnosti narekovala povečane potrebe po delavcih v premogovniku in šoštanjski termoelektrarni, sočasno pa sta se razvijala tudi proizvodnja v Gorenju in gradbeni sektor v Vegradu (Kljajič 1999: 369). Premogovnik je bil glavni vir zaposlovanja moške delovne sile, žene rudarjev pa so z razvojem Gorenja, njegovo širitvijo in s selitvijo v Velenje dobile možnost zaposlitve v hitro rastočem podjetju. Iz majhne delavnice z desetimi zaposlenimi na začetku petdesetih let 20. stoletja se je Gorenje razširilo in postopoma povečevalo število zaposlenih. Leta 2013 je bilo v podjetju v Sloveniji zaposlenih 6.279 delavcev, kar je 60,4 odstotka vseh zaposlenih v Skupini Gorenje (Gorenje 2014: 50). Število zaposlenih v Sloveniji se je v zadnjih petih letih sicer zmanjšalo približno za četrtno, kar je predvsem rezultat prilagajanja podjetja globalni kapitalistični produkciji s selitvijo proizvodnje v države s cenejšo delovno silo.

Migracije v občini Velenje

Priseljenci so v Velenje iz različnih delov Slovenije prihajali zlasti v procesu bega iz vasi v mesta. V vseh naseljih, ki so sestavljali novo Mestno občino Velenje, je leta 1952 živelo 7.674 prebivalcev (Kljajič 1999: 363). Če upoštevamo še podatke Popisa prebivalstva iz leta 1948 (SURs 1948/2014), je v samem mestu Velenje takrat živelo 1.121 ljudi. V Popisu prebivalstva 1961 (SURs 1961/2014) je imelo mesto Velenje (torej mesto in ne celotna občina) 6.016 prebivalcev, od tega jih je bilo 1.452 rojenih v kraju, 1.522 v isti občini, 2.571 jih je prišlo iz drugih občin v Sloveniji, 480 iz drugih jugoslovanskih republik, 105 ljudi pa iz drugih držav. Priseljeni iz drugih občin so predstavljali kar 42,7 odstotka celotnega prebivalstva. Naraščajočo potrebo po delovni sili je nato zapolnilo tudi priseljevanje iz drugih jugoslovanskih republik.

Rast števila prebivalstva je razvidna iz Popisa prebivalstva 1981. Takrat je v Mestni občini Velenje živelo že 38.041 ljudi, od tega jih je bilo 54,8 odstotka priseljenih (16,4 odstotka znotraj občine, 26,2 odstotka iz druge občine v Sloveniji, 35,3 odstotka iz druge republike in 0,7 odstotka iz druge države) (Zavod SR Slovenije za statistiko 1983). Popis 2002 (SURs 2002/2014) potrjuje velik pomen priseljevanja v Velenje. V občini je leta 2002 od rojstva živelo 13.451 prebivalcev (40,3 odstotka občanov), med katerimi so tudi potomci priseljencev, medtem ko je bilo notranjih priseljencev 15.043 (45,1 odstotka vseh občanov), 4.837 občanov (14,5 odstotka prebivalcev) je bilo priseljenih iz tujine. V prvi polovici leta 2014 je imela Mestna občina Velenje 32.973 prebivalcev (16.812 moških in 16.161 žensk) (SURs 2014a).

Graf 1: Priseljevanje v občino Velenje iz tujine po letih in spolu v obdobju 1928–2011

Vir: SURS (2011/2013)

Gibanje mednarodnega priseljevanja prikazujemo v Grafu 1, ki vključuje podatke registrskega popisa prebivalstva iz leta 2011. Občina je doživela dva vrhunca priseljevanja iz tujine oziroma drugih republik SFRJ; prvega v sedemdesetih in do srede osemdesetih let, drugega med letoma 2005 in 2009. V obdobju med letoma 1928 in 2011 se je iz tujine v Velenje priselilo 7.292 oseb, od tega 4.201 moških in 3.091 žensk. V obdobju do konca leta 1990, kar je najbližje razpadu SFRJ in nastanku samostojne države ter spremembi internih migracij v mednarodne, je bilo iz tujine in drugih republik priseljenih 4.737 oseb (2.470 moških in 2.267 žensk), od leta 1991 pa se je priselilo 2.555 oseb (1.731 moških in 824 žensk). V prvem obdobju je bilo razmerje med moškimi in ženskami 1 : 0,91 (na 100 priseljenih žensk 109 priseljenih moških), v drugem obdobju 1 : 0,47 (na 100 priseljenih žensk 210 priseljenih moških). V predstavljeni statistiki so vključene vse osebe, ki so se v Velenje preselile iz tujine, kar vključuje tudi Slovence, ki so bili rojeni v Sloveniji, se nato preselili v tujino ali drugo republiko (spremenili prebivališče) in se vrnil. Ker želimo analizirati podatke o priselitvah tujega prebivalstva, dodatno predstavljamo statistiko oseb, rojenih v tujini in priseljenih v Velenje.⁵ Med letoma 1928 in 2011 je bilo teh 6.925, od tega 4.015 moških in 2.910 žensk. Iz Tabele 2 je razvidno, da je večina v tujini rojenih priseljencev prišla iz Bosne in Hercegovine (4.661, kar predstavlja 67,3 odstotka vseh priseljencev v občini), Hrvaške (834 oziroma 12 odstotkov), Srbije (579 oziroma 8,4 odstotka), s Kosova (346 oziroma 5 odstotkov), iz Makedonije (152 oziroma 2,2 odstotka) in Črne gore (25 oziroma 0,4 odstotka). Priseljenci iz prostora nekdanje Jugoslavije skupaj predstavljajo 95,6 odstotka vseh v tujini rojenih priseljencev v Mestni občini Velenje. Obdobja, v katerih so se priseljevali, se med temi skupinami nekoliko razlikujejo – priseljevanje iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Srbije je bilo najboljše v sedemdesetih letih in pozneje po letu 2000, medtem ko je največ priseljencev s Kosova in iz Makedonije prišlo šele po letu 2000. Priseljenci s Kosova, ki so prišli v Velenje v obdobju 2001–2010, predstavljajo 79,2 odstotka priseljenih v Velenje s Kosova. Priseljenci iz Makedonije predstavljajo v istem obdobju 55,9 odstotka vseh priseljenih iz Makedonije.

⁵ Na osnovi mikropodatkov SURS (2011/2013) smo za celotno populacijo priseljencev v Velenju primerjali podatke o prvem prebivališču osebe in državo prebivališča v tujini. Ugotovili smo, da obstaja med njima zelo visoka stopnja korelacije ($\rho = 0,9518$), kar pomeni, da je največ ljudi prišlo v Slovenijo iz države, v kateri so bili tudi rojeni. Podatki, ki jih uporabljamo za analizo države izvora, so torej primerni za oblikovanje predstave o naravi priseljevanja v Velenje.

Tabela 2: Priseljeni v Velenje po državi prvega prebivališča, spolu in obdobju (izbrane države).⁶

Moški	Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Srbija	Kosovo	Makedonija	Nemčija	Kitajska	Avstrija	Ruska federacija in Ukrajina	Španija	Črna gora	Francija
Do 1945	5	7	10	0	0							
1946-1960	22	57	12	0	3	3	3	11	4	3	3	6
1961-1970	130	100	32	0								
1971-1980	969	158	125	9	17	6						
1981-1990	543	52	35	16	11	5				5	0	
1991-2000	293	23	19	31	11	7				0	0	0
2001-2010	803	45	93	202	42	8	15			0	4	0
SKUPAJ M	2765	442	326	258	84	29	18	11	4	11	12	6
Ženske												
Do 1945	4	4	5	0	0		0				0	
1946-1960	16	50	0	0	0	4	0	6	9	5	10	10
1961-1970	70	79	20	0	0		0					
1971-1980	708	169	116	0	11	13		3				
1981-1990	703	57	44	16	4	4	3	3				
1991-2000	159	16	10		10	8			10	7		
2001-2010	236	26	58	72	43	11	13		14	3	3	
SKUPAJ Ž	1896	401	253	88	68	40	16	22	23	15	13	10
SKUPAJ M+Ž	4661	843	579	346	152	69	34	33	27	26	25	16

Vir: SURS (2011/2013)

Za obdobje po letu 2005 je značilno intenzivno priseljevanje moške delovne sile v Velenju povezano predvsem z gradbenim sektorjem. Na vrhuncu je imelo leta 2008 v Velenju 2.826 oseb dovoljenje za zaposlitev, 685 dovoljenje za sezonsko delo v gradbeništvu in zgolj 77 osebno delovno dovoljenje. Po finančni krizi in stečaju Vegrada in z njim povezanih podjetij je število delovnih dovoljenj za tuje delavce bistveno upadlo. Leta 2011 je bilo samo 188 tujih delavcev z delovnim dovoljenjem, 99 z osebnim delovnim dovoljenjem, sezonskih delavcev ni bilo (Zavod RS za zaposlovanje 2009, 2012). Kot je razvidno iz Grafa 1, je število priseljenih v tem obdobju preseгло število priseljenih v posameznih letih na prejšnjem vrhuncu priseljevanja.

Vzporedno z zmanjšanjem priseljevanja po letu 2008 je tudi leta 2010 sledilo povečano odseljevanje moških. Podatki o internih, tj. medobčinskih migracijah kažejo, da se je v obdobju med letoma 2008 in 2012 povečalo tudi odseljevanje prebivalstva v druge občine. Pri tem so imeli ponovno glavno vlogo moški, ki so predstavljali 59,6 odstotka vseh odseljenih. Iz Velenja se je v druge občine v Sloveniji v celotnem obdobju 1998–2012 odselilo več moških in žensk, kot se jih je v občino priselilo (odselenih

⁶ Podatki v Tabeli 2 so zaradi zahtev SURS-a po zagotavljanju statistične zaupnosti prikazani tako, da so pri nekaterih državah združena polja za večletno obdobje. Kompromis, ki smo ga morali sprejeti, je bilo združevanje posameznih obdobj, v primeru Ruske federacije in Ukrajine celo združitve dveh držav. Podatki za Srbijo vključujejo tudi priseljence iz Vojvodine. V Velenje so se priselile tudi tri osebe iz Čila, Slovaške, Južne Afrike, štiri osebe iz Moldavije, Švedske, Združenih držav, pet oseb iz Albanije, Kanade, šest oseb iz Avstralije, Bolgarije, sedem iz Italije, Poljske, Švice, osem iz Češke in Nizozemske, še manj kot tri osebe pa iz nekaterih drugih držav.

je bilo 12.451, priseljenih 7.965). Še več, v obdobju med letoma 2008 in 2012, ko podatki vključujejo vse selitve prebivalcev in ne le državljanov Slovenije, je število notranjih migrantov – tako odseljenih (7.781) kot priseljenih (5.768) – večje kot število mednarodnih migrantov. Priseljenih iz tujine je bilo 2.572 ljudi, odseljenih v tujino pa 1.694 (SURS 2014b).

Narodnostna in verska struktura prebivalcev Mestne občine Velenje

Zadnji podatki o etnični oziroma narodnostni sestavi prebivalcev Mestne občine Velenje so dostopni v Popisu prebivalstva 2002, vendar so tudi ti v javno dostopnih virih zelo skopi – ločijo le med kategorijami »Slovenci; drugi; narodno neopredeljeni; niso želeli odgovoriti in neznano«. SURS je avtorju omogočil uporabo mikropodatkov Popisa prebivalstva 2002 (in tudi registrskega popisa 2011) za vse druge spremenljivke, razen narodnosti. V nadaljevanju zato predstavljamo nekatere druge podatke, iz katerih je na podlagi teoretičnih ugotovitev (glej Josipovič 2006: 255–263) mogoče sklepati o narodnostni sestavi prebivalstva – seveda v trenutku popisa.

Ob Popisu prebivalstva 2002 (SURS 2002/2014) je bilo v Mestni občini Velenje 33.331 prebivalcev, med katerimi se jih je 23.517 opredelilo za Slovence in 6.065 za eno od drugih narodnosti razen slovenske. Med vsemi prebivalci je bilo za Slovence narodno opredeljenih 70,6 odstotka prebivalcev občine, za druge narodnosti 18,2 odstotka, narodno neopredeljenih je bilo 2,1 odstotka. 3,4 odstotka jih ni želelo odgovoriti, za 5,7 odstotka prebivalcev je narodna opredelitev neznan. Če analiziramo podatke o narodni opredelitvi zgolj na podlagi narodno opredeljenega prebivalstva, lahko ugotovimo, da je bilo v Velenju leta 2002 za Slovence opredeljenih 79,5 odstotka prebivalcev, za druge narodnosti, razen slovenske, pa se je opredelilo 20,5 odstotka narodno opredeljenega prebivalstva.

Bolj podrobni so podatki o maternem jeziku. Med 33.331 prebivalci Mestne občine Velenje jih je ob Popisu prebivalstva 2002 (SURS 2002/2014) 25.042 (75,1 odstotka) odgovorilo, da je njihov materni jezik slovenski, na drugem mestu je bil bosanski, za katerega se je opredelilo 2.100 (6,3 odstotka) prebivalcev. Hrvaščino kot materinščino je izbralo 1.983 (5,9 odstotka) prebivalcev, srbohrvaščino 1.903 (5,7 odstotka) prebivalci, srbsščino 1.091 (3,3 odstotka) prebivalcev. Analiza jezikovne strukture prebivalstva ob dodatnih ugotovitvah terenskega raziskovanja razkrije novo značilnost migracij v Velenje – kljub prevladi migracij iz Bosne in Hercegovine je zmotno misliti, da so se iz te republike priseljevali samo Bosanci/Muslimani/Bošnjaki. Delež oseb, katerih materni jezik je hrvaški, srbski ali srbohrvaški, je namreč bistveno večji, kot je število ljudi, priseljenih iz Hrvaške in Srbije; ob tem je delež oseb, katerih materni jezik je bosanski, bistveno manjši, kot je število priseljenih iz Bosne in Hercegovine. Pojasnilo tega lahko najdemo v večnarodnem priseljevanju iz Bosne in Hercegovine. Dodatno je treba upoštevati tudi otroke priseljencev, ki kot svoj materni jezik opredeljujejo jezik svojih staršev, v katerem z njimi komunicirajo.

Podatki Popisa prebivalstva 2002 (SURS 2002/2014) o veroizpovedi kažejo, da je med vsemi prebivalci Mestne občine Velenje največji delež pripadal katoliški (53,5 odstotka), nato islamski (8,9 odstotka) in pravoslavni veri (4,9 odstotka), drugim veroizpovedim je pripadalo manj kot 0,5 odstotka prebivalstva. Za ateiste se je opredelilo 9,1 odstotka prebivalcev, 13,7 odstotka jih ni želelo odgovoriti, za 6,8 odstotka pa podatek o veroizpovedi ni znan.

ODNOSI MED RAZLIČNIMI NARODNOSTMI V VELENJU

V tem delu prispevka se osredotočamo na analizo položaja priseljencev (in njihovih potomcev) in odnosov med prebivalci različne narodnostne in etnične pripadnosti. Številni intervjuvanci so poudarili, da je multikulturnost del velenjskega življenja. Ljudje različnih narodnosti in njihovi potomci so vsakodnevno v stiku v šolah, službah, na ulici, v lokalih itd. Odgovori prebivalcev Velenja kažejo, da so na splošni ravni, v vsakdanji interakciji, odnosi med različnimi narodnostmi – tako med različnimi

kategorijami priseljencev kot tudi med etničnimi Slovenci in priseljenci – dobri, da ni nestrpnosti in da je ljudem uspelo vzpostaviti zadovoljivo skupno življenje. Eden od sogovornikov je sobivanje različnih narodnosti takole opisal:

Men je to tut čist vsakdanje, ker v našmu bloku, ko sem živel, je bla v bistvu samo ena še slovenska družina, vsi ostali pa niso bli. Tak, da sem se v bistvu tega čist navadu.⁷ (Peter, 26 let, zaposlen, od rojstva živi v Velenju, starši rojeni v Sloveniji)

Skupno življenje in odraščanje vzpostavlja pristnejše odnose in zmanjšuje socialno distanco. To potrjujejo izjave mladih sogovornikov, ki so skoraj vsi opisali, da imajo prijatelje različnih narodnosti. Nekateri – predvsem potomci priseljencev – so sicer poudarili, da se bolje ujamejo z vrstniki svoje narodnosti, vendar so hkrati dodali, da imajo prijatelje tudi med Slovenci in priseljenci druge narodnosti. Velenjske razmere tako ne potrjujejo ugotovitev o tem, da je etničnost eden ključnih kriterijev za izbiro prijateljev in da si ljudje izbirajo prijatelje predvsem znotraj iste etnične skupine (Kalmijn 1998; McPherson, Smith Lovin, Cook 2001). Ravno obratno, razvidno je, da so mladi pri sklepanju prijateljstev etnično vključujoči, kar sovпада z ugotovitvami študij v multikulturnih okoljih – npr. v Barceloni, Londonu in Oxfordu (*Roca Caparà* 2013).

Priseljska skupnost svoje aktivnosti izvaja tudi s pomočjo organiziranega društvenega delovanja. Različna društva skrbijo za izvajanje kulturnega programa, izobraževalnih vsebin in tudi humanitarnih akcij. Pri kulturnih programih sta v ospredju učenje folklorne in ohranjanje raznih običajev, pri izobraževalnih pa učenje jezika, tako bosanskega kot srbskega, pred leti pa so zaradi potreb priseljence učili tudi slovenski jezik. V Velenju deluje tudi islamska skupnost, ki ima svoje prostore in molišnico. V šolah in vrtcih so se uspeli dogovoriti za versko dieto. Za katoliške vernike iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine je v cerkvi v centru Velenja enkrat tedensko organizirana maša, ki jo v njihovem jeziku vodi hrvaški župnik. Aktivnosti priseljske skupnosti podpira tudi Mestna občina Velenje, ki za izvajanje različnih dejavnosti omogoča brezplačno uporabo prostorov, programe pa sofinancira prek razpisov.

Podrobnejši pogled v ozadje medsebojnih odnosov

Sogovorniki – zlasti priseljenci in prva generacija potomcev – so sicer poudarili, da se prebivalci različne narodnosti med seboj dobro razumejo, vendar je še vedno občutiti napetost, povezano z vojno v devetdesetih letih prejšnjega stoletja na ozemlju nekdanje SFRJ. Konflikti med tremi narodi (Srbi, Hrvati in Bošnjaki) so povzročili tudi ohladitev odnosov med priseljenci teh narodnosti v Velenju. Napetosti se ne kažejo v neposredni sovražnosti, nesposobnosti sodelovanja ali sobivanja, zaznavajo se predvsem v vzpostavljanju – z besedami sogovornikov – predvsem »površinskega odnosa«, socialni distanci in tabujih v pogovorih. Ena takšnih tem je vsekakor vojna. Dodatna posledica je delitev priseljske skupnosti na podlagi narodnosti in vere. Za obdobje do osamosvojitve je bilo značilno, da so bili priseljenci enotna skupnost in se je vzpostavljala predvsem duh jugoslovanstva. Po vojni je prišla v ospredje nacionalna identiteta posameznikov, še bolj očitno pa njihovih potomcev. Časovni odmik od vojne delitve med različnimi priseljskimi skupinami sicer počasi briše, zlasti pri mlajši generaciji, drugače pa je med tistimi, ki so bili v času vojne odrasli oziroma dovolj stari, da so se zavedali dogajanja. Kot povedo sami člani priseljske skupnosti,

to povojno stanje je naredilo to razliko, do te jih ni blo [...] Ja, od takrat naprej se točno ve, kdo je kdo. Jaz do tedi nisem vedla, kdo je kdo. Res ne. (Anja, 30 let, zaposlena, od rojstva živi v Velenju, starši rojeni v BiH)

7 Imena intervjuvancev so izmišljena, vendar izbrana tako, da je razviden spol intervjuvane osebe. V oklepaju zapisana starost se nanaša na starost intervjuvanca novembra 2012.

Če lahko socialno distanco med pripadniki različnih narodnostnih skupin iz nekdanje skupne države vsaj delno pripišemo vojni in zgodovinskim dogodkom, je to težje v odnosu s slovensko večino. V teh primerih lahko prepoznamo delitev, oblikovano na diskurzu drugosti. Drugost, utemeljena na negativnih predsodkih in stereotipih, pretvarja drugačnost v inferiornost, zanika vidnost in podobnost »njih« z »nami« in zavrača sprejemanje »njihove« edinstvenosti (Krumer Nevo, Orly 2010: 695–696). Stereotipi, predsodki in nestrpnost vodijo v depersonalizacijo posameznikov in odvzem individualne identitete. Nazoren primer takšnega delovanja smo našli ob preverjanju oglasov za oddajo stanovanj v Velenju. Ker razmerje med najemodajalcem in najemnikom zaznamuje poseben odnos vzajemne soodvisnosti in zaupanja, smo predvidevali, da je to hkrati področje, kjer na površje priplavajo stereotipi. Ti se kažejo v zavračanju sklepanja najemnega odnosa z vsemi ljudmi določene družbene skupine. Predvidevanja je potrdil oglas, objavljen novembra 2012 na spletni strani www.velenje.com. Najemodajalec je v opisu oglasa ob vseh preostalih podrobnostih o stanovanju zapisal tudi, da je »stanovanje primerno za manjšo slovensko družino«.

Med bivanjem v Velenju in obiskovanjem javnih prostorov smo opazili tudi posebnost, na katero smo postali pozorni in jo nato preverjali in potrdili v intervjujih. Nekateri prebivalci – tako mlajši kot starejši – v komunikaciji s prijatelji in z bližnjimi uporabljajo svoj jezik, medtem ko drugi preklaplajo med slovenščino in maternim jezikom. Jezik je eden ključnih indikatorjev narodne pripadnosti in je znotraj fenotipsko enakih skupin prebivalcev tudi skoraj edina »na zunaj« prepoznavna značilnost in kriterij ločevanja na »nas« in »njih«. Kot pravi Mlekuž (2008: 32), jezik deluje kot osrednji element slovenskega nacionalizma in konstituiranje drugega. Tega se zavedajo tudi nekateri priseljenci in njihovi potomci, zato v pogovorih v javnosti uporabljajo slovenski jeziki, se v maternem jeziku pogovarjajo bolj tiho oziroma se drugače prilagodijo.

Da jezik deluje kot mehanizem delitve in da nekateri člani večinskega slovenskega prebivalstva pričakujejo podrejanje priseljencev pri javni uporabi jezika, pričajo tudi izjave nekaterih sogovornikov. Poudarjali so, da jih moti uporaba drugih jezikov v javnem prostoru. Dodatno je to tudi tema, ki jo poudarjajo nekateri uporabniki internetnega portala www.velenje.com. V intervjuju nas je sogovornica na konkretnem primeru opozorila, da imajo nekateri o uporabi tujih jezikov dvojna merila. Moteči sta uporabi srbohrvaščine in albanščine, ne pa drugih jezikov (npr. nemščine, angleščine). Pozornost prebivalcev Velenja je trenutno najbolj usmerjena na albansko skupnost – priseljence s Kosova, ki so se v glavnem priselili v zadnjih petih letih. Kot so opisovali sogovorniki, naj bi bila albanska skupnost »zelo zaprta«, njeni pripadniki se namreč družijo predvsem med seboj. Več sogovornikov je ob tem izpostavilo »problem«, da govorijo svoj jezik, ki ga drugi ljudje ne razumejo. Če je že bosanski/hrvaški/srbski jezik, ki ga večina prebivalcev razume, deloval kot mehanizem delitve na »nas« in »njih«, je to še močnejše pri albanskem jeziku, ki ga večina prebivalstva in tudi širša priseljenška skupnost ne razumeta.

Skoraj vsi potomci priseljencev (in tudi nekateri mladi, katerih starši so po narodnosti Slovenci) so v ospredje postavili šikaniranje, s katerim so se srečali zlasti v osnovnih šolah. Opisani primeri potrjujejo ugotovitve o »stigmatizaciji otrok zaradi priseljenškega statusa njihovih staršev« (Milharčič Hladnik 2010: 29) in celo starih staršev. Ti otroci so deležni žaljivk vrstnikov, ki jih označujejo kot »Bosance« in jih »pošiljajo nazaj v njihovo Bosno«. Še več, nekaterim so takšne očitke izrekli celo učitelji. Velenjski primeri potrjujejo ugotovitve o prisotnosti diskriminacije v slovenskih šolah, kjer se učitelji in učenci različno odzivajo na družbeno, kulturno in jezikovno raznolikost (Vižintin 2012: 82). Sogovorniki so opozorili tudi na glasilo dijakov šolskega centra Velenje (*Špric*), v katerem je bilo leta 2008 objavljeno nestrpno in s stereotipi prežeto pismo bralca, ki se sprašuje, zakaj se potomci priseljencev – pri čemer ne smemo pozabiti, da gre za državljane Slovenije, rojene in vzgojene v Sloveniji – ne vračajo nazaj v »njihovo rodno državo« (*Špric* 2008: 17). Objava takega pisma je transformirala forumsko in gostilniško hujškaško »argumentacijo« v medijski zapis in mu s tem zagotavljala tudi legitimacijo. Takšni primeri so se zgodili redko, pogosteje pa se dogaja, da so bili otroci priseljencev, ki so rojeni v Sloveniji, pohvaljeni, kako dobro govorijo slovensko, ali izpostavljeni kot vzor slovenskim vrstnikom, da niso tako dobri v slovenskem jeziku kot otrok, potomec priseljencev. Kot pravijo sami, jih takšen pokroviteljski odnos

prizadene, saj predpostavlja, da vsi otroci priseljencev pač ne morejo dobro govoriti slovensko. Težave z jezikom se seveda pri nekaterih pojavijo, vendar je – kot tudi v drugih primerih – generalizacija tista, ki dela krivico.⁸

Poroka in oblikovanje družine

Vsi intervjuvanci, ne glede na narodnost, so poudarili, da v njihovem lokalnem okolju obstaja skoraj pravilo, da si resnega partnerja poiščejo v lastni narodnostni skupini. Mladi navkljub prijateljstvu z vrstniki različnih narodnosti težijo k temu, da si ustvarijo družino s sonarodnjakom. V tem pogledu velenjske razmere potrjujejo ugotovitve raziskovalcev o etničnih preferencah pri oblikovanju družine, pomemben dejavnik pri vzpostavljanju te norme pa so t. i. tretje stranke – družina, Cerkev, država, priseljska skupnost, večinsko prebivalstvo (Kalmijn 1998; McPherson, Smith Lovin, Cook 2001). Intervjuvanci so kot ključni vplivni dejavnik navedli pritisk staršev in družine. To sicer ni pravilo, ki ga nekateri niso pripravljene kršiti, vendar se zavedajo, da bodo izpostavljeni pritiskom, izključevanju in stigmatizaciji v družini. Pri tem je treba poudariti, da to »družinsko pravilo« velja prav pri vseh skupinah – tako Slovincih, Hrvatih, Srbih kot Bošnjakih. Izjeme so večinoma mogoče znotraj iste verske skupnosti (na primer partnerstvo med katoliškimi Hrvati in Slovenci, dopuščene so izjeme znotraj krščanske vere, torej poroka s pravoslavnimi Srbi, ne pa z muslimani; muslimani težijo k temu, naj si otroci iščejo partnerja v svoji narodnostni oziroma verski skupnosti). Sogovorniki so to opisovali tako:

Pravoslavc po moj še. Ker je to pač krščanstvo [...] ampak recimo js osebno se niti ne bi vpletla v zvezo z muslimanom ... (Mateja, 27 let, študentka, od rojstva živi v Velenju, starši rojeni v BiH)

Ja, kukr bi bil na ič, bi bil problem, res, no. Ne vem, pač pri nas je tk. (Špela, 26 let, študentka, od rojstva živi v Velenju, starši rojeni v Sloveniji)

Ugotovitve o vplivu narodnosti in vere na vzpostavljanje partnerskih vezi kažejo drugo plat sobivanja ljudi v skupnosti. Odnosi, ki so sicer dobri in omogočajo normalno skupno življenje v mestu, so na drugi strani omejeni do stopnje, ko bi moral »drugi« vstopiti neposredno v »naše« življenje. Zaznati je nenapisano pravilo, ki pravi: dovoljeno je, da smo prijatelji, vendar smo si še vedno tako različni, da ne moremo biti družina. Ker takšno prepričanje velja v vseh narodnostnih skupinah, lahko sklenemo, da sta narodnost in v nekaterih skupinah veroizpoved tako močni kolektivni identiteti, da presegata vse druge.

Dvojno izključeni prebivalci – delavci migranti kot novodobni sužnji

Razmere in življenje delavcev, ki so prišli v Velenje po letu 2000, se bistveno razlikujejo od tistih, ki so prišli v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Kot so opisovali številni sogovorniki, so tudi takrat Velenjčani hodili novačit delavce in dijake v Bosno in Hercegovino, jih skušali na različne načine prepričati za selitev v »mesto priložnosti«, vendar obstaja ključna razlika med tedanjim socialističnim novačenjem in novačenjem v novem, krutem kapitalizmu. Takrat so delavce iz drugih republik čakali plačano delo, kmalu tudi stanovanja. Še več, iskali so nove someščane, s katerimi so gradili

⁸ Med potomci priseljencev, katerih oba starša sta priseljenca, je delež oseb z visoko izobrazbo (več kot srednja šola) manjši kot pri osebah z obema staršema, rojenima v Sloveniji. Med prvimi je teh 14,8 odstotka, med drugimi pa 27,2 odstotka (SURS 2011/2013). Vertikalna mobilnost na področju izobrazbe je torej težja za potomce priseljencev. Zaradi nizke starosti otrok tretje generacije priseljencev dolgoročnega trenda še ne moremo potrditi.

mesto. Ljudem je bilo omogočeno dostojno življenje. Novi kapitalizem in njegovi agenti pa so iskali ekonomske sužnje. Kot so opisali sogovorniki, so v nekdanjih republikah zavestno novačili delavce z namenom izkoriščanja in zlorabe. Ko so se avtobusi odpravili ponje, so ljudje vedeli, da jih zavajajo, da jih bodo zlorabili in da jim pri tem ne bosta pomagala niti zakonodaja niti državne institucije. Če so se delavci pritožili, so jih preprosto zamenjali z drugimi in jih v nekaterih primerih celo s pomočjo policije izgnali iz države. Njihove delovne in bivalne razmere so bile povezane s kršenjem delavskih in socialnih pravic, prisilo, z izkoriščanjem in s kaznivimi dejanji. Delavci migranti, priseljeni po letu 2000, so imeli tudi največ težav pri vključitvi v družbo. Niso imeli podpore formalnih in neformalnih institucij. Dodatno – do skrajne zaostritve njihovega položaja in izrinjanja na rob eksistence – niso imeli niti podpore priseljske skupnosti iz časa nekdanje Jugoslavije.

V Velenju opravljene terenske intervjuje pritrjujejo ugotovitvam drugih raziskovalcev o položaju delavcev migrantov v Sloveniji v 21. stoletju (Medica, Lukič, Kralj 2011; Pajnik, Bajt, Herič 2010). To je bilo obdobje novodobnega suženjstva, kjer so ceno finančnih mahinacij v gradbenem sektorju plačali (tudi) tuji delavci. Če je Lukšič Hacin (2007: 204) v analizi položaja delavcev migrantov v Nemčiji ugotovila, da so bili »ljudje zreducirani na delavce«, so slovenski kapitalisti ob sosterilstvu države in njene delovno-i-migracijske zakonodaje stopili korak dlje in zreducirali delavca v lahko zamenljivo in potrošno blago. Za doseganje ciljev novega kapitalizma – maksimalnih hitrih dobičkov – so vodilni v gradbenih podjetjih uporabili mehanizem, preverjen v obdobju kapitalizma 19. stoletja – eksploatacijo delavcev so povečali do skrajne meje.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Priseljevanje ljudi predvsem iz prostora nekdanjih jugoslovanskih republik je v Velenju vplivalo na oblikovanje multikulturne skupnosti. Ljudem različnih etnične in narodnostne pripadnosti je uspelo oblikovati skupnost, v kateri uspešno bivajo skupaj. Predsodke o »drugem« odpravljajo neposredni socialni stiki in interakcija z večjim številom pripadnikov »druge« kolektivne družbene skupine (etnijske oziroma naroda). Pristine izkušnje iz prve roke zasedajo praznino nepoznavanja »drugega«, po navadi zapolnjeno s predsodki in stereotipi. Vzpostavljajo se odnosi, ki kažejo, da med ljudmi v temeljnem družbenem delovanju ne obstajajo razlikovanja na podlagi njihove narodnosti ali narodnosti njihovih staršev. Povedano drugače, razlikovanje med dobrimi in slabimi ljudmi – kot so to imenovali sami sogovorniki – ni povezano z narodnostjo oziroma etnijo, temveč osebnim značajem posameznika. Za oblikovanje vzdušja, ki omogoča uspešno sobivanje, je pomembno tudi to, da v Velenju, v nasprotju z nacionalno ravnjo, nestrpnosti ne širijo in zlorablajo lokalni politični akterji. S tem tudi ne omogočajo njene legitimacije od zgoraj navzdol. Optimizem o nadaljnjem uspešnem sobivanju in vključenosti potrjuje podatek, da so potomci obeh staršev priseljencev dosegli višjo izobrazbo kot njihovi starši. Kljub temu da so rezultati potomcev priseljencev slabši kot pri otrocih z obema v Sloveniji rojenima staršema, se kaže trend napredka.

Kljub uspešnemu sobivanju je mogoče odkriti tudi nekatera odstopanja, med katerimi je zlasti zaskrbljujoča potrditev diskriminatornih praks v šolah. V Sloveniji ugotovitve na tem področju kličejo po nujnosti sistemskih rešitev in celostnem pristopu. Ti morajo preprečiti in onemogočiti diskriminacijo, razisem in stigmatizacijo otrok in celo vnukov priseljencev ter zagotoviti večkulturno izobraževanje. Dodatno smo ugotovili, da je kljub etnično raznolikim prijateljstvom etnična distanca prisotna pri intimni odločitvi o oblikovanju družine in iskanju partnerja zlasti znotraj svoje narodnostne in verske skupine. Glede na opise mladih Velenjčanov lahko kljub temu predpostavljamo, da se bo v prihodnjih generacijah ta vpliv zmanjšal.

Razmere v Velenju moramo umestiti tudi v širši družbeni okvir. Ne smemo spregledati, da živimo v času dominacije ideologije neoliberalnega kapitalizma in njegove globalne ekspanzije, za katero sta značilni individualizacija in atomizacija, katerih moto je »vsak mora poskrbeti zase«. Nerealno je pričakovati,

da bi v tej kapitaistični puščavi katerokoli majhno mesto lahko postalo oaza miru. Kljub temu pa lahko v Velenju prepoznamo znake kljubovanja kapitalističnim pritiskom po vzpostavljanju individualne (ne)sreče in subtilno zasidranim zahtevam po umiku posameznika v osamo na relaciji služba–trgovski center–dom. Najočitnejši znak nasprotovanja je visoka stopnja solidarnosti kot pomembnega veziva velenjskih skupnosti. Med različnimi aktivnostmi izstopa projekt pomoči delavcem migrantom gradbenega podjetja Vegrad. Stiska, v kateri so se znašli tuji delavci, zlasti tisti, ki niso imeli stalnega prebivališča v Sloveniji in niso bili upravičeni do socialnih pomoči, je sprožila eno večjih solidarnostnih akcij v regiji. Vodilne vloge pri tem ni imela socialno umirajoča država, temveč Mestna občina Velenje. Ob tem moramo izkoriščanje delavcev migrantov videti kot indikator razmer v (starem) novem kapitalizmu, ki kaže na sistemsko naravo težav in pasti, v katerih se lahko jutri znajde širši krog občanov. Izobrazbena raven mladih se sicer izboljšuje, vendar se ob zaostrovanju gospodarskih in socialnih razmer sočasno povečujeta strah in negotovost o možnosti vstopa na (opustošeni) trg dela. Prav socialne razmere so lahko največji izziv za Mestno občino Velenje – in tudi državo. Stavke delavcev v največjih podjetjih v Velenju (na primer leta 2010 in 2012 v Gorenju in 2014 v Premogovniku Velenje) to nazorno potrjujejo.

LITERATURA

- Bučar Ručman, Aleš (2011). Medijsko poročanje o kriminaliteti v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 62/1, 23–38.
- Gorenje (2014). *Upravljam smer sprememb – Letno poročilo Skupine Gorenje za leto 2013*, <http://static14.gorenje.com/files/default/corporate/investor-relations/annual-reports/gorenje-letno-porocilo-2013.pdf> (12. 8. 2014).
- Josipović, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kalmijn, Matthijs (1998). Inter-marriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology* 24, 395–421.
- Kljajič, Damijan (1999). Velenje po letu 1945. *Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice* (ur. Danijela Brišnik). Velenje: Mestna občina Velenje, 359–413.
- Kralj, Ana (2008). Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. *Dve domovini / Two Homelands* 27, 169–190.
- Krumer Nevo, Michal, Orly, Benjamin (2010). Critical Poverty Knowledge: Contesting Othering and Social Distancing. *Current Sociology* 58/5, 693–714.
- Kuzmanić, Tonči (1999). *Bitja s pol strešice: Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia.
- Lukšič Hacin, Marina (2007). Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji. *Dve domovini / Two Homelands* 25, 187–208.
- Lukšič Hacin, Marina, Toplak, Kristina (2012). Teoretizacija multikulturalizma in etnične ekonomije v luči ohranjanja kulturne dediščine med migranti. *Dve domovini / Two Homelands* 35, 107–117.
- McPherson, Miller, Smith Lovin, Lynn, Cook, James M. (2001). Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology* 27, 415–444.
- Medica, Karmen, Lukič, Goran, Kralj, Ana (2011). *Delovne in življenjske razmere delavcev migrantov v Sloveniji: Zaključno poročilo študije*, http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/el2010_raziskava_razmere_delavcev_migrantov_250311.pdf (21. 5. 2014).
- Mihelak, Vinko (2010). *Premogovnik Velenje: Mejniki*. Velenje: Premogovnik Velenje.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2010). Children and Childhood in Migration Context. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 19–31.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2012). Medkulturni odnosi in socialne participacije v kontekstu migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 36, 7–18.

- Mlekuž, Jernej (2008). Čapac.si, or on Burekalism and its Bites: An Analysis of Selected Images of Immigrants and their Descendants in Slovenian Media and Popular culture. *Dve domovini / Two Homelands* 28, 23–37.
- Pajnik, Mojca, Bajt, Veronika, Herič, Sanja (2010). Migranti na trgu dela v Sloveniji. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 151–167.
- Roca Caparà, Núria (2013). *Young Latin Americans in Barcelona, London, and Oxford: Building Identities in Contexts of Inequality and Discrimination: Working Paper No.110*, <https://www.compas.ox.ac.uk/publications/working-papers/wp-13-110/> (15. 5. 2014).
- SURS (1948/2014). *Popis prebivalstva 1948*, http://www.stat.si/publikacije/popisi/1948/1948_3_01.pdf (21. 6. 2014).
- SURS (1961/2014). *Popis prebivalstva 1961*, http://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_4_03.pdf (21. 6. 2014).
- SURS (2002/2014). *Rezultati popisa 2002, občine ob popisu, prebivalstvo, demografske značilnosti*, http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_obcine_prebivalstvo_dz.htm (21. 6. 2014).
- SURS (2011/2013). *Registrski popis prebivalstva 2011: Baza mikropodatkov za občino Velenje* (podatki dostopni za izdelavo doktorske naloge Aleša Bučar Ručmana).
- SURS (2014a). *Prebivalstvo po: Občine, spol, polletje, starost*, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp (22. 8. 2014).
- SURS (2014b). *Selitveno gibanje prebivalstva, občine, Slovenija, letno*, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp (7. 8. 2014).
- Špric (2008). Ej, Lejga. *Špric, glasilo dijakov šolskega centra Velenje* 2008, 17.
- Toš, Niko, Malnar, Brina, Bernik, Ivan, Hafner Fink, Mitja, Miheljak, Vlado, Kurdija, Slavko idr. (2009). *Vrednote v prehodu II: Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: FDV, IDV–CJMMK.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2009). Sodelovanje slovenskih osnovnih šol z učitelji maternih jezikov otrok priseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 30, 193–212.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2012). Izobraževanje za sobivanje v raznolikosti. *Dve domovini / Two Homelands* 36, 73–85.
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje (2009). *Poročilo za leto 2008*, http://www.ess.gov.si/_files/811/LP2008VE.pdf (22. 6. 2014).
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje (2012). *Poročilo za leto 2011*, http://www.ess.gov.si/_files/3924/Letno_porocilo_os_velenje_2011.pdf (22. 6. 2014).
- Zavod SR Slovenije za statistiko (1983). *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981: Rezultati raziskovanj, št. 306*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko.
- Zavratnik, Simona, Kralj, Ana, Medarič, Zorana, Simčič, Blaž (2009). *Migracije, integracija in multikulturalnost*, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/migim07.xml> (15. 6. 2014).
- Žitnik, Janja (2008). Statistical Facts are Human Fates: Unequal Citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34/1, 77–94.

VLOGA MEDIJEV PRI OBLIKOVANJU IDENTITETE IN INTEGRACIJI MLAJŠIH PRISELJENIH MLADOSTNIKOV IZ DRŽAV NEKDANJE JUGOSLAVIJE V SLOVENSKO DRUŽBO

Karmen ERJAVEC¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Vloga medijev pri oblikovanju identitete in integraciji mlajših priseljenih mladostnikov iz nekdanje Jugoslavije v slovensko družbo

Članek odgovarja na vprašanje, kakšna je vloga medijev pri oblikovanju identitete in integraciji mlajših priseljenih mladostnikov iz nekdanje Jugoslavije v slovensko družbo. V teoretskem delu konceptualizira odnos med socializacijo, integracijo, identiteto in medijsko potrošnjo mladostnikov. V osrednjem delu predstavlja rezultate analize poglobljenih intervjujev s priseljenimi mladostniki iz držav nekdanje Jugoslavije. Ti kažejo, da mediji igrajo pomembno vlogo pri integraciji priseljenih mladostnikov. Intervjuvanci redno uporabljajo internet za ohranjanje starih in vzpostavljanje novih znotrajetničnih in medetničnih odnosov, preverjanje veljavnosti svojih prepričanj in dejanj ter pridobivanje priznanja s strani vrstnikov. Mediji igrajo nasprotujočo vlogo pri identifikaciji z novo družbo. Na eni strani z negativno reprezentacijo priseljencev poglobljajo vrzel med večinsko družbo in etničnimi manjšinami, na drugi strani pa jo osebna medetnična komunikacija prek interneta zmanjšuje.

KLJUČNE BESEDE: mladostniki, priseljenci, polimediji, Slovenija, države nekdanje Jugoslavije

ABSTRACT

Role of Media in Construction of Identity and Integration of Young Migrant Adolescents from Former Yugoslavia in Slovenian Society

Article answers on the question, what is the role of the media in the construction of identity and integration of young migrant adolescents from former Yugoslavia in Slovenian society. The theoretical section conceptualizes the relationship among socialization, integration, identity and media use by adolescents. The main section represents results of in-depth interviews with migrant adolescents from the former Yugoslavia. They show that media play an important role in the integration of migrant adolescents. Interviewees regularly use the Internet for maintaining old and establishing new intra-ethnic and inter-ethnic relations, receiving validation for their views and actions, and acceptance by their peers. Media play a conflicting role in the identification with a new society. On the one hand, their negative representation of the migrants deepens the gap between majority and ethnic minorities; on the other hand, the personal inter-ethnic communication on the Internet reduces this gap.

KEY WORDS: adolescents, immigration, polymedia, Slovenia, countries of former Yugoslavia

¹ Dr. komunikologije, redna profesorica, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana, karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si.

UVOD

Vedno več študij skuša odgovoriti na vprašanje, kakšna je vloga medijev pri integraciji priseljenih mladostnikov, tj. tistih priseljencev, ki se nahajajo v življenjskem obdobju med otroštvom in odraslostjo, za katerega je značilno oblikovanje identitete (npr. Bonfadelli 2009; Pöttker 2009; Trebbe idr. 2010; Vlašič 2012; Brendler idr. 2013). Obstoječe študije se osredotočajo predvsem na teoretično umestitev vloge medijev pri integraciji priseljenih mladostnikov (npr. Piga 2007; Bucher, Piga 2009; Vlašič 2012), vlogo posameznih medijev ali skupine medijev (npr. Hargreaves, Mahdjoub 1997; Georgiou 2001, 2006; Trebbe idr. 2010), posamezne skupine priseljenih mladostnikov, predvsem večje etnične skupine (npr. Trebbe idr. 2010) in starejše mladostnike (npr. Geißler, Pöttker 2009; Brendler idr. 2013), medtem ko priseljenci v t. i. zgodnji adolescenci, ker je dostop raziskovalcev do te populacije otežen, ostajajo raziskovalno zanemarjeni (Buckingham 2008).

Kljub obsežnemu proučevanju povezave med uporabo medijev, integracijo in identiteto pri priseljenih mladostnikih na področju proučevanja vloge medijev pri integraciji in razvoju identitete mlajših priseljenih mladostnikov še vedno obstaja raziskovalna vrzel. Zato skuša članek odgovoriti na vprašanje, kakšna je vloga medijev pri oblikovanju identitete in integraciji mlajših priseljenih mladostnikov iz držav nekdanje Jugoslavije v slovensko družbo.

TEORETSKO OGRODJE

Socializacija

Pod socializacijo razumemo osnoven in zelo obsežen družbeni proces, ki so mu podrejeni vsi preostali analizirani procesi (integracija, oblikovanje identitete in uporaba medijev). O procesu socializacije in njeni opredelitvi obstajajo med znanstveniki zelo polemične razprave, soglašajo pa, da je socializacija proces posameznikovega učlovečenja, ki hkrati zagotavlja kulturno oz. družbeno reprodukcijo. Hurrelmann (2006) kritizira prevladujočo enostransko razumevanje procesa socializacije le s psihološkega ali sociološkega vidika in predlaga »model produktivne predelave stvarnosti«, ki namenja pozornost tako zunanji (sociološki) kot tudi notranji (psihološki) stvarnosti. Socializacija je vseživljenjski medsebojno povezan proces med posameznikom in družbo; ljudje namreč posegajo v stvarnost in z individualno razlago stvarnosti konstruirajo svojo podobo sveta (prav tam). Poleg primarnih socializacijskih dejavnikov (družine, sorodnikov, prijateljev) na razvoj posameznika vplivajo tudi sekundarni (vrtec, šola) in terciarni dejavniki (mediji) (prav tam). Ker že mlajši otroci redno uporabljajo medije, se je njihova vloga v socializaciji v zadnjih desetletjih povečala (prav tam: 254). Ute Schönplflug (2008) je Hurrelmannov koncept na analizo integracije aplicirala tako, da je poudarila tako pomen tistih socializacijskih dejavnikov, ki se nanašajo na izvorno, kot tudi tistih, ki se nanašajo na novo družbo. V obeh primerih danes proces socializacije poteka s pomočjo predvsem medijsko posredovanega komuniciranja (prav tam).

Integracija

Proces integracije je sestavni del procesa socializacije (Esser 2000a). Medtem ko so prejšnji pristopi k proučevanju integracije (npr. Park 1950; Gordon 1964) poudarjali predvsem asimilacijo priseljencev v novo družbo, Barry (1997, 2001) in Esser (2000a) izhajata iz predpostavke o izmeničnem učinkovanju družbe, v katero so se migranti priselili, in etnične skupnosti. Prednost Esserjevega koncepta je v njegovi vsebinski pojasnitvi štirih dimenzij, v katerih se integracija uresničuje in ki bodo predstavljeni v nadaljevanju (Brendler idr. 2013).

Esser (2000a) svojo konceptualizacijo integracije utemeljuje na dveh področjih: družbeni (interakcijska dimenzija) in sistemski integraciji (institucionalna dimenzija). Ker zadnja s svojo navezavo na funkcionalnost družbenih sistemov za pričujočo študijo nima pomembne vloge, je ne bomo posebej predstavljali. Integracija se po Esserju (2006) nanaša na vključitev ali izključitev posameznikov v posamezne družbene skupine ali iz njih, in na vpliv, ki ga ima to na življenjski svet priseljencev. Razlikuje med dvema sistemoma: novo družbo oz. državo, v katero so se migranti priselili, in etnično skupino, pri čemer zadnja obsega tako pripadnost izvorni družbi kot tudi etnični skupnosti v diaspori. Na podlagi kriterija, kako so priseljenci vključeni v obe družbeni skupini, je Esser (prav tam) oblikoval naslednjo tipologijo procesov: a) asimilacija pomeni vključenost v novo družbo in hkratno izključenost iz etnične skupine; b) multipna integracija pomeni vključenost v oba družbena sistema; c) segmentacija pomeni vključenost v etnično skupino, a hkrati izključenost iz nove družbe, d) marginalnost pomeni izključenost iz vseh družbenih sistemov.

Na primeru kanadskega multikulturalizma je Geißler (2005) kot nekakšen kompromis med asimilacijo in segregacijo dodal novo dimenzijo in jo poimenoval interkulturalna integracija. Medtem ko koncept asimilacije temelji na cilju kognitivne, družbene in identitetne povezave manjšin z večinsko kulturo, tj. adaptacije, koncept interkulturalne integracije išče ustrezno ravnotežje med pravico manjšine do ohranjanja določenega kulturnega razlikovanja od večinske kulture in zahtevo večine do (delne) akulturacije in adaptacije manjšine.

Glede na to, v katerih individualnih in družbenih sferah poteka integracija, Esser (2000a, 2000b, 2006) razlikuje štiri vsebinske dimenzije družbene integracije. Prva dimenzija je akulturacija, ki pomeni pridobivanje znanja, spretnosti, kulturnih idej, vrednot, norm, življenjskih stilov in kulturnih kompetenc, kot je jezik. Umestitev kot druga dimenzija pomeni zasedbo določenih družbenih vlog in dodelitev pravic. Pomembna pogoja za uspešno umestitev priseljencev sta družbena sprejetost ter odsotnost predsodkov in diskriminacije. Tretja dimenzija je interakcija, ki uokvirja razvoj družbenih odnosov. Pri uspešni interakciji bo dosežena družbena integracija, ki temelji na socialnem in kulturnem kapitalu. Zadnja dimenzija je identifikacija, ki opisuje čustveni odnos priseljencev do družbe in se kaže kot občutek pripadnosti priseljencev do družbe oz. države, v katero so se priselili. Ključna pogoja za identifikacijo sta umestitev priseljencev v družbo in vključitev v družbene odnose.

Opisana identifikacija priseljencev z novo družbo poleg družbene umestitve in dejavnih družbenih odnosov na individualni ravni vključuje tudi oblikovanje jaz-zavesti (Keupp 1999, 2009). Po Južničju (1993) koncept identitete vključuje celoto zasebnega in javnega, zavestnega in nezavednega, individualnega in skupnega, lokalnega in globalnega ter vseživljenjskega. Je splet posameznikove biologije, psihologije in odnosa do družbe in kulture. Zato je posameznikov jaz rezultanta na eni strani človekove zasebnosti in na drugi njegove družbenosti. Identiteto v pozni moderni bolj kot racionalnost, čustvenost, inspirativnost in volja, ki so definirali jaz v zgodnji moderni, opredelujeta pluralnost in kontinuiranost procesov konstrukcije in rekonstrukcije (Gergen 1991). Pomembna podlaga za oblikovanje identitete posameznika je identitetni cilj, ki je umeščen med željo po družbenem priznanju in prizadevanju za avtentičnost. Rezultat je tako imenovana *patchwork* ali 'sestavljena identiteta' (Keupp 1999), oblikovana iz vzporednih in situacijsko določenih delnih identitet. Kljub temu da sodobne družbenoekonomske razmere posameznike silijo v vseživljenjsko identitetno delo, strokovnjaki soglašajo, da sta tudi danes za oblikovanje identitete najbolj ključni obdobji otroštva in adolescence, saj so posamezniki v teh obdobjih bolj dojemljivi za vpliv okolja, odgovore na svoja vprašanja pa iščejo predvsem v medijih (Arnett 2007).

Značilnosti zgodnjega mladostništva

Za zgodnje mladostništvo med 11. in 14. letom je značilno destrukuiranje kognitivnih, psihoseksualnih in fizioloških funkcij. Zanj je značilen začetek procesa oblikovanja spolne identitete, ko se vzpostavljajo odnosi do nasprotnega spola. Pri tem so pomembni tudi odnosi do vrstnikov istega spola, saj se hkrati vzpostavlja pripadnost vrstniškimi skupinam (Neyrand 2003). V tem obdobju so mladostniki že

spodobni logičnega sklepanja, abstraktnega in reverzibilnega mišljenja. Po Buckinghamu (2008) začnejo spremljati tudi zahtevnejše medijske vsebine, ki jih, ker imajo vedno več splošnega znanja in izkušenj ter ne verjamejo vsemu, kar vidijo, slišijo in preberejo v medijih, razumejo z vse večjo kritičnostjo in selektivnostjo. Mlajši mladostniki se prek medijev seznanjajo z najstniškimi smernicami in sooblikujejo »subkulturo mladih«, ki ji, da bi zadostili svoji želji po pripadnosti, želijo slediti.

Skladno s konceptom kulturne identitete, ki sta ga oblikovala Stuart Hall in Paul du Gay (1996), je življenjski svet priseljenih mladostnikov kompleksnejši od življenjskega sveta drugih mladostnikov. Zaradi večkulturnega okolja se priseljeni mladostniki spoprijemajo z dodatnim pogajalskim procesom, ki je sestavni del identitetnega dela, saj morajo izbirati med različnimi kulturnimi vzorci. Povedano drugače, različne kulture, v katerih priseljeni mladostniki odraščajo, vključujejo nasprotujoče si standarde, ki od mladostnikov zahtevajo vsakdanja pogajanja. Da bi lahko v svoj življenjski vzorec združili vzorce različnih kultur in dosegli ravnotežje med družbenim sprejetjem in avtonomijo, potrebujejo medkulturne kompetence (Keupp 2009).

Po Myrii Georgiou (2001, 2006) identiteto sodobnih priseljenih mladostnikov oblikujejo trije prostori: fizično oddaljena, a prek medijev vidna domovina, zdajšnji življenjski prostor in globalni prostor izseljene etnične diaspore. Priseljenci prilagajajo svojo identiteto prostoru, v katerem se nahajajo. Na podlagi ugotovitev raziskave o uporabi etničnih medijev grških Ciprčanov v Londonu je Myria Georgiou oblikovala koncept vmesnosti (prav tam), ki opisuje identiteto nepripadanja: priseljenci imajo občutek, da ne pripadajo niti izvorni niti novi družbi. Med analiziranjem druge generacije priseljencev v Ljubljani sta Bojan Dekleva in Špela Razpotnik (2002) odkrila identiteto dvoživk: priseljeni mladostniki so bili notranje močnejše navezani na običaje, kulturo in jezik domovine staršev, zunanje pa so dovolj dobro sodelovali v običajih in dogajanjih slovenske kulture, ki ji večinoma želijo pripadati in v njej uspeti.

Mediji in občinstvo

Uporaba medijev velja za aktivno delovanje, v katerem se prejemnik spoprijema z medijsko ponudbo in jo vključuje v svoj življenjski svet. Mediji ponujajo vzorce razlag, ki jih občinstvo lahko prevzema v svojem vsakdanjem življenju. Pri razlagi vloge medijev sta pomembni predvsem dve stališči. Po kulturalistični teoriji občinstvo na podlagi sprejemanja medijskih vsebin oblikuje določen pogled na svet, po teoriji družbenega učenja pa so posamezniki, ki pogosteje uporabljajo medije, bolj nagnjeni k posnemanju v medijih reprezentiranih modelov (Arnett 2007). Vendar pa posamezniki niso le pasivni prejemniki medijskih sporočil in ne posnemajo slepo medijskih modelov in vzorcev, ampak so v interakciji z medijsko vsebino tudi ustvarjalci pomena, ali povedano drugače, pomen je rezultat interakcije med medijskim tekstom, prejemnikom in kontekstom (Fiske 2001).

Antropologa Mirca Madianou in Daniel Miller (2012) nista zadovoljna s popularnimi termini, kot so mediji in multimediji, in sta zato uvedla termin polimediji. Ta označuje ključno značilnost današnje uporabe medijev s strani priseljencev in tudi drugih posameznikov: uporaba različnih, hitro spreminjajočih se medijev na različne načine za različne potrebe. Ključna značilnost polimedijev je tudi razpršitev moči posameznih medijev. Zaradi ponujenih raznolikih medijev en sam medij nima monopolne moči, kot jo je dolgo časa imela npr. televizija.

Najnovejša raziskava na obravnavanem področju, ki jo je Anna-Helen Brendler s kolegi (2013) izvedla s pomočjo intervjujev z 42 priseljenci druge in tretje generacije v Nemčiji, starimi med 14 in 17 let, je pokazala, da so intervjuvani mladostniki za znotrajetnične in medetnične stike uporabljali telefon in računalnik. Ti so spodbujali njihovo družbeno integracijo in bili pomembni za oblikovanje njihove identitete, tradicionalni nemški množični mediji pa so jim s svojimi stereotipnimi podobami o slabih priseljencih, še zlasti o nasilnih muslimanih, zmanjševali pripravljenost na identifikacijo z nemško družbo. Slovenska študija o vlogi interneta v življenju priseljenih mladostnikov je pokazala, da internet zaradi raznolike kulturne in jezikovne ponudbe, enostavne dostopnosti, interaktivnosti

in anonimnosti omogoča premostitveni in povezovalni kapital, socialno opolnomočenje in možnost eksperimentiranja z identitetami (Erjavec 2013b).

METODA

Na raziskovalno vprašanje o vlogi medijev pri integraciji in oblikovanju identitete mlajših priseljenih mladostnikov v Ljubljani in okolici smo poiskali odgovor s pomočjo polstrukturiranih intervjujev. Ti so ustrezali našemu namenu, saj omogočajo globlji vpogled, odkrivanje novih smernic, odpirajo nove razsežnosti problemov ter omogočajo dostop do jasnih in točnih mnenj, ki izhajajo iz osebnih izkušenj (Walker 1988). Intervjuvali smo 15 priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije (Bosna in Hercegovina, Kosovo, Črna gora, Makedonija, Srbija in Hrvaška), starih med 13 in 14 let, ki živijo v Sloveniji od sedem do 13 let. Pri nenaključnem izboru intervjuvancev smo uporabili metodi snežne kepe in kvote. Znani intervjuvanci iz posameznih etničnih skupin so nas priporočili drugim intervjuvancem, izbirali pa smo tudi po spolu in dolžini bivanja v Sloveniji. Čeprav smo želeli v raziskavo vključiti tudi v Slovenijo pred kratkim priseljene mladostnike, nam to ni uspelo, ker to niso želeli sami ali njihovi starši. Čeprav smo želeli dobiti tudi podatke o socioekonomskem statusu staršev oz. družine, iz podatkov, pridobljenih od mlajših intervjuvancev, ne moremo zanesljivo sklepati o tej spremenljivki, saj so nam intervjuvanci posredovali nenatančne in nasprotujoče si podatke. Na podlagi zbranih informacij lahko zagotovo trdimo, da intervjuvanci v času intervjujev niso bili eksistencialno ogroženi. Iz obstoječih podatkov lahko sklepamo, da so v raziskavi sodelovali predvsem tisti priseljeni mladostniki, ki so imeli razmeroma visok socioekonomski status in kulturni kapital ter jim zato raziskovalci niso vzbujali občutkov ogroženosti.

Teme intervjujev so bile: a) individualni, socialni, migracijski kontekst, b) razumevanje integracije, c) vzorec vsakdanje uporabe medijev, d) vloga medijev pri integraciji in identiteti ter d) pomembnost socializacijskih dejavnikov. Raziskovalna vprašanja smo preoblikovali glede na odzivnost posameznih intervjuvancev. Intervjuje smo v jeziku in prostoru, ki so ju intervjuvanci izbrali sami, izvedli spomladi 2014 v Ljubljani in okolici. Intervjuje, ki so trajali v povprečju eno uro ter so bili posneti in prepisani. Da bi čim bolj avtentično predstavili mnenja intervjuvancev, smo njihove izjave, ki vključujejo ljubljansko govorico in mladostniški sleng, dobesedno prepisali.

REZULTATI

V intervjuju so mladostniki najprej opredelili integracijo in izluščili dejavnike, ki so po njihovem mnenju pomembni za uspešno integracijo, nato so dodali dve ključni težišči, in sicer navezavo na uporabo medijev in oblikovanje identitete. Na koncu so dodali še pomen posameznih socializacijskih dejavnikov.

Razumevanje integracije

Kako so intervjuvanci opredelili integracijo? Svojo integracijo so razumeli kot enakopravno delovanje v družbi, v katero so se priselili. Po njihovem mnenju integracija poteka na osebni in družbeni ravni. Pri tem so dejali, da se želijo v slovensko družbo kulturno integrirati in ne asimilirati. Tako je 14-letni Mare, ki se je rodil v Srbiji, izjavil:

Js mislim, da to pomen, da pač funkcioniraš u lajfu tko kt drugi, tko kt Slovenci. Da ni razlike. [...] Ja, pr tem mora človk že mal bit Slovec, da ne štrliš vn. [...] Tle žvim, hodm v šolo, na trening, da znam slovensk govort, znam, kako tle zadeve funkcionirajo in jih upoštevam, pa da tut delam to, kar delajo drugi, ne da sem izoliran. [...] Jasn, človk se mora mau prilagodit. Pa ne sto procentno. Js nočm bit čist tak kot Slovec, ker to nism. Hočem pa met enake pravice.

Vsi intervjuvanci so jasno izrazili, da se svojega porekla ne sramujejo, se mu ne želijo odreči, a ga tudi ne želijo poveličevati. Še več, nekateri intervjuvanci so izrazili negativno stališče do tistih priseljenih mladostnikov, ki se preveč izpostavljajo in povzdigujejo svoje poreklo. Takšno je bilo stališče 13-letne Petre, ki se je rodila v Srbiji:

Js sm ponosna, da sm slovensk govoreča Srbkinja. Brez problema to vsem povem. A tut to, da me je včasih sram. Pa ne za sebe, za druge Srbe. Glejte, eni se res obnašajo tko, da Slovincm včasih sploh ne zamerm, da nam praujo čefurji. Znajo slovensk, pa se pogovarjajo sam po srbsk, ali pa zanalašč govoriyo na mekani l, se družjo sam med seboj, nč z drugimi, pa full so naštimani. Eni se res preveč izpostavljajo.

Vsi intervjuvanci so povedali, da je za integracijo najpomembnejše znanje jezika družbe, v katero so se priselili. Znanje jezika je pogoj za sprejetje v družbo, saj omogoča dnevno komunikacijo in medetnične odnose. Izjava 13-letnega Josipa, ki se je rodil na Hrvaškem, je bila:

Js mislm, da je zlo pomembn, da znaš slovensk. Je lažij v šol, v trgovin ... povsod. Js vidm, kako moja mama slabš govori slovensk in ma zarad tega probleme.

Večina intervjuvancev je povedala, da je za integracijo pomembno tudi poznavanje in spoštovanje družbenega in pravnega okvira družbe, v katero so se priselili. Ne morejo si predstavljati, da ne bi živeli v Sloveniji, čeprav se ne počutijo kot Slovenci. Rekli so tudi, da spoštujejo in cenijo prednosti Slovenije, a jim je obenem pomembno, da ohranjajo jezik, vrednote in običaje izvorne kulture. Takšno je bilo stališče 13-letne Naime, ki se je rodila na Kosovu:

Js sm Albanka s Kosova, ki zdaj žvi v Sloveniji. Ne predstavlam si, da neb živela tle. Kosovo je država v kaosu ... in bo še dolg. Spodj je edin boljš to, da je vse bolj počasn. In več dajo na družino, sorodnike. [...] Js se tle boljš počutim, je vse bolj urejen, se spoštujejo pravila. Ja, to je v redu. In to mora vsak spoštovat, ki tle žvi. To je pomembn, da se to ne unič. [...] So mi pa bl všeč naši prazniki, sploh pa naša hrana.

Nekateri intervjuvanci so izjavili, da je za integracijo pomembna tudi dobra informiranost o izvorni in novi družbi, kar omogoča, da ohranjajo povezanost z obema. Po televiziji in zlasti spletu iščejo informacije o aktualnih družbenih dogodkih in praktične informacije, povezane z vsakdanjim življenjem priseljencev. Tako razmišlja tudi 13-letni Amin, ki se je rodil v Bosni in Hercegovini:

Znat morš tut kva dogaja tle in dol. Js gledam na internetu, kdo je zmagu v športu tle in dol. Lejte, to je razlika: js v Bosni neb nkol gledu sroke in navijal za Prevca. Nkol. Drugač pa iščem tut informacije, ki jih rabm vsak dan, za šolo, pa kje dobit pocen stvari, kam se splača it, pa take stvari. Morš vedt, kako zadeve tečejo.

Več kot polovica intervjuvancev je poudarila združevanje obeh kultur. Povedali so, da so vključeni v slovensko družbo ter sledijo njenim normam in pravilom, obenem pa doma ohranjajo izvorno kulturo in čutijo večjo pripadnost do izvorne družbe. 13-letna Enisa, rojena v Bosni in Hercegovini, je izjavila:

Tle mam dobre prijatle, sm se navadla. Pa saj žvim tle že osem let. Ne vem, al bi se sploh navadla v Bosni žvet. Grem pa ful rada na počitnce. [...] Počutm se isto sprejeto tle in dol. Ni problema. In uredu je tko. Bl blizu pa so mi naše navade, čeprav doma praznujemo tut slovenske praznike.

Nekateri intervjuvanci so jasno artikulirali problem ne vključenosti v obe družbi, zlasti občutek vmesnosti, da ne pripadajo niti slovenski niti izvorni družbi. Izjava 13-letnega Marka, ki se je rodil v Črni gori, je bila: »Ne vem, kaj sm. Sm Črnogorc ali Slovinc? Tle mi pravjo Črnogorc, spodaj pa Slovinc. Sm kr nekaj, nekaj vmes, to ni nč.«

O vmesnosti so zlasti govorili mladostniki, ki izhajajo iz etnično mešanih zakonov. Primer 13-letne Ane, ki se je rodila v Srbiji, kaže tudi na fluidnost in fleksibilnost identitete:

To ni enostavn povedat, kaj sm. Js sm se rodila v Beogradu, moj oče je Srb, mama je Makedonka, v Sloveniji žvim, kar pomnim. Zato je težko. V glavnem je odvisn od družbe, v kerl sm. Če sm med samimi Slovenci, sm Slovenka, če sm med Makedonci, sm Makedonka, če sm med Srbi, sem Srbkinja. V bistvu pa ne vem, kaj sm, brez veze.

Nekateri intervjuvanci moškega spola so pripovedovali, da je njihova pripravljenost za integracijo zmanjšana zaradi razširjenih predsodkov o priseljencih na različnih družbenih področjih, najpogosteje v šolstvu. Izjava 14-letnega Jasenka, ki se je rodil v Bosni in Hercegovini, kaže na predsodek učiteljev oz. šole, da imajo priseljenci slabše učne sposobnosti:

Eni učitelji mislijo, da kr se nisi tu rodil, ne morš iti na gimnazijo, pa maš dobre ocene. Kr misljo, da smo mi vsi luzerji. Sej se eni res slabo učijo, js pa ne. Pa me silijo, da moram it na gradbeno, če js hočem na gimnazijo! [...] A je dnar rezerviran sam za Slovence?

Dva intervjuvanca sta spregovorila tudi o predsodkih, povezanih z nasilnostjo priseljencev. Poročala sta, da ju nogometni trener vedno brez preverjanja obtoži, da sta kriva za pretep. 13-letni Emin, ki se je rodil v Bosni in Hercegovini, je pripovedoval:

Js se počutm tko kt ostali, sam včasih, ko se stepemo, se vidi razlika, zato kr trener vedno obtoži mene ali druge, ki se pišejo na ič, da smo se mi začeli teps. On misli, da smo mi kar bl nasilni. Pa to ni res! A mamo mi to v krvi, Slovenc pa ne? Pol pa res znorim, ker mi po krivic prepove igrat fuzbal.

Vloga medijev pri integraciji

Analiza intervjujev o uporabi medijev v procesu integracije je pokazala, da so intervjuvanci dobro tehnološko opremljeni, saj so vsi imeli svoj sodobni računalnik in pametni telefon, nekateri tudi tablico. Intervjuvanci živijo predvsem v svetu polimedijev (Madianou, Miller 2012), kar pomeni, da je uporaba različnih medijev prek interneta neizogiben del njihovega vsakdanjika. Po dostopnosti, uporabi in priljubljenosti izstopata televizija in internet. Časovno in prostorsko intenzivna uporaba interneta pri intervjuvancih običajno znaša od 90 do 180 minut dnevno čez teden, ob koncu tedna pa naraste tudi do šestkrat. Televizijo običajno gledajo od 15 do 90 minut dnevno čez teden, odvisno od programa, ob koncu tedna tudi do trikrat več, običajno skupaj z družino. Spremljanje televizijskih programov je poleg drugih funkcij (razvedrila, informiranja) prvenstveno namenjeno druženju z družinskimi člani. Raziskava je tudi pokazala, da starejši intervjuvanci uporabljajo internet na račun spremljanja televizijskih programov, kar je značilno za mladostnike v Sloveniji (Erjavec 2013a). Uporaba preostalih medijev (npr. časopisov, radia) in dejavnosti, povezanih s tehnologijo, je zanemarljiva oz. v kontekstu te raziskave nezanimiva, zato je zaradi prostorske omejenosti ne bomo posebej predstavljali.

Intervjuvanci so poročali, da prek pametnih telefonov in računalnika redno uporabljajo splet, družbena omrežja, *YouTube* in druge internetne usluge. Tako dobijo želeno družbeno priznanje, ki jim omogoča enakovreden položaj z vrstniki. Internet uporabljajo za povezovanje in informiranje o izvorni in novi družbi, učenje in opravljanje šolskih obveznosti. To je pri šolajočih mladostnikih običajno najpogostejši razlog uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije (Lobe, Muha 2011), zato ga ne bomo posebej obravnavali. Internet z različnimi uslugami – še zlasti pomembna so družbena omrežja kot *Facebook*, *Twitter*, *WhatsApp* in *Snapchat* – omogoča intervjuvancem ohranjanje starih in vzpostavljanje novih znotrajetničnih in medetničnih odnosov. »Js sm skoz na internetu, lani bl na Fejsu, zdej pa na Tvirterju in Vatsupu. S sošolci, prjatli, pa tud z bratom si non-stop sendamo mesiče, fotke, pa linke. [...]

Vsi smo povezan,« je dejal 14-letni Saša, rojen na Hrvaškem. Dodatni vidik povezovanja prek družbenih omrežij je preverjanje veljavnosti svojih prepričanj in dejanj ter pridobivanje priznanj drugih vrstnikov. Izjava 13-letnega Deana, ki se je rodil v Črni gori, je bila: »Men dost pomen, da mi prjatu modelar senda, al sm dobr naredu, al moram še kaj popravt na modelu, ... al pa tut kaj družga.«

Večina intervjuvancev uporablja internet predvsem v slovenščini, saj komunicira s prijatelji, ki so tako priseljeni kot tudi drugi mladostniki: »Na internetu pišem v slovenščini. Ne vem, če je to sploh slovenščina, ker je to je en posebn jezik,« je povedal 13-letni Mirko, rojen v Srbiji. Izjema je komunikacija s sorodniki v izvorni družbi in Sloveniji, s katerimi komunicirajo izključno v maternem jeziku.

Intervjuvanci spremljajo televizijske programe prvenstveno v maternem jeziku, z namenom, da se informirajo in ohranjajo kulturno povezavo z izvorno družbo ter se predvsem družijo z družinskimi člani. »Doma skupaj gledamo programe v makedonščini, filme, nadaljevanke, z mami sva vsak dan gledali Sulejmana. To naju je ful povežalo. S fotrom gledamo še šport. Ja, vsi gledamo tut oddaje, kjer kažejo naše običaje,« je dejala 13-letna Dona, rojena v Makedoniji. Nekateri intervjuvanci gledajo najprej televizijski program izvirne družbe, nato slovenske in šele nato druge televizijske programe iz držav nekdanje Jugoslavije. »Doma gledamo mešano, najprej Hayat, pa OBN, potem pa POP TV, pa še hrvaški RTL in HTV,« je poročal 13-letni Mirsad, rojen v Bosni in Hercegovini.

Vloga medijev pri oblikovanju identitete

Mladostniki uporabljajo predvsem internet, ker jim pomaga pri konstrukciji lastnega sveta. Tako je 13-letni Adem, ki se je rodil na Kosovu, poročal:

Internet ful pomaga. Ne vem, kako so žvel brez. [...] Včasih ne vem, kaj drugi govorijo in sam stojim zrav, pa grem pol gledat na internet, da ne izpadm kot z Lune. [...] Pa tut jst najdem stvari, pa drugi nimajo pojma. Jst sem jim prvi reku, da je Schumi padu, po smo se pa o tem pogovarjal.

Mladostniki uporabljajo internet, še zlasti družbena omrežja, ker jim pomaga razvijati občutek lastnega jaza; internetne vsebine namreč ponujajo velik repertoar identitetnih konceptov. Intervjuvanci so povedali, da s pomočjo medijskih vsebin spoznavajo raznolike vzornike, idole in življenjske koncepte, o katerih se pogovarjajo v neposredni komunikaciji in prek interneta. Z določenimi se tudi identificirajo. Nekateri tako posredovani koncepti so vsaj delno tudi kulturno protislovni. Intervjuvanci izbirajo določene modele, ki jih vključujejo v obstoječe identitetne koncepte in tako ustvarjajo sestavljeno identiteto. 14-letna Lejla, rojena v Bosni in Hercegovini, je dejala, da sta ji vseč moč, pogum, lepota, sposobnost in bogastvo hollywoodske igralka Angeline Jolie, rada pa posluša tudi narodnjaške pesmi, ki temeljijo na patriarhalni moči in seksizmu (Kronja 2001). Čeprav si ta elementa popularne kulture na videz nasprotujeta (npr. globalno vs. lokalno, moč ženske vs. podrejenost ženske), ju intervjuvanka interpretira tako, da jo oba opolnomočata:

Na internetu spremljam vse živo. Od igralk redno lajfm Angeline Jolie. Ona mi je vzor, ker je tako močna, pogumna, lepa, dobra igralka in režiserka, pa tud zlo bogata. Res je močna ženska, velik je dosegla v lajfu. Dost je tud nardila za Bosno. Če jo gledam, si mislim, da tut jaz lohk nekaj nardim v lajfu. Da mi moč. [...] Rada poslušam pa tud narodnjake. Ko sm na tleh, si jih dam gor na YouTubu. Še lan sm jih sovražla, dans pa jih poslušam, ... ne vem, kako naj povem ... hm, bom kr tko ... srce zapoje, mislim, lažij mi je, ko pojem, pa plešem ... včash doma, al pa s prijatljcam, pa tut sama. Mam občutek, da mi je pol lažij žvet.

Raziskava je tudi pokazala, da je več kot polovica intervjuvanih mladostnikov poudarila, da jih zelo moti negativen odnos medijev do priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije, kar tudi zmanjšuje njihovo pripadnost na identifikacijo s slovensko družbo. Po njihovem mnenju stereotipi v senzacionalističnih

tradicionalnih in spletnih medijih, popularne televizijske razvedrilne oddaje, spletni komentarji pod novinarskimi prispevki in drugi spletni forumi, ki negativno reprezentirajo, smešijo in zaničujejo priseljence, ohranjajo negativen odnos večinske populacije do priseljencev iz nekdanje Jugoslavije. Te reprezentacije intervjuvance tudi prizadenejo in prispevajo k temu, da se ne poistovetijo s Slovenci. 13-letna Aiša, rojena v Bosni in Hercegovini, je izjavila:

Veste, kaj mene zlo moti, pa tut boli? To, da krkoli gledam ali berem, skoz naletim, da se delajo norca z nas. Pop TV še vedno vrtil sto let staro TV Dober dan in Našo malo kliniko. A ne morejo nekaj normalnega narediti? Zakaj mora Bosanc na televiziji biti le smešen vratar, ki krade in laže, če je moj fotr v real lajfu zdravnik? Slovenskenovice.si, pa 24ur.com objavljajo tekste, ki blatjo vse, ki smo se rodil južno. Pol pa še komentarji spodaj, tist pa je tko čist gnojca. Ne razumem, kako lahko Slovenci pišejo! Ne vem, kako lahk to država sploh dopusti. To sam ohranja sovraštvo med ljudmi.

Intervjuvani priseljeni mladostniki so predvsem mladostniki in ne želijo biti opredeljeni prek etničnega in kulturnega konteksta. Zato svoje socializacijske vplive, identitetne konstrukte in uporabo medijev artikulirajo po podobnem vzorcu kot drugi mladostniki (Buckingham 2008). V ospredju so socializacijski dejavniki, ki jih intervjuvani mladostniki razvrščajo po naslednjem vrstnem redu: družina, prijatelji in mediji. 13-letni Nikola, ki se je rodil v Makedoniji, meni:

Družina je najpomembnejša, je tm, ko jo rabiš. Kakšnkol napako nardiš v lajfu, ti pomaga. Svoje prijatle mam rad in brez njih ne morem, toda družina je vseen prva. Tut brez interneta neb mogu žvet. Če ga nimam, je tko kt da neb žvel.

DISKUSIJA IN SKLEP

Ker so se obstoječe študije osredotočale predvsem na teoretično umestitev vloge medijev pri integraciji priseljenih mladostnikov, vlogo posameznih medijev, posamezne etnične skupine priseljenih mladostnikov ali le starejše priseljene mladostnike, smo skušali v pričujoči študiji zapolniti raziskovalno vrzel in raziskati vlogo medijev pri integraciji in oblikovanju identitete mlajših priseljenih mladostnikov v Ljubljani.

Raziskava je pokazala, da intervjuvanci razumejo integracijo kot enakopravno vključitev priseljencev v novo družbo na osebni in družbeni ravni. Intervjuvanci se želijo v slovensko družbo predvsem kulturno integrirati, ne pa asimilirati, torej izgubiti lastno kulturno obeležje in svojo etnično identiteto. Kot ključne za integracijo navajajo znanje jezika družbe, v katero so se preselili, poznavanje in sprejemanje njenega družbenega in pravnega okvira ter informiranost o dogajanju v njej. Raziskava je pokazala, da glede identifikacije predsodkov, ki so sicer prevladujoče usmerjeni na moški spol, npr. nasilnost priseljenih mladostnikov, obstajajo razlike po spolu (Dekleva, Razpotnik 2002). Nekateri intervjuvani fantje so izjavili, da jih pri integraciji ovirajo predsodki o njihovi slabši učni sposobnosti in nasilju, izraženi s strani učiteljev v šoli in trenerjev v športnih klubih. Prisotnost omenjenih predsodkov potrjujejo tudi druge slovenske raziskave (npr. prav tam; Medvešek, Bešter 2010).

Raziskava je pokazala, da imajo intervjuvani priseljeni mladostniki t. i. sestavljeno identiteto (Keupp 1999), ki se navezuje tako na izvorno kot novo ter tudi globalno kulturo, intervjuvanci pa jo fleksibilno uporabljajo v različnih družbenih okoljih. Hibridnost, fleksibilnost in fluidnost identitete so ključne značilnosti identitete intervjuvancev.

Če apliciramo ugotovitve raziskave na teoretsko ogrodje, lahko trdimo, da je večina intervjuvanih priseljenih mladostnikov multipno integrirana (Esser 2006), saj so vključeni tako v slovensko družbo kot tudi v izvorno etnično skupino ter uporabljajo socializacijske dejavnike obeh kultur. To se kaže tudi na vzorcu uporabe medijev, ki je značilen za vse intervjuvance ne glede na spol, starost in etnično

pripadnost. Intervjuvanci so z vrstniki prek interneta komunicirali v slovenskem jeziku, z družinskimi člani pa prevladuje spremljanje televizijskih programov izvirne kulture. Z vidika oblikovanja identitete je večina intervjuvancev vzpostavila dualno subjektivnost (Naficy 1993) in se je počutila kot dvoživke (Dekleva, Razpotnik 2002): notranje so močnejše navezani na jezik, običaje in kulturo izvirne družbe, zunanje pa dobro sodelujejo v običajih in dogajanjih slovenske družbe, v kateri želijo živeti in uspeti. Nekateri intervjuvanci so jasno artikulirali vmesnost pripadanja (Georgiou 2001, 2006): ne pripadajo niti slovenski niti izvorni družbi/kulturi. Ključna identificirana razlika med intervjuvanci, ki so pozitivno ali negativno ocenili svoj položaj v izvorni in novi družbi, je vključenost v socialno omrežje, še zlasti prek družbenih omrežij. Tisti intervjuvanci, ki so izjavili, da so dobro znotrajetnično in medetnično omreženi, so pozitivno ocenjevali svoj položaj v obeh družbah (dvoživke), tisti, ki so izražali šibko omreženost (nimajo rednih znotrajetničnih in medetničnih stikov), so dejali, da ne pripadajo nobeni družbi (vmesnost). Redni stiki omogočajo priseljencem, da se počutijo sprejete in da so del izvirne ali/in nove družbe.

Priseljeni mlajši mladostniki živijo v svetu polimedijev, kar pomeni, da različne medije uporabljajo za različne namene; brez njih si ne morejo predstavljati svojih življenj. Vsi intervjuvanci le redko uporabljajo tradicionalne množične medije, po obsegu uporabe pa izstopa predvsem internet z različnimi uslugami. To je značilno za mladostniško uporabo medijev (Erjavec 2013a), še zlasti za priseljene mladostnike, ki jim internet omogoča krepiti premostitveni in povezovalni kapital (Erjavec 2013b).

Pomembno vlogo pri akulturaciji ima uporaba interneta v slovenskem jeziku, v katerem intervjuvanci v glavnem pridobivajo kulturne predstave, znanje o normah, življenjskih stilih in zanimanje za novo družbo. V takšno označbo jezika sicer dvomijo, saj je komuniciranje prek interneta pogosto translingvistično oz. vključuje značilnosti govorne in pisane kulture ter veliko specifičnih znakov (Ling 2004).

Mediji igrajo pomembno vlogo tudi pri umestitvi, saj so intervjuvani priseljeni mladostniki poudarjali, da jim komunikacija prek interneta omogoča, da imajo v medetnični komunikaciji enakovreden položaj kot vrstniki. Še zlasti izstopa komunikacija prek družbenih omrežij.

Najpomembnejšo vlogo imajo mediji pri tretji dimenziji, tj. interakciji. Intervjuvanci uporabljajo internet za ohranjanje starih in vzpostavljanje novih znotrajetničnih in medetničnih odnosov, preverjanje veljavnosti svojih prepričanj in dejanj ter pridobivanje priznanja drugih vrstnikov. V raziskavo vključeni priseljeni mladostniki so bili v tem pogledu digitalno povezani s svojimi prijatelji in z drugimi vrstniki.

Pri četrti dimenziji, tj. identifikaciji, so mediji igrali pomembno, a nasprotujočo si vlogo. Intervjuvani mladostniki so uporabljali medije za znotrajetnične in medetnične stike, ki so podpirali njihovo družbeno integracijo in oblikovanje identitete. Vendar pa je bila možnost identifikacije zmanjšana z negativno reprezentacijo priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije, ki so jo intervjuvanci identificirali v senzacionalističnih tradicionalnih in spletnih medijih, televizijskih razvedrilnih oddajah, spletnih komentarjih pod novinarskimi prispevki in drugih spletnih forumih, kar potrjujejo tudi študije reprezentacije priseljencev v slovenskih medijih (npr. Kralj 2008; Mlekuž 2009). Tako mediji na eni strani poglabljajo vrzel med večinsko družbo in etničnimi manjšinami ter zmanjšujejo možnost za integracijo, na drugi pa to vrzel zmanjšuje medosebna medetnična komunikacija prek interneta. V primerjavi z nemško (Brendler idr. 2013) je naša raziskava ugotovila podobno, čeprav kulturno specifično občutljivost intervjuvancev na negativno medijsko reprezentacijo priseljencev, ključna razlika v ugotovitvah obeh študij pa je identificirana v vlogi medijev. Raziskava tudi kaže, da intervjuvanci družino, prijatelje in medije, ki delujejo kot identifikacijski dejavniki, ocenjujejo kot najpomembnejše dejavnike socializacijskega procesa; v interakciji z njimi si mladostniki ustvarjajo lastni jaz. V primerjavi z nemškimi so naši intervjuvanci ocenili, da je vloga medijev pomembnejša, saj so vsi rekli, da si brez njih ne predstavljajo življenja, še zlasti ne brez interneta. Razliko lahko vsaj delno razložimo s siceršnje večjo uporabo interneta in afiniteto do njega pri slovenskih mladostnikih v primerjavi z nemškimi (Livingstone idr. 2011). Ker je pričujoča študija prva s tega področja in ima številne omejitve, npr. majhen in specifičen vzorec, bi morali znanstveniki nadaljevati proučevanje te problematike na širšem vzorcu.

LITERATURA

- Arnett, Jeffrey J. (2001). *Reading on Adolescence and Emerging Adulthood*. New Jersey: Prentice Hall.
- Berry, John W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology* 46/1, 5–68.
- Berry, John W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues* 57/3, 615–631.
- Bonfadelli, Heinz (2009). Media Use by Ethnic Minorities Youth in Switzerland. *Media Migration Integration* (ur. Rainer Geißler, Horst Pöttker). Bielefeld: Transcript Verlag, 45–71.
- Brendler, Anna-Helen, Jöckel, Sven, Niemann, Filia, Peter, Sophie, Schneider, Helen, Stiebeling, Hannah, Weber, Tanja (2013). Die Rolle der Individual- und Massenmedien im Integrationsprozess von Jugendlichen mit Migrationshintergrund. *Publizistik* 58/2, 161–178.
- Bucher, Priska, Piga, Andrea (2009). Medien und Migration (ur. Urs Dahinden, Daniel Süß). Konstanz: UVK, 33–50.
- Buckingham, David (2008). *Youth, identity, and digital media*. Cambridge: MIT.
- Dekleva, Bojan, Razpotnik, Špela (2002). Čefurji so bili rojeni tukaj. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Erjavec, Karmen (2013a). Mediji v življenju slovenskih otrok. *Annales* 23/1, 121–132.
- Erjavec, Karmen (2013b). Vloga interneta pri integraciji mladih priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije v slovensko družbo. *Dve domovini / Two Homelands* 37/1, 7–20.
- Esser, Hartmut (2000a). Assimilation, Integration und ethnische Konflikte. *Migranten und Medien* (ur. Heribert Schatz, Christina Holtz-Bacha, Jörg-Uwe Nieland). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 25–37.
- Esser, Hartmut (2000b). *Soziologie*. Frankfurt am Main: Campus.
- Esser, Hartmut (2006). *Sprache und Integration*. Frankfurt am Main: Campus.
- Fiske, John (2001). *Understanding Popular Culture*. London: Routledge.
- Geißler, Rainer (2005). Interkulturelle Integration von Migranten. *Massenmedien und die Integration ethnischer Minderheiten in Deutschland* (ur. Rainer Geißler, Horst Pöttker). Bielefeld, Germany: Transcript Verlag, 45–70.
- Georgiou, Myria (2001). Crossing the Boundaries of the Ethnic Home: Media Consumption and Ethnic Identity Construction in the Public Space: The Case of the Cypriot Community Centre in North London. *Gazette* 63/4, 311–329.
- Georgiou, Myria (2006). *Diaspora, Identity, and the Media: Diasporic Transnationalism and Mediated Spatialities*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Gergen, Kenneth J. (1991). *The Saturated Self*. New York: Basic Books.
- Gordon, Milton M. (1964). *Assimilation in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Hall, Stuart, du Gay, Paul (1996). *Questions of cultural identity*. London: Sage.
- Hargreaves, Alec G., Mahdjoub, Dalila (1997). Satellite Television Viewing among Ethnic Minorities in France. *European Journal of Communication* 12/4, 459–477.
- Hurrelmann, Klaus (2006). *Einführung in die Sozialisationstheorie*. Weinheim: Beltz.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Keupp, Heiner (1999). *Identitätskonstruktion*. Reinbek: Rowohlt.
- Keupp, Heiner (2009). Identitätskonstruktion in der spätmodernen. *Jugend – Medien – Identität* (ur. Helga Theunert). München: Kopaed, 53–77.
- Kralj, Ana (2008). Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. *Dve domovini / Two Homelands* 27, 169–190.
- Kronja, Ivana (2001). *Smrtonosni sja*. Bograd: Tehnokratia.
- Ling, Rich (2004). *The mobile connection*. San Francisco: Morgan Kaufmann.
- Madianou, Mirca, Miller, Daniel (2012). *Migration and New Media*. New York: Routledge.
- Livingstone, Sonia, Haddon, Lesli, Görzig, Anke, Olafsson, Kjartan (2011). *Risk and Safety on the Internet*. London: EU Kids Online.
- Lobe, Bojana, Muha, Sandra (2011). *Internet v vsakdanjem življenju slovenskih otrok in mladostnikov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.

- Medvešek, Mojca, Bešter, Romana (2010). Migrantski otroci v slovenskem šolskem sistemu. *Migranti v Sloveniji* (ur. Karmen Medica, Goran Lukič, Milan Bufon). Koper: Annales, 97–126.
- Mlekuž, Jernej (2009) Čapac.si ali o burekalizmu in njegovih ugrizih. *Časopis za kritiko znanosti* 37, 270–277.
- Naficy, Hamid (1999). *The making of exile cultures: The Cultural Studies Reader* (ur. Simon During). Routledge: New York, 537–563.
- Neyrand, Gérard (2003). *(Ne)moč adolescentov*. Ljubljana: Oka.
- Park, Robert E. (1950). *Race and Culture*. Glencoe: The Free Press.
- Piga, Andrea (2007). Mediennutzung von Migranten. *Medien und Migration: Europa als multikultureller Raum?* (ur. Heinz Bonfadelli, Heinz Moser). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 209–236.
- Pöttker, Horst (2009). Successful Integration? *Media Migration Integration* (ur. Rainer Geißler, Horst Pöttker). Bielefeld: Transcript Verlag, 9–26.
- Schönpflug, Ute (2008). Sozialisation in der Migrationssituation. *Handbuch Sozialisationsforschung* (ur. Klaus Hurrelmann, Matthias Grundmann, Sabine Walper). Weinheim: Beltz, 217–289.
- Trebbe, Joachim, Heft, Annett, Weiß, Hans-Jürgen (2010). *Mediennutzung junger Menschen mit Migrationshintergrund*. Berlin: Vistas.
- Vlašić, Andreas (2012). Medien und Integration. *Publizistik* 57, 419–444.
- Walker, Robert (1988). *Applied Qualitative Research*. Vermont: Gower.

UNIVERZA KOT TRANSNACIONALNI IN TRANSKULTURNI PROSTOR: RAZMISLEK O PORAJAJOČI SE »ELITI ZNANJA«

Marija JURIĆ PAHOR¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Univerza kot transnacionalni in transkulturni prostor: Razmislek o porajajoči se »eliti znanja«

Prispevek v navezavi na teorije globalizacije ter koncepcije univerze kot svetovno povezanem in relacijskem prostoru ponazori, da se je transnacionalna mobilnost študentov, raziskovalcev in profesorjev od devetdesetih let 20. stoletja močno povečala. Trend je opazen tudi v alpsko-jadranskem prostoru in Sloveniji. Avtorica poudari, da je transnacionalna mobilnost značilna zlasti za »elito znanja«, ki jo tvori čedalje več mladih ljudi. S pomočjo fokusnih intervjujev, ki jih je vse več v medijih, ponazori, da »elite znanja« ne smemo videti ločeno od trenutne krize neoliberalnega globalnega kapitalizma, ki sili v »marginalno mobilnost«. V prispevku prikaže, da se transnacionalizacija visokošolskega prostora izraža tudi v njegovi transkulturnosti, ki pomeni nekaj drugega kot zgolj stopnjevano združevanje in mešanje raznolikih nacionalnih in kulturnih pokolenj, saj pomeni prepletanje in povezovanje različnih kultur znanja v novo, neznano kompozicijo.

KLJUČNE BESEDE: univerza, transnacionalni prostor, transkulturni prostor, elita znanja, transnacionalna mobilnost

ABSTRACT

The University as a Transnational and Transcultural Space: Reflections on the Rising "Knowledge Elite"

Drawing on globalization theory and the concept of the university as a globally connected and interrelated space, the paper shows that transnational mobility of students, researchers and professors has greatly increased since the 1990s. This trend can also be noticed in the Alpe-Adria region and in Slovenia. The paper stresses that transnational mobility is especially characteristic of the "knowledge elite", which consists of an increasing number of young people. With the help of focused interviews, which can be frequently found in the media, the paper emphasises that the "knowledge elite" is not to be considered separate from the present crisis of neoliberal global capitalism, which forces people into "marginal mobility". The paper finally points out that the transnationalization of the university is also expressed in its transculturalism, which represents something other than merely an intensified union and medley of various national and cultural generations, as it means interweaving and connecting different cultures of knowledge into a new, so far unknown composition.

KEY WORDS: university, transnational space, transcultural space, knowledge elite, transnational mobility

¹ Dr. sociologije, znanstvena svetnica, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, juric.pahor@alice.it.

UVOD

Predpona »trans« ima v pojmih »transnacionalno« in »transkulturno« dva pomena. Po eni strani označuje družbene in kulturne strukture, ki so v gibanju – tudi v smislu preseganja, prehajanja, prepletanja: lat. *trans*: 'nad', 'čez', 'skoz'. Hkrati pa daje vedeti, da se te strukture preobražajo, spreminjajo, transformirajo. Obe premisi napeljujeta na proces globalizacije, »ki ustvarja transnacionalne vezi in prostore, povečuje vrednost lokalnih kultur in postavlja v ospredje tretje kulture« (Beck 2003: 26). Napeljujeta pa tudi na razvoj univerze kot prostora, ki ni več vezan na en sam nacionalno-državni teritorij in na proizvajanje nacionalnih kultur v smislu »vestfalskega modela«, ki predpostavlja vrhovno oblast nad jasno določenim ozemljem. Učinkovitost in normativnost tega modela je načela prav globalizacija kot družbeni proces, v katerem se geografske omejitve na družbene in kulturne strukture vse bolj umikajo. O tem govorijo porast globalne ekonomije z nastankom svobodnih trgov kapitala, financ in dela, vsesvetovni dostop do množičnih medijev, pojav transnacionalnih kulturnih navezav in omrežij ter razvoj sub- in transnacionalnih političnih dejavnikov. Vstopili smo v obdobje, ko se državna suverenost rahlja, inštitucija nacionalnega državljanstva pa drobi ali razvezuje v različne elemente. Če so univerze v 19. in v večjem delu 20. stoletja delovale še znotraj nacionalne države in bile osrednji prostor konstrukcije nacionalnih kultur, v okviru današnjih visokošolskih sistemov, kjer se vzpostavlja globalni trg znanja, inovacij in izobraževanja, partikularne umeščenosti v nacionalni prostor niso več tako pomembne (gl. Mali 2009: 12–13).

V naslednjih poglavjih bomo pokazali, da so globalizacija in posledično transnacionalizacija in transkulturalizacija ireverzibilni procesi, ki je zajel tudi univerze, pa čeprav ostaja nacionalnost znotraj njih še naprej relativno močan identifikacijski dejavnik, kar velja še zlasti za države Evropske unije, kot sta na primer Nemčija in Slovenija.

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE ŠTUDENTOV IN ZNANSTVENIKOV

Jasen indikator za nakazani proces so transnacionalne množične migracije študentov in (zlasti mladih) znanstvenikov in univerzitetnega pedagoškega osebja. Govorimo o »kroženju možganov«, »begu možganov« (Hunger 2003) in celo o »preseljevanju znanstvenikov in strokovnjakov« (Mulec 2011: 110–111). Termini dajejo na eni strani vedeti, da so procesi mobilnosti in deterritorializacije, kakor jih opisujejo nekateri teoretiki globalizacije (npr. Castells 2003; Appadurai 1996), zajeli tudi visoko šolstvo in univerze, na drugi strani pa, da se transnacionalni migracijski procesi dogajajo v svetu, ki ga označujejo ekonomske razlike in socialne disparitete ter tudi prisile, stiske in revščina. Ni naključje, da se z visoko stopnjo odseljevanja študentov in raziskovalcev soočajo zlasti države v razvoju, pri čemer izstopa, da pri tem prednjačijo Kitajska, Indija in Južna Koreja (HIS/DAAD 2013: 40), torej države, ki se razvijajo v zelo dinamične ekonomske svetovne sile. To pa hkrati pomeni, da »preseljevanje« študentov in (mladih) raziskovalcev, ki večinoma pristanejo v ZDA, ni zgolj posledica bega možganov (iz ekonomsko nerazvitih okolij), ampak tudi težnja gospodarskih lobijev po ekspertnih znanjih, kar sovпада z željo študentov po vrnitvi. Na to je v pogovoru z novinarko Majo Prijatelj (2011) slikovito opozoril direktor inštituta »Jožef Štefan«, Jadran Lenarčič: »Spomnimo se eksplozije [kitajskih] študentov v devetdesetih letih na vrhunskih univerzah v ZDA, ko so mnogi naivno mislili, da Kitajci le bežijo od doma. V resnici so ti ljudje danes nosilci domače razvojne eksplozije. Podobno je z Južno Korejo.«¹

Da pojav »bega« možganov občuti tudi Slovenija, se kaže v tem, da postajajo razprave o tej temi vse bolj aktualne. Iz novejših raziskav (Bevc 2013: 25–26; Bevc, Ogorevc, Oman 2012) izhaja, da je v letih 2004–2009, torej po vstopu Slovenije v EU, v tujino odšlo 90, v desetletnem obdobju pred tem pa 73

1 Danes ima Južna Koreja tri elitne univerze, ki se uvrščajo med 100 najboljših na svetu. V izobraževanje in znanost Južna Koreja vplaga veliko finančnih sredstev in truda (Mulec 2011: 113).

raziskovalcev, kar pomeni, da število njihovih odhodov iz Slovenije v zadnjih nekaj letih sicer opazno narašča, vendar (še) ni množično. Pozornost pa vzbuja, da emigrirajo vse mlajši in vse bolj izobraženi. Tadej Bajd (2014) opozarja, da bo med letoma 2013 in 2015 zaradi krčenja finančnih sredstev, namenjenih znanosti, v tujini iskalo zaposlitev kar 300 mladih doktorjev.

Delež tujih študentov se je v Sloveniji v zadnjih nekaj letih znatno povečal, tako da je skoraj že enak deležu slovenskih študentov v tujini; v študijskem letu 2012/13 je v tujini študiralo 3.185 oz. 3,3 odstotka oseb (Kozmelj 2013). Kar tri četrtine tujih študentov prihaja v Slovenijo iz držav, nastalih iz nekdanjih jugoslovanskih republik, iz držav EU-27 jih je največ iz Italije, prihajajo pa tudi iz Rusije, Ukrajine in Kitajske (prav tam). Kljub temu ostaja Slovenija »zaradi ekskluzivne rabe slovenščine« za tuje študente, še zlasti tiste, ki nimajo stika s slovenskim/slovanskim svetom, nepriljubljena (Bajd 2014). Najprivlačnejša destinacija za tuje študente so ZDA, ki jim sledijo Velika Britanija, Avstralija, Nemčija in Francija. Pomembno in vse večjo vlogo ima za tuje študente tudi Kitajska (HIS/DAAD 2013: 40). Slovenski študenti, ki so se odločili za študij zunaj svoje države, so v študijskem letu 2010/11 večinoma odšli in Avstrijo (27 odstotkov), Nemčijo (15 odstotkov), Italijo (10 odstotkov), Združeno kraljestvo (13 odstotkov) in ZDA (5 odstotkov) (Kozmelj 2013).

Odstotni deleži jasno kažejo, da slovenski študenti – še zlasti, če upoštevamo, da večina med njimi študira v Ljubljani in Mariboru ter na Primorskem – ostajajo v alpsko-jadranskem prostoru, kjer si Rektorska konferenca Alpe-Jadran, ki danes predstavlja 48 univerz iz Avstrije, Bavarske, Italije, Slovenije, Hrvaške in Madžarske (gl. seznam v ELISA 2008), že od leta 1979 aktivno prizadeva za čezmejno znanstveno sodelovanje ter na enkratni način povezuje sosednje, regionalno, s transnacionalnim, z evropskim. Meje pri tem ne označujejo zamejenega ozemlja, temveč »obmejna območja«, ki se jim pripisuje velik simbolni pomen. Zahtevajo namreč takšno osmišljanje meja, ki ne ločujejo, ampak združujejo. Pogosto – to velja še zlasti za prostor Alpe-Jadran (Juric Pahor 2011, 2012a) – so bila ta območja prepolna zgodovinskih travm in naposled tudi »ona druga« območja, ki so jim ob začetku hladne vojne naprtili breme anuliranja povezovanja in dobrososedskih odnosov. Snovalci prostora Alpe-Jadran, kamor prištevamo tudi Rektorsko konferenco, so si od vsega začetka prizadevali za takšno razmišljanje o mejah, v katerem si teh ne predstavljamo kot ločnice, marveč kot obvoznico, ki povezuje dva ali več prekinjenih sistemov. Z drugimi besedami, predstavljale naj bi »vezi, ki združujejo« in povezujejo prostore, ki bi sicer ostali razmejeni, ločeni. Obmejna območja v času globalizacije simbolizirajo »novo prostorskost« (Sassen 2001): namesto da bi se skrčila na ločnice, prekinitve, odpirajo prostore.

Ta trend odpiranja se kaže tudi v močnem porastu absolutnih števil transnacionalno mobilnih ljudi v znanosti. Če je bilo okrog leta 1970 po vsem svetu še približno 500.000 študentov, ki so študirali v državah, ki niso bile države njihovega izvora, je njihovo število sredi devetdesetih let 20. stoletja naraslo na 1,6 milijona. Do leta 2025 naj bi se njihovo število po vsem svetu podvojilo. Preko meja svojih držav se bo predvidoma podalo okrog pet milijonov študentov (pri skupaj 160 milijonih študentov po vsem svetu) (Hahn 2004: 151).

Evropa je še naprej privlačna za mobilne študente, saj ima stabilen delež približno 45 odstotkov transnacionalno mobilnih študentov, katerih število se bo po pričakovanjih do konca desetletja s sedanjih približno štirih milijonov povečalo na sedem milijonov (Evropska komisija 2013: 3). K temu porastu so prispevali zlasti programi za krepitev študentske in znanstvene izmenjave, kot so Erasmus, Tempus, Erasmus Mundus, CEEPUS, poimenovan tudi Erasmus Vzhodne Evrope, in drugi. Pri tem imata precejšnjo vlogo tudi bolonjski proces, poimenovan po deklaraciji, ki jo je leta 1999 v Bologni (Italija) podpisalo 29 ministrov za visoko šolstvo, ter vzpostavitev Evropskega raziskovalnega prostora (ERA) (Mali 2009: 49). Z vstopom Slovenije v EU je tudi slovenska raziskovalna politika prevzela cilje ERA, kjer je – kot predvidevata tudi Nacionalni program visokega šolstva 2011–2020 ter Raziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2011–2020 – spodbujanju transnacionalne mobilnosti študentov in visoko usposobljenih raziskovalcev namenjen niz konkretnih ukrepov.

TRANSNACIONALIZACIJA VISokega ŠOLSTVA IN »ELIT ZNANJA«

Transnacionalna mobilnost študentov, pedagoškega osebja in raziskovalcev se na univerzah uveljavlja kot pomemben dejavnik kakovosti, volje do spoznavanja znanstvenih prostorov zunaj izvornih držav, skupaj s fleksibilnostjo pa spada k imperativom medtem že običajnih prehodov v znanstveno kariero. Čeprav se v mednarodni literaturi večinoma govori o mednarodni mobilnosti ali internacionalizaciji visokega šolstva (gl. definicije v Čelebič 2008: 2), se nam glede na naš raziskovalni predmet zdi primernejši pojem transnacionalizacija visokega šolstva, ki vključuje tudi transnacionalne migracije.

Glavna značilnost transnacionalizacije je, da »posameznik, študijski program ali visokošolski zavod »prečka« meddržavno mejo« (prav tam). Študent na primer »odide na študij v tujino, učitelj pa poučevat tja, ali obratno (tuji študenti in učitelji pridejo v neko državo)« (prav tam). To pa pomeni, da ta študent ni migrant v klasičnem pomenu besede, temveč kvalitativno nov tip migranta, se pravi transnacionalni migrant oziroma transmigrant v smislu koncepta, kakor so ga razvili Nina Glick Schiller, Linda Basch in Christina Blanc-Szanton (1992), Ludger Pries (2008), Steven Vertovec (2009) in drugi. Ta tip migrantov se od tradicionalnih tipov migrantov razlikuje po tem, da deluje in razvija svojo identiteto v omrežju odnosov, ki so locirana na več kot enem kraju in vsaj med dvema ali več državami.

Naj dodamo, da so teorije transnacionalne migracije v veliki meri nastale kot odgovor na preveč strukturno usmerjene razlage »mednarodne« mobilnosti (v našem primeru študentov, profesorjev, znanstvenikov). V razlago migracijskih pojavov so vnesle poudarek na posamezniku kot akterju, da bi se tako otresle paradigme posameznikove odvisnosti od zgolj družbenih okolij. Ta usmeritev se ujema s predpostavko, da »[š]tudentje vse bolj pričakujejo, da bodo lahko glede na svoje lastne potrebe in zanimanja sami izbirali, kaj, kako in kdaj bodo študirali« (Evropska komisija 2013: 2). Nekaj podobnega velja tudi za mlade oz. mlajše raziskovalce. Tržaški Slovenec Robert Volčič, nevroznanstvenik na inštitutu v Roveretu v Italiji, je v intervjuju za *Primorski dnevnik* dejal:

[S]i raziskovalec, ker si se tako odločil – to ni usoda, ki te doleti. Del raziskovalnega dela pa je tudi ta, da se človek premika in nabira izkušnje po svetu. Sooča se z različnimi ljudmi v različnih kontekstih. [...] Ko se človek večkrat seli, se mu toži po več krajih, ker je povsod nabiral prijateljstva in spoznaval okolje, del njegovega življenja pripada tudi tistim krajem. (F. [Fonda] 2013: 3)

Transnacionalne migracije so pogosto obravnavane kot pojav, ki je značilen za elite,² in še določneje, za 'elito znanja' (*knowledge elite*), za katero so »ključni teoretično znanje, kreativnost in inovativnost« (Tomšič 2008: 21; gl. tudi Etzioni-Halevy 1985). Sem lahko prištevamo tistih pet najštevilčnejših skupin visoko izobraženih migrantov, ki jih Sami Mahroun (1999: 180) navaja po naslednjem zaporedju: 1) managerji in vodilni uslužbenci, 2) inženirji in tehnični strokovnjaki, 3) podjetniki, 4) akademiki in znanstveniki, 5) študenti.

Prve tri skupine bi lahko označili z izrazom »ekonomsko-poslovna elita« (Tomšič 2006: 73, op. 1). Ta je za današnji neoliberalni kapitalizem paradigmatična: za transnacionalno mobilnost se odloča predvsem zaradi vabljenih ponudb korporacij, finančnih služb in državnih politik. Pri tem se jo spodbuja, še več, v to se v smislu Althusserjevega interpelacijskega mehanizma spodbuja kar sama, da deluje kot nekakšno individualno podjetje: uporablja svoje znanje, domiselnost in podjetnost, razpolaga s precejšnjim znanjem v razvijanju »strategij« in shem, ki so umerjene k maksimiranju dobička, poseduje pa tudi vednost o tem, kako vpeljati modele »racionalne izbire«, ki ponotranjijo in s tem normalizirajo tržno vedenje. In nenazadnje: gre za elito, ki je načeloma sposobna delovati in živeti na drugačnih tleh in v drugačnih kulturah. Lahko bi rekli, da v sicer manj očitni meri kot intelektualci, ki jih je Sami Mahroun uvrstil v kategorijo 4) in 5), torej akademikov in znanstvenikov ter študentov, lahko nastopajo kot mediatorji med različnimi družbenimi razredi pa tudi kot posredniki informacij in idej med lastno kulturo in preostalimi kulturami.

2 Pojem elite ni identičen s pojmom vladajočih razredov (gl. Etzioni-Halevy (ur.) 1997).

»Marginalna mobilnost« elit znanja

Akademiki in znanstveniki se na trgu dela obnašajo drugače od drugih skupin (managerjev, vodilnih uslužbencev, podjetnikov itd.). Raziskave o transnacionalni mobilnosti so pokazale, da so ekonomski dejavniki za njihovo mobilnost pomembni, vendar ne prevladujoči, saj so jim pomembnejši osebni dejavniki, kot so izboljšanje poklicne možnosti, sprememba v karieri ali dober odnos s kolegi (Barbezat, Hughes 2001: 410). Podobno velja tudi za evropske študente in diplomante (Mahroum 1999: 23). Sklepamo lahko, da jih bolj kot »korporacijska pravila«, ki zagotavljajo ekonomsko učinkovitost, pritegne želja po znanju in spoznanju, pa tudi ustvarjalni korak v neznano in celo prizadevanje, napraviti iz svojega življenja »umetnino«. Vse bolj očitno pa tudi postaja, da tovrstne iluzije vzlic negotovim družbenim in gospodarskim razmeram kaj lahko splahnijo, kar sugerirata tesnoba in negotovost, ki ju je čutiti zlasti v zadnjih letih neoliberalnega kapitalizma. Značilni postajata zlasti za diplomante, a tudi za mlade doktorje znanosti. Če je še pred nekaj leti veljalo, da višja raven izobrazbe prinese več možnosti za redno zaposlitev, postaja dandanes ta možnost zaradi naglo naraščajočega števila brezposelnih z univerzitetno izobrazbo močno vprašljiva. Mnogi diplomanti, doktorandi in mladi raziskovalci se čutijo dobesedno izzvani in prisiljeni v transnacionalno mobilnost. Naj v ilustracijo navedemo odlomek iz intervjuja z Igorjem Guardiancichem, politologom, rojenim v Trstu, z ekonomsko univerzitetno izobrazbo:

Kot politolog se trenutno ukvarjam z vsem, kar zadeva socialno državo: pokojnine, brezposelnost, socialna zavarovanja. Začel pa sem kot ekonomist, študiral sem v Trstu. Po diplomi sem [...] se vpisal na magisterij mednarodne ekonomije v Ljubljani. Leta 2003 sem naletel na zanimiv program priznane London School of Economics, in sicer na temo politične ekonomije tranzicije – prehoda iz socializma v tržno gospodarstvo. Tam sem magistriral, doktorat pa opravil na Evropskem univerzitetnem inštitutu v Firencah. Med doktoratom sem precej potoval, saj sem primerjal Slovenijo, Hrvaško, Madžarsko in Poljsko, v vseh štirih državah sem prebil nekaj časa. Mojo doktorsko nalogo o pokojninskih reformah so objavili avgusta letos. Po doktoratu se je začela kalvarija, postal sem prekerni univerzitetni delavec. Seveda pa ni isto, če si prekeren raziskovalec v Italiji ali pa drugje – jaz sem imel nekaj sreče. V Firencah sem bil asistent, en semester leta 2011 sem poučeval na univerzi v ameriškem Michiganu, potem na zasebni visoki šoli Collegio Carlo Alberto v Torinu. Tam so me priporočili, da bi postal asistent. Bil bi kar dobro plačan, a kaj, ko se je zgodila tipično italijanska zgodba. Direktor je odstopil in z njim je moje delo izpuhtelo. Naslednje tri mesece sem kot postdoktorski raziskovalec preživel v Budimpešti, zdaj imam dve do triletno pogodbo v Odenseju. Pravkar sem začel. (F. [Fonda] 2013: 3)

O prisiljenosti v transnacionalno mobilnost zgovorno priča tudi vrsta drugih znanstvenih biografij diplomantov, doktorandov in mladih raziskovalcev, o katerih vse pogosteje beremo v medijih (gl. npr. Babij idr. 2008; Zgonik, Ule 2012; Marn 2012). Le malokdo, ki odide, se tudi vrne, in če se vrne – upajoč, da bi vendarle dobil zaposlitev – je kaj lahko prisiljen znova oditi v tujino, kjer se vse pogosteje premika med različnimi univerzami in inštituti znotraj in zunaj Evrope in pri tem sprejema tudi občasna dela za škandalozno nizko plačo.

Kaže, da se v sedanjem času tudi visoko izobraženim kadrom obeta, da bodo v svoji delovni dobi vsaj nekajkrat zamenjali službo. Pogostost menjave služb se bo pred koncem delovne dobe sedanje generacije visoko izobraženih ljudi skoraj zagotovo še povečala. »Fleksibilnost« je moto današnjega časa, in če jo uporabimo za trg dela, oznanja konec »službe, kakšno poznamo«, namesto tega pa napoveduje začetek dela s kratkoročnimi pogodbami, prehodnimi pogodbami ali brez pogodb. To se izpričuje tudi v tem, da so mladi raziskovalci prisiljeni »nepretrgoma tekati od enega [raziskovalnega] projekta k drugemu, da si zagotovijo vsaj delno kontinuiteto znanstvenega dela in preskrbo temeljne socialne opore« (Kotnik 2005: 71). Zaposlovanje je postalo tudi na trgu znanja kratkoročno in nezanesljivo, okleščeno oprijemljivih (kaj šele zagotovljenih) možnosti in torej epizodno.

Spremembe v zaposlovanju visoko izobraženih ljudi prinašajo s seboj, ob strahovih, bojznih in stiskah, tudi nove oblike mobilnosti, ki bi jih v navezavi na Špelo Kalčič, Marka Juntinena in Natašo Rogeljo (2013) lahko imenovali »marginalna mobilnost«. Avtorji navajajo, da marginalno mobilnost opredeljujejo naslednje skupne značilnosti: poudarjeni mobilni življenjski stil, ki ni niti popolnoma prisilen niti prostovoljen in poteka vzdolž ohlapno določenih poti, sentiment marginalnosti in liminalnosti, odsotnost v politiziranih javnih sferah ter neprestano pogajanje s sedentarnimi³ normami nacionalnih držav. Vendar, tako bi lahko dodali, tudi te norme niso več tako sedentarne, kot se lahko zazdi, še zlasti, če upoštevamo, da lokus politične moči nacionalnih držav danes ni več omejen na nacionalne vlade, temveč si ga morajo te deliti z različnimi globalnimi akterji na različnih ravneh: subnacionalni, nacionalni, regionalni in transnacionalni (Rizman 2006: 11). V tem smislu je mogoče govoriti tudi o preobrazbi »sedentarnih norm« nacionalnih držav, saj te v svoje politike vse bolj vključujejo imperativ mobilnosti, ki ne sili toliko v prostorsko omejenost, temveč zlasti v prehajanje državnih meja.

Seveda ne smemo spregledati, da je za pojem »marginalna mobilnost« značilna zlasti težnja po prihodkih ter želja po iskanju boljših življenjskih in preživetvenih razmer. Te danes vse bolj opredeljujejo tudi »elito znanja«, torej skupino, ki se jo pogosto povezuje z idealizirajočo podobo hiper mobilne »junaške figure pozne moderne« (Schroer 2006: 116), ki na piedestal svoboščin postavlja prav svobodo gibanja. Vendar, kot plavzibilno ponazarjajo Kalčič, Juntunen in Rogelja (2013), ta figura prej odgovarja priročnim teoretskim predstavam o mobilnem življenjskem stilu kot pa konkretni empirični realnosti. Na eni strani je tu pogled na mobilnost kot osvobodilni akt, ki se ga enači z gibljivostjo, dinamičnostjo in vitalnostjo, na drugi, pogosto prezrti strani, pa opažanje, da načelo mobilnosti poraja tako nove (pogosto iznajdljive) preživetvene strategije kot raznovrstne prisile.

Te prisile se med drugim kažejo v tem, da imajo mladi vse manj možnosti za kakovostno in vsem dostopno visokošolsko izobraževanje. Renata Salecl se v intervjuju z Ranko Iveljo (2011) strinja s slovenskimi študenti, pripadniki gibanja 150, da današnje fakultete postajajo vse bolj »tovarne«, katerih cilj je »čimprej izobraziti kadre za potrebe gospodarstva«. Univerze poleg tega »vse bolj funkcionirajo kot korporacije, tudi javne med njimi«, k čemur pripomore tudi ekonomska kriza. V anglosaškem svetu, tako Salecl, je »ena glavnih nalog univerz pridobivati tuje študente po svetu, ki lahko plačajo visoke šolnine, in odpirati kolidže v tretjem svetu«, kjer poučujejo »slabo plačani gostujoči profesorji«. Rastko Močnik (2012: 64, op. 60) govori o »Evropi«, ki »krizo univerz hkrati izvažna na svoje obrobje (v Rusijo, nekdanje kolonije v Afriki in delno Aziji) in jo uvažna iz sedanjih in uveljavljajočih se središč (kolikor sama postaja polperiferija ZDA in vzhodne Azije).«

UNIVERZA KOT TRANSKULTURNI PROSTOR

Transkulturalnost – ali tudi transkulturalizacija – je pojem, ki v zadnjih dveh desetletjih, zlasti v kontekstu transnacionalizacije, postaja tudi v Evropi vse pomembnejši (gl. Jurič Pahor 2012b). Transnacionalizacija gradi nove povezave med kulturami, ljudmi in kraji ter s tem spreminja tudi vsakdanje visokošolsko okolje. Na pojem transkulturalnosti v povezavi z visokim šolstvom se na primer navezuje Lilo Schmitz (2006), ko pravi:

Študenti se gibljejo v številnih jezikih, migrirajo, potujejo, pripadajo različnim scenam in slojem – zaradi revščine, brezposelnosti in bega razpolagajo z več domovinami. Opredeljujejo jih mobilnost in »razdomovinenje« ter iz tega izhajajoče »samovoljne strategije re-lokalizacije«.

Če smo univerzo v naslovu koncipirali kot transnacionalni in transkulturalni prostor, smo to storili v navezavi na »prostorski obrat«, ki ga je s svojo prelomno študijo *Production de l'espace* sredi sedemdesetih

3 Sedentaren: nastanjen, stalen, vezan na kako mesto ali ozemlje.

let spodbudil francoski sociolog in filozof Henri Lefebvre. Gre za razvoj, ki je predstavljal jasen odklik od predstave, da živimo in delujemo v zaprtih, homogenih in samo-po-sebi obstoječih prostorih nacionalnih držav z ustrežajočimi nacionalnimi družbami. Ta predstava je sovpadala z videnjem prostora in kraja kot statičnega »kontejnerja« kulturnih tradicij, ki je med oblikovanjem nacionalnih držav tudi kulturo zakoličil na nacionalni teren z ozemeljskimi mejami. Naj v tem kontekstu omenimo še Michela Foucaulta, ki vse do danes deluje kot navdih za nove premisleke o oblasti, takšne, ki nima središča in jo je treba misliti »lokalno«, »regionalno«, »periferno«, disperzno, kot heterogeno polje sil (Deleuze 1988). V svojem predavanju O drugih prostorih, v katerem je med drugim že leta 1967 naznanil »začetek dobe prostora«, predpostavlja, da »svet danes ni več toliko razumljen kot veliko živo bitje, ki se razvija v času, temveč kot mreža, katere vrvi se prepletajo in povezujejo točke« (Foucault 1967: 317). Ta svet Foucault označi tudi kot prostor »sosedskih odnosov« in »prostor relacij« (prav tam).

Wolfgang Welsch večkrat poudarja, da je treba iz tovrstnih diagnoz izpeljati nujne pojmovne in normativne posledice: »Naše kulture *de facto* že zdavnaj nimajo več oblike homogenosti in separacije. Nasprotno, privzele so obliko, ki jo označujem kot *transkulturno*, ker samoumevno prehaja tradicionalne kulturne meje« (Welsch 1997: 71). Ta preobrazba se Welschu kaže kot »nov tip množstva: množstva različnih kultur in življenjskih oblik, vsaka med njimi pa izhaja iz transkulturnih kombinacij«. Tako znova nastane visoka stopnja kulturne raznolikosti, »le da razlike zdaj ne nastajajo več s sobivanjem jasno zamejenih kultur (kot pri mozaiku), temveč se oblikujejo med kulturnimi mrežami, ki imajo nekaj elementov skupnih, a se v drugih razlikujejo, tako da obstajajo med njimi tako sovpadanja kot razlike« (prav tam: 78).

Vse bolj postaja jasno, da tudi univerza ni prostor separacije, ampak je oblikovan, naseljen in prehodni prostor. Danes ni več mogoče spregledati, da zaprtost visokošolskih sistemov v nacionalne okvire izgublja svoj pomen. O tem govori močno povečana mobilnost univerzitetnih učiteljev in (zlasti) študentov, ki je na univerzah v ZDA ali denimo na Nizozemskem znatno bolj zaznavna kot na primer v Nemčiji ali Sloveniji. Iz raziskovalnega dela v okviru postdoktorskega projekta *Kulturne značilnosti slovenskih elit v kontekstu vključevanja v Evropsko unijo*, ki ga je v letih 2003 in 2004 opravil Matevž Tomšič, izhaja:

Pripadnost naciji je še vedno primarni tip identitete, saj se večina ljudi iz slovenske elite čuti bolj Slovence kot Evropejce. V svojih vrednotah se ne razlikujejo bistveno od splošne populacije [...] Tako pripadniki elite kot običajni državljani gojijo relativno ambivalenten odnos do globalizacije, pri čemer je opaziti precejšnjo mero skepticizma. To velja nasploh za njihov odnos do tujih idej. Večina sicer ugotavlja relativno odprtost do tujih idej, ki pa je pogosto bolj deklarativne narave. (Tomšič 2008: 201–202)

Wolfgang Welsch (2010: 54–55) o visokošolskem prostoru v Nemčiji ugotavlja, da sta mobilnost in posledično multietničnost v njem sicer občutno narasli, vendar se omejujeta pretežno na študentsko populacijo. Če razumemo pod univerzo skupnost univerzitetnih učiteljev in študentov, potem je ta napredek po njegovem enostranski, namreč omejen na študente, medtem ko je učno osebje »še naprej homogeno, namreč nemško«. To enostranskost napredka zaznava v nekakšni nereflektirani težnji k temu, da s pomočjo stereotipnih diferenciacij urejamo heterogenost sveta, v katerem živimo, denimo tako, da delamo razlike med »nami« in »njimi«. Welsch to ponazoril s konkretnim primerom, in sicer z razpisom katedre za filozofijo na nemški univerzi. Tamkajšnji emerit si je prizadeval, da jo zasede japonski kolega, kar bi odgovarjalo duhu časa in mednarodni usmeritvi katedre. Kolegi in kolegice so se tega otepal in »namesto mednarodno visoko renomiranega Japonca imenovali povprečnega nemškega kolega« (prav tam: 54). Ključno vlogo pri imenovanju profesorja na redno katedro so torej odigrali (mono)nacionalni stereotipi, s katerimi se rado spregleda raznovrstnost sveta in nianse v njem.

Na – v tem primeru nemški (lahko pa na primer tudi slovenski) – visokošolski ravni se nezmožnost dejavnega življenja transkulturnosti kaže že v tem, da univerza ni zmožna oblikovati dejanske transkulturne skupnosti, ki bi jo sooblikovali predstavniki različnih nacij, etnij ali kulturnih skupin. Dejanska

transkulturalnost spodbuja k sodelovanju in h gradnji vključujoče skupnosti; zahteva dinamične družbene odnose med posamezniki različnih kultur, ki – kot pravi Homi K. Bhabha (1995: 207) – »niso bile nikdar enotne same v sebi, niti preprosto dualistične v razmerju sebstva do drugega«. Tudi Bernhard Waldenfels (1997: 157) pravi: »Drugi govorijo vedno že iz mene, ko govorim drugim. Na začetku je mešanica, ne čistost. Predpostavka o genuini čistosti rase ali kulture izvira iz blodne ideje čistosti.« Wolfgang Welsch (2010: 51) se takole navezuje na Edwarda Saida: »Edward Said ima prav, ko pravi: ›Vse kulture so hibridne; nobena ni čista; nobena ni identična z nekim ›čistim‹ ljudstvom; nobena ne sestoji iz homogenega tkiva.«

Bodimo konkretnjši: le težko bi denimo zanikali, da so v Trstu živeli pripadniki različnih narodov in etnij (npr. Grki, Armenci, Srbi, Judje), ki so bili v 19. stoletju med najpomembnejšimi akterji razvoja mesta, pa čeprav so za njimi izginile skoraj vse sledi. K temu je pripomoglo uveljavljanje imaginarija o državi, ki (naj) jo predstavlja »en sam« narod. Transkulturalnost in hibridnost sta v tem imaginariju zato »videni kot nemogoči, nenormalni, nemoralni in celo izdajalski« (Pušnik 2011: 158). Gre za ugotovitev, ki se projektivno zrcali tudi v tem, da so omenjeni kolegi na nemški univerzi (katedri za filozofijo) raje še naprej »zrli« v povprečnega nemškega kot pa v visoko referenčnega japonskega kandidata. Tovrstne projekcije se kažejo tudi v tem, da še vedno nimamo na razpolago zadovoljivih konceptualnih orodij za dekonstrukcijo tistega, kar je bilo v nacionalnih imaginarijih izključeno, desimbolizirano, zastrto.

Če torej danes želimo govoriti o transkulturalnosti v Trstu ali na tržaški in drugih univerzah, bi morali imeti pred seboj obsežen izbor znanstvenih in drugih tekstov, napisanih iz različnih zornih kotov, pri čemer bi morali iz njih izhajajoča spoznanja razporediti v novo, za naše doživetje širšo in kompleksnejšo »kompozicijo«. »Transkulturalnost v visoki šoli« pomeni po Welschu (2010: 54–55) nekaj več in nekaj drugega kot zgolj stopnjevano raznolikost »izvorov«. Vsiljuje se mu primerjava z orkestrom ali s plesno skupino, ki sta sestavljena iz pripadnikov različnih narodov/etnij. Takšna sestava je sama po sebi sicer lahko razveseljiva, toda če ta »pisana četa« potem igra neko klasično simfonijo, s tem realizira manj transkulturalnosti, kot bi bilo mogoče. Iti bi moralo predvsem za to, da iz različnih kultur prihajajo ne le akterji, ampak da tudi delo, ki ga ustvarjajo ali predvajajo, v sebi povezuje različne kulturne vzorce, da torej ni monokulturno, temveč transkulturno zasnovano.

Na to predpostavko napeljuje med drugim tudi odmevna knjiga, ki se nanaša na opozicijo med literarno in naravoslovno kulturo; pred več kot petdesetimi leti jo je napisal Charles Peirce Snow (1987 [1959]). Avtor v njej predlaga, naj se obe »kulturi« približata druga drugi in se med seboj izmenjujeta. Mogoče je pomisliti tudi na različne znanstvene paradigme (tako med znanstvenimi skupinami kot tudi znotraj njih) in pri tem usmeriti pogled na njihove povezave ali medsebojne implikacije ter se zavzemati za angažirano mreženje. V tem kontekstu je zanimiv tudi projekt New Media Cross-Border.⁴ Končal se je z razstavo sodobnih umetniških praks, pristopov in procesov, ki so obiskovalce na participativen način vabili k spoznavanju, predvsem pa k skupnemu razmisleku o izzivih današnjega časa ter soustvarjanju novih rešitev – k preseganju vsebinskih, simbolnih in fizičnih meja, s katerimi se srečujemo kot posamezniki in kot del širše družbe (gl. <http://noborderculture.eu/>). V projektu je bil opazen impulz po ugovarjanju hegemonim tendencam dominantnih diskurzov ter po ustvarjanju novih modelov (skupnostnega) delovanja in čezmejnega dialoga. Nedvomno pa tovrstni projekti pripomorejo tudi k oblikovanju artikularnega nestrinjanja oziroma »protielit«, ki je najbolj zaznavno prav med študenti in intelektualci (kulturniške in humanistične provenience) (gl. Tomšič 2008: 87–94).

»Transdisciplinarnost« bi bila, tako Wolfgang Welsch (2010: 56), tudi najustrežnejše geslo za poimenovalje »transkulturalnosti v visoki šoli«. Naj v tem kontekstu omenimo kulturologijo (zlasti birminghamske pa tudi frankfurtske šole), ki je ni mogoče omejiti na homogeni prostor redukcionistične stroke, saj

4 Projekt se je izvajal v okviru operativnega programa IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013 in v partnerstvu Avtonomnega centra ACT iz Čakovca, Kulturno izobraževalnega društva KIBLA iz Maribora, Društva mladih V. U. K. iz Varaždina in Društva prekmurske pobude ONEJ iz Murske Sobote.

združuje teoretične in praktične prvine različnih znanstvenih disciplin in kombinira raznolike didaktične pristope ter individualne in skupinske načine pridobivanja, uporabe in aplikacije znanja (Debeljak 2014). Nekaj podobnega velja tudi za etnične in manjšinske študije. Tudi teh ni mogoče zožiti na eno samo disciplino, saj so etnične/manjšinske kategorije izpostavljene nenehnim spremembam, kar velja še zlasti za čas globalizacije, v katerem ljudje vse bolj nihajo, posredujejo ali prevajajo med raznolikimi kolektivnimi interpelacijami in kulturnimi/etničnimi kodi; njihove identitete postajajo vse bolj kompleksne in hibridne (Bhabha 1994; gl. tudi Tschernokoshewa, Jurić Pahor 2005; Jurić Pahor 2012b). Tako kulturni kot tudi etnični in manjšinski študiji morajo biti zaradi svoje večplastne narave transdisciplinarno zasnovani in morajo vključevati najrazličnejša znanja. Zato naj se transdisciplinarnost prakticira že v posamičnih predmetih, ne šele med predmeti. Le tako je mogoče zadostiti tematskim zahtevam in standardom sodobnega znanja.

SKLEPNE MISLI

Priča smo globalnemu prestrukturiranju sveta, ki se odraža tudi v viziji univerz. Te niso več omejene z nacionalnimi okviri, saj jih vse bolj določajo procesi globalizacije. To se med drugim kaže v tem, da tako v svetovnem kot tudi v evropskem in ožjem slovenskem merilu transnacionalna mobilnost študentov, raziskovalcev in akademskega osebja od devetdesetih let 20. stoletja močno narašča, in zdi se, da se bo srednje- in dolgoročno še močno povečala. Transnacionalna mobilnost je značilna predvsem za »elito znanja«, ki jo v grobem delimo na »ekonomsko-poslovno elito«, ki se za mobilnost odloča predvsem zaradi vabljenih ponudb mednarodnih korporacij, finančnih služb in državnih politik. Omenjena elita, ki razpolaga s precejšnjimi zmoglostmi domišljanja idej in načinov, da te postanejo zaželeni in tržni, kar velja tudi za razvijanje strategij, usmerjenih k maksimiranju dobička, je za globalni neoliberalni kapitalizem paradigmatična. K novi »eliti znanja« lahko prištevamo tudi akademike in znanstvenike ter študente, ki se za transnacionalno mobilnost ne odločajo toliko iz ozkih ekonomskih razlogov, ki jih diktirajo lobiji novega globalnega kapitalizma, temveč zlasti zaradi subjektivnih želja po boljših poklicnih možnostih, pridobitvi novih znanj, spoznavanju novih krajev in prijateljstev, vabljenem »skoku v neznanje« in drugih izbir. Vse bolj stopa v ospredje kategorija mladih in mlajših intelektualcev, ki jo označujejo »marginalna mobilnost« ter z njo povezani prekernost ter zaznamovanost s stalno eksistenčno tisko; to je praviloma nekaj, kar si želijo preseči. Ker vedo, da jih je zlahka mogoče zavreči, se branijo razvijati privrženost in navezanost na svoja delovna mesta ali vpisovati svoje življenjske smotre v tako projicirano prihodnost. To pa hkrati pomeni, da je dolgoročna varnost zadnja stvar, ki bi se je lahko naučili povezovati z delom. Novost imajo za dobro novico, negotovost kaj lahko za vrednoto, nestabilnost za imperativ. »Veliko prekercev na redno zaposlene delavce gleda kot na nekaj arhaičnega,« je pri svojih vrstnikih zaznal Primož Krašovec, 34-letnik, ki tudi sam dela v prekernih delovnih razmerjih. Rednim službam se pripiseta monotonost in dolgočasnost, fleksibilnim pa svoboda in ustvarjalnost, kar je po Krašovcu najuspešnejši ideološki trik neoliberalne zaposlitvene politike (gl. Košak 2014: 30).

Ne smemo pa seveda spregledati, da je transnacionalna mobilnost pomembna tudi za spodbujanje spoštovanja drugačnosti in transkulturni dialog. V tem kontekstu sta pomembna pretok pedagoškega osebja in raziskovalcev med visokoškolskimi in raziskovalnimi ustanovami ter prenos in tujini pridobljenih znanj in izkušenj v »domači« prostor. Prav pogled na to realnost pa nas sili, da se poslovimo od utečenih razločitvenih mišljenjskih vzorcev, tako da se preusmerimo k tistim, ki od vsega začetka računajo s prepletanji in upoštevajo njihove posledice. Predmetov – in to je ključna točka – ni mogoče preprosto vkalupiti v znanstveno disciplino, saj ta zahteva transdisciplinarni pristop. Današnja izobrazba temelji na poznavanju in obvladanju prečnih povezav med znanstvenimi področji. Transdisciplinarnost je torej, in tu se navezujemo na Wolfganga Welscha (2010: 59), »v okviru visoke šole ustrezni ekvivalent za transkulturnost v okviru družbe. Tako kot gre na družbeni ravni za povezavo in prepletенost različnih kulturnih vzorcev, tako gre na akademski ravni za mreženje različnih kultur znanja.«

VIRI IN LITERATURA

- Appadurai, Arjun (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Babij, Valerija, Culiberg, Metka, Kuntner, Matjaž, Hrastnik, Nataša, Praznik, Katja, Drglin, Zalka, Ule, Aljaž (2008). Galerija znanstvenih usod. *Dnevnikov objektiv*, 26. januar 2008, 4–5.
- Bajd, Tadej (2014). Znanost, inženirstvo, materni jezik. Predavanje na 49. študijskih dnevih Draga na Opčinah pri Trstu; <http://www.sazu.si/en/novice/predavanje-predsednika-akad-prof-dr-tadeja-bajda-na-studijskih-dnevih-draga-2014-31-8-2014.html> (5. 9. 2014).
- Barbezat, Debra A., Hughes, James W. (2001). The Effect of Job Mobility on Academic Salaries. *Contemporary Economic Policy* 19/4, 409–423.
- Beck, Ulrich (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina (knjižna zbirka Krt).
- Bevc, Milena (2013). Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995–2009 po njihovem znanstvenem področju. *Dve domovini / Two homelands* 37, 21–40.
- Bevc, Milena, Ogorevc, Marko, Koman, Klemen (2012). *Emigracija slovenskih raziskovalcev in njihova zaposlitvena mobilnost znotraj Slovenije*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja – IER.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London, New York: Routledge.
- Bhabha, Homi K. (1995). The Commitment to Theory. *The Postcolonial Studies Reader* (ur. Bill Ashcraft, Garren Griffiths, Helen Tiffin). London, New York: Routledge, 206–209.
- Castells, Manuel (2003). Der Aufstieg der Netzwerkgesellschaft. *Das Informationszeitalter* 1. Opladen: Leske und Budrich.
- Čelebič, Tanja (2008). *Mednarodna mobilnost študentov in pedagoškega osebja v terciarnem izobraževanju*. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj (Zbirka Delovni zvezki UMAR 17/8).
- DAAD/HIS – Deutscher Akademischer Austauschdienst / Institut für Hochschulforschung (2013). *Wissenschaft weltweit. Daten und Fakten zur Internationalisierung von Studium und Forschung in Deutschland = Facts and Figures on the International Nature of Studies and Research in Germany*. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag (wbv).
- Debeljak, Aleš (2014). *Kulturologija*, <http://www.fdv.uni-lj.si/studij/studij-na-fdv/doktorski-studij-3-stopnje/studijski-programi/kulturologija-3-stopnja> (2. 1. 2015).
- Deleuze, Gilles (1988). *Foucault*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- ELISA – Elektronska informacijska služba Rektorske konference Alpe-Jadran (2008). Dogovor o Rektorski konferenci univerz regije Alpe-Jadran, <http://elisa.uni-mb.si/podrocje.aspx?id=22> (17. 9. 2014).
- Etzioni Halevy, Eva (1985). *The Knowledge Elite and the Failure of Prophecy*. London: George Allen and Unwin.
- Etzioni Halevy, Eva (ur.) (1997). *Classes and Elites in Democracy and Democratization: A Collection of Readings*. New York, London: Garland Publishing.
- Evropska komisija (2013). *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij: Evropsko visokošolsko izobraževanje v svetu*. Bruselj, 11. 7. 2013 COM(2013) 499 final; ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2013/SL/1-2013-499-SL-F1-1.Pdf (22. 10. 2014).
- F., A. [Fonda, Aljoša] (2013). V Italiji ni dolgoročnega načrtovanja, Slovenija zapira vrata »vrnitvi možganov«: Dvojni intervju: raziskovalca Igor Guardiancich in Robert Volčič o svojih izkušnjah v različnih državah. *Primorski dnevnik*, 29. september 2013, 3.
- Foucault, Michel (1967). Von anderen Räumen. *Raumtheorie Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften* (ur. Jörg Dünne, Stephan Günzel, 2006). Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 317–329.
- Glick Schiller, Nina, Basch, Linda, Szanton Blanc, Cristina (ur.) (1992). *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences.

- Hahn, Karola (2004). Die Internationalisierung der deutschen Hochschulen: Kontext, Kernprozesse, Konzepte und Strategien. Wiesbaden: VS – Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hunger, Uwe (2003). Brain drain oder brain gain: Migration und Entwicklung. Migration im Spannungsfeld von Globalisierung und Nationalstaat. *Migration im Spannungsfeld von Globalisierung und Nationalstaat* (ur. Dietrich Thränhardt, Uwe Hunger). Leviathan Sonderheft 22/2003. Wiesbaden: Springer, 58–76.
- Ivelja, Ranka (2011). Dr. Renata Salecl: Zakaj potrebujemo več in ne manj države. *Dnevnikov objektiv*, 26. november 2011, <http://www.dnevnik.si/objektiv/intervjuji/1042490642> (6. 11. 2014).
- Jurić Pahor, Marija (2011). Grenzen, Schwellen, Übergänge: Überlegungen zum Alpen-Adria-Raum. *Dialogische Begegnungen. Minderheiten – Mehrheiten aus hybridologischer Sicht* (ur. Elka Tschernokoshewa, Marija Jurić Pahor). Münster, New York, München, Berlin: Waxmann, 318–338.
- Jurić Pahor, Marija (2012a). Čezmejni in transkulturni imaginariji: Alpsko-jadranski prostor v kontekstu njegovega zamišljanja in o(d)smišljanja. *Annales. Series historia et sociologia* 22/2, 409–424.
- Jurić Pahor, Marija (2012b). Transkulturacija in kulturna hibridnost: Dva ključna pojma postkolonialnih študijev kot izziv za proučevanje nacionalnih in etničnih identitet. *Razprave in gradivo / Treatises and documents* 69, 36–65.
- Kalčić, Špela, Juntunen, Marko, Rogelja, Nataša (2013). Marginal mobility: A heuristic tool for comparative study of contemporary mobilities. *Dve domovini / Two Homelands* 38, 7–20.
- Košak, Klemen (2014). Junaki za jutri. *Mladina* 1, 3. januar 2014, 26–30.
- Kotnik, Vlado (2005). Miti, tabuji, hipokrizije in drugi problemi v znanstveni politiki in v družbenem statusu znanosti v Sloveniji: Prispevek k antropologiji zablodelega sveta. *Družboslovne razprave* 48, 65–92.
- Kozmelj, Andreja (2013). Mednarodni dan študentov 2013, https://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=5895 (3. 1. 2014).
- Mahroum, Sami (1999). Highly Skilled Globetrotters: The International Migration of Human Capital. DSTI/STP/TIP(99)2/FINAL; <http://www.oecd.org/spain/2100652.pdf> (27. 10. 2014).
- Mali, Franc (2009). *Novi modeli produkcije znanstvenega vedenja in njihov vpliv na vrednotenje (visokošolskih) izobraževalnih politik* (Znanstveno poročilo, 09). Ljubljana: Pedagoški inštitut. Elektronska knjiga, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-MBGE6J1P> (17. 10. 2014).
- Marn, Urša (2012). Adijo pamet. *Mladina* 41, 12. oktober 2012, <http://www.mladina.si/116714/adijo-pamet/> (27. 10. 2014).
- Močnik, Rastko (2012). Konec univerze, zmaga visokega šolstva. Bo teorija ostala brez institucionalne podpore? (*Prejdrzna Slovenija* (ur. Igor Ž. Žagar, Anej Korsika) (Digitalna knjižnica, Documenta, 4). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 43–70, http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/digitalna_knjiznica/Documenta_4_ISBN978-961-270-109-3-SWF/ISBN978-961-270-109-3.html (23. 11. 2014).
- Mulec, Breda (2011). Kroženje možganov: Nov cilj v povezovanju držav z diasporami. *Dve domovini / Two Homelands* 33, 109–122.
- Pries, Ludger (2008). *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Prijatelj, Maja (2011). Množičnega bega možganov še ni, a se lahko zgodi. *Delo*, 8. avgust 2011, <http://www.delo.si/druzba/delova-borza-dela/mnozicnega-bega-mozganov-se-ni-a-se-lahko-zgodi.html> (17. 10. 2014).
- Pušnik, Maruša (2011). *Popularizacija nacije: Komuniciranje, nacionalizem in proizvodnja mej*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV (Zbirka Kult).
- Rizman, Rudi (2006). Kaj prinaša globalizacija nacionalni državi? *Demokracija v globalizaciji, globalizacija v demokraciji* (ur. Miro Haček, Drago Zajc). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 11–28.
- Sassen, Saskia (2000). Spatialities and Temporalities of the Global: Elements for a Theorization. *Public Culture* 12/1, 215–232.

- Schmitz, Lillo (2006). Transkulturalität: Eine Ressource im Studium der Sozialen Arbeit. *Blätter der Wohlfahrtspflege* 2, 64–67, http://www.bdwnomos.de/fileadmin/bdw/doc/BdW_06_02.pdf (27. 9. 2014).
- Schroer, Markus (2006). »Mobilität ohne Grenzen? Vom Dasein als Nomade und der Zukunft der Sesshaftigkeit«. *Nomaden, Flaneure, Vagabunden. Wissensformen und Denkstile der Gegenwart* (ur. Winfried Gebhardt, Ronald Hitzler). Wiesbaden: VS – Verlag für Sozialwissenschaften, 115–125.
- Snow, Charles Percy (1987 [1959]). Die zwei Kulturen. 3 Rede Lecture. *Die zwei Kulturen: Literarische und naturwissenschaftliche Intelligenz. C. P. Snows These in der Diskussion* (ur. Helmut Kreuzer). München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 19–58.
- Tomšič, Matevž (2006). Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov. *Družboslovne razprave* 22/51, 73–91.
- Tomšič, Matevž (2008). *Elite v tranziciji*. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne družbene študije.
- Tschernokohewa, Elka, Jurić Pahor, Marija (ur.) (2005). *Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten: Theorie – Feldforschung – Praxis*. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann.
- Vertovec, Steven (2009). *Transnationalism*. London, New York: Routledge.
- Waldenfels, Bernhard (1997). *Topographie des Fremden*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Welsch, Wolfgang (1997). Transkulturalität. Zur veränderten Verfassung heutiger Kulturen. *Hybridkulturen, Medien, Netze, Künste* (ur. Irmela Schneider, Christian W. Thomsen). Köln: Wienand, 67–90.
- Welsch, Wolfgang (2010). Was ist eigentlich Transkulturalität? *Hochschule als transkultureller Raum? Kultur, Bildung und Differenz in der Universität* (ur. Lucyna Darowska, Thomas Lüttgenberg, Claudia Machold). Bielefeld: Transcript, 67–82.
- Zgonik, Staš, Ule, Aljaž: Dr. Aljaž Ule: »Trenutno se vedemo kot razočarani otroci« (intervju). *Mladina* 20, 19. maj 2011, <http://www.mladina.si/54017/dr-aljaz-ule-trenutno-se-vedemo-kot-razocarani-otroci/> (27. 10. 2014).

PREPLET MIGRACIJ IN UČENJA: BIOGRAFSKO UČENJE KOT FORMIRANJE IDENTITETE IN ZNANJA OB MIGRACIJSKIH IZKUŠNJAH

Klara KOŽAR ROSULNIK^I, Nives LIČEN^{II}

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Preplet migracij in učenja: Biografsko učenje kot formiranje identitete in znanja ob migracijskih izkušnjah

Besedilo prikaže migracijske izkušnje kot polje učenja, ki ga interpretiramo s teorijo biografskega učenja. Migracije so pomemben življenjski prehod, ki ustvarja možnosti za učenje tako na makro ravni ob soočanju posameznika s kulturnimi sistemi kot na makro ravni ob drobnih zgodbah individualnega izkušanja odnosov in prehodov. Biografsko učenje obravnava kot proces, ki se dogaja v vsakdanjem življenju in pomeni re-/konstrukcijo identitete, znanja, veščin, stališč in vrednot. V tem procesu je subjekt avtorefleksiven, aktiven »producent« znanja in konstruiranja lastne identitete. Z učenjem se preko reflektivne naracije in reflektivne prakse vsakdanjega življenja spreminja njegov življenjski svet. Namen članka je analizirati biografsko učenje in ga ob migracijah kot transformativnih izkušnjah opisati kot konceptualno orodje za njegovo raziskovanje.

KLJUČNE BESEDE: migracije, biografsko učenje, življenjska zarez, identiteta

ABSTRACT

Intertwining of Migrations and Learning: Biographic Learning as Forming an Identity and Knowledge through Migration Experiences

The text presents migration experiences as a field of learning interpreted through the biographic learning theory. Migrations represent important life transitions creating learning opportunities both on the macro level by individuals facing cultural systems, and on the micro level through tiny stories of an individual's experiencing of relationships and transitions. The text deals with biographic learning as a process that takes place in everyday life and signifies a (re)construction of identity, knowledge, skills, attitudes and values. In this process, the subject is auto-reflective, an active "producer" of knowledge and constructor of their own identity. With learning, their life sphere changes through reflective narration and reflective practices of everyday life. The purpose of the paper is to analyse biographic learning and to describe it as a conceptual tool used to research learning by means of migrations as transformative experiences.

KEY WORDS: migration, geographical learning, disjunction, identity

^I Univ. dipl. pedagoginja, doktorandka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Predoslje 10, SI-4000 Kranj, klara.kozar@gmail.com.

^{II} Dr. pedagogike, docentka, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, nives.licen@guest.arnes.si.

UVOD

Migracije so specifičen pojav, s katerim se ukvarjajo različne humanistične in družboslovne vede. Kot interdisciplinarno področje raziskovanja so preplet različnih spoznanj. V andragogiki se s proučevanjem migracij in z njim povezanega učenja ukvarjamo na dva načina. Prvi je povezan z različnimi vrstami organiziranega izobraževanja za migrante (prim. McNair 2009; Vrečer 2010; Moser 2012; Guo 2013; Zelinska 2013), drugi pa z doživljanjem sprememb in izkustvenim učenjem ob zapuščenju geografskega in socialnega prostora ter umeščanju v nov prostor, odraža pa se v spremenjenih posameznikovih znanju in identiteti, simbolnih mrežah in pomenih, načinih mišljenja, emocionalnih procesih in praksah vsakdanjega življenja. Organizirano izobraževanje za migrante je del številnih raziskav. Tudi v sklopu ESREA mreže raziskovalcev izobraževanja odraslih je organizirana posebna, migracijam namenjena skupina (ESREA 2014), ki se ukvarja z različnimi oblikami in dejavniki izobraževanja. Razmeroma malo pa je raziskav o t. i. informalnem učenju ali učenju¹ v vsakdanjem življenju, ki bi vključevale tudi izkušnje migrantov.

Migracije ustvarjajo procese in situacije multiple pripadnosti, migrantov namreč ne povezujejo izključno z enim samim prostorom – izvornim, ali z novo družbo. S horizontalnim gibanjem med različnimi kulturnimi konteksti namreč prihaja do medsebojnega prepletanja. Migracijske izkušnje v vsakdanjih praksah poleg občutenja pripadnosti ustvarjajo številne druge izzive, ki jih, ko želimo fenomenološko² spoznati osebno izkušnjo kot vir učenja, pogosto raziskujemo z etnografskimi in biografskimi metodami (prim. Eastmond 2007; Trifanescu 2013). Vsakdanje prakse, ki (ob migraciji) niso zgolj ponavljanje znanih rutin, so »umeščene v stalne premisleke o spreminjanju in ohranjanju« (Milharčič Hladnik 2007: 40). To implicira reflektivno učenje, ki ga razumemo kot holistični proces oblikovanja znanja, emocij, stališč, vrednot. Prakse se spreminjajo z izbiranjem in odločanjem, kateri način življenja bo posameznik v novih kulturnih okoljih inoviral (spremenil, transformiral ali razvil) in katere kulturne prakse bo ohranil. Holistični procesi spreminjanja posameznikove osebnosti ob doživljanju migracij so bili izziv že za raziskave v prejšnjem stoletju. Thomas in Znaniecki (Ule 2009: 125) sta, da bi zajela različna področja človekove osebnosti, ki se spreminjajo in vplivajo na delovanje v novem okolju, oblikovala koncept stališč (kot konglomerat med kognitivnim, emocionalnim in aktivnostnim). Pojasniti sta želela težave poljskih migrantov pri vključevanju v ameriško družbo (glej tudi Stanley 2010). V sodobnosti se torej poleg raziskovanja izobraževanja kot organizirane dejavnosti v povezavi z migracijami razvija še področje raziskovanja učenja kot neorganiziranega procesa. Migracije razumemo kot intenzivne tranzicije, ob katerih posameznik za transformiranje svoje izkušnje uporablja različne modalitete, ki so zato vir učenja.

Migracijske izkušnje so vir novega znanja in vplivajo na spreminjanje identitete. Spremembe znanja in identitete lahko pojasnujemo s teorijami transformativnega (Illeris 2014), reflektivnega (Korthagen 2008) in biografskega učenja (Alheit, Dausien 2002). Slednje, ki implicira pridobivanje, strukturiranje in prestrukturiranje znanja ter veččin, razvoj osebnih značilnosti in konstrukcijo identitete, interpretiramo kot proces učenja v vsakdanjem življenju ter iz življenja (Hoare 2009: 75). Vse to se odraža v spremenjenih praksah, ki so del posameznega sociokulturnega okolja, zato lahko govorimo o 'situacijskem učenju' (*situated learning*). Raziskovanje tovrstnega učenja je raziskovanje učenja v vsakdanjem življenju v nekem kulturnem kontekstu.

- 1 Za učenje, ki ni organizirano in se dogaja v vsakdanjem življenju kot nenadzorovano učenje, nimamo enotnega poimenovanja. V literaturi se pogosto srečujemo z izenačevanjem izraza *informal* z izrazom 'priložnostno'. Strinjamo se z Bracom Rotarjem (Rotar 2013: 103), da za vse strokovne izraze ni mogoče najti slovenske ustreznice in da je včasih »ponaševanje« vir nesporazumov. Informalno učenje ne pomeni le priložnostnega pridobivanja znanja, temveč označuje »nezapovedano, nenadzorovano, samoiniciativno« učenje (prav tam), ki ni priložnostno usposabljanje. Informalno učenje lahko razumemo kot učenje v vsakdanjem življenju, ki se ne dogaja zunaj družbenih procesov.
- 2 Pri raziskovanju učenja in izobraževanja v povezavi z migracijami ne uporabljamo le fenomenoloških pristopov. Slednji so primerni pri uporabi modela biografskega učenja, ker zasledujemo doživljajsko bivanjske značilnosti; te vodijo v bivanjsko celovitno vednost, ki poleg racionalnega vključuje tudi emocionalno, duhovno, utelešeno znanje, ki ga proučujemo iz zornega kota posameznika ali posameznice, ki učenje doživlja.

Pri analizi dejavnikov, ki vplivajo na ustvarjanje znanja in re-/konstrukcijo identitete, izhajamo iz predpostavke o aktivni vlogi posameznika, ki ustvarja svojo življenjsko pripoved in oblikuje svoje vsakdanje prakse. Tako nastajajo eksplicitni pomeni in eksplicitno znanje in tudi tiha produkcija pomenov ali tiho znanje, ki najpogosteje ostaja neozaveščeno in neprepoznano. Produkcija pomenov v življenjskem svetu ne poteka kot petrificirana reprodukcija zunanjih okvirov, temveč je posameznik aktivni ustvarjalec svojega imaginarija ali referenčnega okvira.

Besedilo analizira biografsko učenje kot konceptualno orodje, s katerim lahko interpretiramo učenje ob migracijah. Ko se ljudje selijo, izstopijo iz nekega prostora, ki dobi mesto v spominu, in vstopijo v nov prostor, ki ga opomenijo, kar lahko razumemo kot učenje ob namestitvi. Ob tem razvijajo občutek za oba sociokulturna prostora in spreminjajo referenčni okvir, s pomočjo katerega presojujejo sebe in okolje.

BIOGRAFSKO UČENJE

Ker biografsko učenje raziskujemo interdisciplinarno, ga lahko osvetlimo iz različnih zornih kotov. Koncept biografije kot konstrukcije identitete je del socioloških in antropoloških raziskav. Na biografsko pripoved je pozorna psihoanaliza, kulturna in socialna psihologija pa proučujeta biografije in učenje v kontekstu raziskovanja kognitivnega in emocionalnega razvoja.

Koncept 'biografskega učenja' (*biographical learning*) se je pojavil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in je prinesel preobrat pri proučevanju učenja v vsakdanjem življenju. Model osvetljuje učenje kot stalno izkustveno razvijanje s poudarkom na reflektivnosti. Poleg poudarjanja posameznikove subjektivnosti, njegove zmožnosti spreminjanja samega sebe in (re)konstrukcije identitete upošteva tudi družbene strukture ter posameznikovo vpetost v kulturno okolje. Ker ne zajema le formalnih in organiziranih vidikov učenja, temveč tudi različne vidike procesov učenja in praks v vsakdanjem življenju (glej Hallqvist, Hydén 2013), je dovolj širok model, da lahko vključi raznovrstno učenje tudi ob migraciji.

Besedna zveza biografsko učenje se uporablja za opis odnosa med učenjem in biografijo, tj. dialektičnosti med biografijo in procesom učenja; posameznikova biografija strukturira njegovo ali njeno učenje, učenje pa strukturira biografsko zgodbo. Tedder in Biesta (2007a, 2007b) ter Dominicé (2000) opredelijo biografsko učenje kot proces učenja iz življenja. Povezujemo ga s teorijami izkustvenega (Fenwick 2004), transformativnega učenja (O'Sullivan 2003; Mezirow 2009), učenja ob življenjskih prehodih/transicijah (Stroobants idr. 2001; Glastra idr. 2004; Ecclestone 2010) ter narativnega učenja (Rossiter, Clark 2007; Goodson idr. 2010; Goodson, Gill 2011). V vseh naštetih teoretskih modelih je učenje način spoprijemanja z novimi situacijami, vključevanja v sociokulturne okvire in (pre)oblikovanja znanja ter identitete skozi celoten življenjski potek. Vendar pa je rezultat biografskega učenja celovita spremenjena oseba v 'življenjskem svetu' (*life world*) in ne le znanje ali struktura pomenov. Biografsko učenje je kombinacija procesov na ravni mišljenja, čustvovanja in delovanja, kjer prihaja do (pre)oblikovanja izkušenj, znanja in struktur dejavnosti v novo znanje, veščine, vrednote, nove načine mišljenja, čustvovanja in delovanja ter konstruiranja sestva, celoten proces pa je integriran v posameznikovo 'življenjsko zgodovino' (*life history*).

Biografsko učenje pomeni premik od prejšnjih pojmovanj učenja, kar lahko utemeljujemo s štiri-mi značilnostmi. Prva značilnost, ki se oddaljuje od tradicionalnih pojmovanj učenja, je proučevanje vsakdanjega življenja kot polja produkcije znanja. Druga značilnost je holističnost procesov učenja, saj zajema formalne, neformalne in informalne procese ter poleg kognitivnih vključuje tudi emocionalne ali afektivne, telesne in intuitivne ali predrefleksivne elemente ter združuje 'predzvestne' (*pre-conscious*) in zavestne dimenzije. Povezuje se s konceptoma 'tihega znanja' (*tacit knowledge*) in 'teorije afektov' (*affect theory*). Naslednja značilnost – odmik od dihotomij – upošteva okolje in posameznikovo aktivno spoprijemanje s konteksti, v katere vstopa. Tako preseže ostro ločevanje med 'delovalnostjo' (*agency*) in strukturo, med ujetostjo in avtonomnostjo. Pomembna razlika v razvoju posameznika je tudi odmik od linearnosti. Kognitivno strukturalistična tradicija je zasnovala kognitivni razvoj in s tem povezano učenje v linearnih zaporednih fazah. Sodobne raziskave o kognitivnem, emocionalnem in moralnem

razvoju (prim. Sinnott 2009), ki jih vključuje koncept biografskega učenja, kažejo, da je razvoj odraslega odvisen od vključenosti v socialna omrežja in prehajanja med obdobji in omrežji. Ker v razvoju odraslega ni jasnih (vnaprej determiniranih) sekvenc, je pomembno učenje v vsakdanjem življenju, tako v obdobjih stabilnosti kot v obdobjih prehodov, ki veljajo za obdobja nestabilnosti. Konstrukcija identitete je po modelu biografskega učenja v dialektičnem odnosu z izkušnjami in življenjskim svetom.

Biografsko učenje se osredotoča na konstrukcijo in rekonstrukcijo identitete, kar so poudarili že prvi avtorji teorije (npr. Alheit 1994; Dominicé 2000). Učenje je konglomerat med reflektivnim »identitetnim delom«, ki se dogaja ob transformacijah izkušenj, in prakso, ki se odvija v sociokulturnem okolju. Bistveni element biografskega učenja so izkušnje, doživetja kot del socialne prakse in refleksija. 'Doživljanje/izkušnja' (*experience*) sta v biografskem učenju opredeljena s štirimi kategorijami. Zavestnost izkušnje pomeni zmožnost, da je človek v svetu in spoznava svet. Biografskost izkušnje pomeni, da se izkušnje akumulirajo in preoblikujejo, kar v modelu učenja vzpostavlja razmerja med predhodnimi, sedanjimi in prihodnjimi izkušnjami. Naslednji dve značilnosti sta epizodnost, ki označuje trenutek stika med subjektivim življenjskim svetom in dogodkom, ter občutljivost, ki označuje izkušnjo z zmožnostjo občutenja sveta. Izkušnje iz sedanjosti sčasoma prehajajo v osebno zgodovino. Nastane dinamičen odnos med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo, kar se v biografskem učenju kaže kot dinamika med pomeni doživetij, ki so del spomina, aktualnimi doživetji in vizijo ali željami za prihodnost.

Učenje iz izkušenj ni novost, ki bi jo vpeljala teorija biografskega učenja. Prisotno je bilo že v filozofiji pragmatizma in je vplivalo na oblikovanje teorije izkustvenega učenja, ki jo je razvil Kolb³ (1984 v Jarvis 2006) in nato dopolnil Jarvis (2006). Vendar pa v procesu učenja ni pomembna zgolj izkušnja, temveč povezovanje izkušenj v mrežnost biografije. Alheit (1994: 293) opozori, da je že Dewey poudaril kontinuiteto izkušnje, kar pomeni, da vsaka izkušnja prevzame nekaj od že dožitih ter vpliva na vse prihodnje. Poudaril je tudi, da se le takrat, ko je izkušnja predmet refleksije, ta lahko razume kot učna izkušnja. Izkušnja, ki je predmet refleksije, je ozaveščena. Biografsko učenje pa s sodobnejšimi pogledi vključuje tudi implicitno znanje, ki ga učeči lahko ozavesti v nekih drugih okoliščinah. To se pogosto zgodi z naracijo, ki jo v teh primerih razumemo kot narativno učenje, to je kot prakso, prek katere se znanje ozavesti in se formirajo pomeni.

Koncept biografskega učenja ima nekatere skupne točke z Deweyevo mislijo o izkušnji, in sicer: preplet preteklih in prihodnjih izkušenj v posameznikovem procesu biografskega učenja ter poudarjanje socialne vpetosti izkušnje. To pa ne pomeni, da je posameznikova identiteta le odsev socialne strukture, temveč je reflektivno organizirana. Biografija (Alheit, Dausien 2002: 17) je:

avtonomen, samoustvarjen dosežek aktivnih subjektov, v katerem reflektivno organizirajo svoje izkušnje na način, da ustvarijo osebno skladnost, koherentno identiteto in pomene svoje 'življenjske zgodovine' (*life history*) ter prenosljiv in zanesljiv pogled na svet, ki usmerja njihova dejanja.

Prenosljiv in zanesljiv pogled na svet ali zanesljivo znanje in zanesljiv način mišljenja pomenijo, da lahko pogled na svet, znanje in način, s katerim učeči razume svet, uporabi za delovanje v aktualni praksi. Ko se to spremeni, nastane zarez, ki vodi v učenje.

V svojih dosedanjih razpravah sta Alheit in Dausien (2002; prim. Tedder, Biesta 2009b) poudarila tri bistvene značilnosti biografskega učenja: implicitnost, socialnost ter relativno avtonomnost.

Ko je posameznik vpet v biografsko učenje, uporablja celotno svojo »biografsko zalogo znanja« (Alheit, Dausien 2002: 15). Ko se posameznik sooči z življenjskimi spremembami, je zanj pomemben vir (spo)znanja tudi 'predrefleksivni' (*pre-reflexive*) skupek izkušenj. Predrefleksivni (neozaveščeni) kompleks izkušenj in vedenja ni sestavljen le iz posameznih izkušenj, temveč iz usklajene strukture

3 Kolbov krog izkustvenega učenja je znan kot izhodišče za didaktično metodo izkustvenega učenja, ki v organizirani formi spodbuja refleksijo. Biografsko učenje pa poteka brez zunanje organizacije, zato lahko refleksija sledi neposredno doživetju, lahko pa se zgodi tudi pozneje.

delovanja in znanja. Po navadi ga posameznik uporablja kot nekaj samoumevnega, brez refleksije, in deluje kot implicitno oziroma tiho znanje. Vendar pa ga posameznik v posameznih trenutkih, ko nima takojšnjega odgovora na dano situacijo, ozavešča s pomočjo refleksije. Alheit in Dausien (prav tam) takšne izkušnje opisujeta kot trenutke samoizobraževanja,⁴ s prepričanjem, da se lahko »biografska struktura znanja« spreminja s pomočjo refleksije. Tako biografski proces učenja ne pomeni le pridobivanja novih znanj, temveč se v tem procesu tudi preoblikujejo že obstoječa znanja in identiteta (glej Alheit 1994: 289–290). Tako se prepletata učenje in biografija: biografija (kot preteklost) se uporablja in spreminja v učnem procesu (sedanjost).

Biografsko učenje ni proces, ki bi ekskluzivno potekal v posamezniku, pač pa se izkušnja in refleksija dogajata v družbenem kontekstu. V posameznikovem življenjskem svetu je vsaka izkušnja interpretirana v odnosu do širšega kulturnega okolja. Učenje se dogaja v interakciji in komunikaciji z drugimi in ga razumemo kot socialni proces.

Relativna avtonomnost biografskega učenja pomeni, da čeprav je učenje interaktivno in družbeno strukturirano, sledi tudi svoji »individualni logiki«, ustvarjeni s specifično, biografsko večplastno strukturo izkušnje. Biografska struktura sama po sebi še ni učni proces, saj je odprta struktura, ki mora vključiti nove izkušnje, pridobljene v interakciji s svetom, z drugimi in s samim seboj. Relativna avtonomnost posameznika pomeni, da ta s svojo refleksivnostjo vzpostavlja smer in izbira strategije učenja (glej Alheit, Dausien 2002).

Za biografsko učenje je pomemben tudi koncept narativnosti (Rossiter, Clark 2007; Tedder, Biesta 2009a). Poleg doživetja potrebujemo sistem znakov, s katerimi doživetje vpneemo v kulturne pomene, in sistem znakov, s katerimi v dialogu z drugimi sporočamo doživetje. Biografsko učenje Tedder in Biesta (2007a: 139) povežeta z narativno strukturo življenjske zgodbe. Avtorja s povezovanjem biografskega učenja z narativnostjo poudarjata tudi rabo pripovedi kot metode za refleksivno učenje. Samo pripovedovanje življenjske zgodbe se lahko kaže kot učni proces, kar smo zgoraj poimenovali narativno učenje. Življenjska zgodba ni le rezultat izkušenj, doživetega, temveč je konstruirana na temelju pomenov, ki so pripisani izkušnjam, zato sta jezik in način ubesedovanja pomembna. Konstrukcija zgodbe (zgodbenost) in naracija sta del učnega procesa. Iz življenjske zgodbe lahko razumemo, kaj posameznik razmišlja, na kakšen način in kaj ob določenih življenjskih izkušnjah občuti; prav tako lahko posameznik s pripovedovanjem o doživetju kritično analizira svoje doživljanje. Bruner (1990: 119–121) zapiše, da se v zgodbi razkrivajo dejavniki, ki so vplivali na strukturiranje življenjske zgodbe. Pripovedovanje življenjske zgodbe ne pomeni le konstrukcije posameznikovega življenja (zgodbe o življenju), pač pa tudi konstrukcijo identitete, kar najpogosteje interpretiramo s konceptom narativne identitete (prim. McAdams, Adler 2010) in z narativnimi teorijami v kontekstu biografskega učenja.

Vendar pa biografsko učenje ne ostaja le pri narativnih konceptih, temveč s poudarjanjem tihega znanja in implicitnosti vpeljuje tudi pomen prakse. Sodobne teorije subjektivitete ter individualizacije kažejo, da biografska perspektiva in 'biografičnost' (*biographicity*) pridobivata veljavo kot temeljni strukturi za učenje in ustvarjanje pomenov. Stalni proces gradnje identitete (identizacija) je značilnost, ki v izobraževanju odraslih aktualizira biografski pristop ter koncept biografskega učenja za razumevanje učnih procesov. Do preloma stoletij je bil opaznejši vpliv paradigme reprezentacij, nato pa sta postala pomembna tudi teorija prakse in vitalizem, ki se kaže v teoriji afektov. Rosi Braidotti (2002: 57) zapiše, da je to antidot za omejitve v jeziku konstruiranega poststrukturalističnega subjekta. Ponuja namreč način za ponovno povezavo subjekta z materialnim svetom in s potenciali za transformacijo. V biografsko učenje se poleg spreminjanja pomenov in simbolnih mrež vključujejo tudi transformacije na ravni afektov in delovanja, kar je odsev postmoderne reevalvacije vseh čutov in s tem tudi koncepta utelešenega znanja.

4 Pojavljata se izraza *self-education* v angleščini in *autoformation* v francoščini. Oboje označuje samostojno oblikovanje znanja in identitete, česar ne smemo zamenjati s 'samostojnim učenjem' kot didaktično metodo (*self-directed learning*). *Self-education* v modelu biografskega učenja uporabljamo takrat, ko informacije ne prihajajo iz zunanjega sveta, temveč iz posameznika.

UČENJE OB MIGRACIJAH

Biografsko učenje je izrazitejše ob tranzicijah. V povezavi z njimi nastane poseben model učenja, tj. tranzicijsko učenje. Izkušnja migracije kot tranzicije ustvarja nove načine mišljenja, čustvovanja in zavedanja sebe, kot to lahko opazimo v življenjskih zgodbah migrantov, npr. v delih *Spol in migracija* (Cukut Krilić 2009), *Krila migracij* (Milharčič Hladnik, Mlekuž 2009), *IN–IN: Življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah* (Milharčič Hladnik 2011) ter v poročilih o raziskavah življenjskih zgodb (Passerini, Braidotti 2004).

Izkušnja selitve je za posameznika pozitiven in/ali zelo stresen, čustven, nemalokrat celo negativen življenjski dogodek. Stres ob migraciji je povezan z odhodom iz domačega, »varnega« okolja (zapustitev znanega) in s specifičnimi okoliščinami ter vzroki za migracijo, ki vplivajo na doživetje in interpretacijo doživetja. Selitvi sledi vznemirljiva izkušnja naselitve v drugačno kulturno in družbeno okolje, v katerem je posameznik podvržen nekaterim spremembam (vstop v novo). Te izzovejo potrebo po pridobivanju in akumuliranju informacij, tvorbi znanja, presojanja in odločanja, formiranju vrednot in praks ter identitete, saj v preteklosti oblikovani vzorci v novem okolju navadno ne delujejo.

Migracija ustvarja prostor vmesnosti ali simbolni prostor, ki se oblikuje med dvema ali več kulturami. Vmesni prostor ali prostor med kulturama srka vase tako elemente ene kot druge kulture, jih preoblikuje po svoje in ustvarja simbolno polje, v katerem se posameznik, ki čuti pripadnosti več kulturam hkrati, lahko počuti »doma« (Mikola 2005). V kulturnih študijah ga poimenujejo hibridni prostor (Bhabha 1994), pri tem pa vmesni prostor prepoznajo kot prostor, ki omogoča razvoj novih struktur in pomenov, kar lahko raziskujemo z modelom biografskega učenja. Migracije so torej za posameznika pomemben življenjski prehod in ustvarjajo možnosti za učenje, ki poteka ob spremembi družbenih odnosov, interakciji različnih sistemov in družbenih skupin. Tu lahko govorimo o učenju na makro ravni spoprijemanja posameznika s kulturnimi sistemi. Na mikro ravni pa poteka učenje ob drobnih zgodbah individualnega izkušanja odnosov v mikrokulturi družine, soseske ali delovnega okolja. Posameznikov 'življenjski svet' (*life-world*) je v stanju razhajanja, nenehnega spoprijemanja z zarezi v življenjskem poteku.

Idejo t. i. 'življenjske zareze' (*disjuncture*) ali disharmonije med identiteto (kot psihosocialno strukturo osebe v svetu) in zunanjim svetom, ki je sprožilni moment za učenje, v svojem modelu učenja razvija Jarvis (2006, 2012). Pri drugih avtorjih (npr. Hallqvist, Hyden 2013) srečamo tudi poimenovanje *disruptive moment*. O biografski zarezi lahko govorimo, ko posameznikov biografski repertoar, ki je del življenjskega sveta ali običajne reakcije na situacije, ne zadostuje za samodejno obvladovanje družbenega položaja. Da bi posameznik učinkovito deloval v okolju, v katerem se znajde, rutinsko vedenje ne zadostuje. Zareza se lahko pojavi kot manjši razkorak med lastno biografijo in doživetjem situacije, na katerega lahko posameznik odgovori z minimalnimi prilagoditvami in vsakdanjem življenju, lahko pa je ta razkorak večji ter zahteva veliko učenja (ne le prilagoditve določenih vzorcev, temveč spreminjanje celotnih nizov vzorcev) na različnih ravneh (kognitivni, emocionalni, vrednotni, delovanski). Kot primer biografske zareze raziskave navajajo izgubo zaposlitve, spoprijemanje z boleznijo in tudi migracije.

Migracija posamezniku prinaša kompleksne izzive. S širitvijo prostorske sfere in spoprijemanjem z novimi okolji, ki so glede na koncept biografskega učenja vedno tudi učni prostori, v življenju omogoča ekstenzivnejše izbire (Jordan, Düvell 2003). Selitev od posameznika zahteva, da sprejme novo življenjsko/učno okolje, rekonstruira svojo biografsko/učno pot ter tako (pre)oblikuje svoj življenjski svet. Prehajanje med kulturami povzroča zarezo v biografiji posameznika, saj posameznik zapušča prvotno kulturo, v kateri se je socializiral, ter vstopa v novo, s katero sprva še ne čuti povezanosti. Migracija spreminja razmerje med osebo in okoljem, kar povzroča disharmonijo in neravnovesje oziroma biografsko zarezo na ravni posameznika. Ta disharmonija po Jarvisu (2006) pomeni motivacijo za ponovno vzpostavitev ravnovesja, ki omogoči učenje. Posameznik lahko v migracijskem procesu s reflektivnim mišljenjem kot aktivni opazovalec lastne izkušnje razvija učenje, ki vključuje procese transmisije (pridobivanja, prenosa podatkov), transakcije (dialog s sabo in z okoljem, izmenjava v odnosih) in transformacije (ozaveščanje kognitivnih vzorcev in formiranje sebstva). Ti trije procesi lahko postanejo izhodišče za raziskovanje biografskega učenja. Spopadanje s spremembo okolja in z novo kulturo pri posamezniku

sproži vprašanja o pripadnosti in identiteti (Bron 2002). Obravnavanje lastne identitete je eksistencialno vprašanje, ki se ob migraciji izostrí. Ljudje se v novem okolju sprašujejo, kdo so. Posameznik nenehno ustvarja in preoblikuje identiteto z avtoanalizo ali s samorefleksivnostjo, v dialogu s prijatelji, z delovanjem in ustvarjanjem, kar je predmet analize po modelu biografskega učenja.

Castells (2010) zapiše, da je identiteta človekov vir pomenov in pomemben element izkušenj ter proces konstrukcije sistema pomenov na osnovi kulturnih atributov. Identiteta je skonstruirana z individualizacijo in s socializacijo; nastane pa tako, da posameznik ponotranji socialne strukture in jim pripiše pomen. Pri oblikovanju pomena ima posameznik aktivno vlogo, in glede na to je biografsko učenje ne le sprejemanje socialnega, marveč tudi aktivno ustvarjanje identitete kot *autopoiesis* (prim. Alheit, Dausien 2002; Hallqvist, Hydén 2013). Pomen je simbolična identifikacija posameznika in je organiziran okoli primarne identitete, ki ima največji pomen in se (samo)ohranja v času in prostoru. Če upoštevamo konstruktivizem, ugotovimo, da so vse identitete skonstruirane, vprašanje pa je, kako, iz česa, od koga in zakaj. Identitete so skonstruirane pod vplivom množice virov (iz zgodovine, religije, geografije ...), posamezniki, družbene skupine in družbe pa to gradivo prevzamejo in preuredijo na način, ki izvira iz družbenih omejitev, kulturnih projektov, ukoreninjenih v družbeni strukturi in v njihovem specifičnem prostoru in času. Poleg omenjenih elementov pri biografskem učenju deluje tudi element posameznikovega delovanja. Okoliščine vplivajo na konstrukcijo identitete glede na posameznikovo »delovalnost«. Tudi ob enakih okoliščinah bo rezultat učenja pri različnih posameznikih različen.

BIOGRAFSKO UČENJE KOT HOLISTIČNI PROCES

Primernost uporabe biografskega učenja za interpretacijo učenja ob migracijah se kaže v tem, da ta ne ostaja samo pri učenju kot spreminjanju mentalnih shem, značilnih za kognitivne pristope, temveč vključuje tudi čustva, telo, gibanje v prostoru in času, vsakdanje prakse. Posameznikovo gibanje v prostoru je tudi pot spoznavanja, telo pa je ključno za doživljanje prostora. Telo zaseda prostor in telo je prostor – človek živi v telesu, je telesno bitje, ki prostor ustvarja s svojimi pravili in idejami, kar lahko pomenujemo utelešenje prostora.

Koncept utelešenega prostora združi pred tem nezdružljive ideje (dualizem subjektivnega in objektivnega telesa), poudari pomembnost telesa kot fizične in biološke entitete, kot živečo izkušnjo in kot center 'delovalnosti' (*agency*), kraja za govorjenje in udejanjenje v svetu. (Low, Lawrence-Zuniga 2003: 2)

Ta tip védenja se poraja kot pomemben vidik učenja šele v zadnjih letih, čeprav je starodaven pojav, saj ljudje že dolgo uporabljajo svoje telo tudi za pot spoznavanja. V sodobnejših teorijah učenja se ponovno pojavlja kot pomemben element učenja. To omenjamo, ker je pri doživljanju migracij pomembno tudi 'učenje prek telesa' (*somatic learning*), ki ni le učenje kakšne rokodelske veščine (npr. pletenja), temveč je povezava med oblikovanjem zavesti in telesnostjo.⁵ Slednje v svojem modelu upošteva Jarvis (2006). Za eksplicitno upoštevanje vseh ravni učenja model biografskega učenja dopolnjevamo z njegovo analitično delitvijo izkustvenega učenja. Jarvis (2006: 13) v svoji teoriji predstavlja holistični pogled. Učenje opredeli kot:

kombinacijo procesov, ki potekajo skozi celotno življenje in v katerih celotna oseba – s telesom (genetsko, fizično in biološko) in z umom (znanjem, veščinami, s stališči, z vrednotami, s čustvi, prepričanji, z občutenji, verjetji) – doživlja socialno situacijo. Zaznano vsebino nato kognitivno, čustveno ali praktično (oziroma s katero koli kombinacijo) transformira in jo integrira v individualno biografijo, kar povzroči nenehno spreminjanje osebe oziroma poveča njejo izkušnost.

5 S tem se podrobneje ukvarjajo raziskovalci s področja nevroznanosti.

Učenje z izkušnjami je lahko nerefleksivno ali refleksivno. Nerefleksivno učenje poteka, ko lahko posameznik zgolj posnema drugega, sprejema že oblikovano znanje in to pomni. Refleksivno učenje vključuje premislek o načinih in pojavih. Jarvis (2012) opredeljuje tri ravni refleksivnega učenja: kontemplacija (posameznikovo razmišljanje o tem, kaj se je naučil), refleksivno delovanje (posameznikova presoja pred ter med delovanjem) in refleksivno izkušensko učenje (posameznikovo dejansko preizkušanje v lastnem okolju). Učenje se kot (avto)refleksivno preoblikovanje osebe dogaja s pomočjo naslednjih procesov: 'doživljanje' (*experiencing*), 'zaznavanje' (*perceiving*), 'mišljenje' (*thinking*), 'spoznavanje' (*knowing*), 'prepričanje' (*believing*), 'občutenje' (*feeling*), 'delovanje' (*doing*), 'interakcija' (*interacting*), 'vrednotenje' (*valuing*), 'pozicioniranje' (*positioning*), 'postajanje' (*becoming*) in 'biti' (*being*) (Jarvis 2009). V nadaljevanju bomo te pojme združili s koncepti kognicije, emocije, delovanja (ki so tri poti predelovanja izkušnje) ter konceptom biografske zareze; tako dobimo posamezna območja kot izhodišče za analizo biografskega učenja ob migraciji.

Doživljanje in zaznavanje ter biografska zareza: posameznik je s svojim življenjskim svetom v stiku s širšim socialnim svetom, ki ni stabilen, zato se nenehno srečuje z neznanim. Razkorak med preteklimi izkušnjami in trenutno neznano izkušnjo pomeni biografsko zarezo, ki se zgodi takrat, ko je tok časa (rutina) prekinjen in oseba ne more delovati, ne da bi premislila zunanji svet (okolje in odnose) ter svoj položaj v njem. Posameznik začuti nelagodje in željo po ponovni vzpostavitvi ravnotežja. To je pogosto boleče, ker mora zapustiti cono udobja, kar pa je priložnost za vključitev v nove odnose med lastnim življenjskim svetom in širšim družbenim okoljem. Občutenje, ki se pojavi, je lahko na črti med upanjem (optimizmom) ali pa brezupom (pesimizmom). Prvo pomeni prepričanje, da je mogoče vzpostaviti ravnovesje, drugo pa ne. Na tej ravni bi radi opozorili na pomen afektov za potek učenja.

Razmišljanje in spoznavanje (misli, kontemplacija): občutenje nelagodja in potreba po samospremenjanju, da bi dosegli ponovno ravnotežje, pri posamezniku sproži (avto)refleksijo. Posameznik začne preučevati zavestno raven sebstva z upanjem, da bi odkril, kaj je treba spremeniti in da bi našel rešitev za težavno situacijo. Avto-refleksija se po tem modelu ne razvije brez biografske zareze, brez vprašanja, ki zahteva odgovor. Ko posameznik pride do nekaterih ugotovitev in je mogoče osebno razumevanje, problem ni več nekaj neznanega, saj izkušnji dodeli nov pomen. Ta proces, ki ga Jarvis (2006) imenuje kontemplacija, je prva stopnja refleksivnega učenja. Posameznik procesira izkušnjo na več načinov, kognitivno sprejemanje in predelovanje sta le del poti. Poleg te sta še emocionalna in akcijska pot (delovanje).

Prepričanje in občutenje (čustva): biografska zareza lahko povzroči frustracije, občutke nelagodja, strahove, lahko pa izzove tudi veselje in radovednost, kar je odvisno od tega, ali zareza krepi posameznikova temeljna prepričanja ali pa jim nasprotuje. V tem procesu se motivacija pojavi kot želja po odpravi biografske zareze, bodisi iz pozitivnih bodisi negativnih razlogov. Podobno kot pri kognitivnem transformiranju izkušnje, kjer posameznik uporablja tista orodja, ki se jih je naučil uporabljati v svoji biografiji, se zgodi tudi na ravni afektivne ali emocionalne predelave izkušnje. Za osebo je pomemben odgovor na vprašanje, kaj občuti in kako afekti⁶ delujejo. Afekt je moč/energija, ki ustreza prehodu iz enega doživljajskega stanja telesa v drugo doživljajsko stanje in implicira povečanje ali zmanjšanje telesne zmoglosti za 'delovanje' (*to act*).

Delovanje in interakcija (akcija, učenje refleksivnih spretnosti): na drugi ravni refleksije je posameznikova razrešitev kognitivnega konflikta dosežena z razmišljanjem, refleksivno uporabljena ter znova in znova preizkušena v realnosti. Refleksivne veščine se izvajajo z mišljenjem in delovanjem, kar posameznika oblikuje v sposobnejšega za soočanje s situacijami, ki bodo v prihodnosti povzročile biografske zareze oz. kognitivne konflikte (ko zareza sloni na kognitivnem neravnovesju). Ko biografsko zarezo s pomočjo aktivnosti transformira, vključuje delovanje v prostoru in ustvarja nove prakse. Vrednotenje in umeščanje (ustvarjanje pomenov, eksperimentalno učenje): tretja raven refleksivnega učenja se dogaja, kadar posameznik analizira svojo raven strinjanja s tem, kar se je naučil. Razvije

6 Raba izrazov emocije in afekti ni določena; pojavljata se oba izraza.

refleksijo o oblikovanih pomenih in mentalnih shemah. Mentalni vzorci so tudi središče razumevanja transformativnega učenja (prim. Illeris 2014); so sistemi prepričanj, osebnih teorij, ki usmerjajo posameznikovo delovanje. Pomen posameznikove izkušnje je okrepljen z refleksivnim delovanjem v okolju in je nato vključen v njegovo življenjsko mrežo izkušenj, identiteto in biografijo.

Postati in biti (biografija, identiteta): po Jarvisu (Jarvis 2009) so rezultati učenja spremenjena oseba v življenjskem svetu, krepitev individualnosti in identitete s pomočjo vsakodnevnih izkušenj. Bogatejša kot so posameznikove izkušnje, bolj »opremljen« postaja za obvladovanje prihodnjih kognitivnih, emocionalnih in delovanskih konfliktov. Z izkušnjami postaja zmožen ustvarjati praktične veščine, uporabljati teorije v praksi, testirati teorije v realnosti. Naučeno s ponovnimi biografskimi prehodi krepi z uvidenjem novega v starem, z ustvarjanjem priložnosti za učenje v že znanih situacijah, z inovativnim in s kreativnim, namesto rutinskim reagiranjem. Tako Jarvis (prav tam: 150–151) opisuje strokovnjake s posameznih področij dela, ki jih navadno imenujemo tudi refleksivni praktiki, za katere je značilna 'refleksija med delovanjem' (*reflection-in-action*). Ta načela ne veljajo le za poklicno učenje, čeprav so na tem področju empirične raziskave najbolj razvite. O refleksivni praksi lahko govorimo tudi v vsakdanjem življenju, ko pomene ustvarjamo z analizo prakse in doživetij.

Velike življenjske izkušnje so sestavljene iz številnih manjših, pridobljenih v nenehnih, nikoli končanih življenjskih razhajanjih (biografskih zarezah). Tovrstna izkušnja je tudi migracija. Paradoksalno, toda tako kot je razhajanje neskončen in nekončan proces, je taka tudi posameznikova težnja, da se razhajanje konča, da bi dosegel harmonično ravnovesje z vsem, kar ga obdaja. Učenje na podlagi (avto)refleksivne predelave lastnih izkušenj, spoznanj in čustev, kar je temeljna značilnost biografskega učenja, pomeni tudi nenehno (pre)oblikovanje lastne identitete. Identiteto v sodobnih raziskavah razumemo kot nenehno nastajanje, kot posameznikov življenjski projekt. Identiteta ni nekaj monolitnega, temveč je bolj podobna mrežni pulzirajoči strukturi, kjer je lahko v vsaki točki začetek povezav, ki nastajajo z »intimnimi pogajanjmi« o tem, kdo posameznik je. Koncept avtorefleksivnega učenja se povezuje s konceptom avtorefleksivnega subjekta. Ob učenju vzniknejo nove forme subjektivnosti, o katerih v svojih raziskavah življenjskih zgodb govori tudi Luisa Passerini (2008). Ta povezava med refleksivnim subjektom, formiranjem identitete in uporabo naracije nas pri raziskovanju biografskega učenja vodi tudi v metodološke pristope in izbor tehnik za zbiranje podatkov. V večini raziskav so uporabljene kvalitativne in etnografske metode ter intervjuji (prim. Eastmond 2007; Hallqvist, Hydén 2013; Trifanescu 2013; Zelinska 2013).

ZAKLJUČEK

Za raziskovanje migracijskih izkušenj kot polja učenja potrebujemo nekatera teoretska izhodišča in ustrezne metode, ki se povezujejo z raziskovanjem vsakdanjega življenja; to je vedno bolj označeno s praksami premeščanja in transformacij. Ljudje se selijo iz različnih razlogov, pri čemer vedno nastanejo obdobja prehoda, ki so polje učenja in oblikovanja identitete. Fluidnost sodobnih identitet je posledica fluidnega sveta, v katerem živimo, in implicira nenehno učenje kot postajanje. To lahko interpretiramo s teorijo biografskega učenja, ki se povezuje s poststrukturalističnimi teorijami o subjektu, ki je v nenehnem procesu postajanja.

Biografsko učenje se dogaja kot transmisija ob prenosu različnih informacij, sprejemanju znanja in posnemanju veščin, kot transakcija ob socialnih dogodkih v dialogu z okoljem ter kot transformacija pri oblikovanju sebstva, ozaveščanju miselnih shem in pojmovanj. Ključno vlogo imata izkušnja in biografska zareza kot vstop v neravnovesje. Ob raziskovanju biografskega učenja, ki je v modelih narativnega biografskega učenja povezano predvsem z jezikom in ubeseditvijo izkušenj, postaja jasno, da ima jezik kot sredstvo za opisovanje in spoznavanje sveta svoje omejitve, zato je treba poleg narativnosti iskati tudi druge pristope k učenju. Biografsko učenje poleg diskurza naracij razvija tudi holistično učenje, ki se kaže skozi somatsko dogajanje v telesu in ob gibanju telesa ter razvoju čustev in praks. Ne gre več

le za načine, kako pripovedovalec ustvarja svojo pripoved o življenju, temveč tudi za to, kakšne prakse formira in kako znanje nastaja v povezavi z afekti. Biografsko učenje se povezuje s teorijo prakse, povezujoč um, telo in okolje v sistem dejavnikov, ki ustvarjajo znanje in identiteto. Predstavljeni model biografskega učenja je okvir, ki nas vodi pri raziskovanju učenja ob migracijah. Omogoča nam strukturiranje opazovanja, postavljanje raziskovalnih vprašanj in vodi interpretacijo.

LITERATURA

- Alheit, Peter (1994). The »Biographical Question« as a Challenge to Adult Education. *International Review of Education* 40/3, 283–298.
- Alheit, Peter, Dausien, Bettina (2002). The Double Face of Lifelong Learning: Two Analytical Perspectives on a silent Revolution. *Studies in Education of Adults* 34/1, 3–22.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Braidotti, Rosi (2002). *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*. Cambridge: Polity.
- Bron, Agnieszka (2002). *Construction and Reconstruction of Identity through Biographical Learning: The Role of Language and Culture*, <http://www.unige.ch/fapse/esrea02/papers/Paper%20Bron-1.3.02.doc> (15. 3. 2014).
- Bruner, Jerome (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Castells, Manuel (2010). *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Cukut Krilić, Sanja (2009). *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Dominicé, Pierre (2000). *Learning from our Lives: Using Educational Biographies with Adults*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Eastmond, Marita (2007). Stories as Lived Experience: Narratives in Forced Migration Research. *Journal of Refugee Studies* 20/2, 248–264.
- Ecclestone, Kathryn (2010). *Transforming formative Assessment in Lifelong Learning*. Buckingham: Open University Press.
- ESREA Network on Migration, Ethnicity, Racism and Xenophobia, www.esrea.org/migrant-network?l=en (10. 4. 2014).
- Fenwick, Tara (2004). *Learning Through Experience: Troubling Orthodoxies and Intersecting Questions: Professional Practices in Adult Education Series*. Malabar, Florida: Krieger Publishing Company.
- Glastra, Folke J. idr. (2004). *Lifelong learning as Transitional Learning*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Goodson, Ivor idr. (2010). *Narrative Learning*. New York: Routledge.
- Goodson, Ivor, Gill, Scherto R. (2011). *Narrative Pedagogy: Life History and Learning*. New York: Peter Lang Publishing.
- Guo, Shibao (ur.) (2013). *Transnational Migration and Lifelong Learning: Global Issues and Perspectives*. London, New York: Routledge.
- Hallqvist, Anders, Hydén, Lars-Christer (2013). Work Transition as Told: A Narrative Approach to Biographical Learning. *Studies in Continuing Education* 35/1, 1–16.
- Hoare, Carol (2009). Models of Adult Development in Bronfenbrenner's Bioecological Theory and Erikson's Biopsychosocial Life Stage Theory. *Handbook of Research on Adult Learning and Development* (ur. Cecil M. Smith, Nancy DeFrates Densch). New York, London: Routledge, 68–102.
- Illeris, Knud (2014). *Transformative Learning and Identity*. London, New York: Routledge.
- Jarvis, Peter (2006). *Towards a Comprehensive Theory of Human Learning*. London, New York: Routledge.
- Jarvis, Peter (2009). *Learning to be a Person in Society*. New York: Routledge
- Jarvis, Peter (2012). Learning form Everyday Life. *HSSRP* 1/1, 1–20.
- Jordan Bill, Düvell Franck (2003). *Migration: The Boundaries of Equality and Justice*. Cambridge: Polity.

- Korthagen, Fred, Vasalos, Angelo (2008). *Levels in Reflection: Towards Tailor-made Supervision of Teaching Practice*, www.ivlos.uu.nl/deorganisatie/wiewatwaar/medewerkers/korthagen (20. 10. 2013).
- Low, Setha M., Lawrence-Zuniga, Denise (ur.) (2003). *Locating Culture. The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden, Oxford, Victoria, Berlin: Blackwell Publishing, 1–47.
- McAdams, Dan P., Adler, Jonathan M. (2010). *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Identity: Theory, Research and Clinical Implications. Social Psychological Foundation of Clinical Psychology* (ur. James E. Maddux, June Tangney Price). New York, London: Guilford, 36–50.
- McNair, Stephen (2009). *Migration, Communities and Lifelong Learning*. Leicester: NIACE.
- Mezirow, Jack (2009). *An Overview of Transformative Learning. Contemporary Theories of Learning: Learning Theorists ... in their own Words* (ur. Knud Illeris). New York: Routledge, 90–105.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami: Od avstralskih Slovencev do slovenskih Avstralcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). *Avto/biografičnost narativnosti: Metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. Dve domovini / Two Homelands* 26, 31–46.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (ur.) (2011). *In-in: Življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Milharčič Hladnik, Mirjam, Mlekuž, Jernej (ur.) (2009). *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Moser, Helga (2012). *Opening Doors to Adult Education to Migrants*. Gradec: Zebra.
- O'Sullivan, Edmund (2003). *Bringing a Perspective of Transformative Learning to Globalized Consumption. International Journal of Consumer Studies* 27/4, 326–330.
- Passerini, Luisa, Braidotti, Rosi idr. (2004). *Gender Relationships in Europe at The Turn of the Millenium: Women as Subjects in Migration and Marriage* (GRINE, final report), ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/citizens/docs/kina21249ens1_grine.pdf (20. 3. 2014).
- Passerini, Luisa (2008). *Ustna zgodovina, spol in utopija*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Rossiter, Marsha, Clark, Carolyn M. (2007). *Narrative and The Practice of Adult Education*. Malabar, Florida: Krieger.
- Rotar, Drago B. (2013). *Informalno pridobivanje znanja. Neformalno učenje? Kaj pa je to?* (ur. Polona Kelača). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 103–126.
- Sinnott, Jan D. (2009). *Cognitive Development as the Dance of Adaptive Transformation. Handbook of Research on Adult Learning and Development* (ur. Cecil M. Smith, Nancy DeFrates-Densch). New York, London: Routledge, 103–134.
- Stanley, Liz (2010). *To the Letter: Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant and Writing a Life, Sociologically Speaking. Life Writing* 7/2, 137–151.
- Stroobants, Veerle idr. (2001). *Making Sense of Learning for Work: Towards a Framework of Transitional Learning. International Journal of Lifelong Education* 20/1–2, 114–126.
- Tedder, Michael, Biesta, Gert (2007a). *Agency and Learning in The Lifecourse: Towards an Ecological Perspective. Studies in the Education of Adults* 39/2, 132–149.
- Tedder, Michael, Biesta, Gert (2007b). *Learning from Life and Learning for Life: Exploring The Opportunities for Biographical Learning in The Lives of Adults*, http://www.tlrp.org/project%20sites/LearningLives/papers/working_papers/WORKING%20PAPER%207.pdf (1. 3. 2014).
- Tedder, Michael, Biesta, Gert (2009a). *Biography, Transition and Learning in The Lifecourse: The Role of Narrative. Researching Transitions in Lifelong Learning* (ur. John Field, Jim Gallacher, Robert Ingram). Abingdon: Routledge, 76–90.
- Tedder, Michael, Biesta, Gert (2009b). *What does it Take to Learn from Ones Life? Exploring Opportunities for Biographical Learning in The Lifecourse. Learning to Change? The Role of Identity and Learning Careers in Adult Education* (ur. Barbara Merrill). Frankfurt: Lang, 33–47.
- Trifanescu, Letitia (2013). *Learning Dynamics in Feminine Precarious Migration: A Qualitative Perspective. Romanian Journal for Multidimensional Education* 5/2, 85–100.

- Ule, Mirjana (2009). *Socialna psihologija: Analitični pristop k življenju v družbi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Vrečer, Natalija (2010). Vocational Education and Training: Employment-related Mobility and Migration. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 121–137.
- Zelinska, Malgorzata (2013). Migration and Adult Education: Time, Place and Power. *Power and Education* 5/2, 120–136.

ODNOS SOŠOLCEV IN UČITELJEV DO ROMSKIH UČENCEV V OSNOVNIH ŠOLAH V MARIBORU

Mojca PEČEK,^I Milanka MUNDA^{II}

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Odnos sošolcev in učiteljev do romskih učencev v osnovnih šolah v Mariboru

Romi v Mariboru so netipična romska skupnost, ki je del delavstva in mesta, a hkrati pogosto izpostavljena diskriminaciji. Na podlagi intervjujev s 77 romskimi osnovnošolci prispevek ugotavlja, ali se to kaže tudi v osnovnih šolah, s poudarkom na vprašanju, kakšen je odnos sošolcev in učiteljev do romskih učencev. Rezultati raziskave kažejo, da se večina v raziskavo vključenih romskih učencev čuti sprejete med svojimi vrstniki in da jim je naklonjena večina učiteljev, nekateri romski učenci pa navajajo tudi primere diskriminacije. Rezultate bi lahko razumeli tako v kontekstu kakovostnega dela večine strokovnih delavcev z romskimi učenci kot tudi dogajanj v širšem okolju. Vključevanje romskih učencev v izobraževalni sistem zahteva zavezanost celotne družbe k izboljšanju ne le njihovega izobraževanja, temveč tudi zaposlovanja in stanovanjskih razmer. Trenutno stanje v družbi tovrstnim spremembam ni naklonjeno, kar daje delu šol in učiteljev še večjo težo.

KLJUČNE BESEDE: romski učenci, odnos sošolcev, odnos učiteljev, diskriminacija, osnovna šola

ABSTRACT

Class Mates' and Teachers' Attitudes toward Roma Pupils in Elementary Schools in Maribor

Roma in Maribor are an atypical community, working class and urban, but also one that is often subject to discrimination. By conducting interviews with 77 Roma elementary school pupils, the article tries to ascertain through questions about the peers' and teachers' attitude to Roma pupils whether and in what ways this is reflected in elementary school. The results show that majority of Roma pupils feel accepted by their peers and treated fairly by their teachers, while a few Roma pupils provide examples of open discrimination. Such results can be interpreted in the context of high quality work with Roma children by most education professionals, but also in the wider social context since inclusion of Roma children in the education system requires commitment of the society as a whole to improve not only their education but also employment opportunities and housing. The current situation in the society is not conducive to such changes; it is therefore left to teachers and schools to carry most weight.

KEY WORDS: Roma pupils, class mates' attitudes, teachers' attitudes, discrimination, elementary school

I Dr. pedagogike, redna profesorica, Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, SI-1000 Ljubljana, mojca.pecek@guest.arnes.si.

II Mag. znanosti, prof. razrednega pouka, Osnovna šola Ludvika Pliberška, Lackova cesta 4, SI-2000 Maribor, milanka.munda@gmail.com

UVOD

V Evropi živi med deset in dvanajst milijonov Romov, ki so največja evropska etnična manjšina (European Economic and Social Committee 2009). Kljub temu da so med posamičnimi skupinami Romov velike razlike, so najbolj trdovratni problemi, ki jih spremljajo v vsakodnevnem življenju, podobni: predsodki, izključevanje, segregacija in diskriminacija. Večinoma so marginalizirani in živijo v zelo slabih socialno-ekonomskih razmerah. Podobno velja za Rome, ki strnjeno ali razpršeno živijo v številnih naseljih v Sloveniji: so jezikovno in kulturno pestra populacija, življenje vseh pa spremljajo stigmatizacija ter politična in socialna marginalizacija. Na zakonodajo, ki ureja njihov položaj in posebne pravice, je bilo treba čakati skoraj dve desetletji. Imajo status skupnosti in ne manjšine, kar jim omogoča manjši obseg zaščite kolektivnih pravic v primerjavi z italijansko in madžarsko manjšino. S tem se ohranja razločevanje med avtohtonimi in alohtonimi Romi, kar slednjim povzroča obilico dodatnih socialnih, političnih in izobraževalnih težav, pravno so namreč izenačeni z drugimi imigrantskimi skupinami (Janko Spreizer 2004; Šumi, Josipovič 2008).

Medtem ko so Romi postali predmet bolj sistematičnega raziskovanja predvsem v zadnjih desetletjih, pa so tako imenovani neavtohtoni Romi, ki so se v zadnjih dveh desetletjih množično preseljevali iz nekdanjih jugoslovanskih republik, predmet proučevanja predvsem zadnjih nekaj let. To velja tudi za Rome, ki živijo v Mariboru. Urad za narodnosti jih leta 2005 niti ne omenja, medtem ko jih statistični podatki Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti leta 2010 omenjajo, vendar podatkov o njihovem številu še ne navajajo (Munda 2012).

Namen pričujočega prispevka je vsaj nekoliko zapolniti gornjo vrzel, in sicer z vidika odnosov sošolcev in učiteljev do romskih učencev v mariborskih osnovnih šolah. Čeprav le na mikroravni, pa je to del posameznikovega življenja, ki pomembno vpliva na njegove prihodnje življenjske možnosti. Ne le, da je šolanje sredstvo za pridobitev poklica in s tem večjih možnosti za zaposlitev, pomembno je tudi z vidika oblikovanja posameznikove etnične identitete (Lukšič Hacin 1995; C. Suárez Orozco, M. M. Suárez Orozco 2001). Medtem ko prvo pomembno vpliva na možnost posameznikovega socialnega vzpona, drugo vpliva na njegovo samospoštovanje. Učitelji in sošolci imajo pri tem pomembno vlogo, saj v primeru, da je posameznikova podoba reflektirana kot pozitivna, posameznik sebe lažje prepozna kot vrednega in kompetentnega, njegova identifikacija s šolo je običajno večja, kar pomeni, da čuti večjo pripadnost šoli in višje vrednoti šolske rezultate (Mickelson 1990; Voelkl 1997). Kadar pa je reflektirana podoba večinoma negativna, starši celo v primerih, ko zagotovijo pozitivno zrcaljenje, pogosto ne morejo kompenzirati podobe, s katero se otrok spoprijema v šolskem okolju. Rezultat tega sta pogosto izogibanje šolskim obveznostim in nedokončanje šole, kar je lahko le nov začetek kroga, ki vodi v nadaljnja marginalizacijo in izključevanje.

ROMI V MARIBORU

V Mariboru z okolico živi med 3.000 (Vrbnjak 2006) in 3.500 (Pirc 2012 v Bešter, Medvešek 2012: 16) Romi, po podatkih Romov samih celo blizu 4.000 (Muršič 2012). V Maribor so se začeli naseljevati v zgodnjih šestdesetih letih. V mestu živijo dve večji in ena manjša skupina Romov, ki prihaja iz Makedonije. Prva večja skupina prihaja iz Metohije, predvsem iz Peči in večinoma govori albansko; druga je večinoma iz okolice Kosovske Mitrovice in govori romsko. Večinoma so muslimanske veroizpovedi, manj pravoslavne in krščanske (Vrbnjak 2005a, 2005c, 2006; Muršič 2012).

Kot navaja Muršič (2012), so prvi romski priseljenci in tisti, ki so v Maribor prišli v poznejših valovih priseljevanja, zaposlitev običajno dobili; da bi jo dobili, pa so pogosto prikrivali svojo identiteto. V večini so se opredeljevali za Albance, in predvsem moški so se tudi oblačili po zahodni modi. V obdobju gospodarske tranzicije in visoke stopnje brezposelnosti v Mariboru se je tudi življenje prej zaposlenih Romov poslabšalo. Danes se nekateri preživljajo s trgovsko dejavnostjo, nekaj jih ima svoja podjetja

(Vrbnjak 2005b, 2005c), mnogi pa s statusom brezposelne osebe živijo od socialne pomoči. Tudi potomci romskih priseljencev mlajše generacije, ki nimajo težav s slovenščino, kljub izobrazbi pogosto niso zaposleni (Muršič 2012).

Večina Romov je integriranih med večinsko prebivalstvo in živi v bolj ali manj urejenih hišah ali stanovanjskih blokih. Gre torej za urbano romsko skupnost, ki nikoli ni živela v strnjenih ruralnih naseljih, kar je značilno za mnoge druge romske skupnosti. Vedno so bili del delavstva in mesta (Gregorčič 2013), njihov socialnoekonomski položaj je bolj primerljiv z večinsko populacijo, kot je značilno za večino preostalih romskih skupnosti, ki živijo v Sloveniji. Kljub temu so pogosto izpostavljeni diskriminaciji. Pravijo jim »Šiptarji«, nekateri jih imajo za Makedonce ali Kosovarje. »Na ulici pa se uporabljajo še sočnejša poimenovanja, kot denimo »Brazilci« in seveda »Cigani« (prav tam: 257).

Kot ugotavlja Gregorčič (prav tam: 259), je najbolj kompleksno vprašanje Romov v Mariboru vprašanje identitete: številni so jo navzven prisiljeni prikrivati. Ker se je v zadnjih letih med njimi začela močna verska identifikacija z islamom, pa so nekateri svojo etnično identiteto začeli zamenjevati z versko opredelitvijo. Poleg diskriminacije s strani pripadnikov večinskega prebivalstva pa obstaja tudi diskriminacija med romskimi skupinami samimi, in sicer med »prvo, bolj tradicionalno, ki je prišla iz Kosovske Mitrovice in še govori romski jezik, ter drugo, v kateri so priseljenci iz Peči, ki so, razen redkih izjem, uporabljali le še albanščino« (prav tam: 258; glej tudi Muršič 2012).

V osnovnih šolah v Sloveniji so romski učenci najbolj marginalizirani ne le v primerjavi z običajnimi učenci, temveč tudi v primerjavi z drugimi ranljivimi skupinami učencev, npr. priseljenci iz nekdanje Jugoslavije, učenci iz nižjega socialnoekonomskega sloja in učenci s posebnimi potrebami (Peček, Čuk, Lesar 2008). Njihov učni uspeh je bistveno slabši od učnega uspeha preostalih učencev, poleg tega pogosto ne končajo obveznega izobraževanja in so usmerjeni v šole s prilagojenim programom (Barle Lakota idr. 2004; Vonta idr. 2011).

Položaj romskih učencev v Mariboru je nekoliko drugačen od povprečja. Pred dvajsetimi leti in več so bili romski učenci v Mariboru izpostavljeni diskriminaciji in nestrpnosti tudi zaradi izrazitih zunanjih znakov revščine in kulturnih razlik. Zaradi neznanja slovenskega jezika in težav pri vključevanju in socializaciji so bili pogosto usmerjeni v prilagojene učne programe. Neredno so hodili v šolo, njihovi starši pa niso kazali zainteresiranosti za šolsko delo in sodelovanje z učitelji. Njihov učni napredek je bil slab, večkrat so ponavljali razrede (Popošek 2006). Tak odnos do šole je kazal, kot da zanje izobrazba ni vrednota. Vzrok za to je bilo lahko tudi dejstvo, da romski starši zaradi svoje nizke izobrazbene ravni in neznanja slovenskega jezika niso zmogli pomagati svojim otrokom pri šolskem delu in jim omogočiti spodbudnega učnega okolja, kar pa so učitelji od njih pričakovali (Muršič 2012).

Da bi dvignili njihovo izobrazbeno raven, so bili od leta 1998 pod okriljem Andragoškega zavoda Maribor – Ljudske univerze izpeljani številni projekti, katerih namen je bil dvigniti zavedanje o pomembnosti izobrazbe za boljšo prihodnost ter povečati kakovost izobrazbe odraslih Romov. Prav tako v osnovnih šolah izvajajo številne projekte za inkluzivno naravnano izobraževanje romskih učencev. Z njimi se osredotočajo na ustvarjanje občutka varnosti in zaupanja med starši in učenci, upoštevanje drugačnosti, krepitev pripadnosti posameznika razredni skupnosti in oblikovanje pozitivnega medkulturnega vzdušja med vsemi udeleženci v šolskem prostoru (Popošek 2006; Munda 2012). Nekatere osnovne šole zaposlujejo tudi romske pomočnike (Muršič 2012).

Analize kažejo, da se številni Romi v Mariboru zavedajo pomena izobrazbe (Munda, Peček 2013; Macura Milovanović, Munda, Peček 2013). Otroci obiskujejo osnovno šolo in jo v večini primerov tudi končajo, njihov učni uspeh pa je povezan z izobraženostjo staršev in s socialnimi okoliščinami družine (Muršič 2012). Kot navaja Krasniq (v Muršič 2012: 73), ima »128 mladih [...] končano srednjo šolo, nekateri se šolajo na šesti stopnji, imamo pa že tudi punce s sedmo stopnjo izobrazbe«. Kot navaja Andrić (2006), je v osnovnih šolah v Mariboru približno 250 romskih otrok, število, ki ga navaja Bečiri, pa je višje: »Osnovno šolo obiskuje od 400 do 500 otrok, srednjo šolo okoli 150, štiri, pet jih ima peto stopnjo« (v Muršič 2012: 73).

RAZISKAVA

Raziskave pogosto poudarjajo, da je za vključevanje romskih učencev v šolo in redno obiskovanje pouka in doseganje boljšega učnega uspeha ključno zagotoviti boljše pogoje vsaj na dveh ravneh. Prva je povezana z boljšimi življenjskimi razmerami romske populacije, kamor spadajo stanovanjske razmere, zaposlovanje in zdravstveno varstvo (Claveria, Alonso 2003; Pureber 2012), kar potrjujejo tudi raziskave, ki kažejo na povezanost socialnoekonomskega statusa z učenim uspehom učencev (glej npr. Raffo idr. 2009). Druga raven pa je povezana s kakovostnim izobraževanjem, ki so ga deležni romski učenci. V zvezi s tem raziskave pogosto navajajo premajhno senzibilnost učiteljev za delo z romskimi učenci in njihovimi starši ter za upoštevanje individualnih in kulturnih značilnosti (Macura Milovanović 2006; Peček, Čuk, Lesar 2008; Vonta idr. 2011; GHK 2011), kar se kaže tudi v bolj ali manj odkritih oblikah diskriminacije romskih učencev in v tem, da učitelji na takšno ravnanje učencev ne posredujejo ustrezno.

Da bi ugotovili, kakšen odnos imajo po mnenju romskih učencev do njih učitelji in sošolci, smo med njimi opravili raziskavo. Raziskav, ki bi vključevale tudi romske učence, je tako v svetu kot tudi pri nas malo (Avsec 1994; Berčon 2006; Luciak, Liegl 2009; Gobbo 2009; Symeou idr. 2009), poleg tega pa navadno vključujejo manjše skupine učencev. Glede na to, da se pogosteje raziskuje položaj romskih učencev s slabim socialnoekonomskim položajem, in še to predvsem z vidika učiteljev in šolskih strokovnih delavcev, smo želeli v naši raziskavi analizirati položaj tistih romskih učencev v razredu, katerih socialnoekonomski status je bolj primerljiv z večinsko populacijo, in sicer z vidika njih samih.

Vzorec

Prošnje za intervjuvanje učencev so bile poslane na 13 osnovnih šol v občini Maribor, devet jih je odgovorilo in privolilo v sodelovanje. Na teh šolah smo prosili ravnatelje, naj za sodelovanje pridobijo svetovalne delavke, romske pomočnike in učitelje. Ti so učencem, ki so jih šole prepoznale kot romske, razdelili pisne prošnje za sodelovanje, ki so jih učenci dali v podpis staršem. Tako smo intervjuvali vse romske učence, za katere smo pridobili soglasje staršev in so bili vpisani na osnovne šole, ki so privolile v sodelovanje. Zaradi zelo kratkega časa, preživetega v šoli in s tem manjšega števila tam pridobljenih izkušenj, v vzorec nismo zajeli učencev prvih razredov. V raziskavo je bilo vključenih 77 učencev, od tega 40 deklet in 37 fantov; 25 učencev je iz prvega vzgojno-izobraževalnega obdobja (VIO), 27 iz drugega, 25 učencev pa iz tretjega. Od 43 učencev (toliko jih je bilo od 77 številčno ocenjenih) jih je 51 odstotkov v šolskem letu pred intervjujem doseglo dober zaključni uspeh, 40 odstotkov zadosten in 9 odstotkov prav dober.

Zbiranje podatkov

Podatke smo zbirali z individualnimi intervjuji. Čeprav so bila vprašanja pripravljena vnaprej, je intervju potekal v neformalnem pogovornem vzdušju, ki je spodbujal učence, da so razložili svoje izkušnje in jih interpretirali. Če odgovor učenca ni bil povsem jasen, ali pa je ta potreboval dodatno pojasnilo, smo jim postavili podvprašanja. Odgovore smo sproti zapisovali, saj bi snemanje učence lahko motilo. Celoten intervju je trajal približno 30 minut.

Romske učence smo pred intervjujem vprašali, če želijo biti intervjuvani. Vsi učenci so odgovorili pozitivno. Romske učence je na šolah intervjuvala raziskovalka, ki je hkrati tudi soavtorica pričujočega prispevka. Čeprav sama ni romskega porekla, ima izkušnje s poučevanjem romskih učencev kot razredna učiteljica. Za nekatere intervjuvane učence je bil njihov prvi jezik romski, za druge albanski, pa vendar noben učenec ni imel težav z razumevanjem in odgovarjanjem v slovenskem jeziku. Učenci so odgovarjali sproščeno, njihov jezik je bil pogovorni. Intervju je bil zanje zanimiv in po koncu so številni spraševali intervjuvarko, če bo ponovno prišla in se z njimi pogovarjala.

Instrument

Pri oblikovanju vprašanj za intervju smo izhajali iz že opravljenih podobnih raziskav (Voelkl 1997; Petrovič 2000; Macura Milovanović 2006). Končno verzijo vprašanj smo izdelali na podlagi predhodne pilotske raziskave in analize odgovorov. Osnovni namen intervjuja je bil analizirati počutje romskih učencev v osnovnih šolah v Mariboru in njihov odnos do šole. Zanimale so nas tudi nekatere dimenzije njihovega socialnoekonomskega statusa (npr. izobrazba staršev, zaposlitev, posedovanje računalnika, dostop do interneta ipd.). V pričujočem prispevku prikazujemo le del raziskave, in sicer tisti, v katerem smo želeli ugotoviti, kakšen je odnos neromskih sošolcev in učiteljev do njih. V zvezi s sošolci smo romske učence vprašali, s kom iz razreda se največ družijo, igrajo, pogovarjajo, in s kom ne ter zakaj. Zanimalo nas je tudi, če so njihovi sošolci do njih prijazni in jim pomagajo, če ne, zakaj, kako to opazijo, in jih prosili, naj kot primer opišejo kakšno situacijo. V zvezi z učitelji pa nas je zanimalo, kako nanje gledajo romski učenci in kako se učitelji do njih obnašajo.

Analiza podatkov

Odgovore učencev smo na podlagi kvalitativne analize (Hesse-Biber, Leavy 2004, 2011) klasificirali v ustrezne kategorije. Dobljene frekvence posameznih kategorij odgovorov smo izrazili v odstotkih. Pri nekaterih odgovorih je skupno število odgovorov večje od števila intervjuvanih učencev. Posamezni učenci so na vprašanje dali odgovor, ki smo ga lahko razvrstili v več kategorij.

REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Odnos vrstnikov do romskih učencev

Najprej smo učence vprašali, s kom iz razreda se največ družijo.

Tabela 1: Druženje v razredu

		Število učencev	Vrsta definicije		
			Z romskim sošolcem/ sošolko	Z neromskim sošolcem/ sošolko	Z vsemi
DEKLETA	I. VIO	14	1	1	12
	II. VIO	15	3	2	10
	III. VIO	11	2	3	6
	SKUPAJ	40	6	6	28
FANTJE	I. VIO	11	2	2	7
	II. VIO	12	4	1	7
	III. VIO	14	2	4	8
	SKUPAJ	37	8	7	22
Učenci skupaj		77	14	13	50
Odstotek na število vseh učencev			18,2 %	16,9 %	64,9 %

Iz tabele 1 je razvidno, da se večina v vzorec vključenih romskih učencev družijo z vsemi sošolci v razredu. Kot odgovor na vprašanje so romski učenci bodisi rekli, da se družijo z vsemi učenci, bodisi navajali imena sošolcev, med katerimi so bila tako romska kot neromska imena.

Kadar ni bilo povsem jasno, ali učenci navajajo ime romskega ali neromskega sošolca, smo jih o tem dodatno povprašali: »S prijatelji. To so Žiga, Žan, Sven in Burhan« (deček, 2. razred); »Družim se z vsemi« (deček, 7. razred); »Kaja, Katja, Ernesa in Inja« (deklica, 3. razred); »Z Matevžem najbolj, pa z vsemi v razredu« (deček, 6. razred).

Trinajst romskih učencev je navedlo, da se največ družijo z neromskimi sošolci: »S slovenskima sošolkama. Sta pametni, radi se igrata z mano, pa tudi, če se skregamo, se pogovorimo« (deklica, 3. razred); »Z Ano, Piko, Nejo ... S fanti ne zelo« (deklica, 5. razred).

Štirinajst romskih učencev se največ igra, pogovarja in družijo z romskimi vrstniki: »Z romskim sošolcem« (deček, 6. razred); »Z lanom najbolj. Pa je on tudi Rom. Se pa z vsemi razumem« (deček, 3. razred).

Potrditev, da se večina učencev družijo z vsemi sošolci, smo dobili tudi z odgovorom na vprašanje, s kom se nikoli ne družijo, pogovarjaš, igraš. Vsi učenci, razen enega iz četrtega razreda, ki je navedel, da se ne družijo z romskim učencem, so navedli, da se družijo z vsemi sošolci: »Z vsemi, najbolj pa zaupam Sandri« (deklica, 6. razred); »Z vsakim se po malem pogovarjam« (deklica, 8. razred); »Z vsemi se pogovarjam in družim« (deček, 9. razred).

Nato smo učence vprašali, če so neromski sošolci do njih prijazni.

Tabela 2: Odnos neromskih učencev do romskih

		Število učencev	Vrsta definicije			
			So prijazni	Niso prijazni	Včasih/nekateri	Drugo
DEKLETA	I. VIO	14	8	0	5	1
	II. VIO	15	13	0	2	0
	III. VIO	11	9	0	1	1
	SKUPAJ	40	30	0	8	2
FANTJE	I. VIO	11	11	0	0	0
	II. VIO	12	7	1	4	0
	III. VIO	14	11	0	3	0
	SKUPAJ	37	29	1	7	0
Učenci skupaj		77	59	1	15	2
Odstotek na število vseh učencev			76,6 %	1,3 %	19,5 %	2,6 %

Tabela 2 kaže, da je 59 romskih učencev povedalo, da so neromski sošolci do njih prijazni, kar so najpogosteje utemeljili s tem, da se med seboj igrajo, družijo: »So prijazni. Vsi skupaj jemo, prinesemo bonbone, si jih delimo, vedno smo si dobri« (deček, 4. razred); »Se družimo tudi drugače, grem k njim domov in mi pomagajo« (deklica, 6. razred).

Petnajst učencev je odgovorilo, da so nekateri včasih prijazni, drugi pa ne: »Danes me je Edis spotaknil. Pa Miha mi med poukom meče radirke. Drugi mi ne nagajajo. Včasih si vsi med sabo naga-jamo« (deček, 4. razred); »Eni Slovenci se radi igrajo z mano, eni pa ne. Nekaj govorijo o nas, kako se muslimani pogovarjamo doma ... Enkrat, ko smo bili v prvem razredu, pa so govorili grde besede«

(deklica, 2. razred); »So prijazni in niso. Na primer, ko jih nekaj prosim, mi pomagajo, včasih ne. Ena slovenska sošolka je rekla, da ne mara teh, ki niso Slovenci, in kaj sploh delamo tukaj. Nekateri so prijazni, nekateri pa ne« (deklica, 9. razred); »Včasih so neprijazni. Čutim tako« (deklica, 4. razred).

Odgovore dveh učencev smo uvrstili v kategorijo drugo, saj sta poudarjala odnose med spoloma, en učenec pa je povedal, da sošolci do njega niso prijazni: »Niso. Me izzivajo. Ves čas mi govorijo grde besede. Mi rečejo, da je moja mama grda« (deček, 4. razred).

Vprašali smo tudi, če jim neromski sošolci pomagajo.

Tabela 3: Pomoč neromskih učencev romskim

		Število učencev	Vrsta definicije			Skupaj število odgovorov	
			Sami ponudijo pomoč	Če jih prosim	Včasih/nekateri		Ne
DEKLETA	I. VIO	14	10	11	0	0	21
	II. VIO	15	11	8	0	0	19
	III. VIO	11	10	9	1	0	20
	SKUPAJ	40	31	28	1	0	60
FANTJE	I. VIO	11	9	5	0	1	15
	II. VIO	12	7	9	2	0	18
	III. VIO	14	13	8	0	0	21
	SKUPAJ	37	29	22	2	1	54
Učenci skupaj		77	60	50	3	1	114
Odstotek na število vseh učencev			77,9 %	64,9 %	3,9 %	1,3 %	
Odstotek na število vseh odgovorov			52,6 %	43,9 %	2,6 %	0,9 %	

Šestdeset učencev je odgovorilo, da jim neromski vrstniki sami ponudijo pomoč: »Mi pomagajo. Sami vprašajo. Najbolj Neli« (deklica, 5. razred); »V razredu imam tutorico, slovensko učenko, ki je sama prosila, da bi bila moja tutorica. Mi pomaga in mi razloži, če kaj ne razumem. Ko ima čas, se dobiva pri njej ali pri meni doma. Ali pa v šoli. Se dobro razumeva« (deček, 7. razred).

Petdeset učencev je povedalo, da jim neromski sošolci pomagajo, če jih prosijo za pomoč: »Če jih prosim. Vesna mi je posodla radirko in svinčnik, Neli pa copate« (deklica, 3. razred).

Trije učenci so rekli, da jim sošolci pomagajo včasih ali le nekateri, en učenec pa je odgovoril, da mu neromski sošolci ne pomagajo: »Ne želijo mi pomagati. Sošolcu rečem, če mi pride pomagat, on mi reče – ne. Drugih ne prosim za pomoč. Ker znam« (deček, 2. razred).

Rezultati kažejo, da se v vzorec vključeni romski učenci večinoma čutijo sprejete s strani sošolcev, saj se večina druži z vsemi sošolci, večina sošolcev je do njih prijazna, večina jim tudi pomaga, če so pomoči potrebni, pomoč pa ponudijo tudi sami. Odgovori tudi kažejo, da se učenci med seboj ne družijo le v šoli, temveč tudi po pouku, kar govori o še bolj pristnem sprejemanju med učenci. Če so romski učenci poudarili, da včasih nekateri sošolci do njih niso prijazni, so poudarili dogodke, ki govorijo o

bolj ali manj vsakdanjih konfliktih med učenci. Dva odgovora učencev pa govorita o diskriminatornem odnosu sošolcev do njih. Izstopa tudi odgovor učenca iz četrtega razreda, ki je jasno povedal, da so sošolci do njega nesramni, in odgovor učenca iz drugega razreda, ki pravi, da mu sošolec noče pomagati. Pa vendar bi slednje odgovore same po sebi težko interpretirali kot diskriminirajoče, saj se po izkušnjah pojavljajo tudi med preostalimi učenci. 14 učencev navaja, da se družijo le z romskim sošolcem ali sošolko, pa vendar odgovor na vprašanje, ki smo ga dodatno zastavili vsem učencem, in sicer, s kom se nikoli ne družiš, pogovarjaš, igraš, nakazuje, da tega ne navajajo zato, ker bi jih drugi sošolci zavračali. Vsi učenci razen enega iz prvega vzgojno-izobraževalnega obdobja namreč navajajo, da se družijo z vsemi učenci.

Podobna vprašanja so bila zastavljena tudi 22 romskim osnovnošolcem na Dolenjskem (Berčon 2006). Kar 15 učencev je navedlo, da se največ družijo z romskim sošolcem ali sošolko, polovica pa jih je celo navedla, da se nikoli ne družijo z neromskimi vrstniki, češ da so jim ti nenaklonjeni, se iz njih norčujejo, se z njimi nočejo pogovarjati, jih zafrkavajo. Učenci tudi pogosteje navajajo primere diskriminacije s strani sošolcev. Avtorica je med intervjuvanjem romskih učencev opazovala tudi njihovo vizualno podobo. Ugotovila je, da imajo tisti učenci, ki jih je doživela kot samozavestne, na videz manj potez, ki jih ljudje pogosto prepoznavajo kot romske, so urejeni in dobro govorijo slovensko. Po njeni raziskavi takšne romske učence sošolci hitreje sprejmejo medse. Romski učenci s potezami, ki se pogosto prepoznavajo kot romske in slabo govorijo slovensko, pa so mnogo bolj podvrženi diskriminaciji, se družijo predvsem z romskimi prijatelji in sošolci (prav tam). Temu bi prav gotovo lahko dodali vsaj še strahotno slabe razmere, v katerih živijo ti učenci (Pureber 2012) in med sošolci prav gotovo niso neopažene. Kot ugotavljata Lukšič Hacin in Milharčič Hladnik (2006), prav vidni znaki nizkega socialnoekonomskega statusa pogosto vodijo v diskriminacijo in nepravilnosti do otrok ne le s strani sošolcev, temveč tudi učiteljev.

Tudi mnoge druge raziskave navajajo, da se neromski sošolci z romskimi ne želijo družiti, jih zavračajo in pogosto tudi ustrahujejo (Avsec 1994; Macura Milovanović 2006; Gobbo 2009; Symeour idr. 2009). Omenjene raziskave so vključevale romske učence, ki izhajajo iz bistveno slabših socialnoekonomskih razmer kot preostali učenci, kar se lahko odraža tudi v njihovem zunanem videzu, npr. oblačenju, medtem ko se romski učenci v Mariboru po zunanem videzu in preživljanju prostega časa ne razlikujejo bistveno od svojih vrstnikov; večina jih ima doma računalnik in dostop do interneta, 65 odstotkov tudi svoj mobilni telefon; tudi slovenski jezik obvladajo toliko, da nimajo težav pri komuniciranju (Munda 2012). Kot sta poudarila predstavnika romskih društev v Mariboru, jih je večinsko prebivalstvo sprejelo. Bečiri je dejal, da se Romi v Mariboru počutijo varne (Vrbnjak 2006) in da s sosedi nimajo težav (Vrbnjak 2005d). Krasniq pa pravi: »S sosedi nimamo težav. Na začetku nas ponavadi sicer malo z rezervo gledajo, potem pa vidijo, da ni razloga za skrb in se lepo razumemo« (Vrbnjak 2005c). To pa ne pomeni, da se z diskriminacijo nikoli ne srečajo. Vendar v šolah in na uradih manj kot drugje, npr. v trgovinah, pri iskanju zaposlitve (Vrbnjak 2005d; 2005e).

Odnos učiteljev do romskih učencev

Učencem smo postavili vprašanje, kakšni so njihovi učitelji.

Tabela 4: Opis učiteljev

		Število učencev	Vrsta definicije		
			Positiven opis	Negativen opis	Mešan opis
DEKLETA	I. VIO	14	13	0	1
	II. VIO	15	14	1	0
	III. VIO	11	7	0	4
	SKUPAJ	40	34	1	5
FANTJE	I. VIO	11	10	0	1
	II. VIO	12	8	0	4
	III. VIO	14	10	0	4
	SKUPAJ	37	28	0	9
Učenci skupaj		77	62	1	14
Odstotek na število vseh učencev			80,5 %	1,3 %	18,2 %

Iz tabele 4 je razvidno, da je 62 intervjuvanih učencev pozitivno opisalo svoje učitelje: »Moja učiteljica je prijazna, mi pomaga, me ima rada; ko mi kaj ne gre, mi tudi ona pomaga« (deček, 3. razred); »V redu. Se zabavajo. Se nasmejemo« (deček, 7. razred); »Najboljša. Vedno mi govori, da naj pridem k njej, če rabim kako pomoč. Ob njej se počutim varno in fino. Ona pravi, da smo mi njeni otroci« (deklica, 6. razred).

Štirinajst učencev je učitelje opisalo delno pozitivno in delno negativno: »Učiteljica [...] je vedno prijazna, mi pomaga, mi razloži snov. Nekateri so nesramni; se zaderejo na mene, mi ne odgovorijo, če jih kaj vprašam; me potiskajo. Naša razredničarka ful ne mara Romov. Tudi učitelj [...] mi večkrat očita, da romski učenci dobimo več denarja kot slovenski, da ne znamo paziti na stvari, da bi morala socialna delavka dati svinčnike, zvezke slovenskim učencem; da romski učenci motimo pouk, ko si med seboj posojamo radirke, svinčnike« (deklica, 8. razred); »Moji učitelji se mi zdijo v redu. Včasih govorijo prehitro, da ne morem pisati. Ne razložijo dovolj v redu. Nekateri vidijo, če mi je težko, in mi pomagajo ter razložijo. Več je teh, ko mi pomagajo« (deček, 2. razred); »Nekateri so fajn, nas spodbujajo, nam pomagajo. Nekateri učitelji ne vidijo, da se jaz trudim in mi kar ena napišejo. Eni pa so prijazni in se radi pogovarjajo« (deklica, 9. razred); »Niso glih najboljši. Slabo je v tem, da se samo derejo. Včasih pa znajo neko stvar dobro razložiti. Več jih je v redu« (deček, 7. razred). Odgovor učenke petega razreda smo uvrstili v kategorijo negativen opis, saj je svojo učiteljico opisala kot tečno.

Učence smo tudi vprašali, kako se učitelji obnašajo do romskih učencev.

Tabela 5: Odnos učiteljev do romskih učencev

		Število učencev	Vrsta definicije			
			Ne delajo razlik	Diskriminatorni odnos	Diferencirajo, individualizirajo delo, pomoč	Dejanje – posledica
DEKLETA	I. VIO	14	11	0	2	0
	II. VIO	15	13	0	1	1
	III. VIO	11	10	1	0	1
	SKUPAJ	40	34	1	3	2
FANTJE	I. VIO	11	10	0	1	0
	II. VIO	12	9	0	2	1
	III. VIO	14	9	2	3	0
	SKUPAJ	37	28	2	6	1
Učenci skupaj		77	62	3	9	3
Odstotek na število vseh učencev			80,5 %	3,9 %	11,7 %	3,9 %

Iz tabele 5 je razvidno, da je 62 anketiranih učencev odgovorilo, da učitelji ne delajo razlik med romskimi in preostalimi učenci: »Nikoli ni nihče grdo rekel, ker nisem Slovenka« (deklica, 8. razred); »Jaz mislim, da se do vseh enako obnašajo« (deček, 9. razred); »Tako se obnaša, kot da bi bla Slovenka« (deklica, 2. razred); »Učitelji se do nas, ki smo druge vere, obnašajo enako kot do drugih« (deklica, 6. razred); »Do vseh se enako prijazno obnašajo« (deček, 6. razred).

Iz devetih odgovorov izvemo, da učitelji romskim učencem pomagajo ali zanje diferencirajo oziroma individualizirajo šolsko delo: »Prilagodijo nam test; dajo lažji test« (deček, 7. razred); »Še bolj prijazni so kot do slovenskih, ker mi pomagajo, mi razložijo« (deček, 7. razred); »Prijazno, nam pomaga. Ko sem prišla v prvi razred, nisem znala govoriti slovensko, pa mi je učiteljica pomagala« (deklica, 2. razred); »Dobro, nam vedno razloži, nam da težke naloge, da se bomo naučili. Nam pomaga, če je naloga pretežka« (deklica, 4. razred); »Mi dajo lažja vprašanja, da dobim boljše ocene, drugi pa dobijo težje« (deček, 4. razred).

Trije romski učenci so odgovorili, da je odnos učiteljev do njih odvisen od tega, kako se sami obnašajo: »Vsi so prijazni, samo kako se bom jaz do njih obnašal, tako se bodo oni do mene« (deček, 7. razred).

Trije učenci iz tretjega vzgojno-izobraževalnega obdobja pa so pokazali na diskriminatorni odnos učiteljev do njih: »Enkrat je učiteljica rekla: »Črnci, ven!«« (deček, 7. razred); »Učitelj [...] pravi, da muslimani hodijo v šolo samo jest; se ne znajo obnašati. Ko me učitelj [...] skrega, vem, da sem naredil nekaj narobe« (deček, 8. razred); »Nesramno, samo napaka je tudi pri romskih učencih, ker nekateri izzivajo (med seboj se v romskem jeziku norčujejo iz učitelja). Če se stepeta romski in slovenski učenec, učitelj vedno obtoži romskega, tudi če je kriv slovenski učenec« (deklica, 8. razred).

Iz odgovorov učencev bi lahko sklepali, da se večina čuti sprejete s strani učiteljev in da ne občutijo morebitne drugačne obravnave zato, ker bi bili Romi, kar ugotavljajo tudi nekatere druge raziskave, ki govorijo o primerih dobre prakse z romskimi učenci (Klopčič, Munda Hirnök 2013). Na vprašanje, kakšni so njihovi učitelji, je večina učencev podala pozitiven opis, in sicer, da so prijazni, pripravljeni pomagati, znajo biti tudi zabavni in dati občutek varnosti. 14 učencev je nekatere učitelje opisalo v pozitivni luči in nekatere v bolj negativni, ker bodisi snovi ne razložijo dovolj dobro, govorijo prehitro, ne

opazijo učenčevega truda, ne odgovarjajo na njihova vprašanja in nanje kričijo. Učenci so torej poudarjali, kako učitelji posredujejo snov, koliko so jim pripravljene pomagati in snov dodatno razložiti, poudarjali pa so tudi osebni odnos učiteljev do učencev v smislu, ali so prijazni, odprti za pogovor, zagotavljajo varno in prijetno vzdušje v razredu. Predvidevamo, da bi bolj ali manj podobne odgovore lahko dobili tudi od neromskih učencev. Tudi na zadnje vprašanje večina učencev odgovarja, da ne opaža razlik, ki bi jih delali učitelji med njimi in neromskimi učenci. K tem učencem bi lahko prišteli ne le tiste, ki smo jih uvrstili v kategorijo »ne delajo razlik«, temveč tudi tiste tri, ki smo jih uvrstili v kategorijo »dejanje – posledica«.

Manjši del učencev pa poudarja razlike, ki jih delajo učitelji med njimi in preostalimi učenci. Tako je devet učencev opazilo razlike v načinu poučevanja. Poudarjajo predvsem to, da jim učitelji snov dodatno razložijo in jim pomagajo, trije učenci pa omenjajo tudi, da jim prilagajajo naloge, bodisi da jim dajejo lažje ali pa, nasprotno, težke naloge z željo, da bi se naučili. S tem se postavlja vprašanje nujnosti prilagajanja, zlasti nižanja zahtev romskim učencem. Mogoče je, da učitelji dajejo lažje naloge učencem z odločbo o prilagojenem načina dela in dodatni strokovni pomoči. Vendar pa je treba ob tem upoštevati tudi raziskave, ki kažejo, da učitelji pogosto znižujejo zahteve, ker izhajajo iz predpostavke, da romski učenci niso sposobni osvojiti šolskega znanja, da jim tovrstno znanje tako ali tako ni pomembno in ga v življenju ne bodo potrebovali (Chakir, Peček 2014). Posledica takega razmišljanja je napredovanje romskih učencev iz razreda v razred brez doseganja minimalnih standardov znanja (Bešter, Medvešek 2012), kar ima lahko posledice za njihovo nadaljnje izobraževanje in celo za prekinitev šolanja v višjih razredih osnovne šole. Ne smemo torej pozabiti, da dajanje lažjih nalog učencem lahko kaže tudi na diskriminatorni odnos učiteljev do romskih učencev. Kot poudarjata Claveria in Alonso (2003), izhajajoč iz raziskave o mladih Romih, ki so pustili šolo in končali v zaporu, mora temeljiti šolanje romskih učencev na visokih pričakovanjih glede njihovih učnih sposobnosti, učitelji morajo uporabljati različne pripomočke in oblike pomoči pri učenju računalništva, matematike in tujih jezikov, namesto da oblikujejo kompenzacijske programe z okrnjenimi učnimi načrti. Učiteljeva vera v moč znanja in učenčeve sposobnosti lahko namreč zmanjšuje razlike v učenem uspehu manj privilegiranih skupin učencev (Vižintin 2010). Ključna je torej kombinacija individualizacije in diferenciacije v načinu poučevanja v smislu dodatnih razlag, pomoči ipd., ob ohranjanju visokih pričakovanj in zahtev učiteljev.

Odgovori nekaterih učencev nakazujejo tudi že v uvodu poudarjeno versko identifikacijo nekaterih Romov z islamom, oz. zamenjavo etnične identitete z versko opredelitvijo (Gregorčič 2013: 259). Tako npr. deklica iz šestega razreda sebe opisuje kot tisto, ki je druge vere, kot muslimane pa jih opredeljuje tudi učitelj, ki ga opisuje deček iz osmega razreda.

Nekateri učenci pa so eksplicitno poudarili, da čutijo diskriminatorni odnos učiteljev do njih. Ena učenka je v odgovoru na vprašanje, kakšni so njeni učitelji, izpostavila dva učitelja, ki, kot pravi, zelo jasno izražata svojo nenaklonjenost do nje kot romske učenke. Na diskriminatorni odnos učiteljev je opozorila tudi pri odgovoru na vprašanje, kako se učitelji obnašajo do romskih učencev. Na to sta opozorila še dva učenca. Da učitelji žalijo njihovo dostojanstvo, govori deček iz sedmega razreda, ki pravi, da jim učiteljica pravi »črnci«, deklica iz osmega razreda pa, da so nepravilno obravnavani, očitana pa jim je tudi socialna pomoč. Tovrsten odnos učiteljev do romskih učencev je sicer redkeje zaznati v naši raziskavi kot v drugih (Macura Milovanović 2006; Open Society Institute 2007; Symeou idr. 2009; Koželj 2009; Vonta idr. 2011), pa vendar, čeprav gre za posamične učitelje, tovrstni odnosi niso in ne smejo biti dopustni in bi morali biti na tak ali drugačen način obravnavani. Res je, da je predsodke in stereotype težko spreminjati, pa vendar je dolžnost učiteljev, da jih vsaj obvladujejo oz. ne dopuščajo, da se izražajo. Zelo pomembno torej je, da ima vsak učitelj uvid v tista svoja stališča in predsodke, ki vodijo v diskriminacijo in ga naredijo slepega za lastne pomanjkljivosti in slabosti. Tako človek ni več slepo podvržen dinamiki predsodkov, ne živi pa tudi v nevarni iluziji, da je brez njih (Samaluk, Turnšek 2011).

ZAKLJUČEK

Raziskave pogosto kažejo na marginalizacijo romskih učencev v šoli, njihovo nesprejemanje s strani učiteljev in sošolcev. To pogosto povzroča ali pa še dodatno potencira njihovo nezainteresiranost za šolsko delo, izostajanje od pouka in nedokončanje obveznega izobraževanja, kar je lahko začetek novega kroga, ki vodi v marginalizacijo in izključevanje. Rezultati naše raziskave so nekoliko drugačni in potrjujejo izsledke tudi nekaterih drugih raziskav, ki kažejo na primere dobre prakse (Klopčič, Munda Hirnök 2013). Ob tem pa naj poudarimo, da se zavedamo tudi pomanjkljivosti pričujoče raziskave. Odprto ostaja npr. vprašanje, koliko ne gre za družbeno sprejemljive odgovore učencev, uvid v to pa bi lahko poglobili s soočanjem pridobljenih rezultatov, npr. z opazovanjem odnosov v razredu.

Raziskava kaže, da se večina romskih učencev iz Maribora počuti med svojimi vrstniki sprejete in da jim je naklonjena tudi večina učiteljev. Kot kažejo analize pri nas, si mnogi romski učenci, tudi vključeni v našo raziskavo (Bešter, Medvešek 2012; Munda 2012; Macura Milovanović, Munda, Peček 2013), po osnovni šoli želijo nadaljevati šolanje, pa vendar le redkim to dejansko tudi uspe. Izhajajoč iz pričujoče analize kakor tudi raziskav, ki govorijo o pomenu socialne in emocionalne sprejetosti učencev za učencev odnos do šole in učni uspeh (Voelkl 1997; Ryan, Deci 2000), je verjetnost, da bo to uspelo učencem, vključenim v naš vzorec, večja kot pri učencih, ki sprejetosti v šoli ne občutijo. Vključevanje romskih učencev v šolo zahteva spoštovanje s strani vseh, ki so vključeni v proces izobraževanja, tudi staršev in sošolcev, pa vendar so ključni pri doseganju tega cilja zaposleni na šolah. Mogoče je le, v kolikor pride med zaposlenimi do prepoznavanja, sprejemanja in vrednotenja drugega kot drugačnega, če zaposleni v šolah sprejmejo odgovornost za vključevanje, poučevanje in učenje vseh učencev, če uspejo oblikovati varno in podporno okolje ter spoštljivo vzdušje za vsakega učenca. Tako je zgornjo analizo mogoče razumeti tudi v kontekstu kakovostnega dela strokovnih delavcev na šolah z romskimi učenci. Pri tem pa ne smemo prezreti primerov diskriminacije, na katere opozarjajo romski učenci, in sicer ne le s strani učencev, temveč tudi nekaterih učiteljev. Res je, da je skoraj nemogoče biti brez predsodkov in stereotipov, pa vendar se od učiteljev lahko zahteva, da se z njimi soočijo, jih omejijo in zmanjšajo verjetnost diskriminatornih vedenj, od šole pa, da jasno zastopajo vrednote spoštovanja raznolikosti in da za učitelje, ki imajo s tem težave, sprejmejo ustrezne ukrepe.

Rezultati raziskave pa so povezani tudi z dogajanjem v širšem okolju. Ne smemo namreč spregledati dejstva, da gre za učence, ki vsaj navzven ne odstopajo bistveno od povprečja: živijo v bolj ali manj urejenih hišah ali stanovanjskih blokih, večina jih ima doma računalnike in povezavo z internetom, mobilni telefon, oblačijo se podobno kot njihovi vrstniki. Vključevanje romskih učencev v izobraževalni sistem zahteva namreč zavezanost celotne družbe za izboljšanje ne le njihovega izobraževanja, temveč tudi zaposlovanja in stanovanjskih razmer. Izobraževalne strategije je treba nujno dopolnjevati z obsežnejšimi spremembami v družbenem okolju, kjer nastajajo in se ohranjajo predsodki (Claveria, Alonso 2003; Samaluk, Turnšek 2011). Trenutno stanje v družbi tovrstnim spremembam na žalost ni naklonjeno, saj se, kot kažejo analize, stopnja nezaposlenosti, prakse izključevanja in diskriminacije v Mariboru v sodobnem času prej povečujejo kot zmanjšujejo (Muršič 2012; Gregorčič 2013). To pa daje delu šol in učiteljev še večji pomen, in sicer, da s svojim obnašanjem zagotavljajo varne in sprejemajoče odnose in da v primeru diskriminatornega vedenja med učenci ustrezno posredujejo. Učencem morajo dati priložnost učiti se sprejemanja in spoštovanja, saj je navsezadnje šola edina družbena institucija, ki učence lahko »prisili«, da določeno število let preživijo skupaj in se ob tem tega učijo, kar lahko pomembno pripomore tudi k boljšim odnosom v družbi kot celoti.

LITERATURA IN VIRI

Andric, Slava (2006). *Položaj otroka v romski družini (mariborski Romi)*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.

- Avsec, Tatjana (1994). *Odnosi med učenci Romi in Neromi v osnovni šoli: Integracija ali diskriminacija?* Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- Barle Lakota, Andreja, Brezič, Petar, Gajgar, Mateja, Gašperšič, Meta, Horvat Muc, Jožek, Jazbec, Marjanca, Jukić, Olga idr. (2004). *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS.
- Berčon, Maja (2006). *Odnos romskih učencev do šole*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Bešter, Romana, Medvešek, Mojca (2012). Romani educational incubators – An aid for students in the learning process. *Formal and informal education for Roma* (ur. Romana Bešter, Vera Klopčič, Mojca Medvešek). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 13–35.
- Chakir, Karmen, Peček, Mojca (2014). »Teorija je eno, praksa drugo« – mar res?: Stališča študentov o inkluziji. *Sodobni pedagoški izzivi v teoriji in praksi* (ur. Tatjana Devjak). Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 19–35.
- Claveria, Julio Vargas, Alonso, Jesus Gomez (2003). Why Roma do not like Mainstream Schools: Voices of a People without Territory. *Harvard Educational Review* 73/4, 559–590.
- European Economic and Social Committee (2009). Opinion of the European Economic and Social Committee on the 'Integration of minorities – Roma'. *Official Journal of the European Union* C27/20, 3. 2. 2009: 88–94, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:027:0088:0094:EN:PDF> (14. 1. 2015).
- GHK (2011). *Analysis of projects funded under the LLP addressing issues related to 'Roma' and 'social inclusion'*. London: GHK.
- Gobbo, Francesca (2009). The INSETRom project in Turin (Italy): Outcomes and reflections. *Intercultural Education* 20/6, 523–535.
- Gregorčič, Marta (2013). Moč pričevanja: Srečanje s svetom, ki ga nismo poznali ne doživeli. *Dekle z bonboni* (ur. Jasmina Ahmetaj, Marta Gregorčič). Ljubljana: Založba/*cf., 241–268.
- Hesse-Biber, Sharlene Nagy, Leavy, Patricia (ur.) (2004). *Approaches to qualitative research*. New York: Oxford University Press.
- Hesse-Biber, Sharlene Nagy, Leavy, Patricia (2011). *The practice of qualitative research*. Druga izdaja. Thousand Oaks: Sage.
- Janko Spreizer, Alenka (2004). »Avtohtoni« in »neavtohtoni« Romi v Sloveniji: Socialna konstrukcija teritorialnega razmejevanja identitet. *Razprave in gradivo / Treatises and documents* 45, 194–217.
- Klopčič, Vera, Munda Hirnök, Katalin (2013). *Izzivi, dileme, rešitve: Izobraževanje Romov v praksi nekaterih držav*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Koželj, Elizabeta (2009). *Učitelj in romski učenci v vidika ekološkostemske teorije*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Luciak, Mikael, Liegl, Barbara (2009). Fostering Roma students' educational inclusion: A missing part in teacher education. *Intercultural education* 20/6, 497–509.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič Hacin, Marina, Milharčič Hladnik, Mirjam (2006). Evalvacija slovenskega šolskega modela »medkulturnosti« v luči švedskih in ameriških izkušenj: Kvalitativna analiza primera izbrane slovenske šole. *Upoštevanje drugačnosti – korak k šoli enakih možnosti*. Mednarodni znanstveni posvet. Morske toplice: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, 23–26.
- Macura Milovanović, Sunčica (2006). *Otroci iz deponije: Pedagoški vidiki vključevanja romskih otrok v izobraževalni sistem – analiza akcijskega eksperimenta*. Univerza v Ljubljani: Pedagoška fakulteta.
- Macura Milovanović, Sunčica, Munda, Milanka, Peček, Mojca (2013). Roma pupils' identification with school in Slovenia and Serbia: Case studies. *Educational studies* 39/5, 483–502.
- Mickelson, Roslyn A. (1990). The attitude-achievement paradox among black adolescents. *Sociology of Education* 63, 44–61.
- Munda, Milanka (2012). *Počutje romskih učencev v osnovni šoli v Mariboru*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

- Munda, Milanka, Peček, Mojca (2013). Aspiracije in vključenost romskih staršev v izobraževanje svojih otrok. *Socialna pedagogika* 17/3–4, 133–157.
- Muršič, Mira (2012). Mariborski Romi – od priseljavanja do sodobnih praks. *Časopis za kritiko znanosti* 39/247, 67–82.
- Open Society Institute (2007). *Experiences of the Roma education initiative*. Budapest: OSI's Education Support program, http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/experiences_20071201.pdf (14.1.2015).
- Peček, Mojca, Čuk, Ivan, Lesar, Irena (2008). Teachers' perceptions of the inclusion of marginalised groups. *Educational Studies* 34/3, 223–237.
- Petrović, Danijela S. (2000). *Stavovi učenika prema školi*. Magistrsko delo. Beograd: Filozofski fakultet.
- Popošek, Ksenija (2006). Prizadevanje za oblikovanje ustrezne večkulturne šolske klime. *Sodobna pedagogika* 57, 310–317.
- Pureber, Tjaša (2012). Segregacija danes: Refleksija sistemskega nasilja nad Romi na Dolenjskem. *Časopis za kritiko znanosti* 39/247, 54–66.
- Raffo, Carlo, Dyson, Alan, Gunter, Helen, Hall, Dave, Jones, Lisa, Kalambouka, Afroditi (2009). Education and poverty: Mapping the terrain and making the links to educational policy. *International Journal of Inclusive Education* 13/4, 341–358.
- Ryan Richard M., Deci, Edward L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist* 50/1, 68–78.
- Samaluk, Barbara, Turnšek, Nada (2011). Osveščanje o mehanizmih diskriminacije – nekaj rezultatov pilotne evalvacijske študije. *Sodobna pedagogika* 62/3, 182–203.
- Suárez Orozco, Carola, Suárez Orozco, Marcelo M. (2001). *Children of immigration*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Symeou, Loizos, Luciak, Mikael, Gobbo, Francesca (2009). Teacher training for Roma inclusion: Implementation, outcomes and reflections of the INSETRom project. *Intercultural education* 20/6, 493–496.
- Symeou, Loizos, Karagiorgi, Yiasemina, Roussounidou, Eleni, Kaloyirou, Chrystally (2009). Roma and their education in Cyprus: Reflections on INSETRom teacher training for Roma inclusion. *Intercultural education* 20/6, 511–521.
- Šumi, Irena, Josipovič, Damir (2008). K ponovnemu premisleku načel manjšinske politike v Sloveniji. *Dve domovini / Two Homelands* 28, 93–108.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2010). Medkulturno izobraževanje in medkulturna občutljivost. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 139–150.
- Voelkl, Kristin E. (1997). Identification with school. *American Journal of Education* 105/3, 294–318.
- Vonta, Tatjana, Jager, Jerneja, Rutar Leban Tina, Vidmar, Maša, Baranja, Samanta, Rutar, Sonja, idr. (2011). *Nacionalna evalvacijska študija uspešnosti romskih učencev v osnovni šoli, končno poročilo*. Ljubljana: Pedagoški institut.
- Vrbnjak, Tatjana (2005a). Romi še vedno živijo po svoje, toda ... *Večer*, 18. januar 2005, Maribor in okolica, 17.
- Vrbnjak, Tatjana (2005b). Nekatere predstave o romski skupnosti držijo, druge sploh ne (3). *Večer*, 20. januar 2005, Maribor in okolica, 17.
- Vrbnjak, Tatjana (2005c). Nekatere predstave o romski skupnosti držijo, druge sploh ne (4). *Večer*, 21. januar 2005, Maribor in okolica, 17.
- Vrbnjak, Tatjana (2005d). Nekatere predstave o romski skupnosti držijo, druge sploh ne (6). *Večer* 25. januar 2005, Maribor in okolica, 17.
- Vrbnjak, Tatjana (2005e). Nekatere predstave o romski skupnosti držijo, druge sploh ne (5). *Večer*, 22. januar 2005, Maribor in okolica, 17.
- Vrbnjak, Tatjana (2006). V Mariboru in sosednjih občinah živi okoli 3000 Romov. *Večer*, 8. december 2006, Maribor, 18.

K N J I Ž N E O C E N E

B O O K R E V I E W S

Mirca Madianou, Daniel Miller: *Migration and New Media*.

Transnational Families and Polymedia, Routledge, London, 2012, 175 pp.

Mirca Madianou and Daniel Miller's book *Migration and New Media. Transnational Families and Polymedia* is based on a long-term study conducted among Filipino mothers living in the UK and their left-behind children in the Philippines. Madianou and Miller explore how the mother-child relationship has changed with, and gets shaped by, new digital media such as cell phones, instant messaging, social network sites, blogging and webcams. The authors argue that media and relationships are mutually formed. Based on the evidence of their research with Filipinos, the authors develop the theoretical concept of 'polymedia', which has wider applicability

About 10 to 15 percent of the Philippines' population is working abroad, the majority being female. Most of the emigrant women take jobs as domestic helpers or nurses and leave their children behind in the Philippines. Currently around 12 million Filipino children's mothers are working abroad. The emigration of women is, on the one hand, often connected with downward social mobility, what Perreñas calls 'contradictory class mobility' (Madianou & Miller 2012: 25).¹ On the other hand, they are usually paid a significantly higher salary. According to Madianou and Miller, economic reasons are of major importance for most Filipinos, but by no means the only factors having an impact on their decision to emigrate and settle abroad. Other 'more hidden' factors revealed by the authors are, for example, abuse and humiliation, the ban on divorce, the breakup of a relationship, and also reasons like the wish to explore a new country and to gain independence. Furthermore, Madianou and Miller claim new media to be an additional factor determining migration patterns. According to the authors, the possibility to communicate on a daily basis with geographically distant persons has an impact not only on the decision to leave or to stay abroad, but also on the way these long-distance relations develop. "One of the book's arguments is that although information and communication technologies [...] do not solve the problems of separation within families, they do contribute to the transformation of the whole experience of migration and parenting" (Madianou & Miller 2012: 2).

Vertovec called cheap international phone cards 'the social glue of transnationalism' (Madianou & Miller 2012: 7). This is also true for other 'cheap' media. However, in addition to successful stories of mother-child relationships stretched over continents, *Migration and New Media* also presents cases where digital media did not prevent but actually created new conflicts, for example by reminding the children over and over again of the fact that their mother was absent. Most of the mothers welcomed the new technologies, which enabled them to feel and act like 'complete' mothers again. They felt that new media gave them a chance to maintain their independence without having to renounce their role as mothers. Half of the interviewed children, in contrast, saw new media as having no or a negative impact on their mother-child relationship. Interestingly, something similar to a friendship emerged between some of the interviewed mothers and their children. According to the authors this 'western ideal' does not correspond to the traditional Filipino role model.

Migration and New Media is "based on a long-term (2007–2010) ethnography with Filipino transnational families in the UK and the Philippines" (Madianou & Miller 2012: 153). The study is comparative on three different levels: first, the perspectives of mothers in the UK and the ones of children in the Philippines are compared. All in all, Madianou and Miller conducted 106 in-depth interviews. In twenty cases they were able to pair mothers with their children. Second, one level of comparison is dedicated to contrasting early migration experiences without digital media with more recent experiences. Third, the possibilities and limitations – as perceived by the interviewees – of the various media are compared.

Based on their evidence, Madianou and Miller felt the need to introduce a new concept. The term polymedia is taken from the Greek word 'polus', meaning several or many. The authors state that "most people use a constellation of different media as an integrated environment in which each medium

1 All quotes in the text are taken from the reviewed book.

finds its niche in relation to the others” (Madianou & Miller 2012: 3). Polymedia thus describes a media environment and the users of those media. Madianou and Miller define three criteria for polymedia: first, the user must have the possibility to choose between at least half a dozen media. Second, the user must be digitally literate and be able to use all the media. Third, which media are chosen for communicating is not a question of money. This means that “the responsibility for which medium is used is increasingly seen to depend on social and moral questions rather than technical or economic parameters” (Madianou & Miller 2012: 3).

As the title promises, *Migration and New Media* focuses on the academic fields of migration and media. Furthermore, the book is driven by the aim “to develop a theoretical understanding of digital media, distant love and the nature of mediated relationships” (Madianou & Miller 2012: 2).

Madianou and Miller are not the first ones to observe the morality of media use. The data in *Migration and New Media* shows a lot of similarities to the classical sociological study conducted by Thomas and Znaniecki, “who observed the formulaic nature of letters as manifestations of social obligations and solidarity among Polish family members who were separated because of work” (Madianou & Miller 2012: 56). Many of the left-behind children in the Philippines said that writing letters to their mothers was often a ‘forced’ act, which had to follow the ‘etiquette of letter writing’. For the mothers, however, conventional phrases like ‘I love you’ might have been very meaningful. Before the arrival of digital media and the lowering of the cost of international calls, separated mothers and children could only choose between letters and cassettes. These text- and voice-based media were perceived as having very different emotional effects, some preferring one, and some preferring the other. Madianou and Miller state that “at this historical stage media do not merely carry or convey content, but their nature and materiality profoundly mediates the relationships themselves” (Madianou & Miller 2012: 67). For this past time period the authors argue on the same lines as McLuhan – one of the most prominent media theorists – with his famous claim that ‘the medium is the message’. He meant that it is not the content but the medium itself which determines the communication and its effects. In the time of polymedia, however, the authors argue that the approach of technological determinism is not appropriate. Here Madianou and Miller use the concept of ‘affordance’ developed by Hutchby, who “sees technologies neither in terms of their users’ interpretation, nor their essential technical properties, but in terms of the possibilities that they offer for action [...]” (Madianou & Miller 2012: 105). The main emphasis of *Migration and New Media* is thus not on how new media and social life determine each other, but how new media are ‘domesticated’.

As mentioned above, Madianou and Miller acknowledge the importance of economic and political considerations when it comes to the decision whether to migrate or not. Nevertheless, the authors distance themselves explicitly from neoclassical as well as from world system theory because their “data suggest [as discussed above] that the decision to migrate usually involves a combination of reasons and almost never simply a single motivation” (Madianou & Miller 2012: 32). Some mothers mentioned that almost all their friends had migrated at about the same time, a fact which bolstered their own decision to leave. This data supports Massey’s ‘cumulative causation approach’, which basically says that more migration produces more migration (Madianou & Miller 2012: 32).

According to Madianou and Miller, one of the contributions they can provide to the literature on migration – in addition to polymedia and the importance of new media in migration patterns – is the “comparatively neglected motivation for emigration, which is the desire for personal development and self-improvement” (Madianou & Miller 2012: 32).

In addition to the significant facts that make *Migration and New Media* a more than worthwhile book to read, it is written in a clear and pleasant style. Readers are guided smoothly through the content, knowing at every point where they have been and where they are going. The research data is well connected to theoretical concepts. Thanks to their language, the clear structure and the numerous connections between topics, Madianou and Miller manage to present complex concepts in a comprehensible manner. Although the book clearly addresses an academic readership, it might also be appealing to lay people. The book’s bibliography is long, covering a wide range of authors and academic

fields. The clear reference system allows the reader to find additional literature on topics of interest without major effort.

Migration and New Media is a valuable contribution to media and migration studies, showing that one perspective cannot be enough when trying to capture a phenomenon in all its complexity. Madianou and Miller challenge many common sense ideas. For example: "Transnational motherhood [...] has largely been seen as one of the hidden injuries of globalisation: the high social cost the developing world must pay for the increased income through remittances which keep the economies of the global south afloat" (Madianou & Miller 2012: 3). The authors do not neglect the fact that for many Filipino mothers and their left-behind children the separation causes a great deal of harm. But they also tell success stories, about mothers who felt worshiped for the first time when they went abroad and about mother-child relationships that improved for both parties when a geographic separation was established.

One remarkable strength of Madianou and Miller's work is the fact that the authors remain critical to the end towards their own data. As most of the interviewed children were teenagers at the time the new media became widespread, the authors take into consideration the idea that the negatively perceived impact of new media on their relationships with their physically absent mothers could be more related to them being teenagers than to the new media.

Migration and New Media offers deep insights into the lives of different people, Filipino culture and their understanding of family and kinship. Due to the judicious selection of quotes from the interviews, the book never becomes a boring read. Based on their evidence, Madianou and Miller disclose tendencies while always reminding the reader that no two cases are alike. By giving the diverse personal stories so much weight, the Filipinos do not get objectified, but are treated as individuals.

Despite the fact that the media environment is permanently changing, the concept of polymedia does not have an expiration date in the near future. Madianou and Miller are not running behind the development of new media, but are actually ahead of their time. At present not many people are living in polymedia (for the criteria, see above), but the global trend is moving towards it. In addition to its durability, the concept of polymedia is not restricted to the Filipino case, but has a broad applicability.

Two minor criticisms:

First, as mothers and their own children were interviewed, it was sometimes possible to obtain two perspectives on the same incident. The two views often showed interesting discrepancies and were very enriching for the project as a whole. Sometimes, however, the 'double perspective' created an ethical problem, i.e. when a mother or child revealed information about the other, information that the other obviously did not want to share with the researcher. For example, one mother stayed in a hotel for part of her holiday back in the Philippines because it was quieter than at 'home'. Madianou and Miller got this information from the child and stated that this was not mentioned by the mother. Even though Madianou and Miller's research is based on very personal information, they do not reflect on these ethical concerns that might emerge when interviewing two related persons. Second, Madianou and Miller do not include network theory in their work. This is slightly irritating, as *Migration and New Media* is clearly closely linked to this approach.

Well-written and revealing, *Migration and New Media* can be enthusiastically recommended to all people interested in the academic fields of migration and media. The book shows that new media have an impact on long-distance relationships between mothers and children, but that this impact is often perceived and evaluated differently by the two groups. Madianou and Miller connect their research to many theories in different disciplines and offer deep insights into the very personal stories of Filipino mothers living abroad and their left-behind children. Their interesting approach is rewarded with fascinating results. *Migration and New Media* is an extraordinary, multi-faceted and multi-sited contribution to media and migration studies and is furthermore one of the few academic books that makes one smile once in a while.

Robyn Magalit Rodriguez, *Migrants for Export – How the Philippine State Brokers Labor to the World*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2010, 208 pp.

Much has been written about labor migration and its ties to globalization. Robyn Magalit Rodriguez's book *Migrants for Export, How the Philippine State Brokers Labor to the World* is a major addition to the topic. This book can be found on the Sociology/Asian Studies shelf but might also appeal to readers having an interest in state, gender, neoliberalism and neocolonialism studies. The key question of the book is why and how the Filipinos have become the most global workforce. This is explored using a framework that focuses on mobilization, exports and the regulation of migrants. Various data is placed into an ethnographic research framework: investigations of governmental migration bureaucracy and archival work, as well as interviews and observations. With these findings, the author argues that the Philippine state has a huge responsibility when acting as a state brokering agency. Light is shed on how different governments address this issue, primarily the Philippine but also the labor-receiving states. To this end, the author introduces a complex field of relations between the labor-sending state and labor-receiving states, transnationalism and nationalism, various discourses of gender and race and their mutual connections and impacts. Additionally, Rodriguez presents this issue's close ties to neoliberal globalization.

To start, Rodriguez provides us with an in-depth and well-written treatment of neoliberalism and its governmental manifestations, with an emphasis on the Philippine state. In order to adapt to neoliberal globalization, the Philippine state followed the "Washington consensus" model. This includes various economic reforms and structural adjustments, for instance privatization, deregulation and liberalization. Rodriguez then elaborates on the term *labor brokerage state*. Rodriguez argues that the U.S. colonial era had an impact on the contemporary Philippine state and questions to what degree the Philippine state is independent. According to Rodriguez, neocolonial traces have been shaped as an outcome of the colonial history between the U.S. and the Philippines. Rodriguez argues that free trade and export-oriented development, two crucial features of neoliberalism, make overseas employment beneficial for maintaining neocolonial patterns. In addition, it is a necessity for the population of the Philippines to have a sufficient income.

Bureaucratic processes that assure the adaptability of labor to the host country are vital. In order to keep labor migrations from being anything but a burden on the host countries' economy and the labor market, agencies are required. These agencies map potential migrants at a national level and license them through skill training and assessment programs. In the meantime, on the international level, global labor demands are mapped by tracing visa categories designed for foreign workers. Furthermore, the Philippine state conducts its labor brokerage operations by marketing Filipinos and Filipinas as reliable laborers. To best deploy their workers, the Philippine state needs to be continuously updated with political and economic agendas, transformed and characterized by neoliberal globalization. In this context, Rodriguez shows how ethnic entanglement is used in various discourses to promote the Philippines as a comparatively benevolent state.

Nationalism, Rodriguez further elaborates, serves several purposes, one of them being to control the remittances from the Philippine migrant laborers. These remittances are invested by the state, preferably for developmental purposes. Rodriguez gives an overview of how *balikbayan*, the nation returnee program established in 1973, shifted public discourse by moving away from brain-drain and national betrayal to *bagong bayani*, an expression for new national heroes. Rodriguez also examines the gendering processes of the labor force. Women have come to play an important role in labor brokerage. They are depicted as the best entertainers and care workers, which is why they are perceived as being needed. However, in the Philippines, women working overseas are considered to be the source of family concerns. With regard to motherhood and reproduction, the women working overseas are blamed, in the long run, for undermining the nation. Moreover, Rodriguez gives us an insight into the

migrants' struggles for their rights in a global society where different states and agencies are refusing to take responsibility. When issues about agreements occur, Philippine workers abroad struggle to get support from their government. It becomes apparent that documents issued by the Philippine government are not accepted in all national contexts, and where they are, the employees are victimized with respect to how the host governments interpret these employment terms. The migrant workers' protection from exploitation, for instance, is therefore at risk as soon as they cross the Philippine border to work overseas.

Rodriguez's main message is a criticism of the contemporary neoliberal order, characterized by serving a globalized economy. In order to support this, she advocates for a better understanding of the role of the state, in this case the Philippine state, in contemporary labor migration patterns. The informal and formal relationships between the Philippine state as a labor-sending state and the labor-receiving states are highlighted several times. The Philippine state has become a leading state in this issue and has taken on an expert role, providing consulting for other countries, mainly in Southeast Asia. Therefore, the Philippine state can be perceived as being in an extraordinary position within the neoliberal globalized world order. The state, Rodriguez argues, outpaces the private agencies regarding the control of migrations. However, private labor recruiters provide clandestine assistance to migrants to help them cross borders and bypass immigration laws and restrictions. These unauthorized migrants provide a challenge for the receiving states, by creating stresses on the states' approaches to domestic and immigration rights. In addition, the states also have to deal with human rights conventions for undocumented migrants, often referred to as "illegal immigrants". This prompts the receiving states to control their borders and not to be too generous with admission, especially towards the undocumented migrants. This imposes a specific relationship between the states in order to control the out- and inflows of migrants.

In addition, Rodriguez describes how the states can use their power and benefit from international labor flows while ignoring the dignity of the migrant workers. Due to their (temporary) status, the migrant workers are highly unlikely to demand increased rights related to their working conditions. Therefore the receiving states do not have to be overly concerned about them. In addition to all the remittances the Philippine state receives from their overseas working population, the state also benefits from the very absence of the migrants, since it does not have to provide any governmental services for these people. This outlines the states' benefits from brokering labor. It also frames the migrant workers as the main losers in the process. Rodriguez emphasizes that an examination of these processes and the states' approaches is vital in order to address the (im)possibilities for the migrant workers to live with dignity in an environment free from exploitation. Rodriguez manages to frame the importance of an analysis on a macro level in order to understand the international mobility of labor as a consequence of the neocolonial order and not only the neoliberal economy. Rodriguez is clear in her position that former colonized areas have to be understood in a context of imperialistic heritage. It might even be argued that neoliberalism is a form of ongoing colonialism. Hence, Rodriguez argues, more research should be conducted within the same framework in order to further investigate labor brokerage states in this time of globalization. It is clear that Rodriguez is passionate about her topic and she manages throughout the book to provide a clear picture of the situation for the Filipino and Filipina migrants. In order to achieve this, she offers several perspectives: the colonial background, the marketing aspect, patriotism and nationalism, the gender perspective, as well as the rights perspective. The intention of the book is to scrutinize and criticize the Philippine state as a labor brokerage agency. However, she manages to go beyond that frame and also enlighten the reader about the complex consequences the migrants are facing at a micro level. Thanks to the use of multiple perspectives, she gives a comprehensive picture of what it means to be a labor migrant in an increasingly global world.

The journey on which the author takes the reader through the struggles of the Philippine brokered labor migrants is captivating. Books that highlight and problematize the power of states, powerful organs which should in no way be underestimated and, as the book reveals, do not operate in isolation,

rarely include civil society. Rodriguez, however, manages to incorporate the civil society and thereby illustrate the labor migrants as something more than just numbers and statistics. In addition, it is crucial to see the gravity in contemporary neoliberal economic patterns that not only impacts but rather determines peoples' lives. This book fuels the reader's desire to immerse themselves further in the situation of the labor migrants. Rodriguez is very clear about the message in the book and her approach towards neoliberalism as something that has a negative impact on many peoples' lives. She describes the pattern in order to explain how states function and how this impacts the civil society in general and labor migrants in particular. Rodriguez states that it could even be argued that labor brokerage is necessary for states in neoliberal globalized conditions. But she ends there. No further analyses are given. Even though it might be impossible to provide a "solution" to the neoliberal economy and the labor brokering states, it would have been nice if an attempt had been made. In its stead, Rodriguez discusses civil uprisings in terms of social movements and a potential global unity of labor.

Nevertheless, the power of the brokerage state remains. This leads to further questions: Is civil society the only hope? And if not, how can these structures be changed? Or should the contemporary global economy be accepted and only the rights and conditions within it change? Rodriguez seems equally powerless to answer these questions. She only provides the reader with a silence free for interpretation and some implications of coping strategies rather than a possible antidote. This might, however, be the best answer to these questions. The concern that neoliberalism brings requires continuous contemplation. As much as a quick solution to dismantling the world order would be satisfying for the moment, it would bring the entire content of the book and its sufficiency into question. As a result, the reader will experience some frustration after finishing the book. This might of course be the book's ultimate purpose. Rodriguez contributes serious material that gives a good insight into the complexity of neoliberalism and the contemporary global economy – a condition that affects all human beings around the globe in different ways. There is no doubt that the Filipino migrant population, one of the world's most widespread labor forces, deserves study at this level. Rodriguez approaches her assignment with great responsibility throughout the book, especially when she takes a reflective approach in her acknowledgements and when conducting her fieldwork. In summary, this book is a good way to deepen one's understanding of how the global workforce keeps the globe turning.

Evelina Schön

NAVODILA AVTORJEM ZA PRIPRAVO PRISPEVKOV ZA DVE DOMOVINI / TWO HOMELANDS

1. Usmeritev revije

Revija *Dve domovini / Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja humanističnih in družboslovnih disciplin, ki obravnavajo različne vidike migracij in z njimi povezane pojave. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Letno izideta dve številki v tiskani in elektronski obliki na svetovnem spletu (<http://twohomelands.zrc-sazu.si/>).

Prispevke, urejene po spodnjih navodilih, pošljite uredništvu v elektronski obliki na naslov hladnik@zrc-sazu.si. Članki so recenzirani. Avtorji naj poskrbijo za primerno jezikovno raven in slogovno dovršenost. Prispevki morajo biti oblikovani v skladu z *Navodili avtorjem za pripravo prispevkov za Dve domovini / Two Homelands*. Rokopisov, ki jih uredništvo revije *Dve domovini / Two Homelands* sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji. V skladu z Zakonom o avtorskih pravicah in 10. členom Poslovnika o delu uredništva revije *Dve domovini / Two Homelands* se avtorji z objavo v reviji *Dve domovini / Two Homelands* strinjajo z objavo prispevka tudi v elektronski obliki na svetovnem spletu.

2. Sestavine prispevkov

Članki morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:

- glavni naslov članka (z velikimi tiskanimi črkami, okrepljeno);
- ime in priimek avtorja (priimku naj sledi opomba pod črto, v kateri so navedeni: 1. avtorjeva izobrazba in naziv (na primer: dr. zgodovine, znanstveni sodelavec); 2. ime in naslov avtorjeve institucije (na primer Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. avtorjev elektronski naslov);
- predlog vrste prispevka (izvirni, pregledni ali kratki znanstveni članek/prispevek, strokovni članek);
- izvleček (slovenski naslov članka in slovenski izvleček, skupaj s presledki do 1000 znakov);
- ključne besede (do 5 besed);
- abstract (angleški prevod naslova članka in slovenskega izvlečka);
- key words (angleški prevod ključnih besed);
- **članek** (1. skupaj s presledki naj ne presega 45.000 znakov; 2. celotno besedilo naj bo označeno z »Normal« – torej brez oblikovanja, določanja slogov in drugega; 3. pisava Times New Roman, velikost 12, obojestransko poravnava, presledek 1,5; 4. odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic; prazna vrstica naj bo pred in za vsakim naslovom in predvidenim mestom za tabelo ali sliko; 5. odstavki so brez zamikov; 6. naslove označite ročno, podnaslove prvega reda z velikimi tiskanimi črkami in okrepljeno, podnaslove drugega reda z malimi tiskanimi črkami in okrepljeno; 7. (pod) poglavij ne številčimo.

V besedilih se izogibajte podčrtovanju besed, okrepljenemu in poševnemu tisku; s poševnim tiskom označite le navedene naslove knjig in časopisov. V slovenskih prispevkih uporabljajte naslednje okrajšave in narekovaje: prav tam, idr., ur., »abc«; v angleških: ibid., et al., ed./eds., "migration". Izpust znotraj citata označite z oglatim oklepajem [...].

Poročila in ocene morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:

- poročila s konferenc in drugih dogodkov, razmišljanja: naslov dogodka, datum poteka, ime in priimek avtorja, besedilo naj obsega med 5.000 in 15.000 znaki skupaj s presledki;
- knjižne ocene: ime in priimek avtorja ali urednika knjige, ki je predmet ocene, naslov knjige, založba, kraj, leto izida, število strani, besedilo naj obsega med 5.000 in 15.000 znaki skupaj s presledki, na koncu sledita ime in priimek avtorja ocene.

3. Citiranje

Avtorji naj pri citiranju med besedilom upoštevajo naslednja navodila:

- Citati, dolgi pet ali več vrstic, morajo biti ročno oblikovani v ločenih enotah, zamaknjeni, brez narekovajev.
- Citati, krajši od petih vrstic, naj bodo med drugim besedilom v narekovajih in pokončno (ne poševno).
- Navajanje avtorja v oklepaju: (Anderson 2003: 91–99); več navedb naj bo ločenih s podpičjem in razvrščenih po letnicah (Milharcič Hladnik 2009: 15; Vah Jevšnik, Lukšič Hacin 2011: 251–253).
- Seznam literature in virov je na koncu besedila; v seznamu literature na koncu se navajajo samo navedbe literature iz besedila; enote naj bodo razvrščene po abecednem redu priimkov avtorjev, enote istega avtorja pa razvrščene po letnicah; če imamo več del istega avtorja, ki so izšla istega leta, jih ločimo z malimi črkami (Anderson 2003a; 2003b).
  - a) Knjiga:

Anderson, Benedict (2003). *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
  - b) Članek v zborniku:

Milharcič Hladnik, Mirjam (2009). Naša varuška. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharcič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 15–20.
  - c) Članek v reviji:

Vah Jevšnik, Mojca, Lukšič Hacin, Marina (2001). Theorising Immigrant/Ethnic Entrepreneurship in the Context of Welfare States. *Migracijske i etničke teme* 27/2, 249–261.
  - d) Spletna stran:
    - Becker, Howard (2003). *New directions in the Sociology of Art*, <http://home.earthlink.net/~hsbecker/newdirections.htm> (1. 2. 2008).
    - *Interaction: Some ideas*, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1. 2. 2008).

4. Grafične in slikovne priloge

- Fotografije, slike zemljevidi idr. – izijemo tabel, narejenih v urejevalniku Word, ki pa morajo biti oblikovane za stran velikosti 16,5 x 23,5 cm – naj ne bodo vključeni v Wordov dokument. Vse slikovno gradivo oddajte oštevilčeno v posebni mapi z vašim priimkom in imenom. Opombe v podnapisih ali tabelah morajo biti ločene od tekočega teksta. Fotografije naj bodo v formatu jpg.
- Lokacijo slikovnega gradiva v tekstu označite na naslednji način:

Fotografija 1: Kuharica Liza v New Yorku leta 1905 (avtor: Janez Novak, vir: Arhiv Slovenije, 1415, 313/14) ali Preglednica 1: Število prebivalcev Ljubljane po popisu leta 2002 (vir: Statistični urad RS, Statistične informacije, 14).
- Za grafične in slikovne priloge, za katere nimate avtorskih pravic, morate dobiti dovoljenje za objavo.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS PREPARING ARTICLES FOR PUBLICATION IN *DVE DOMOVINI /* *TWO HOMELANDS*

1. Editorial content

Dve domovini / Two Homelands welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, discussions and book reviews from the humanities and social sciences focusing on migration and related phenomena. The journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. Two volumes are published per year in print and electronic form on the internet (<http://twohomelands.zrc-sazu.si/>).

Articles should be prepared according to the instructions stated below and sent in electronic form to the editorial board at the following address: hladnik@zrc-sazu.si. All articles undergo a review procedure. Manuscripts that are accepted for publishing by the editorial board should not be sent for consideration and publishing to any other journal. Authors are responsible for language and style proficiency. Authors agree that articles published in *Dve domovini / Two Homelands* may also be published in electronic form on the internet.

2. Elements

Articles should contain the following elements in the order given:

- Title (in capital letters, bold)
- Name and surname of the author (after the surname a footnote should be inserted stating the author's: 1. education and title (e.g. PhD, MA in History, Research Fellow etc.); 2. full postal address (e.g. Slovenian Migration Institute, Novi Trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. e-mail address, phone and fax number;
- Type of contribution (original, review or short scientific article; professional article);
- Abstract (title of the article and abstract, up to 1000 characters with spaces);
- Key words (up to 5 words);
- Article (1. should not exceed 45,000 characters with spaces; 2. the style of the entire text should be "Normal"; 3. font: Times New Roman 12; 4. paragraphs should not be separated by an empty line, empty lines should be used before and after every title and space intended for a chart or figure; 5 paragraphs following titles should not be indented, bullets and numbering of lines and paragraphs should be done manually; 6. titles should be marked manually, Heading 1 with bold capital letters, Heading 2 with bold lower-case letters; 7. (sub)sections of articles (Heading 1 and Heading 2) should not be numbered).

Avoid underlining and using bold in all texts. Italics should be used when emphasising a word or a phrase. Italics should also be used when citing titles of books and newspapers. In articles in English, the following abbreviations should be used: *ibid.*, *et al.*, *ed./eds.* When using inverted commas/quotation marks, use double quotation marks; single quotation marks should be used only when embedding quotations or concepts within quotations. Omitted parts of quotations should be indicated by square brackets with ellipsis [...].

Reports and reviews should contain the following elements in the order given:

- Reports from conferences and other events, discussions: title of the event, date of the event, name and surname of the author, 5,000 to 15,000 characters with spaces;
- Book reviews: name and surname of the author or editor of the book, title of the book, name of publisher, place of publication, date of publication, number of pages, 5,000 to 15,000 characters with spaces, with the name and surname of the reviewer at the end.

3. Quotations in articles

- Long quotations (five lines or more) should be typed as an indented paragraph (using the “tab” key), without quotation marks, the first line of the paragraph after the quotation should not be indented; quotations shorter than five lines should be included in the main text and separated with quotation marks, in normal font (not italic).
- When citing an author in brackets use the following form: (Anderson 2003: 91–99); when citing several authors separate their names with a semicolon and cite them according to the year of publication in ascending order (Milharčič Hladnik 2009: 15; Vah Jevšnik, Lukšič Hacin 2011: 251–53).
- A list of references should be placed at the end of the text and arranged in alphabetical order according to the author’s surname. The list of references should include only cited sources and literature. Multiple references by one author should be arranged according to the year of publication. Multiple references by one author published in the same year should be separated with lower-case letters (e.g. Ford 1999a; 1999b).
  - a) Books:

Anderson, Benedict (1995). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
  - b) Articles in a series:

Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Naša varuška. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ed. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 15–20.
  - c) Articles in journals:

Vah Jevšnik, Mojca, Lukšič Hacin, Marina (2001). Theorising Immigrant/Ethnic Entrepreneurship in the Context of Welfare States. *Migracijske i etničke teme* 27/2, 249–261.
  - d) Internet sources:
    - Becker, Howard (2003). *New Directions in the Sociology of Art*, <http://home.earthlink.net/~hsbecker/newdirections.htm> (1 Feb. 2008).
    - *Interaction: Some Ideas*, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1 Feb. 2008).

4. Graphics and illustrations

- Photographs, illustrations, maps etc. – with the exception of charts produced in Microsoft Word, which have to be adjusted to page size 16.5 x 23.5cm (6.5” x 9.25”) – should not be included in the Word document. All illustrative material needs to be numbered and submitted separately in separate folder with the author’s name and surname. Please submit visual material in .jpeg form.
- Locations of figures in the text should be marked as follows:

Figure 1: Lisa Cook in New York in 1905 (Photo: Janez Novak, source: Archives of Slovenia, 1415, 313/14) or Chart 1: Population of Ljubljana after the 2002 Census (source: Statistical Office of the Republic of Slovenia, Statistics, p. 14)).
- Permission to publish must be obtained for uncopyrighted graphic and illustrative material.

